

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

Електронско издање

<https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/godisnjak-za-sociologiju>

Овај број часописа *Годишњак за социологију* (XVIII/28, 2022) објављује се уз финансијску помоћ Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

DOI: <https://doi.org/10.46630/gsoc.28.2022>

ПЕРИОДИКА

Серија

Годишњаци

Координатор издавачког центра
Проф. др Душан Стаменковић

Филозофски факултет у Нишу
Департман за социологију

Редакција

Годишњака за социологију

Доц. др Милош Јовановић, уредник

Проф. др Драган Тодоровић

Доц. др Драган Станојевић

Доц. др Душан Ристић

Доц. др Немања Крстић, секретар

Доц. др Јелена Божиловић

Доц. др Нина Павловић

Александра Николајевић

Душан Миленковић

Међународни уређивачки одбор:

Andrea Cerroni, Dipartimento di sociologia e ricerca sociale, L'Università di
Milano-Bicocca

Miran Lavrič, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

Honorata Jakubowska, Instytut Socjologii, Wydział Nauk Społecznych,

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Bojan Bilić, Dipartimento di Scienze Politiche e Sociali, Università di Bologna

Željka Zdravković, Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru

Калоян Методиев, Институт за стратегии и анализи, Софија

Roberto Corradore, Dipartimento di sociologia e ricerca sociale, L'Università di
Milano-Bicocca

Адреса

Филозофски факултет у Нишу

Тирила и Методија 2

Copyright© Филозофски факултет у Нишу

Од 2005. до 2011. *Годишњак за социологију* је излазио једном годишње.

Од 2012. године објављују се две свеске годишње.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

УДК 316

ISSN 1451-9739

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

Година XVIII/28 (2022)

Ниш 2022.

PERIODICALS

Series
Annuals

Publishing unit coordinator
Associate Professor Dušan Stamenković, PhD

Faculty of Philosophy, Niš
Department for Sociology

Editorial Board
Sociological Annual
Miloš Jovanović, Editor
Dragan Todorović
Dragan Stanojević
Dušan Ristić
Nemanja Krstić, Secretary
Jelena Božilović
Nina Pavlović
Aleksandra Nikolajević
Dušan Milenković

International Editorial Board:

Andrea Cerroni, Dipartimento di sociologia e ricerca sociale, L'Università di
Milano-Bicocca
Miran Lavrič, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru
Honorata Jakubowska, Instytut Socjologii, Wydział Nauk Społecznych,
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Bojan Bilić, Dipartimento di Scienze Politiche e Sociali, Università di Bologna
Željka Zdravković, Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru
Калоян Методиев, Институт за стратегии и анализи, София
Roberto Corradore, Dipartimento di sociologia e ricerca sociale, L'Università di
Milano-Bicocca

Address
Faculty of Philosophy, Niš
18000 Niš
Ćirila i Metodija 2

Copyright© Филозофски факултет у Нишу

From 2005 to 2011 *Sociological Annual* was published once a year. Since
2012 two volumes have been published annually.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

Тађана Ђукић Живадиновић и Марија Вујовић МЕДИЈСКА МАРГИНАЛИЗАЦИЈА ПОЛИТИЧАРКИ У СРБИЈИ	11
Марко Бала ИНТЕЛЕКТУАЛНО ЈЕ ПОЛИТИЧКО: ЖИВОТ И ДЕЛО ИМАНУЕЛА ВОЛЕРСТИНА (1930–2019)	25
Марија Голубовић ОСОБИНЕ ПОРОДИЧНИХ ПРАКСИ ДЕЦЕ У НУКЛЕАРНИМ ПОРОДИЦАМА	51
ТЕМАТ: 50 ГОДИНА СОЦИОЛОГИЈЕ НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У НИШУ	
Драган Тодоровић УРЕДНИЧКО СЛОВО / УВОД	67
Љубиша Митровић СТВАРАЛАШТВО СТУДИЈСКЕ ГРУПЕ ЗА СОЦИОЛОГИЈУ У ОГЛЕДАЛУ КОМПАРАТИВНЕ АНАЛИЗЕ РАЗВОЈА СОЦИОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ Маргиналије поводом 50 година од оснивања Филозофског факултета у Нишу 1971–2021.	71
Наталија Јовановић и Данијела Гавриловић НАСТАВНИ ПЛАНОВИ ОСНОВНИХ АКАДЕМСКИХ СТУДИЈА СОЦИОЛОГИЈЕ НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У НИШУ	91
Гордана В. Стојић и Александра З. Николајевић ПОСЛЕДИПЛОМСКЕ (МАГИСТАРСКЕ) СТУДИЈЕ НА ГРУПИ ЗА СОЦИОЛОГИЈУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ	135
Александра З. Николајевић и Гордана В. Стојић ДОКТОРАТИ И ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ НА ДЕПАРТМАНУ ЗА СОЦИОЛОГИЈУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ 1971–2021.	161
Лела Милошевић Радуловић, Сузана Марковић Крстић и Ненад Станојевић ДОПРИНОС ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ РАЗВОЈУ НАУКЕ, ОБРАЗОВАЊА, МЕЂУНАРОДНЕ И МЕЂУУНИВЕРЗИТЕТСКЕ САРАДЊЕ	181
Ненад Станојевић, Нина Павловић, Милош Јовановић и Јасмина Петровић ПОЛУСТОЛЕТНА РЕТРОСПЕКТИВА: ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ДЕПАРТМАНА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ И ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ	207

Јелена Петковић и Никола Божиловић ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ И ДРУШТВЕНИ ЗНАЧАЈ СОЦИОЛОГИЈЕ КУЛТУРЕ НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У НИШУ	231
Нина Павловић ПРЕГЛЕД АКТИВНОСТИ СОЦИОЛОШКОГ КЛУБА СРПСКОГ СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА (ОГРАНАК ССД У НИШУ): РАЗВОЈ И МОГУЋНОСТИ	247
Јелена Божиловић ТАКМИЧЕЊЕ УЧЕНИКА СРЕДЊИХ ШКОЛА ИЗ СОЦИОЛОГИЈЕ: ПРЕГЛЕД ТАКМИЧЕЊА И УЛОГА И ИСКУСТВА ДЕПАРТМАНА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ.....	263
Бранислав Стевановић ИНТЕРВЈУ са проф. др Николом Божиловићем, редовним професором Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу у пензији	279

ПРЕВОДИ

Дејна Каплан и Ева Илоуз ОБЛИЦИ СЕКСУАЛНОГ КАПИТАЛА: ЧЕТИРИ КАТЕГОРИЈЕ	291
УПУТСТВО АУТОРИМА	325

CONTENTS

ARTICLES

Tatjana Đukić Živadinović and Marija Vujović MEDIA MARGINALIZATION OF FEMALE POLITICIANS IN SERBIA	11
Marko Bala THE INTELLECTUAL IS POLITICAL: THE LIFE AND WORK OF IMMANUEL WALLERSTEIN (1930–2019)	25
Marija Golubović CHARACTERISTICS OF CHILDREN'S FAMILY PRACTICES IN NUCLEAR FAMILIES	51
 THEME OF THE ISSUE: 50 YEARS OF SOCIOLOGY AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ	
Dragan Todorović EDITOR'S ADDRESS / INTRODUCTION	67
Ljubiša R. Mitrović ACHIEVEMENTS OF THE STUDY GROUP FOR SOCIOLOGY IN THE MIRROR OF COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIOLOGY IN SERBIA Marginalije on the occasion of the 50th anniversary of the founding of the Faculty of Philosophy in Niš 1971–2021.	71
Natalija Jovanović i Danijela Gavrilović CURRICULA OF BACHELOR STUDIES IN SOCIOLOGY AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ	91
Gordana V. Stojić i Aleksandra Z. Nikolajević POSTGRADUATE (MASTER OF SCIENCE) STUDIES AT THE GROUP FOR SOCIOLOGY OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ	135
Aleksandra Z. Nikolajević i Gordana V. Stojić ACQUIRING A DOCTORATE AND DOCTORAL STUDIES AT DEPARTMENT OF SOCIOLOGY, FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ 1971–2021.	161
Lela Milošević Radulović, Suzana Marković Krstić i Nenad Stanojević CONTRIBUTION OF THE CENTER FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIS TO DEVELOPMENT OF SCIENCE, EDUCATION, INTERNATIONAL AND INTER-UNIVERSITY COOPERATION	181

Nenad Stanojević, Nina Pavlović, Miloš Jovanović i Jasmina Petrović HALF-CENTURY RETROSPECTIVE: PUBLISHING ACTIVITY OF THE DEPARTMENT OF SOCIOLOGY AND THE CENTER FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ	207
Jelena Petković i Nikola Božilović THE INSTITUTIONAL DEVELOPMENT AND SOCIAL SIGNIFICANCE OF THE SOCIOLOGY OF CULTURE AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ	231
Nina Pavlović OVERVIEW OF THE ACTIVITIES OF THE SOCIOLOGICAL CLUB OF THE SERBIAN SOCIOLOGICAL SOCIETY (SSD BRANCH IN NIŠ): DEVELOPMENT AND OPPORTUNITIES	247
Jelena Božilović COMPETITION IN SOCIOLOGY OF THE SECONDARY SCHOOL STUDENTS: OVERWIEV OF THE COMPETITION AND ROLE AND EXPERIENCE OF THE DEPARTMENT OF SOCIOLOGY OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ	263
Branislav Stevanović INTERVIEW with prof. Dr. Nikola Božilović, retired full professor of the Department of Sociology at the Faculty of Philosophy in Niš	279

REVIEWS

Dana Kaplan and Eva Illouz FORMS OF SEXUAL CAPITAL: THE FOUR CATEGORIES	291
AUTHOR GUIDELINES	325

ЧЛАНЦИ

ARTICLES

Татјана Ђукић Живадиновић¹
Марија Вујовић²
Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Оригинални научни рад
UDK 32-055.2: 316.774(497.11)
Примљено: 25.11.2021.
Ревидирана верзија: 06.2.2022.
Одобрено за штампу: 09.2.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.01

МЕДИЈСКА МАРГИНАЛИЗАЦИЈА ПОЛИТИЧАРКИ У СРБИЈИ

Апстракт: Политички простор у Србији, упркос повећању броја жена у политици, и даље је доминантно маскулинизован. Медији, осим што одражавају андроцентричност политичке сцене, активно учествују и у њеном креирању маргинализацијом политичарки. Оне су значајно мање заступљене од политичара, а када су репрезентоване, медијску праксу карактеришу родни стереотипи, сексизам, говор мржње и мизогинија. Циљ рада је да утврди заступљеност жена у политичкој дебати „Реч на реч“ која се емитује на јавном медијском сервису, као и теме емисија у којима је политичаркама дата могућност да изнесу своје мишљење. Прва хипотеза од које полази истраживање јесте да су политичарке у значајно мањој мери субјекти у односу на политичаре, док је друга да су политичарке стереотипно родно уоквирене. У раду се као метод примењује анализа садржаја. Корпус чини 21 политичка дебата емитована од јануара до новембра 2021. године. Истраживањем су потврђене обе хипотезе. Утврђена је значајна диспропорција медијске представљености политичарки и политичара, будући да је удео мушкараца међу учесницима дебата 78,30%. Политичарке су невидљиве у темама као што су односи у региону, одбрана и војска, људска права, док су једине тематске области у којима су једнако заступљене као и политичари теме које се типично повезују са женама - социјална политика и просвета и образовање.

Кључне речи: медијска репрезентација, род, политика, жене, јавни сервис

Увод

Политика се традиционално одувек сматрала „мушким послом“, а политички простор деловања местом мушке борбе. Стога је ступање жена на политичку сцену и њихово ангажовање одувек представљало повод за дискусије, а чак и у 21. веку, женско учешће предмет је неадекватне перцепције. Јавни простор, упркос повећању броја жена које у њему учествују, и даље је изразито андроцентричан. Међу последицама чињенице да се политика не сматра оприродњеним местом жена су њихова мања заступљеност на позицијама одлучивања и у власти, неједнака прерасподела и приступ моћи, неодговарајући третман жена у политици, медијска маргинализација и стереотипизација, мањак интересовања жена за политику, као и неповерење јавности у компетенције и

политичке одлуке жена (Fountaine & McGregor, 2002, Чичкарић, 2009а; Чичкарић, 2009б). Све наведено отежава приступ жена кључним позицијама власти и одлучивања.

Љиљана Чичкарић наводи да је учешће жена у политици могуће посматрати на три различита структурна нивоа: институционалном, репрезентацијском и дискурзивном (Чичкарић, 2016). Дискурзивни ниво женске партиципације значајан је за овај рад, будући да се односи на промене у парламентарној комуникацији, језику политике, јавном обраћању и медијској репрезентацији жена (исто). Деконструкција медијске праксе —репрезентације жена у политици, на лидерским позицијама и у процесима доношења одлука, односно утврђивање механизма којима медији посредују свеукупност женског идентитета у традиционално схваћеној као мушкој сфери каква је политика, важно је за разумевање реалне моћи, не само жена у политици, већ жена једном друштву уопште. Положај маргинализованих група, какве су жене, одражава и степен демократичности једног друштва.

Рад као полазни теоријски приступ има конструктивистичку теорију репрезентације Стјуарта Хола (Stuart Hall), која препознаје друштвени карактер језика. Према овој теорији ствари не значе саме по себи, већ се значење конструише употребом репрезентативних система, концепта и знакова, односно на основу „језичких кодова“ и „кодова културе“ (Hall, 1997: 20). Оваква производња, па и трошење значења, није имуно на утицаје спољних друштвених фактора. Шири социјални контекст у првом реду утиче на креирање, кодирање и разумевање порука. Дакле, према Холовом приступу, репрезентација је изнад свега конструкција, док је значење релативно и нестабилно, отворено и подложно поновним значењским интерпретацијама (Barker, 2004). Са тим у вези, процес репрезентације није неутралан, већ се одвија под утицајем идеолошких струја. Тако и медији, који посредовање симболичке реалности врше управо кроз процесе репрезентација, не могу деловати ван вредносних одређења.

„Чак и када тврде да ‘представљају’ медији у ствари ‘приказују’ стварност – представљају је у одсуству. За одређену публику ре-креирају представу, репрезентују објекат, особу, процес у његовом одсуству. Препознају, именују и симболички фиксирају стварност“ (Миливојевић, 2014: 12–13).

Стога, поруке које медији трансмитују до публике и начин на који су оне организоване, нужно усмеравају, некада експлицитно, некада имплицитно, ка специфичном ишчитавању и разумевању садржаја. Ово се постиже употребом медијских оквира, а објашњава теоријом уоквиравања или фрејминга (енг. framing). Уоквиравање се односи на медијску стратегију којом се неки аспекти стварности наглашавају, док се други занемарују или потпуно искључују. На овај начин публици се пружа конструисани оквир за разумевање одређеног питања. Због тога медији, као носиоци моћи означавања и дистрибуирања значења до масовних корисника, представљају важан алат одржавања доминантне идеологије кроз конструкцију и репрезентацију. Они су незаобилазни инструмент прерасподеле друштвеног, економског, и посебно политичког капитала,

јер „бирачи политичку сцену виде углавном очима медија“ (Kahn, 1994: 171), док је у исто време „медији обликују, више него што је одражавају“ (Kahn, 1994: 154).

Претходна истраживања

Истраживања медијске заступљености политичарки показују значајну диспропорцију медијске представљености политичара и политичарки. Тренд подзаступљености политичарки у односу на политичаре присутан је на глобалном нивоу. Примера ради, анализа медијског извештавања о изборима за амерички Сенат у периоду од 1984. до 1986. показује да кандидати добијају у просеку 2,4 параграфа медијске покривености више него кандидаткиње (Kahn & Goldenberg, 1991). На изборима у Уједињеном Краљевству из 2010. године, 71% објављених медијских текстова у националним медијима било искључиво о мушким кандидатима. Само 9% садржаја односило се искључиво на политичарке које учествују на изборима (Ross, Evans, Harrison, Shears, & Wadia, 2013). Политичарке су до те мере маргинализоване, да поједини аутори чак тврде да британске новине више пажње поклањају супругама политичара, него политичаркама (Campbell & Childs, 2010).

Ситуација у српској политичкој и медијској сфери није другачија од глобалних токова. И у Србији бројна истраживања показују да су политичарке недовољно видљиве у медијима, као и да су у значајно мањој мери заступљене него њихове колеге (Валић Недељковић & Сигети, 2020, Бабовић, Милинков, Срдић & Степанов, 2021). У политичким темама које доминирају у медијима у Србији, жене у 2020. чине само 11% субјеката (Global Media Monitoring Project, 2021), што је пад у односу на 2015. годину када их је било 14% (Global Media Monitoring Project, 2015).

„Ниску заступљеност жена условљава и друштвена реалност у којој је жена у политици недовољно видљива, бар на оним местима која су у фокусу медија. С друге стране, и саме странке су одговорне за то колико ће њихове чланице и кандидаткиње бити присутне у медијима, јер је велик број медијских псеудодогађаја које режирају саме странке, а и у њима је мање жена него мушкараца“ (Баћановић, Пралица, Спаиросу, Коларш & Радовановић, 2008: 28).

Они политичари и политичарке који су видљиви у медијима, који добијају простор да јавности представе своје идеје, програме и активности, лакше налазе пут до бирача од оних који су скрајнути из медијског фокуса. Они политички актери и актерке који не добијају довољно медијске пажње или су тенденциозно искључени, остају на политичкој маргини и њихов утицај је ограничен. Стога, медијски видљивије политичарке добијају и већу наклоност бирача. У прилог томе говори чињеница да је у Немачкој 2005. године током кампање Ангела Меркел (Angela Merkel) била једнако присутна у медијима као и њен противкандидат Герхард Шредер (Gerhard Schroder) (Campus, 2013).

Исто је утврђено и на Новом Зеланду и у Канади (исто). Ипак, јасно је да медијска заступљеност није једини фактор који утиче на успешност политичарки, али јесте један од пресудних. Са медијског аспекта, међутим, осим заступљености значајну улогу игра и начин репрезентације политичарки – није довољно приказати их, важно је и како су представљене.

Хелена Поповић и Јосип Шипић (2013) посматрају медијску репрезентацију изборних кампања као облик дискурсне праксе. Они закључују да је родна стереотипизација дискурсна пракса самих медија, као и да постоје четири стратегије уоквиравања политичарки. Прва подразумева представљање жена као изузетака у сфери политике, друга да се „меке теме” представљају као адекватне за политичарке, трећа је конструисање емотивности као дискредитацијски дискурсни механизам, и четврта је тривијализација у сфери политичког деловања (Поповић & Шипић, 2013). Када су политичарке представљене на овај начин, долази до „специфичне конструкције женскости у политичкој арени“ (Поповић & Шипић, 2013:199). Поповић и Шипић подвлаче да овакве медијске праксе „могу имати утицај на заступљеност жена на изборима, њихову улогу у изборним кампањама, стратегију којом се користе у тим кампањама, и коначно, резултат који ће добити на изборима“ (Исто).

У Србији, истраживања показују феминизацију новинарске професије и свих занимања у медијском сектору – жене чине већину (63%) у свим професијама које су повезане са медијском и информативном продукцијом (Global Media Monitoring Project, 2021). Међутим, и даље „медији, нарочито они таблоидни, обилују садржајима које одликују родни стереотипи, сексизам, говор мржње и мизогинија, а посебно су овим облицима насиља изложене жене из опозиционих странака“ (Бабовић и остале, 2021: 8). Вишњић и Миросављевић примећују да упркос већем броју жена у медијима, и даље не постоји доследно указивање на мали број жена које су на позицијама моћи. „Нико не опажа, па онда и не критикује раширену појаву да се жене слушају с мање пажње, да их чешће и лакше прекидају док говоре, да се чешће и лакше ословљавају само именом (док се мушкарци називају презименом, уз функцију испред)“ (Вишњић & Миросављевић, 2008: 258). Присуство политичарки у медијима оптерећено је природом медија, друштвеним очекивањима, патријархалном логиком и захтевима странака, које су најчешће оличење „мушког клуба“.

„Јавни наступи политичарки обележени су недостатком аутономије и интегритета, и њихова јавна обраћања често су обележена понављањем политичких агенди које су успоставили партијски лидери, те исказивањем става потчињености у односу на мушке колеге, чак и када им нису хијерархијски подређене у партијским структурама или структурама државне власти“ (Бабовић и остале, 2021: 8).

Упркос повећању квота за мање заступљени пол на изборним листама у фебруару 2020. године, и последично, повећању броја жена у Скупштини и Влади Србије, промене и помаци у односима моћи на политичкој сцени и даље изостају. Иако је Србија након избора из јуна 2020. добила најравноправнију Владу, где од 23 ресора десет министарстава воде жене, политичка култура је и

даље доминантно андроцентрична.

Одликује је „агресивнији дискурс, дискредитација противника и конкурената пре него отварање дијалога о важним питањима, лојалност утемељена на клијентелизму, насилна реторика уместо сарадње и солидарности, које су у различитим анализама чешће повезане са женским обрасцима вођења политике“ (Бабовић и остале, 2021: 8).

Медији су, у том смислу, позиционирани као мегафони такве културе и идеологије, и служе одржавању *status-a quo* и политичког капитала у рукама мушкараца.

Методологија

Предмет истраживања је политичка ТВ дебата „Реч на реч“, која се емитује на каналу РТС 1. Ова емисија одабрана је као релевантна за истраживање, будући да се емитује на јавном медијском сервису, те да је као извор политичких информација могу користити сви грађани и грађанке. Према подацима Радио-телевизије Србије, емисија је први пут емитована 2012. године. „Сврха ових дебата јесте да информишу грађане о ставовима и стратегијама политичких странака у Србији које се такмиче на изборима. На тај начин сви бирачи у Србији имаће најбољи могући увид у идеје које политичка сцена Србије тренутно пружа,“ наводи се на званичној страници јавног медијског сервиса (РТС, н. д.)³. У раду је анализирана 21 дебата, емитована у периоду од 14. јануара до 23. новембра 2021. године.

Циљ рада је да утврди заступљеност политичарки у односу на политичаре, као и теме емисија у оквиру којих су политичарке субјекти. Прва хипотеза од које полази истраживање јесте да су политичарке у значајно мањој мери субјекти политичких ТВ дебата у односу на политичаре. Друга хипотеза је да су политичарке родно уоквирене у типично „женске“ теме. Са тим у вези, истраживачка питања су: (1) Колико су, у односу на политичаре, политичарке заступљене у политичким ТВ дебатама „Реч на реч“? (2) Које су теме политичких ТВ дебата „Реч на реч“ у којима су политичарке најчешће субјекти?

У раду се као метод примењује анализа садржаја. Јединица анализе је појединачна ТВ дебата. Србобран Бранковић анализу садржаја дефинише као „метод истраживања медијског материјала, различитих докумената, словних, звучних или сликовних записа и других облика усменог или писменог општења међу људима“ (2008:53). Бранковић наводи да је њен циљ да пружи дескрипцију садржаја појединих облика комуникације, да га класификује, као и да га објасни или разуме, узимајући у обзир везу са социодемографским, биографским, културним и другим обележјима аутора и публике, али и контекст

³ Нови циклус дебата реализује се у оквиру пројекта „Људи на првом месту“ који спроводи Центар за слободне изборе и демократију (ЦеСИД), у партнерству са Америчком агенцијом за међународни развој (УСАИД) (РТС, н. д.).

времена и простора у коме је садржај настао и био у употреби. Циљ ове методе је да проникне у значења садржаја и смисао који он има за оне који га производе и оне којима је намењен (Бранковић, 2008).

Резултати истраживања и дискусија

У свим анализираним ТВ дебатама доминирао је агресивни дискурс, дискредитација противника и насилна реторика, што се повезује са маскулином политичком културом (Бабовић и остале, 2021).

Од 21 анализираних емисија, политичарке су говориле у њих 14 (66,66%). То значи да су у трећини дебата (33,33%) говорили искључиво мушкарци. Међу саговорницама и саговорницима, жене имају удела 21,69%, док је удео мушкараца око три и по пута већи (78,30%) (табела 1).

Табела 1: Субјекти дебата према полу

Учесник/ца	Заступљеност	
	N	%
Политичар	83	78,30
Политичарка	23	21,69
Укупно	106	100

У анализираном корпусу било је 14 дебата са политичаркама као субјектима (емитоване су 14. и 27. јануара, 10. фебруара, 24. марта, 21. априла, 12. маја, 2. јуна, 21. септембра, 5, 19. и 26. октобра, 2, 9. и 23. новембра). У већини ТВ дебата у којима су говориле, политичарки је било бројчано мање од политичара. У епизоди емитованој 14. јануара, у којој се говорило о економским мерама за опоравак привреде услед кризе изазване пандемијом, говориле су две политичарке наспрам четири политичара. Идентична ситуација била је у ТВ дебати емитованој 10. фебруара, у којој је тема била екологија, односно поглавље 27, загађење ваздуха и вода у Србији, као и питање мини-хидроелектрана. Две политичарке и четири политичара дебатовали су и 24. марта, о спољнополитичким приоритетима и односима са Кином, Русијом, Европском унијом и Сједињеним Америчким Државама. У дебати емитованој 12. маја, која је за тему имала питање Косова и Метохије и односа Београда и Приштине, међу саговорницама било је пет политичара и једна политичарка. Када и под којим условима треба одржати изборе за председника државе и скупштине Београда и Србије био је фокус дебате емитоване 2. јуна, у којој је говорила једна жена, наспрам пет мушкараца. О преговорима Београда и Приштине одржана је још једна дебата, 5. октобра, и у њој су говорила тројица политичара и једна политичарка. Иста заступљеност била је и у дебати емитованој 19. октобра, у којој се говорило о наглом поскупљењу енергената – нафте, гаса и електричне енергије. У дебати о београдским темама, одржаној 2. новембра,

од четири учесника, једна је била жена. Таква је била заступљеност и у дебати емитованој 9. новембра, о помоћи државе грађанима и привреди због пандемијске кризе, као и у дебати на тему пољопривреде и високих цена хране, која је на програму била 23. новембра.

Ретке су ТВ дебате са једнаким бројем мушких и женских учесника – четири од четрнаест. У дебати о просвети и образовању, која је емитована 27. јануара и у којој се дискутовало о дигиталној настави и положају професије наставника у данашњем српском друштву, говориле су три политичарке и три политичара. Једнак број саговорника и саговорница био је и у дебати о пензионој и социјалној политици, која је емитована 21. априла – по троје. О фер изборним условима, контроли избора и преговорима уз посредовање ЕУ парламентарца, било је речи у дебати 21. септембра, у којој је говорио једнак број мушкараца и жена – по двоје. Такав је случај и у дебати емитованој 26. октобра, у којој се говорило о еколошком аспекту експлоатације литијума и угља. Ни у једној ТВ дебати није било више политичарки од политичара.

У анализираним ТВ дебатама говорило је 16 различитих политичких актерки. Међу њима, најзаступљенија је била народна посланица Српске напредне странке Невена Ђурић, са четири појављивања. Након ње следе четири политичарке са два појављивања: народне посланице Снежана Пауновић, чланица Социјалистичке партије Србије и Јелена Обрадовић из Српске напредне странке, те Снежана Петровић из Партије уједињених пензионера Србије и Милица Ђурђевић Стаменковски, председница Српске странке Заветници. Осталих 11 политичарки (Ана Чарапић, Српска напредна странка, Биљана Пантић Пиља, Српска напредна странка, Мариника Тепић, Странка слободе и правде, Дејана Ђурђевић, Лига социјалдемократа Војводине, Ивана Вилотијевић, Социјалистичка партија Србије, Алиса Коцкар, Демократска странка, Марија Ратковић, Заједно за Србију, Марија Јевђић, Јединствена Србија, Тамара Миленковић Керковић, Српски покрет Двери, Драгана Ракић, Демократска странка и Радомила Васић, Српски покрет Двери) у дебати су учествовале једном.

Од 26 различитих странака чији су чланови и чланице говорили у дебати „Реч на реч“, жене су биле представнице само 10 странака (38,46%). То значи да из 61,53% странака није било ниједне политичарке (Социјалдемократска странка, Доста је било, Српска радикална странка, Народна странка, Социјалдемократска партија Србије, Странка правде и помирења, Коалиција НАДА, Нова странка, Не давимо Београд, Покрет слободних грађана, Покрет социјалиста, Демократска странка Србије, Здрава Србија, Српски патриотски савез). Овакав резултат последица је андроцентричности политичких странака, које перципирају мушкарце као адекватније комуникаторе за обраћање јавности. У том смислу, политичке партије не само да мушкарце сматрају компетентнијим, већ очекују да их и публика тако перципира. Међутим, оно што претходи таквом виђењу и доприноси његовом одржавању јесте доминација маскулине политичке културе, те положај и моћ жена у страначкој структури која је базирана на „мушким“ вредностима.

Овим је потврђена прва хипотеза постављена у истраживању – полити-

чарке су у значајно мањој мери субјекти политичке ТВ дебате у односу на политичаре.

Најзаступљеније теме дебата, са уделом од по 14,28%, биле су спољна политика, изборни услови и мере које се тичу пандемије корона вируса. Након тога следе теме о Косову и Метохији и екологији, са по 9,52% удела. Остале теме (односи у региону; одбрана и војска; пољопривреда; енергетика; Београд; просвета и образовање; пензије и социјална политика и људска права) биле су тема у по једној емисији (табела 2).

Табела 2: Теме дебата

Тема	Емисије	
	N	%
Спољна политика	3	14,28
Изборни услови	3	14,28
Мере у вези са пандемијом	3	14,28
Косово и Метохија	2	9,52
Екологија	2	9,52
Односи у региону	1	4,76
Одбрана и војска	1	4,76
Пољопривреда	1	4,76
Енергетика	1	4,76
Београд	1	4,76
Просвета и образовање	1	4,76
Социјална политика	1	4,76
Људска права	1	4,76
Укупно	21	100

У анализираном корпусу није било ниједне емисије која се бави питањима родне равноправности, родно заснованим насиљем, положајем жена у друштву, вишеструко маргинализованим категоријама какве су Ромкиње, жене са инвалидитетом и друге.

Како се „меке теме“ дискурсном праксом самих медија позиционирају као адекватне за женску партиципацију у политици (Поповић & Шипић, 2013), анализирано је учешће жена у односу на тему дебате. Највећи број субјеката говорио је о изборним условима, спољној политици и мерама у вези са пандемијом, будући да су ове теме у анализираном периоду биле најзаступљеније. Политичарке су о најзаступљенијим темама говориле, али у знатно мањој мери од политичара (табела 3). О изборним условима говориле су три жене (Тамара Миленковић Керковић, Невена Ђурић, Драгана Ракић), наспрам 13 политичара. О спољној политици говориле су две политичарке (Алиса Коцкар, Невена Ђурић) наспрам 12 политичара, док су о мерама у вези са пандемијом говориле

три политичарке (Ана Чарапић, Снежана Петровић, Невена Ђурић) и 11 политичара.

Табела 3: Теме дебата према полу субјекта

Тема	Политичар	Политичарка	Укупно
Изборни услови	13	3	16
Спољна политика	12	2	14
Мере у вези са пандемијом	11	3	14
Екологија	6	4	10
Косово и Метохија	8	2	10
Односи у региону	6	0	6
Пензије и социјална политика	3	3	6
Просвета и образовање	3	3	6
Људска права	6	0	6
Одбрана и војска	6	0	6
Пољопривреда	3	1	4
Енергетика	3	1	4
Београд	3	1	4
Укупно	83	23	106

Укупно гледано, једине тематске области у којима су политичарке биле једнако заступљене као и политичари су теме које се типично повезују са женама – социјална политика и просвета и образовање. Жене нису говориле о односима у региону, одбрани и војсци, нити о људским правима. Овим резултатима потврђена је и друга хипотеза, да су политичарке родно уоквирене у типично „женске“ теме.

На овај начин одражавају се уврежене стереотипне представе о томе где је место жене, које су теме о којима је она способна и стручна да говори, па и о чему је позвана да мисли. Са друге стране, искључивањем женских гласова из појединих области доприноси се утиску да жене за њих нису заинтересоване, па чак и да не треба да буду, или да нема довољно стручних жена да о њима говоре.

Она питања која су у одређеном друштву, у конкретном периоду, позиционирана као приоритетна и која генеришу велику политичку моћ, по правилу су резервисана за мушкарце, док је женама готово онемогућен приступ. У актуелном друштвено-политичком тренутку таква је, примера ради, тема људских права. Она се по правилу, традиционално, поверава женама. Међутим, када се људска права сагледавају у контексту мигрантске кризе или принудне вакцинације, односно тема које тренутно подразумевају велики политички капитал, као заступници ставова партија учесталије се појављују мушкарци.

Утисак је да се у ТВ дебатама „Реч на реч“ политичарке, у већој мери него

политичари, ословљавају само именом. Илустративан је пример дебате емитоване 27. јануара, у којој модератор Зоран Стојановић три политичарке, већ приликом њиховог првог обраћања ословљава са „Милице“ (Милица Ђурђевић Стаменковски), „Мариника“ (Мариника Тепић), „Биљана“ (Биљана Пантић Пиља), док се политичарима обраћа са „господине Ђукић“ (Владан Ђукић), „господине Обрадовићу“ (Жарко Обрадовић), „господине Гавриловићу“ (Велимир Гавриловић). Ословљавање председнице Српске странке Заветници Милице Ђурђевић Стаменковски само именом забележено је и у дебати емитованој 26. октобра, када се модератор у истом маниру обраћао и посланици Српске напредне странке Невени Ђурић. У дебати 9. новембра поменута посланица владајуће партије поново бива ословљена само именом, али се модератор исправља: „Невена, пардон, госпођо Ђурић...“, те је у наставку дебате углавном ословљава презименом. Овакву праксу Поповић и Шипић тумаче као одузимање ауторитета женама, јер је ословљавање личним именом карактеристично за комуникацију са особама на нижој позицији на хијерархијској лествици (Поповић & Шипић, 2013). Ово, уз изразит дисбаланс у броју саговорника и саговорница, као и стереотипно тематско уоквиравање политичарки, додатно доприноси њиховој маргинализацији.

Закључак

Предмет истраживања била је политичка ТВ дебата „Реч на реч“, одабрана као релевантна будући да се емитује на јавном медијском сервису, те да је као извор политичких информација доступна највећем броју грађанки и грађана. Питања која су била у фокусу рада јесу колико су политичарке у оваквом телевизијском формату заступљене и о којим темама најчешће говоре. Постављене су, и доказане, две хипотезе: Политичарке су у значајно мањој мери субјекти политичких ТВ дебата у односу на политичаре; и политичарке су родно уоквирене у типично „женске“ теме.

У свим емисијама, дискусију су карактерисали агресивни дискурс, дискредитација противника и насилна реторика. Истраживање је резултирало подацима да чак у трећини дебата нема ниједног женског гласа, те да, када се сагледа број саговорника и саговорница, удео политичарки износи свега 21,69%. У већини ТВ дебата у којима су говориле, политичарки је било бројчано мање од политичара. Само је у четири од 14 дебата био једнак број мушких и женских учесника. За 11 месеци публика јавног сервиса у политичкој дебати „Реч на реч“ могла је да види и чује свега 16 различитих политичких актерки, које су представљале 10 различитих странака (од 26 странака које су учествовале у дебатама). Дакле, из 61,53% странака није било ниједне политичарке, што може указивати и на то да у медијском искључивању жена, уз медије, активно учествују и политичке партије.

С обзиром на њихову подзаступљеност, политичарке су биле у мањини када се говорило о већини тема, осим када је било речи о типично „жен-

ским“ темама какве су социјална политика, просвета и образовање, када су биле заступљене једнако као и политичари. Нису говориле о односима у региону, одбрани и војсци, нити о људским правима. Стога, резултати ове анализе потврђују претходна истраживања – жене су у медијима квантитативно мање заступљене, а када говоре, говоре о оним темама које друштво перципира пријемчивим за жене, док се, по правилу, њихови гласови утишавају, скрајњују или потпуно искључују из тема резервисаних за мушкарце, које су, по правилу, теме које носе највећи политички капитал и моћ.

Са друге стране, адекватна медијска репрезентација политичарки, њихова заступљеност и приказивање ван стереотипних матрица и очекиваних друштвених улога, истицање женских искустава, перспектива и гласова, допринело би не само женама у политици или женама уопште, већ и равноправнијем и праведнијем друштву.

Литература

- Barker, C. (2004). *The Sage dictionary of cultural studies*. London: Sage.
- Бабовић, М., Милинков, С., Срдих, М., & Степанов, Б. (2021). *Родно засновано насиље над политичаркама у Србији*. Канцеларија ОЕБС-а за демократске институције и људска права (ОДИХР). Приступљено: 13.11.2021. на: <https://www.osce.org/sr/mission-toserbia/500617>
- Баћановић, В., Пралица, Д., Спаиросу, Л., Коларш, И., & Радовановић, Е. (2008) *Заступљеност жена политичарки у предизборној кампањи у мају 2008. године у електронским и писаним медијима на српском језику*. Нови Сад: Новосадска новинарска школа.
- Бранковић, С. (2008). *Метод анализе садржаја*. Српска политичка мисао, 15(20), 53–70.
- Валић Недељковић, Д., & Сигети, В. (2020). *Како се дебатује у телевизијским емисијама током предизборне кампање: Анализа садржаја информативно-дебатних емисија „Утисак недеље“, „Хит твит“ и „Упитник“ током предизборне кампање 2020. године*. Нови Сад: Новосадска новинарска школа.
- Вишњић, Ј, Миросављевић, М. (2008). Проблем репрезентације рода у медијима, *Неко је рекао феминизам*, Центар за женске студије, Реконструкција женски фонд, Жене у црном, 227–244.
- Global Media Monitoring Project. (2015). Who makes the news? *Global Media Monitoring Project 2015*. Приступљено: 13.11.2021. на: <http://centarzamedije.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/03/ko-pravi-vestiGMMP2015-global-report.pdf>
- Global Media Monitoring Project. (2021). Who makes the news? *Global Media Monitoring Project 2020*. Приступљено: 13.11.2021. на: <https://centarzamedije.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2021/09/GMMP-2020-nasrpskom.pdf>
- Kahn, K. F. (1994). The distorted mirror: Press Coverage of Women Candidates for Statewide Office. *Journal of Politics*, Vol. 26, 154–173.

- Kahn, K. F. and Goldenberg, E. N. (1991) 'Women candidates in the news: An examination of gender differences in U. S. Senate campaign coverage', *Public Opinion Quarterly*, 55(2), 180–199.
- Миљивојевић, С. (2004). Жене и медији: Стратегије искључивања. *Генеро (Специјал)*, 11–24.
- Поповић, Х., & Шипић, Ј. (2013). Жене и избори: између „гласа“ медија и „гласа“ политичких актерки. *Ширење подручја политичког: нови погледи на политичку партиципацију жена*. Центар за женске студије, 193–232.
- Ross, K., Evans, E., Harrison, L., Shears, M. & Wadia, K. (2013) The gender of news and news of gender: A study of sex, politics, and press coverage of the 2010 British general election, *The International Journal of Press/Politics*, 18(3), 3–20.
- РТС. (н. д.). *Реч на реч*. Радио Телевизија Србије. Приступљено: 23.11.2020. на: <https://www.rts.rs/page/tv/sr/series/20/rts-1/3474/rec-na-rec.html>
- Fountaine, S., & McGregor, J. (2002). *Reconstructing gender for the 21st century: News media framing of political women in New Zealand Australia*, Brisbane: New Zealand Communication Association 23rd Annual Conference.
- Hall, S. (1997). Representation, meaning and language. *Representation: Cultural representations and signifying practices*, Sage Publications & The Open University, 15–64.
- Campbell, R. & Childs, S. (2010). 'Wags', 'wives' and 'mothers'... But what about women politicians?, *Parliamentary Affairs*, 63(4), 760–777.
- Campus, D. (2013). *Women political Leaders and the Media*. London: Palgrave Macmillan.
- Чичкарић, Љ. (2009а). Жене у политичкој ацени - инсајдерке или аутсајдерке?. *Социологија*, 51(4), 423–436.
- Чичкарић, Љ. (2009б). Политичка партиципација и репрезентација жена у земљама постсоцијалистичке Европе, *Социолошки преглед*, 43(3), 343–359.
- Чичкарић, Љ. (2016). *Жене и политика из родне перспективе*. Београд: Институт друштвених наука.

Tatjana Đukić Živadinović
Marija Vujović

MEDIA MARGINALIZATION OF FEMALE POLITICIANS IN SERBIA

Abstract: Despite an increase in the number of women in politics, Serbia's political space remains predominantly masculinized. In addition to reflecting the androcentricity of the political scene, the media image actively contributes to its creation by marginalizing female politicians. They are significantly less represented than male politicians, and when they are, gender stereotypes, sexism, hate speech, and misogyny characterize media practice. This paper aims to determine the quantitative representation of women

in the political debate “Word for word”, which is broadcast on the public media service, as well as the key subjects of the debates in which female politicians participate. Quantitative and qualitative content analyses are applied in the paper. The research corpus consists of 21 political debates broadcast from January to November 2021. The research confirmed both hypotheses. A significant disproportion between the media representation of women and men politicians was found since the share of men among the participants in the debates was 78.30%. Female politicians are invisible in topics such as relations in the region, defense and the military, human rights, while the only thematic areas in which they are equally represented as politicians are topics typically associated with women - social policy and education.

Keywords: media representation, gender, politics, women, public broadcasting

Прилог 1: Кодни лист

Идентификација ТВ дебате	
Наслов ТВ дебате	
Датум емитовања ТВ дебате	
Тема ТВ дебате	
Изборни услови	
Спољна политика	
Мере у вези са пандемијом корона вируса	
Екологија	
Косово и Метохија	
Односи у региону	
Пензије и социјална политика	
Просвета и образовање	
Људска права	
Одбрана и војска	
Пољопривреда	
Енергетика	
Београд	
Друго:	
Учешће женског субјекта у ТВ дебати	
Да	
Не	
Број женских субјеката у ТВ дебати	
Женски субјект(и) у ТВ дебати и страначка припадност (*само за ТВ дебате са женским субјектом)	

1.	
2.	
3.	
4.	
(*проширити/скратити листу по потреби)	
Учешће мушког субјекта у ТВ дебати	
Да	
Не	
Број мушких субјеката у ТВ дебати	
Мушки субјект(и) у ТВ дебати и страначка припадност	
1.	
2.	
3.	
4.	
(*проширити/скратити листу по потреби)	
Да ли је у дебати присутан агресивни дискурс?	
Да	
Не	
Да ли је у дебати присутна дискредитација противника?	
Да	
Не	
Да ли је у дебати присутна насилна реторика?	
Да	
Не	
Додатни коментар	

Марко Бала¹
Независни истраживач, Врбас, Србија

Прегледни научни рад
UDK 316.334.3:929 Волерстин И.
Примљено: 10.5.2021.
Ревидирана верзија: 23.6.2021.
Одобрено за штампу: 25.6.2021.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.02

ИНТЕЛЕКТУАЛНО ЈЕ ПОЛИТИЧКО: ЖИВОТ И ДЕЛО ИМАНУЕЛА ВОЛЕРСТИНА (1930–2019)

Апстракт: Овај текст представља покушај луцидног приказа интелектуалне биографије и теоријског рада Имануела Волерстина (Immanuel Wallerstein), главног архитекте и представника анализе светских-система. С обзиром да је целокупно Волерстиново дело посвећено разумевању стварности модерног светског-система као темеља сваке промишљене праксе, овај рад истовремено треба посматрати и као омаж једном од највећих имена социологије XX века и као рефлексију о хаотичној садашњости и неизвесној будућности света у којем живимо. Имајући у виду широк дијапазон научних интересовања и гаргантуовски опус који је оставио као свој легат, издвојене су четири проблемске целине којима се Волерстин бавио у својим радовима. Након сажетог приказа Волерстинове интелектуалне биографије у уводу, први део се фокусира на методолошке и епистемолошке постулате теорије светских-система. Други део је посвећен теми познатој по називу „дуги шеснаести век“, односно генези капиталистичке светске-економије, која уједно чини тему првог тома Волерстинове најзначајније студије *Модерни светски-систем*. Трећи део представља преглед историјске трајекторије анти-системских покрета, од Старе левице у XIX веку и у првој половини XX века, преко светске револуције 1968. као преломног тренутка у њиховом развоју, до модерних варијетета ових покрета. Четврти део се бави темом успона и пада Сједињених Америчких Држава као хегемоне силе у светском-систему. Аутор у закључку апострофира Волерстинова гледишта која су кључна за разумевање раздобља кризе у којем се налазимо, као и његово гледиште о моралној обавези друштвених научника да активно учествују у решавању кризе, што подразумева непрекидан дијалог теорије и праксе и одбацивање вредносне неутралности као јалове илузије.

Кључне речи: Имануел Волерстин; анализа светских-система; капиталистичка светска-економија; теоријска парадигма; историјски друштвени систем

[П]отрага за истином и потрага за добрим су нераскидиво повезане једна са другом. Сви смо укључени, и истовремено укључени, у обе.

Immanuel Wallerstein (1999: 217)

¹ balamarko89@gmail.com

Перегринације радикалног интелектуалца

У уводу зборника радова *Социологија у Америци* уредник Креиг Келхун (Craig Calhoun) записао је како је „од својих деветнаестовековних зачетака до своје садашњости у двадесет првом веку, америчка социологија црпила виталитет из свог диверзитета, али је ретко кад постизала јасноћу дефиниције“ (Calhoun 2007: x). Америчка и светска социолошка заједница се 31. августа 2019. суочила са тешким губитком једног од својих најистакнутијих посленика, главног архитекте анализе светских-система и аутора који је пружио неспоран допринос диверзитету, а самим тим и виталитету, друштвене науке. Смрт Имануела Волерстина скоро да је коинцидирала са обележавањем годишњице почетка, односно годишњице завршетка Другог светског рата (1. IX 1939 – 2. IX 1945), те се може рећи да животне перегринације радикалног интелектуалца, започете 28. септембра 1930. у Њујорку, уистину представљају заокружену целину. Разлог за ово навођење почива у томе што се Волерстин, син јеврејских миграната из Немачке,² веома рано упустио у разматрање политичких проблема, будући да се у његовом породичном дому о борби против нацизма дискутовало чак и пре напада на Перл Харбор (Wallerstein 2000: xv). Научно сазревање овог социолога носи печат образовања стеченог на Универзитету Колумбија, на коме су била окупљена нека од најславнијих имена америчке друштвене науке тог периода, попут Симора Мартина Липсета (Seymour Martin Lipset), Карла Полањија (Karl Polanyi), Пола Лазарсфелда (Paul Lazarsfeld), Рајта Милса (Wright Mills), Ричарда Хофштатера (Richard Hofstadter), Роберта Мертона и других. Исто тако, Колумбија се својим космополитизмом и бунтовним духом у то време значајно разликовала од етоса који је доминирао универзитетима попут Харварда и Јејла (Goldfrank 2000: 154).

Након служења војног рока, Волерстин се вратио на Колумбију, где је завршио мастер студије написавши рад о макартизму као специфичном феномену америчке политичке културе (Wallerstein 2000: xvi). Ипак, учествовање на међународним омладинским конгресима у Африци почетком 1950-их, приликом чега је дошао у контакт са многим делегатима из афричких земаља, као и раније интересовање за ванзападни свет и политичке идеје Гандија (Gandhi) и Нехруа, умногоме су утицале на померање интелектуалног фокуса са америчке политике на афрички континент. Волерстин је 1955. године добио стипендију Фондације Форд која му је омогућила да спроведе теренско истраживање у Западној Африци на тему националних покрета за независност. Резултат истраживачког рада била је докторска дисертација „неизузетна по теорији или методу, али вредна због високог степена личног учешћа у истраживању“ (Goldfrank 2000: 156). Много важније од тога, Волерстиново искуство као африканисте је

² У некрологу који је објавио *Њујорк Тајмс* наводи се да је Волерстинов отац Лазар школован за рабина, али да је постао лекар, док је мајка Сара била уметница (Genzlinger 2019). Његов старији брат Роберт С. Волерстин (Robert S. Wallerstein) био је еминентни психоаналитичар и председник Међународне психоаналитичке асоцијације.

имало две фундаменталне консеквенце – интелектуалну и политичку. На интелектуалном плану, оно је Волерстина навело да доведе у сумњу теоријске и методолошке ставове који су дуго представљали конвенционалну мудрост у друштвеној науци. Политичка консеквенца афричког искуства била је у томе што је Волерстин стекао увид да се, поред Хладног рата између Сједињених Држава и Совјетског Савеза, водио рат ванзападног света против хегемоније Запада, при чему је овај други био далеко значајнији од првог (Wallerstein 2000: xvii).

Догађаји који су се 1968. године одиграли на Колумбији додатно су радикализовали овог политички свесног левичара. У знак протеста против рата у Вијетнаму, расне дискриминације, недостатка политичких права и сарадње академског естаблишмента са војском и обавештајним службама, студенти су окупирали зграде универзитета. Међу члановима наставног особља који су водили преговоре са студентима, посебно са афроамеричким студентима, нашли су се Волерстин и његов сарадник Теренс Хопкинс (Terence Hopkins). Штавише, Волерстин и Хопкинс су изразили отворену подршку побуњеним студентима и њиховим ставовима, што их је довело у сукоб са већином професора на Колумбији.³ Резултат тога било је напуштање солидно плаћеног посла предавача и прелазак на Центар за напредне студије у бихејвиоралним наукама при Стенфорду 1970, а после тога на Универзитет Макгил у Монтреалу 1971. године (Ragin and Chirot 1991: 283). Неколико година касније вратио се у Сједињене Државе и добио професуру на Универзитету у Бингамтону, где је 1976. основао Центар Фернан Бродел (Fernand Braudel) за проучавање привреда, историјских система и цивилизација, те је тако „претворио тај стари индустријски град у светски центар историјске социологије и теорије светских-система“ (Ajl 2019). Као професор на Универзитету у Бингамтону је остао до пензионисања 1999. године, да би 2000. постао виши научни сарадник на Јејловом департману за социологију. Од 1994. до 1998. године вршио је функцију председника Међународне социолошке асоцијације, а председавао је и Гулбенкијановом комисијом за реструктурирање друштвених наука. Више од двадесет година је објављивао коментаре о актуелним политичким, економским и социјалним дешавањима у Америци и свету, који су се појављивали два пута месечно, с тим да је петстоти и последњи коментар објављен непосредно пред његову смрт (Wallerstein 2019).

Већина приказа анализе светских-система овај теоријски приступ оцењује као еклектички по свом карактеру, што упућује да је Волерстиново размишљање било под утицајем разнородних интелектуалних струјања, од којих већина није англо-америчке провенијенције. Као главна идејна изворишта светско-системске перспективе наводе се француска историографска школа Анали, предвођена Броделом, немачка историјска економија и марксизам (Goldfrank 2000: 160). Такође је неопходно навести утицај латиноамеричких теоретичара зависности, у првом реду Андре Гундер Франка, који је формулисао чувену идеју о „развоју заосталости“ (Frank 1969: 3–17). Заједно са Самиром Ами-

³ За детаљан преглед историје кризе на Универзитету Колумбија в. Avorn *et al.*, 1969.

ном и Ђованијем Аригијем (Giovanni Arrighi), Франк и Волерстин су постали најистакнутији експоненти теорије светског(-)система, теоријске заједнице познате и као „четворочлана банда“, према називу који се користи за четири новоиндустријализоване земље Источне Азије. Поред тога, Волерстин је као најзначајнији интелектуални утицај навео теоријски рад политичких економиста Карла Полањија и Јозефа Шумпетера (Joseph Schumpeter), родоначелника психоанализе Сигмунда Фројда (Sigmund Freud), као и заступника права „презрених на свету“ Франца Фанона (Franz Fanon) (Wallerstein 2000: xxii). Почетком осамдесетих година прошлог века дошао је под велики утицај идеја Иље Пригожина (Иљја Пригожин), лауреата Нобелове награде за хемију 1977. године, чији је рад упутио озбиљан изазов њутновском моделу науке (Prigogine i Stengers 1982). Међу ауторима који нису добили признање за свој допринос развоју анализе светских-система треба навести марксистичког социолога Оливера Кокса (Oliver Cox) (Hier 2001).

Посматрајући његову интелектуалну биографију, могуће је извести неколико закључака о лику и делу Имануела Волерстина. Први закључак се односи на чињеницу да је Волерстин био човек велике ерудиције, прави интелектуални омнивор, плодан аналитички ум чија је најмаркантнија карактеристика била „смела синтетичка имагинација“ (Goldfrank 2000: 160), коју најбоље описује Марк Блоков (Marc Bloch) слоган – године анализе за један дан синтезе (Moretti 2000: 56–57). Читање Волерстиновог магнум опуса *Модерни светски-систем* (Wallerstein 1974; 1980; 1989; 2011a) пружа увид у оно што је Блок желео да искаже, будући да „[т]екст који је стриктно Волерстинов, његов „дан синтезе“, заузима једну трећину странице, једну четвртину, можда половину; остало су цитати (четрнаест хиљада, у првом тому...)“ (Moretti 2000: 57). Други закључак се односи на чињеницу да је Волерстин био архетипски пример ангажованог интелектуалца, историјски друштвени научник (како је себе називао) који је остао доживотно привржен вредностима политичке левице. Иако се веома рано уверио да су и социјалдемократе и комунисти имали право у оптужбама које су међусобно упућивали (Wallerstein 2000: xv), до краја живота је остао непоколебљиви борац за друштвену правду и бескомпромисни критичар капитализма, историјског друштвеног система чију је структуру и динамику анализирао, разоткривајући његову ирационалност и предвиђајући његов скорашњи колапс. Иако млађим генерацијама социолога светско-системски приступ може деловати као интелектуални анахронизам, реликт прошлости чије је место на сметлишту историје друштвених теорија, садашњи период хаотичне транзиције би могао показати у чему се састоји истинска вредност ове теоријске перспективе, намећући тако потребу за студиозним изучавањем Волерстинових радова.

Дебата о парадигми

Термини „теорија светских-система“, „светско-системски приступ“ и „светско-системска перспектива“ се веома често користе као синоними за те-

оријску парадигму која се везује за име Имануела Волерстина. Међутим, овај аутор је сматрао да природу његовог научног рада најбоље изражава термин *анализа светских-система*. Разлог за то је што термин „теорија“, као скуп међусобно повезаних кохерентних, ригорозних и јасних идеја, може означавати прерано затварање научне активности (Wallerstein 2002a: 358). На другом месту Волерстин је нагласио како се анализа светских-система не може сматрати чак ни посебном теоријском парадигмом у друштвеној науци, попут структуралног функционализма или марксизма, већ „позивом за дебату о парадигми“ (Wallerstein 2000: 148). Као засебна теоријска перспектива која се на интелектуалној сцени појавила почетком седамдесетих година прошлог века, анализа светских-система је била један у низу дисидентских приступа и дисциплина који су настали као протест против теоријских и методолошких императива америчке друштвене науке након 1945 (Ibid. 151). Заједно са осталим дисидентима као што су теорија зависности, анализа цивилизација, међународна политичка економија, историјска социологија и светска историја, анализа светских-система је била побуна против конвенционалне друштвене науке,⁴ чији су критеријуми научног истраживања почели да се перципирају као препреке у долажењу до плаузибилног објашњења друштвених појава. Према томе, анализа светских-система се најбоље може разумети кроз полемику са њеним теоријским, методолошким и епистемолошким опонентима,⁵ при чему сваки од ових опонената има свој назив: *модернизацијско-девелопменталистичка парадигма* (Chew and Lauderdale 2010: 1); *методолошки национализам* (Beck 2003: 454); *дисциплинарни пароксијализам* (Wescott 1994: 50) и *две културе* (Snou 1971).

Модернизацијско-девелопменталистичка парадигма или теорија модернизације представља социолошки приступ проблему развоја чија је доминација у америчкој друштвеној науци приближно трајала од завршетка Другог светског рата до почетка 1970-их. Ово је био период током којег је термин *развој* заузимао средишње место у вокабулару друштвених научника, а који је био додатно обогаћен новим термином – Трећи свет (данас замењен називом *глобални Југ*) – док је у исто време дошло до настанка и пролиферације обласних студија и спровођења утицајне анализе Економске комисије за Латинску Америку.⁶ Како је Волерстин записао, најзначајнија промена у друштвеној науци

⁴ Како пише Вилма Данавеј (Wilma Dunaway), када је Волерстин 1974. објавио своје пионирско дело *Модерни светски-систем*, „његова теоријска концептуализација се сматрала радикалном, исувише детерминистичком, јеретичком и свакако не „нормалном“ социологијом“ (Dunaway 1999: 284).

⁵ Када се одлучујемо за такав начин приказа теорије светских-система, усвајамо Волерстинов став према којем „није могуће разумети или проценити било ког аутора не узимајући у обзир контекст у којем је писао/писала, а нарочито против чега је писао/писала“ (Wallerstein 2000: xx).

⁶ Економска комисија за Латинску Америку је основана као регионално тело Уједињених нација у циљу изучавања проблема развоја латиноамеричких земаља. Крајем 1940-их и 1950-их њен директор је био аргентински економиста Раул Пребиш (Raúl Prebisch). Анализа коју је спровела ова комисија је остварила трајан утицај на друштвену теорију, док се сâм Пребиш наводи као отац теорије зависности (Chirot and Hall 1982: 90).

током првих двадесет и пет година након Другог светског рата било је „откриће савремене стварности Трећег света“ (Wallerstein 1999: 192–193). По први пут након свог конституисања у XIX веку, социологија, економија и политичка наука су почеле да полажу право на легитимност изучавања ванзападног света. Бавећи се питањем неразвијености земаља Трећег света, модернизацијско-девелопменталистички приступ је постулирао да сва национална друштва, независно од њихових историјских разлика, пролазе кроз исте етапе развоја, тако да економски неразвијена друштва Трећег света могу да остваре прогрес и достигну ниво развијености Северне Америке и Западне Европе (Chew and Lauderdale 2010: 1–2). Према теорији модернизације друштва Трећег света се суочавају са проблемима интерне природе, као што су резидууми феудализма и петрификоване архаичне институције. Ова идеја је најјасније била формулисана у виду тезе о дуалном друштву (Frank 1969: 62).

Према томе, поред аисторичности, представници теорије модернизације су заузели нехолистички приступ у свом изучавању развоја земаља Трећег света. Иако није био први који је артикулисао критику модернизацијско-девелопменталистичке парадигме, Волерстин је у потпуности одбацио њене фундаменталне премисе и заузео дијаметрално супротно становиште. Заправо, Волерстин је своју теоријску перспективу развио као експлицитну реакцију против теорије модернизације (Ragin and Chirot 1991: 300). Инсистирајући на неопходности повезивања историје и друштвене теорије, овај аутор је исто тако сматрао да је потребно усвојити холистичку перспективу и схватити како је проучавање појединачних друштава као да су изолована једна од других „подједнако варљиво и опасно“, те да такав приступ „пружа непотпуне и често погрешне закључке о природи друштвених проблема“ (Chirot and Hall 1982: 102). Волерстин је покушао да неутралише ову тенденцију постулирајући да су сва друштва, укључујући и друштва Трећег света, интегрисана у *капиталистичку светску-економију* у којој су структуралне разлике између богатих и сиромашних земаља *conditio sine qua non* функционисања овог историјског система. Такво гледиште је имало важну практичну импликацију, а то је да остваривање развоја земаља глобалног Југа, на начин који су сугерисали теоретичари модернизације, у таквом систему није могућ. Разорна критика коју су упутиле теорија зависности и анализа светских-система, као и одређени ваннаучни фактори попут рата у Вијетнаму, пресудно су утицали да теорија модернизације буде детронизована као владајућа парадигма у социологији развоја. Модернизацијско-девелопменталистичка парадигма је напослетку доживела интелектуални банкрот и била одбачена као „емпиријски невалидна, теоријски неадекватна и политички неделотворна“ (Frank 1969: 21), док је истовремено стекла неславну репутацију „идеологије западног империјализма“ (Berger 1992: 14).

Волерстинова критика теорије модернизације због изучавања друштава у *аналитичком карантину* (Ajl 2019) не ограничава се искључиво на ову теоријску перспективу, већ уједно представља и вехементан напад на традиционалне концепте и категорије историјских друштвених наука. Наиме, Волерстин је од-

бацио методолошки национализам, становиште према којем јединицу анализе чини национално друштво/држава (или племе, нација, град, село), а самим тим и класично одређење социологије као „науке о друштву“. По његовом мишљењу, прогрес у друштвеним наукама подразумева елиминацију методолошког национализма и прихватање *светског-система* (са цртицом!) као валидне јединице анализе. Волерстин је до кључног концепта у свом теоријском раду дошао посредним путем, захваљујући капиталном делу Фернана Бродела *Медитеран и медитерански свет у доба Филипа II* (Brodel 2001a; 2001b), са којим се први пут сусрео посредством радова пољског економског историчара Маријана Маловиста (Marian Malowist) у време када ово знаменито дело школе Анали још увек није било доступно у енглеском преводу (Wallerstein 2002a: 360). Броделова заслуга је била у томе што је у *Медитерану* поставио питање избора јединице анализе, при чему је сматрао да је медитерански свет представљао *светску-економију*. Сам Бродел је концепт преузео од немачког географа Фрица Рерига (Fritz Rörig), који је двадесетих година прошлог века писао о *Weltwirtschaft*, а који је аутор *Медитерана* на француски језик превео не као *économie mondiale*, већ као *économie-monde*. Како је Волерстин записао, „ова разлика је била круцијална: између *économie mondiale* у значењу „привреда света“ и *économie-monde* у значењу „привреда која је свет“ [...] У другој формулацији, свет није реификовани ентитет који је тамо и унутар кога је привреда конструисана; наместо тога, привредни односи одређују границе социјалног света. Друга разлика је била географска. У првом значењу, „свет“ се изједначава са планетом; у другом значењу, „свет“ значи једино велики географски простор (унутар кога су смештене многе државе), који, међутим, може бити, а обично јесте, мање екстензиван од планете (али исто тако може обухватати читаву планету)“ (Ibid. 361).

Поред тога, Волерстин је у свом раду подвукао разлику између три типа историјских друштвених система: мини-система и две варијанте светског-система, светских-империја и светских-економија. Ова подела је начињена на основу Полањијевог разликовања три начина економског понашања: реципроцитета, редистрибуције и размене, с тим да се први односи на мини-системе, други на светске-империје, док је трећи вид економског понашања заступљен у светској-економији (Goldfrank 2000: 166). Волерстин је на основу ове дистинкције идентификовао три историјска раздобља. Прво раздобље јесте оно пре 8–10 000. пре н. е., о којем се зна веома мало и током којег је свет највероватније био сачињен од великог броја раштрканих мини-система. Следеће раздобље траје од 8–10 000. пре н. е. до око 1500. н. е., током којег су коезистирала сва три варијетета историјских друштвених система. Треће раздобље наступа око 1500. године, када настаје модерни светски-систем, односно капиталистичка светска-економија, историјски друштвени систем у којем и данас живимо (Wallerstein 1996: 295). Разлог за коришћења епитета *историјски* почива у томе што је Волерстин на тај начин желео да нагласи провизорну егзистенцију свих друштвених система, па тако и модерног капиталистичког светског-система, прихватајући Броделово уверење да су светске-економије налик орган-

ским структурама, које се рађају, трају одређено време и напоследку умиру, те да је из тог разлога могуће говорити о више светских-економија/система⁷ (Wallerstein 2002a: 362).

Дисциплинарни пароксијализам се налази на мети критике анализе светских-система зато што овај теоријски приступ тежи синтези различитих друштвених наука, а будући да су дисциплинарне границе изгубиле свој легитимитет, истиче се и потреба за њиховом реконструкцијом. Када су се друштвенонаучне дисциплине појавиле у XIX веку, оне су настале као интелектуални одблесак центристичког либерализма, доминантне идеологије овог раздобља, који је друштвену реалност поделио на три аутономна домена – тржиште, државу и цивилно друштво – с тим да је сваки од њих наводно имао властиту логику функционисања коју је изучавала засебна дисциплина (Wallerstein 2004: 6). Тржиште је тако постало предмет изучавања економије, политичка наука је као свој предмет присвојила државу, док је изучавање цивилног друштва припало социологији. Такође, иако је настала много пре конституисања осталих друштвенонаучних дисциплина, историографија у XIX веку доживљава ранковску методолошку револуцију (Wallerstein 2000: 191).

Овде треба додати да наведене дисциплине нису само настале *на Западу*, већ су истовремено настале *ради изучавања Запада*, који се у то време сматрао цивилизованим делом модерног света, за разлику од „примитивних“ друштава (европских колонија), чије је проучавање постало задатак антропологије. Када су у питању друштва која су у то време перципирана као да се налазе на нешто вишем ступњу цивилизацијског развоја, попут Кине, Индије или Персије, за њих је исто тако била намењена посебна дисциплина – оријенталне студије. Наведене дисциплине су академски институционализоване у другој половини XIX и првој половини XX века, свака са властитим департаментима на универзитетима, монографијама, стручним часописима и професионалним удружењима. Међутим, свет након Другог светског рата се значајно разликовао од материјалне стварности која је изнедрила друштвене науке у XIX веку, што је суштински довело до трансцендирања дисциплинарних граница и данашње кризе легитимитета друштвених наука (Wallerstein 2004: 74–75).

Поред тога што се поменуто разграничење друштвенонаучних дисциплина заснивало на дихотомијама цивилизовано/примитивно и садашњост/прошlost, оно је у свом средишту обухватило и дилему наука/хуманистика, односно дистинкцију коју је Чарлс Сноу (Charles Snow) назвао „двема културама“

⁷ Ово је уједно и разлог због чега се Волерстинов приступ назива анализом *светских-система*. С друге стране, Андре Гундер Франк је у својим каснијим радовима (Frank and Gills 1996) ревидирао своја гледишта и одбацио идеју о објективном постојању различитих начина производње (феудалног, капиталистичког, социјалистичког) и транзиције из једног система у други. По његовом мишљењу, историја светског система траје најмање пет хиљада година, при чему је одувек постојао само један светски систем (без цртице!), који је географски захватао већи део планете, док су Северна и Јужна Америка и Аустралазија касније инкорпорирани у овај систем. Такође, супротно Волерстиновом становишту, Европа је према таквом теоријском оквиру све до XIX века имала маргиналну улогу у светском систему (Frank 1998).

(Snou 1971). Према Волерстиновом мишљењу, подела на две културе је лажна дебата која се темељи на епистемолошком резу који је начињен између науке, као потраге за истином, и филозофије/хуманистике, дефинисане као потрага за лепим и добрим (Wallerstein 2004: 3). Целокупна историја друштвених наука представља тешку борбу за одређивање властите позиције у овој дебати. Приликом свог конституисања у XIX веку, социологија, економија и политичка наука су се сврстале на страну науке и усвојиле номотетски приступ, док су историографија, антропологија и оријенталне студије преузеле хуманистички карактер и идиографски приступ. Прогласивши потрагу за истином и потрагу за добрим јединственим подухватом, Волерстин је пледирао у корист епистемолошке реунификације две културе, што би подразумевало и одбацивање вредносне неутралности друштвених научника као јалове илузије (Wallerstein 1999: 249). Реконфигурација друштвених наука за коју се залаже анализа светских-система крајње је неопходна у периоду када се ове дисциплине суочавају са егзистенцијалном анксиозношћу која захтева адекватан одговор њихових посленика. У супротном, „постаћемо друштвено ирелевантни и одгурнути у неки мали кутак неке мале академије, осуђени да проводимо своје време у бесмисленим ритуалима као последњи монаси неког заборављеног бога“ (Ibid. 154–155).

Дуги шеснаести век

Објављивање књиге *Модерни светски-систем: капиталистичка пољопривреда и извори европске светске-економије у шеснаестом веку* 1974. године је имало велики одјек у свету друштвених наука. Први том Волерстиновог магнум опуса не само што је наредне године био овенчан Сорокиновом наградом, већ је готово непосредно по објављивању стекао статус класика и постао предмет бројних похвала, дискусија и критика (Hechter 1975; Brenner 1977; Skocpol 1977; Gourevitch 1978; Evans 1979; Aronowitz 1981; Zolberg 1981; Stinchcombe 1982). Како је записао Волтер Голдфранк (Walter Goldfrank), упркос обиљу података и интерпретација, средишња идеја књиге је јасна: „Капитализам је светска-економија коју сачињавају централни, периферни и полупериферни производни региони интегрисани путем тржишних механизма који су заузврат искривљени од стране јачих конкурентских држава, од којих ниједна није довољно снажна да контролише читаву економију“ (Goldfrank 2000: 178). Узимајући у разматрање раздобље од 1450. до 1640. године („дуги шеснаести век“), Волерстин је у првом тому настојао да објасни који су фактори довели до квалитативне прекретнице у модерној историји, односно да одговори на питање како и зашто је дошло до појаве капитализма као радикално новог историјског друштвеног система.

Објашњавајући настанак новог система на рушевинама феудалног поретка, Волерстин полази од претпоставки које дивергирају од увреженог мишљења друштвених теоретичара који су се бавили овим питањем, од којих већи-

на успон капитализма посматра као прогрес у историји човечанства. Насупрот њима, Волерстин успон и консолидацију капитализма види као историјску аномалију, односно као „ужасну болест којом је Европа (а кроз Европу свет) била заражена“ (Wallerstein 1996: 295); као „вирус који се брзо раширио“ (Wallerstein 1999: 182); тако да оно што аутори често називају „успоном Запада“, у Волерстиновој интерпретацији светске историје представља његов „морални колапс“ (Ibid. 129). Тренутак „моралног колапса“ је уследио након дугог раздобља кризе феудализма (1250–1450), када је Европу задесила демографска криза као последица Црне смрти (куге), која је узроковала недостатак радне снаге неопходне за обраду земље. Приходи сениора су значајно опали, наступила је контракција трговине, а владајући слојеви су водили разоран рат један за другим, попут Стогодишњег рата и Ратова ружа, док су се истовремено суочавали са бројним сељачким бунама и могућношћу кулака да економски просперирају. Институција кметства је у таквим друштвеним условима потпуно нестала, а државе су се нашле на ивици колапса. Кризу политичких структура је пратила криза ауторитета институције која је служила као један од стожерних стубова феудалног поретка – католичке цркве – у чијем су се окриљу појавиле разне егалитарне јереси (Wallerstein 1992: 588). Подједнако значајан фактор за успон капитализма јесте чињеница да је Европа у тренутку своје највеће рањивости била поштеђена освајачких похода, које би у том раздобљу најизвесније предузели Монголи, али који се нису догодили услед дубоке кризе Монголског царства, такође изазване пандемијом куге (Ibid. 612).

Према томе, у Волерстиновом теоријском оквиру, успон капиталистичког система се не може приписати никаквој иманентној карактеристици европске цивилизације, већ *специфичној конјунктури*. Капитализам је доживео успон и консолидацију захваљујући слабости социјалне опозиције развоју таквог система. Протокапиталистички елементи су били присутни много пре „дугог шеснаестог века“, како у Западној Европи, тако и у многим другим деловима света, али је у претходним историјским системима прекомерно јачање капиталистичких слојева било спутавано од стране одређених социјалних институција.⁸ Специфична конјунктура у кризном раздобљу европске историје (пропаст сениора, колапс државе, криза цркве, одсуство монголске инвазије) значила је урушавање таквих институционалних баријера и рођење потпуно новог историјског социјалног система, капиталистичке светске-економије, која је у следственом периоду доживела консолидацију и експанзију (Wallerstein 1999: 128). Док су светске-економије у прошлости биле веома слабе социјалне формације које су се дезинтегрисале или постајале светске-империје, капиталистичка светска-економија представља агресиван, динамичан и ефикасан систем који је апсорбовао преостале мини-системе и светске-империје. До краја XIX века капитализам је у своје оквире инкорпорирао све делове света и тако постао први историјски систем који је географски захватио читаву планету (Ibid.

⁸ Као пример тога може се навести борба католичке цркве у средњовековној Европи против праксе лихварства (Wallerstein 1999: 128).

58). Модерни светски-систем је тек тада уистину постао *светски*. Суштинска карактеристика која дефинише овај систем и која га разликује од свих претходних историјских система (његова *differentia specifica*) јесте то што се такав систем заснива на *тежњи за бесконачном акумулацијом капитала* (Wallerstein 1996: 293).

За објашњење структуре капиталистичке светске-економије Волерстин је увео релационе концепте *центар*, *периферија* и *полупериферија*. „Откриће“ периферије као једног од фундаменталних концепата у теорији светских-система представља још један допринос економског историчара Маловиста и латиноамеричких друштвених научника (Економска комисија за Латинску Америку) (Wallerstein 2002а: 363). У шеснаестовековној Источној Европи је дошло до појаве погрешно назване „другим феудализмом“. За други феудализам је било карактеристично то да је производња, за разлику од раздобља првог феудализма, била намењена продаји на удаљеним тржиштима. Процес који су историчари описивали када су говорили о другом феудализму заправо је било претварање Источне Европе у периферију капиталистичке светске-економије (Ibid. 363). Овде се Волерстиново становиште поново размимоилази са класичним марксистичким становиштем, према којем капиталистички начин производње може постојати једино у друштвима у којима најамни радници, будући да не поседују средства за производњу, продају своју радну снагу у замену за надницу. Друштва у којима су присутни другачији методи контроле рада (ропство, присилни рад, кметство) не могу се оквалификовати као капиталистичка, али су теоретичари веровали да она то могу постати на вишим ступњевима развоја. Кључна Волерстинова тврдња јесте да капиталистичка светска-економија подразумева међународну поделу рада између централних, периферних и полупериферних зона, при чему таква структурална стварност захтева да у сваком од ових подручја постоје различити начини контроле рада (нпр. слободан најамни рад у Западној Европи, кметство у Источној Европи, ропство у Африци) (Ibid. 364).

Однос центра, периферије и полупериферије је описан преко термина „неједнака размена“ и „робни ланци“. Док периферне зоне обезбеђују потребне сировине, центар на основу таквих ресурса израђује готове производе који се касније продају на светском тржишту. Као уџбенички пример робног ланца може се навести памук који су робови узгајали на плантажама, а који је касније постајао манчестерски текстил (Goldfrank 2000: 168). Механизми неједнаке размене омогућавају економску добит земљама центра, али такав структурални однос нужно укључује експлоатацију периферије, док се полупериферија налази између ова два производна региона и омогућава стабилизацију капиталистичког светског-система. Стога, Волерстин закључује да „капитализам не обухвата само апропријацију вишка вредности власника од радника, већ и апропријацију вишка читаве светске-економије од стране централних подручја. И ово је било тако у фази агрикултурног капитализма, као што је и у фази индустријског капитализма“ (Wallerstein 2000: 86).

Иако је неједнака размена постојала и у далекој прошлости, оно што је за капиталистички светски-систем карактеристично јесте скривена природа овог

механизма која се постиже помоћу својеврсне „оптичке илузије“. Ова оптичка илузија се односи на привидну раздвојеност економске арене (међународна подела рада са интегрисаним производним процесима) и политичке арене (појединачне националне државе са статусом суверених ентитета) (Wallerstein 1983: 31). У стварности, робни ланци трансцендирају националне границе, а да би се такав процес несметано одвијао, неопходна је помоћ политичких структура, при чему су државе центра моћне и ефикасне, док су државе периферних зона економски, политички и војно слабе. Функционисање механизма неједнаке размене је дуго била скривена димензија капиталистичке светске-економије, толико да су аналитичари почели да систематски разоткривају овај механизам тек након петсто година његовог постојања (Ibid. 31). С обзиром на његов *modus operandi*, капитализам је у Волерстиновом теоријском оквиру представљен не само као агресиван и експлоататорски, већ и као потпуно *ирационалан* систем. Заточеници зачараног круга који су сâми створили, капиталисти имају циљ да акумулирају капитал само како би након тога акумулирали још више капитала и тако *ad infinitum* (Ibid. 40).

Међутим, након петсто година његовог постојања, капитализам је почео да се урушава под теретом властитих неразрешивих контрадикција. Структуралне тензије које прете да дестабилизују систем нису последица његових слабости, већ последица његовог успеха, динамизма и ефикасности. Овај аутор је у свом раду идентификовао три структуралне тензије, односно три секуларна тренда који се приближавају својим асимптотама и који минирају процес акумулације капитала. Први се односи на урбанизацију света, која за резултат има немогућност капиталиста да обарају цену рада. У прошлости су капиталисти могли да рачунају на константан прилив радника из руралних области, од којих је већина по први пут ступала на тржиште рада и била спремна да прихвати ниске наднице, док је додатна предност капиталиста била у томе што ови радници нису имали свест о својим класним интересима и методама борбе за њихово остваривање. Таква ситуација би се променила након одређеног времена, али су капиталисти увек могли да изместе производњу у друга рурална подручја и тако одрже ниске трошкове улагања, што је могућност коју све више губе услед процеса урбанизације света, а који се нарочито убрзао у раздобљу након Другог светског рата (Volerstin 2004: 60). Следећи секуларни тренд представља еколошка криза коју је произвела капиталистичка акумулација. Економисти су крчење шума, загађивање река, одлагање токсичног отпада и остале облике девастирања животне средине обухватили еуфемизмом „екстернализација трошкова“, под чиме се подразумева пребацивање ових трошкова са капиталиста на државу. Међутим, као последица заоштравања еколошке кризе и активности одређених друштвених актера попут еколошких покрета, капиталисти почињу да губе привилегију „екстернализације трошкова“, при чему ће било која промена у овом случају неминовно произвести редукацију нивоа профита (Ibid. 61–62). Последњи секуларни тренд јесте цена демократизације света, односно данас готово универзалан захтев за остваривање права на образовање, здравствену заштиту и гарантовани доживотни доходак, који

се може испунити једино повећањем пореских стопа, што заузврат озбиљно утиче на могућност капиталиста да акумулирају капитал (Ibid. 63). Наведене структуралне тензије указују на то да је у капиталистичкој светској-економији присутан висок дисеквилибријум и да уграђени механизми нису у могућности да врате систем у равнотежу. Према Волерстиновом мишљењу, средином овог века догодиће се коначни нестанак капитализма и настанак новог историјског система, али који ће уследити тек по завршетку периода драматичне транзиције, након много сеизмичких потреса и тектонских поремећаја.⁹

Старе и нове побуне против система

Поред тога што је испитао генезу, структуру и механизме функционисања капиталистичког светског-система, Волерстин је велику пажњу посветио теми социјалне опозиције овом систему која је своју реификацију добила у форми *антисистемских покрета*. Преглед историјске трајекторије ових покрета нужно мора започети од Француске револуције као догађаја који је био много значајнији за светски-систем него за сâмо француско друштво (Wallerstein 1993: 2). Француска је крајем XVIII века била епицентар политичког земљотреса који је имао две фундаменталне консеквенце. Прва консеквенца је био „коперникански обрт“ у схватању суверенитета, који је значио да његов носилац више није монарх већ народ. Друга консеквенца је било радикално ново схватање да је политичка промена нормална појава (Wallerstein 2000: 458). Као одговор на револуционарна превирања у француском друштву, у првој половини XIX века кристализовале су се три политичке идеологије – конзервативизам, либерализам и радикализам/социјализам – при чему је свака од ових идеологија била принуђена да понуди одговор на питање политичке промене. Конзервативци су сматрали да је неопходно успорити промене у највећој могућој мери, социјалисти су желели да их убрзају, док су либерали заузели средњу позицију и сугерисали технократско решење – промене треба да се одвијају контролисаном брзином уз помоћ експертског, научно фондираног знања (Wallerstein 1999: 146).

У исто време се појавио термин „опасне класе“ који се користио како би описао сегменте становништва попут урбаног пролетаријата у Западној Европи, развлашћених сељака, занатлија маргинализованих услед процеса индустријализације, као и миграната из различитих културних зона, који нису поседовали стварну политичку моћ, али који су претендовали на њено остваривање

⁹ Волерстин је у својим радовима изнео предвиђање о изворима социјалне нестабилности у догледној будућности, а једна таква тврдња заиста делује пророчки у контексту данашње мигрантске кризе. Наиме, овај аутор је тврдио да ће растућа поларизација у светском богатству и популацији довести до великих миграторних кретања из земаља глобалног Југа у земље Севера, чији ће исход бити „интерна политичка нестабилност на Северу, која ће двоструко долазити од десничарских антимигрантских снага и од сâмих имиграната који ће захтевати политичка (а отуда и економска) права; и све то у контексту у којем ће све групе изгубити веру у државу као средство решавања социјалних неједнакости“ (Wallerstein 1993: 5).

(Ibid. 145). Револуционарни гнев политички и економски депривираних слојева је кулминирао 1848. године, када је *status quo* на кратко време био озбиљно угрожен. Иако су владајуће класе успеле да насилним путем зауздају револуцију и сачувају поредак, било је неопходно осмислити ново решење за питање опасних друштвених класа. Као резултат тога центристички либерализам је постао доминантна идеологија (геокултура капиталистичког светског-система), док су ривалске идеологије, конзервативизам и социјализам, постале његови „аватари“ (Ibid. 69). Како би извршили пацификацију опасних друштвених класа, уместо прекомерне употребе легитимног насиља, владајуће класе су се одлучиле за *тактичке концесије*. До краја XIX века усвојен је политички програм либералног центра, који је обухватао три елемента: проширење изборног права, изградњу социјалне државе и култивисање националистичког сентимента¹⁰ (Wallerstein 2000: 459).

С друге стране, антисистемски покрети су након револуционарне 1848. године стекли увид да спонтане побуне не могу резултирати остваривањем жељених политичких циљева. Из тог су разлога били приморани да пажљиво размотре питање стратегије, око којег су вођене бројне острашћене расправе, о чему сведочи дебата између револуционара и реформски усмерених социјалиста у земљама центра, као и дебата између културних и политичких националиста у земљама периферије. До 1880-их су покрети Старе левице (социјалдемократски, комунистички, националноослободилачки) постигли консензус око питања базичне стратегије. Ови покрети су прихватили заједничку стратешку премису да је за реализацију жељених промена неопходно најпре освојити државну власт, а након тога извршити трансформацију света (Volerstin 2004: 218). Иако је постојала разлика у методама освајања државне власти (изборни процес или оружана револуција), сви антисистемски покрети у другој половини XIX и првој половини XX века су усвојили стратегију два корака као фундаменталну премису.

Либерали су у првим деценијама XX века настојали да прошире свој политички програм на интернационалном нивоу. Доктрина Вудроа Вилсона (Woodrow Wilson) о праву нација на самоопредељење, као и програми економске помоћи неразвијеним земљама глобалног Југа које су развили потоњи амерички председници, били су пандан идејама универзалног права гласа и социјалне државе (Wallerstein 2000: 464). Истовремено, антисистемски покрети, који су првобитно били веома слаби и принуђени на борбу за опстанак, низали

¹⁰ У прилог Волерстиновом гледишту да су до краја XIX века „сви постали либерали“ иде чињеница да је у Великој Британији радикално проширење изборног права заговарао торијевац Бенџамин Дизраели (Benjamin Disraeli), док је у Немачкој идеју социјалне државе осмислио конзервативни Ото фон Бизмарк (Otto von Bismarck) (Wallerstein 1990: 20). Трећи елемент политичког програма либералног центра, култивисање национализма, значио је подстицање мржње према некој суседној земљи, али и подстицање мржње припадника беле расе према „нецивилизованим“ народима. Ширење националистичког/расистичког сентимента је било успешно реализовано увођењем обавезног основног образовања и служења војске (Wallerstein 1999: 9).

су све веће успехе и освајали власт у једној држави за другом. Након 1945. године постало је уобичајено говорити о трипартитној подели света, при чему су у свакој од постојећих геополитичких зона на власти били антисистемски покрети. На Западу су државну власт освојиле социјалдемократске партије као наследнице деветнаестовековних антисистемских покрета; на Истоку су власт освојиле комунистичке партије; док су у земљама Трећег света власт освојили националноослободилачки покрети (Wallerstein 1990: 27). Према томе, покрети Старе левице су били успешни у реализацији првог корака своје стратегије, као и у спровођењу одређених реформи у домену друштвене једнакости, политичке слободе и интернационалне солидарности (Ibid. 38). Међутим, оно у чему ниједан од покрета Старе левице није успео била је трансформација света као други корак њихове базичне стратегије. Наместо тога, антисистемски покрети који су били на власти почели су да заговарају *инкрементализам*, односно политику постепене друштвене промене, уз тврдњу да ће резултати такве политике постати очигледни, ако не садашњим, онда свакако будућим генерацијама (Wallerstein 1999: 42).

Таква политика старих антисистемских покрета напослетку је довела до разочарења народних маса и широко распрострањеног незадовољства. Одлучујућа прекретница је наступила 1968. године, датум који Волерстин често наводи као годину када се одиграла *светска револуција* која је имала вишеструке последице (Wallerstein 1990: 39). У земљама широм света, како у Сједињеним Америчким Државама, Француској и Италији, тако и у Југославији, Мексику и Јапану, народне масе су иступиле против антисистемских покрета који су били на власти. Протест је настао услед неуспеха стратегије два корака, односно неуспеха антисистемских покрета да трансформишу свет. Револуционарни субјекти су том приликом били „изостављени“ сегменти становништва, односно друштвене групације које су сматрале да нису биле обухваћене политичким променама које је спровела Стара левица (Wallerstein 2000: 429). Као последица тога, уместо три, постојало је шест варијетета антисистемских покрета, док је истовремено уведена дихотомија Стара/Нова левица. Према томе, поред социјалдемократског, комунистичког и националистичког, појавили су се „нови“ друштвени покрети (феминистички, мировни, еколошки, покрет за права хомосексуалаца и др.), који су били лоцирани на Западу; на Истоку су настали антибирокаратски покрети, а у земљама Трећег света антизападњачки покрети (Wallerstein 1990: 43).

Светска револуција 1968. је имала отрежњавајући ефекат у смислу разумевања чињенице да освајање државне власти није довољан услов за реализацију политичке промене. Иако су нови антисистемски покрети стекли увид у политичку неодрживост стратегије два корака, потрага за алтернативном стратегијом се наставила и у периоду након 1968. Као што је Волерстин на једном месту записао: „Када једном будемо прихватили да је власт у пракси енормно дифузна, моћи ћемо да видимо како освајање власти од стране фамилије антисистемских покрета подразумева много више од освајања државне власти, која, ако не секундарна по значају, у најмању руку може бити секундарна у времен-

ској секвенци. Какву год стратегију конструисали, мора се одбацити слепа вера да је контролисање државног апарата кључ за све остало; врло лако може бити да је све остало кључ за контролисање државног апарата“ (Ibid. 47). Још једна последица револуције 1968. било је окончање доминације центристичког либерализма. Ово је у суштини значило повратак идеолошком пејзажу из периода 1815–1848, када су се три ривалске идеологије бориле за превласт, при чему је овај пут тријумфовао конзервативизам, иако под новим називом – неолиберализам (Wallerstein 1999: 43). Пад Берлинског зида и урушавање реалсоцијализма 1989. године представљају последњу, геополитичку последицу светске револуције, будући да је 1989. била тачка кулминације таласа незадовољства широких народних маса који је покренут 1968 (Ibid. 153).

У раду под насловом *Нове побуне против система* (Wallerstein 2002b) Волерстин је настојао да идентификује скорашње претенденте на статус анти-системских покрета. Овај пут, поред нових социјалних покрета попут еколошког и феминистичког, као примере антисистемских покрета наводи маоистичке покрете, организације за људска права и антиглобалистичке/алтерглобалистичке покрете. Последњи у низу ових покрета се декларише као непомирљиви критичар неолибералне глобализације, а један од њихових највећих успеха је био масован протест у Сијетлу 1999. године, догађај који је остао познат и као Битка за Сијетл, који је довео до прекида заседања Светске трговинске организације. Једна од карактеристика алтерглобалистичких покрета јесте тежња за интеграцијом свих осталих покрета, од Старе левице до организација за људска права, у јединствену мрежу покрета. Поред тога, код ових покрета је приметно потпуно одсуство хијерархије, док је бразилски град Порто Алегре од 2001. године постао место одржавања Светског социјалног форума, главне организације алтерглобалистичких покрета, чијим је састанцима присуствовао и сâм Волерстин, а која је осмишљена као директна супротност Светском економском форуму који се традиционално одржава у Давосу. Иако до сада нису успели да креирају алтернативу стратегији два корака, ова врста социјалних покрета је имала запажену улогу у раном XXI веку због изазова који су упутили Вашингтонском консензусу и бескомпромисне борбе за социјалну правду коју воде под слоганом „другачији свет је могућ“ (Ibid. 37).

Quo vadis, хегемоне?

Иако се као највећи допринос Имануела Волерстина може навести увођење нове теоријске парадигме у друштвеним наукама, било би крајње неоправдано занемарити значај овог аутора за разумевање међународних односа. Ово је могуће илустровати на примеру Волерстиновог објашњења узрока грађанског рата у Украјини. У коментару који је на његовом веб-сајту објављен 15. новембра 2011, Волерстин је размотрио политичке импликације изградње гасовода Северни ток 1. Далеко више од економског пројекта, Северни ток 1 је био подухват који је означио политичко зближавање земаља Западне Евро-

пе и Руске Федерације, односно поновно успостављање осовине Париз–Берлин–Москва. Такав развој догађаја је истовремено значио маргинализацију појединих источноевропских земаља, као и непосредно угрожавање интереса Сједињених Америчких Држава. Због тога је Волерстин свој коментар завршио запажањем да таква реконфигурација односа доводи Украјину у проблематичну позицију, али и питањем како ће се Сједињене Државе суочити са новом геополитичком реалношћу (Wallerstein 2011b). Одговор је уследио почетком 2014. године, избијањем оружаних сукоба у Украјини, чији се узроци не могу толико приписати интерним поделама украјинског друштва, колико политичким и економским интересима Сједињених Држава. Наиме, како је Волерстин изричито навео, провоцирање грађанског рата у Украјини је представљало амерички план чији је циљ био да осујети успостављање осовине Париз–Берлин–Москва (Wallerstein 2014).

Разматрање геополитичких дешавања у Волерстиновом теоријском оквиру се никада не своди искључиво на анализу појединачних догађаја, већ се она увек посматрају у ширем контексту, као што је у поменутом случају контекст цикличних ритмова капиталистичког светског-система (циклуси хегемоне моћи и циклуси економске експанзије и контракције). Дефинишући хегемонију као „симултану супремацију у производњи, трговини и финансијама, што заузврат подупире најмоћнији милитарни апарат“ (Goldfrank 2000: 171), Волерстин сматра да су у историји модерног светског-система постојала три успешна покушаја остваривања хегемоне моћи. Успон хегемоних сила у историји увек се дешавао након метастазирања кризе старог светског поретка, што је обично било праћено дугим и разорним ратовима. Ови „глобални грађански ратови“ (Wallerstein 1982: 19) напослетку би резултирали преобликовањем светског поретка, успоном новог хегемона и поновним успостављањем еквилибријума у капиталистичкој светској-економији. Такви ратови су били Тридесетогодишњи рат (1618–1648), који се завршио Вестфалским миром и успоном Уједињених провинција Низоземске до статуса хегемоне силе; Наполеонов ратови (1792–1815), након којих је Велика Британија заузела хегемонску позицију; и дуги рат од 1914. до 1945. године, након чега су улогу светског хегемона преузеле Сједињене Америчке Државе (Wallerstein 2000: 256). Према таквој интерпретацији светске историје, Први и Други светски рат не би требало посматрати као одвојене сукобе, већ као континуиран рат који је се водио између Сједињених Држава, с једне стране, и Немачке, с друге, како би се решило питање која ће држава наследити Велику Британију као хегемону силу у светском-систему.

Период који је приближно трајао од завршетка Другог светског рата до почетка 1970-их је био један од најпросперитетнијих периода у погледу акумулације капитала и економске експанзије. Сједињене Америчке Државе су током овог раздобља доминирале у економској, политичкој и милитарној арени, што је јасно доказивала могућност унилатералног остваривања њихових интереса. Америчка индустрија је у продаји својих производа могла да надмаши остале водеће произвођаче чак и на њиховим домаћим тржиштима. Међутим, до 1960-их Америка више није била у могућности да надмаши западноевропске и ја-

панске произвођаче на њиховим тржиштима, а до 1970-их то није могла да постигне ни на домаћем тржишту. Већ до краја 1970-их западноевропске и јапанске фирме су почеле да оснивају или купују филијале у Америци (Wallerstein 1982: 39–40). Хегемонија великих сила има провизоран карактер управо из разлога што се материјална база хегемоне моћи дезинтегрише услед економског развоја других држава у светском-систему. Америчка хегемонија у том погледу не представља изузетак, због чега су поједини аутори цинично приметили како „амерички век“ није трајао дуже од две деценије (Frank 1998: 319).

Слабљењу позиције Сједињених Држава као светског хегемона додатно је допринео рат у Вијетнаму, који се догодио управо у време поновног економског успона Западне Европе и Јапана (Volerstin 2004: 23). Суочене са редукцијом економске и политичке моћи, америчке администрације су од 1970-их настојале да успоре еродирање хегемонске позиције Сједињених Држава. Таква политика је остала непромењена све до раних 2000-их, када су председник Џорџ Буш (George W. Bush) и припадници политичке клике познати као *неоконзервативци* почели да спроводе агресивну спољну политику како би зауставили и преокренули тренд опадања америчке моћи. Беликозни неоконзервативци су инсистирали на ставу да Америка, као највећа војна сила на свету, треба да искористи расположиве милитарне капацитете како би сачувала своју супремацију у међудржавном систему. Таква политика је била замаскирана реториком праведног рата против тероризма,¹¹ чије су прве жртве били Авганистан и Ирак, да би им касније биле придодате Либија и Сирија, као и многе друге државе попут Ирана и Судана, које су постале мета америчких економских санкција. Како је Волерстин на једном месту записао: „Успех Сједињених Држава као доминантне силе у поратном периоду створио је услове да америчка нација изгуби титулу најјаче силе. Тај процес је представљен са четири симбола: ратом у Вијетнаму, револуцијама 1968, падом Берлинског зида 1989. и терористичким нападима септембра 2001. Сваки симбол се надовезивао на претходни и кулминирао ситуацијом у којој су се Сједињене Државе нашле у овом тренутку – усамљена суперсила која нема стварну моћ, светски лидер којег нико не следи а мало га ко поштује, и нација која се опасно примиче средишту глобалног хаоса који није у стању да контролише“ (Ibid. 22–23).

Један од најважнијих увида анализе светских-система јесте уочавање корелације између циклуса хегемоне моћи и циклуса економске експанзије и контракције. Период економске депресије који је започео 1873. године означио је

¹¹ Иако се као оправдање америчких војних интервенција традиционално наводи борба против тираније и тежња за успостављањем демократије и слободе у страним земљама, творац доктрине обуздавања (енгл. containment doctrine) Џорџ Кенан (George Kennan) је у освиту Хладног рата отворено истакао реалполитичке разлоге који се крију иза ових „идеалистичких слогана“: „Имамо 50 одсто богатства света, а само 6,3 одсто његове популације... У овој ситуацији не можемо а да не будемо предмет зависти и презира. Наш прави задатак у предстојећем периоду јесте да осмислимо образац односа који ће нам омогућити да одржимо ову позицију диспаритета... Треба да престанемо да говоримо о подизању животних стандарда, људским правима и демократизацији. Није далеко дан када ћемо морати да деламо у концептима непосредне моћи. Што смо мање спутани идеалистичким слоганима, утолико боље“ (цитирано у Robinson 1996: 1).

почетак краја *Pax Britannica* (Frank 1981: 112), односно почетак кризе старог глобалног поретка, чији је резултат и разрешење био највећи оружани сукоб у историји. С друге стране, успостављање новог хегемонског поретка након рата истовремено је значило обнављање економског раста или улазак светске-економије у Кондратијевљево (Кондратјев) А-фазу. Економски просперитет Сједињених Држава и животни стандард њених грађана у овом периоду су били толико велики да је социјални активиста Мајкл Харингтон (Michael Harrington) почетком шездесетих година прошлог века своју књигу *Друга Америка* написао као подсетник да је сиромаштво, мада периферно, још увек присутно социјално питање (Харингтон 1965). Међутим, капиталистичка светска-економија почетком седамдесетих година улази у Кондратијевљево Б-фазу, која још увек траје и за коју су карактеристичне знатно ниже стопе профита у односу на А-фазу; измештање индустрије из земаља глобалног Севера у земље глобалног Југа; драстичан пораст стопе незапослености; заоштравање економске поларизације како унутар држава, тако и међу њима; криза платног биланса која је заузврат произвела дужничку кризу Трећег света, бившег социјалистичког блока, али и Сједињених Америчких Држава; прелазак са производних активности на финансијске манипулације као извор профита (Wallerstein 1993: 3–4). Ово последње објашњава узроке глобалне економске кризе која је еруптирала након пуцања мехура на америчком тржишту некретнина 2008. године. Изражено језиком економске науке, криза је настала управо услед огромне диспропорције између реалне и финансијске економије (Rejnert 2010: 18–19).

Почетком осамдесетих година прошлог века теоретичари светског(-)система су изнели мишљење да је на делу почетак краја *Pax Americana*. Овим ауторима припада заслуга зато што су први уочили тренд опадања америчке моћи, који су описали као иререверзибилан процес (Frank 1981: 112; Wallerstein 1982: 39), иако су њихови ставови првобитно били готово универзално одбачени, посебно како се чинило да их пад Берлинског зида и распад Совјетског Савеза убедљиво оповргавају. Међутим, аутори попут Волерстина и Франка у следственим деценијама више нису били усамљени у заступању таквог гледишта, већ се појавила полифонија критичких гласова који су указали на слабљене америчке позиције у међудржавном систему (Kennedy 1987; Chase-Dunn 1998; Видал 1999; Tod 2006; Galtung 2009; Miršajmer 2009; Ranney 2014). Неки од главних показатеља опадања америчке супремације јесу чињеница да Сједињене Државе данас представљају најзадуженију земљу на свету; да њихова економска база није у могућности да подупире милитарну експанзију; док се крај долара као светске резервне валуте у догледној будућности назире као неумољива чињеница (Wallerstein 2013). Дилема са којом су Сједињене Државе данас суочене је формулисана на следећи начин: „Право питање није да ли Сједињене Државе пропадају као хегемонистичка сила или не пропадају, већ да ли умеју или не умеју смислити начин да то ураде достојанствено, носећи најмању штету себи и свету“ (Volerstin 2004: 31). Политика председника Буша, као и његових наследника, представљала је порицање геополитичке реалности које је произвело бројне ненамераване последице, од којих је свакако највећа

била додатно убрзана ерозија америчке моћи. Потоњи развој догађаја ће показати како ће се Сједињене Америчке Државе поставити визави реалности мултиполарног светског поретка и какве ће последице по Америку и свет имати ова историјска одлука. *Quo vadis*, хегемоне?

Закључак Дуга поларна ноћ

У есеју под насловом *Атипичан живот једног социолога* Луис Козер (Lewis Coser) је записао: „Данас проналазимо велики број различитих тенденција у социологији, а многи представници ових тенденција сада нису у могућности да разумеју, а камоли да говоре, језик њихових теоријских опонената. Услед неразумевања неких теоретичара када је у питању евалуација неких њихових теоријских антагониста, већи део онога што се данас назива теоријским дискурсом изражава се, по мом мишљењу, езотеричним језиком који само чланови ове или оне теоријске секте разумеју“ (Coser 1993: 12). Циљ овог рада је био да на луцидан начин прикаже живот и дело водећег представника једне „теоријске секте“ каква је анализа светских-система, те да на тај начин пружи допринос тумачењу њеног „езотеричног језика“, који обилује често погрешно схваћеним појмовима као што су „светска-економија“, „центар“, „периферија“, „хегемонија“ итд. Изузетан значај овог теоријског приступа доказују многа Волерстинова објашњења и предвиђања која су потврдила скорашња дешавања на глобалном нивоу, што би критичаре и неистомишљенике требало да наведе на ревизију њихових ставова и уважавање доприноса анализе светских-система.

Такво уважавање свакако не би значило и занемаривање оправданих критика ове теоријске парадигме, међу којима се посебно могу издвојити оптужбе за увођење артифицијелних конструката попут мини-система и светских-империја, који наликују Прокрустовим постелама у које Волерстин покушава да уклопи различита (преткапиталистичка) друштва (Chirot and Hall 1982: 99); семантичка нејасноћа фундаменталних концепата (Evans 1979: 16); циркуларност и таутологија у Волерстиновој аргументацији (Aronowitz 1981: 517); као и оптужбе за евроцентризам (Frank 1998: 30), иако је значајан део Волерстиновог рада био посвећен управо критици ове идеологије. Остали аутори, поред неоспорних научних доприноса, истичу да се Волерстинова светско-системска перспектива ослања на застареле теоријске категорије¹² (Skocpol 1977: 1089), те да се и сâм приступ услед појаве нових интелектуалних струјања у друштвеној науци може сматрати анахроном парадигмом. Уосталом, како се поједини аутори питају, зар сви такви интелектуални трендови попут студија глобализације, постмодернизма, постколонијалних студија и теорије комплексности

¹² Мада се већина наведених критичких радова на тему Волерстиновог теоријског становишта појавила пре више деценија, она се још увек могу сматрати релевантним из разлога што се основне идеје аутора *Модерног светског-система* нису значајно мењале од објављивања првог тома његовог магнум опуса (Ragin and Chirot 1991: 284).

не дивергирају у односу на Волерстинову анализу светских-система (el-Ojeili 2014: 14)?

Ипак, и поред свих критика ове теоријске парадигме, може се рећи да је Волерстин испунио свој основни интелектуални циљ – долазак до плаузибилног објашњења савремене стварности као темеља рационалне политичке праксе. Један од најважнијих закључака његовог научног рада јесте да капиталистички светски-систем пролази кроз последњу фазу процеса разградње, односно да се свет налази у хаотичној транзицији и да је наступио период фундаменталних друштвених пертурбација и трансформација. Како се животни циклус капиталистичког светског-система приближава свом крају, наступа појава позната као *бифуркација*, која означава постојање најмање два алтернативна пута која воде у нови историјски друштвени систем (или нове системе), са новим еквилибријумом, секуларним трендовима и цикличним ритмовима. Један пут представља транзицију у релативно демократски и релативно егалитаран систем, односно онај који је морално бољи у односу на капиталистички систем (Wallerstein 1999: 3). Супротност томе би био историјски систем који је исти или гори у односу на постојећи, у смислу да задржава његове негативне карактеристике као што су хијерархија и експлоатација. Ниједан од ових исхода транзиције и бифуркације није унапред детерминисан, већ представља *стохастички процес*, а круцијалан значај имаће поступци које друштвени актери буду предузимали током овог периода. Наиме, Волерстин је историзовао филозофско питање слободна воља/детерминизам и изнео мишљење да у околностима нормалног функционисања система друштвени актери не могу да остваре радикалне промене, независно од количине колективне енергије која је мобилисана. Међутим, у периоду структуралне кризе историјског систем слободна воља се налази на оптимуму, због чега и најмањи поступци друштвених актера могу довести до далекосежних промена (Wallerstein 2004: 133). Главна борба у периоду транзиције ће се водити између две тенденције, „духа Порто Алегреа“ и „духа Давоса“, односно тежње за реализацијом принципа демократије и егалитаризма и настојања да се створи нови хијерархизовани и поларизовани поредак. Средином овог века једна од ових тенденција ће тријумфовати и настаће нови историјски систем. Тада ће се завршити садашњи период хаотичне транзиције, за који је Волерстин тврдио да ће, с обзиром на симултану појаву иреверзибилног пропадања хегемонског поретка и терминалне кризе капиталистичке светске-економије, бити драматичнији од периода 1914–1945. Због тога се савремени период транзиције најбоље може описати речима Макса Вебера (Max Weber), који је 1919. године питорескним језиком обзнанио да „[п]ред нама није расцветано лето, већ пре поларна ноћ, пуна леденог мрака и оштрине, без обзира која ће страна однети победу. Јер онде где нема ничег, своје право је изгубио не само цар већ и пролетер. Кад ова ноћ узмакне, ко ће још бити жив од оних којима је пролеће сада привидно тако раскошно цветало? И шта ће тада бити од свих вас који сте сада овде?“ (Weber 1987: 220–221).

У раздобљу системске кризе и транзиције улога друштвеног научника може имати виталан значај. С обзиром на Волерстинов закључак да је прогрес

могућ, али не и неизбежан, друштвени научници имају моралну обавезу да током ове дуге поларне ноћи расветле историјске изборе који се налазе пред друштвеним актерима и који ће обликовати будућност човечанства (Wallerstein 1999: 18). У таквим околностима нико не може да заузме позицију незаинтересованог посматрача догађаја, јер се такав став неизбежно изједначава са имплицитним одобравањем постојећег стања, што представља политички став *per se*. Потрага за истином и потрага за добрим стога чине јединствен подухват у којем вредносној неутралности нема места, а не постоји ни кула од абонуса у коју се друштвени научници могу повући и спокојно посветити својим академским изучавањима, неузнемирани проблемима савременог света. Животне и научне перепетације Имануела Волерстина пружају сведочанство о интелектуалцу који је активно учествовао у овом великом дијалогу теорије и праксе. Због тога, следећи његов пример и преиначавајући чувену паролу феминистичког покрета, улогу друштвеног научника у овом раздобљу кризе можемо изразити девизом – *интелектуално је политичко*.

Литература

- Ajl, M. (2019, September 6) *Immanuel Wallerstein (1930-2019)*. Преузето са New Socialist: <https://newsocialist.org.uk/immanuel-wallerstein-1930-2019/>
- Aronowitz, S. (1981) "A Metatheoretical Critique of Immanuel Wallerstein's *The Modern World System*". *Theory and Society* 10 (4): 503–520.
- Avorn, J. L. et al. (1969) *Up Against the Ivy Wall: A History of the Columbia Crisis*. New York: Atheneum.
- Beck, U. (2003) "Toward a New Critical Theory with a Cosmopolitan Intent". *Constellations* 10 (4): 453–468.
- Berger, P. L. (1992) "Sociology: A Disinvitation?". *Society* 30 (1): 12–18.
- Brenner, R. (1977) "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism". *New Left Review* 104: 25–92.
- Brodel, F. (2001a) *Медитеран и медитерански свет у доба Филипа II. Т. 1*. Београд; Подгорика: Геопоетика; CID.
- Brodel, F. (2001b) *Медитеран и медитерански свет у доба Филипа II. Т. 2*. Београд; Подгорика: Геопоетика; CID.
- Calhoun, C. (2007) "Preface", in C. Calhoun (ed.), *Sociology in America: A History*. Chicago: The University of Chicago Press., pp. ix–xiv.
- Chase-Dunn, C. (1998) *Global Formation: Structures of the World Economy, second edition*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Chew, S. and P. Lauderdale (eds.) (2010) *Theory and Methodology of World Development: The Writings of Andre Gunder Frank*. New York: Palgrave and Macmillan.
- Chirot, D. and T. D. Hall (1982) "World-System Theory". *Annual Review of Sociology* 8: 167–180.

- Coser, L. A. (1993) "A Sociologist's Atypical Life". *Annual Review of Sociology* 19 (1): 1–16.
- Dunaway, W. A. (1999) "Crisis, Transition, and Resistance Movements: A Conversation with Immanuel Wallerstein". *Appalachian Journal* 26 (3): 284–305.
- el-Ojeili, C. (2014) "Reflections on Wallerstein: The Modern World-System, Four Decades on". *Critical Sociology* (4–5): 1–22.
- Evans, P. (1979) "Beyond Center and Periphery: A Comment on the Contribution of the World System Approach". *Sociological Inquiry* 49 (4): 15–20.
- Frank, A. G. (1969) *Latin America: Underdevelopment or Revolution*. New York: Monthly Review Press.
- Frank, A. G. (1981) *Reflections on the World Economic Crisis*. New York: Monthly Review Press.
- Frank, A. G. and B. K. Gills (eds.) (1996) *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* London: Routledge.
- Frank, A. G. (1998) *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. Berkley: University of California Press.
- Galtung, J. (2009) *The Fall of the US Empire—And Then What? Successors, Regionalization or Globalization? US Fascism or US Blossoming?* Oslo: Transcend University Press.
- Genzlinger, N. (2019, September 10) *Immanuel Wallerstein, Sociologist With Global View, Dies at 88*. Преузето са New York Times: <https://www.nytimes.com/2019/09/10/books/immanuel-wallerstein-dead.html>
- Goldfrank, W. L. (2000) "Paradigm Regained? The Rules of Wallerstein's World-System Method". *Journal of World-Systems Research* 6 (2): 150–195.
- Gourevitch, P. (1978) "The International System and Regime Formation: A Critical Review of Anderson and Wallerstein". *Comparative Politics* 10 (3): 419–438.
- Харингтон, М. (1965) *Друга Америка: сиромаштво у Сједињеним Државама*. Београд: Просвета.
- Hechter, M. (1975). "Essay Review". *Contemporary Sociology* 4 (3): 217–222.
- Hier, S. P. (2001) "The forgotten architect: Cox, Wallerstein and world-system theory". *Race & Class* 42 (3): 69–86.
- Kennedy, P. (1987) *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: Random House.
- Miršajmer, Dž. (2009) *Tragedija politike velikih sila*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji.
- Moretti, F. (2000) "Conjectures on World Literature". *New Left Review* 1: 54–68.
- Prigogine, I. i. I. Stengers (1982) *Novi savez: metamorfoza znanosti*. Zagreb: Globus.
- Ragin, C. and D. Chirot (1991) "The World System of Immanuel Wallerstein: Sociology and Politics as History", in T. Skocpol (ed.), *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 276–312.
- Ranney, D. (2014) *New World Disorder: The Decline of US Power*. North Charleston: CreateSpace.
- Rejnert, E. S. (2010) *Spontani haos: ekonomija u doba vukova*. Beograd: Čigoja štampa.

- Robinson, W. I. (1996) *Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony*. New York: Cambridge University Press.
- Skocpol, T. (1977) "Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique". *American Journal of Sociology* 82 (5): 1075–1090.
- Snou, Č. (1971) *Dve kulture: i ponovo o njima*. Beograd: Narodni univerzitet "Braća Stamenković".
- Stinchcombe, A. (1982) "The Growth of the World System". *American Journal of Sociology* 87 (6): 1389–1395.
- Tod, E. (2006) *Posle imperije: esej o raspadu američkog sistema*. Beograd: Paideia.
- Veber, M. (1987) "Politika kao poziv", у М. Đurić, *Sociologija Maksa Vebera*. Zagreb: Naprijed, str. 209–221.
- Видал, Г. (1999) *Слабљење и над америчке империје*. Београд: Verzal press.
- Volerstin, I. (2004) *Opadanje američke moći*. Podgorica: CID.
- Wallerstein, I. (1974) *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (1980). *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (1982) "Crisis as Transition", in S. Amin, G. Arrighi, A. G. Frank, and I. Wallerstein, *Dynamics of Global Crisis*. New York: Monthly Review Press, pp. 11–54.
- Wallerstein, I. (1983) *Historical Capitalism*. London: Verso.
- Wallerstein, I. (1989) *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730–1840s*. San Diego: Academic Press.
- Wallerstein, I. (1990) "Antisystemic Movements: History and Dilemmas", in S. Amin, G. Arrighi, A. G. Frank, and I. Wallerstein. *Transforming the Revolution: Social Movements and the World-System*. New York: Monthly Review Press, pp. 13–53.
- Wallerstein, I. (1992) "The West, Capitalism, and the Modern World-System". *Review* 15 (4): 561–619.
- Wallerstein, I. (1993) "The World-System after the Cold War". *Journal of Peace Research* 30 (1): 1–6.
- Wallerstein, I. (1996) "World System Versus World-Systems: A critique", in A. G. Frank and B. K. Gills (eds.), *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* London: Routledge, pp. 292–296.
- Wallerstein, I. (1999) *The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-First Century*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wallerstein, I. (2000) *The Essential Wallerstein*. New York: The New Press.
- Wallerstein, I. (2002a) "The Itinerary of World-Systems Analysis; or, How to Resist Becoming a Theory", in J. Berger and M. Zelditch (eds.), *New Directions in Contemporary Sociological Theory*. Lanham: Rowman and Littlefield, pp. 358–376.
- Wallerstein, I. (2002b) "New Revolts Against the System". *New Left Review* 18: 29–39.
- Wallerstein, I. (2004) *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.

- Wallerstein, I. (2011a) *The Modern World-System IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. Berkeley: University of California Press.
- Wallerstein, I. (2011b, November 15) *The Paris-Berlin-Moscow Axis Back Again, Commentary No. 317*. Преузето са Immanuel Wallerstein: <https://iwallerstein.com/parisberlinmoscow-axis/>
- Wallerstein, I. (2013, November 1) *Consequences of U.S. Decline, Commentary No. 364*. Преузето са Immanuel Wallerstein: <https://iwallerstein.com/consequences-decline/>
- Wallerstein, I. (2014, February 15) *The Geopolitics of Ukraine's Schism, Commentary No. 371*. Преузето са Immanuel Wallerstein: <https://iwallerstein.com/geopolitics-ukraines-schism/>
- Wallerstein, I. (2019, July 1) *This Is the End; This Is the Beginning, Commentary No. 500*. Преузето са Immanuel Wallerstein: <https://iwallerstein.com/this-is-the-end-this-is-the-beginning/>
- Wescott, R. W. (1994) "Civil Systems: A Review of the World-System Theories of Andre Gunder Frank and of Christopher Chase-Dunn and Thomas D. Hall". *Comparative Civilizations Review* 30: 50–58.
- Zolberg, A. R. (1981) "Origins of the Modern World System: A Missing Link". *World Politics* 33 (2): 253–281.

Marko Bala

THE INTELLECTUAL IS POLITICAL: THE LIFE AND WORK OF IMMANUEL WALLERSTEIN (1930–2019)

Abstract: This text is an attempt to lucidly present the intellectual biography and theoretical work of Immanuel Wallerstein, the main architect and exponent of world-systems analysis. Given that the entire Wallerstein's work has been devoted to understanding the reality of the modern world-system as the fundament of every prudent action, this paper should simultaneously be read as a homage to one of the greatest names of the 20th century sociology, and as a reflexion on chaotic present and uncertain future of the world we live in. Having in mind his wide range of scholarly interests and a gargantuan oeuvre left as a legacy, we have selected four main topics discussed in Wallerstein's work. After a concise review of Wallerstein's intellectual biography in the introduction, the first part focuses on the methodological and epistemological postulates of world-systems theory. The second part discusses the issue known as the "long sixteenth century", that is, the genesis of the capitalist world-economy, which is also the topic of the first volume of Wallerstein's most important work *The Modern World-System*. The third part reviews the historical trajectory of antisystemic movements, from the Old Left in the 19th and the first part of the 20th century, to world revolution of 1968 as a turning point in their development, to modern varieties of these movements. The fourth part discusses the issue of rise and fall of the United States of America as a hegemonic power of the world-system. In conclusion, the

author emphasizes Wallerstein's views that are essential for understanding the period of crisis in which we find ourselves, as well as his view on the social scientists' moral obligation to participate in resolving the crisis, which involves incessant dialogue of theory and praxis, and rejection of value-freedom as a barren illusion.

Key words: Immanuel Wallerstein; world-systems analysis; capitalist world-economy; theoretical paradigm; historical social system

Марија Голубовић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
UDK 316.356.2-053.2
Примљено: 22.9.2021.
Ревидирана верзија: 04.2.2022.
Одобрено за штампу: 09.2.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.03

ОСОБИНЕ ПОРОДИЧНИХ ПРАКСИ ДЕЦЕ У НУКЛЕАРНИМ ПОРОДИЦАМА²

Апстракт: Тема овог рада су особине породичних пракси нуклеарне породице из перспективе деце. Идеја од које полази овај рад јесте да су породичне праксе те које омогућавају стабилност породичног живота, али остављају простора и за његове промене. Као такве – омогућавају и да се удаљимо од поимања породице као статичног феномена и пружају дубљи увид у унутарпородичну динамику. Кроз осећај свакодневног, уобичајеног, али и кроз осећај флуидности и осећај активности који имају чланови породица стичемо увид у начин живота одређене породице, односе између њених чланова и начине на које се породица одређује у односу на друге. Циљ истраживања био је испитати да ли су односи на релацији родитељ–деца родно условљени, каква је подела улога у породици, као и како породица поставља границе између својих чланова, а како према појединцима који се не сматрају члановима породице.

Кључне речи: породичне праксе, нуклеарна породица, деца.

Увод

Анализом особина породичних пракси нуклеарне породице добија се увид у то на који начин породичне праксе доприносе репродукцији, а у исто време и рedefинисању породице. Посматрана на овакав начин, породица није статична структура, већ флуидни феномен. Какве ће праксе бити заступљене у породици зависи од односа на релацији родитељ–дете, односа између партнера и односа између деце. У овом раду фокус ће бити на односима на релацији родитељ–дете и њиховом повезаношћу са породичним праксама. Породичне праксе условљавају комуникацију, кохезију и улоге у породици, као и постављање граница између унутрашње и спољашње сфере породице. Такође, утицај породичних пракси на свакодневни живот чланова породице представља важан сегмент проучавања породичног живота. Проучавајући особине

¹ marija.96g@gmail.com

² Теоријски део рада, као и истраживање представљају део мастер рада на тему *Праксе интимности деце у нуклеарној породици*, одбрањеног 22.09.2020. године на Филозофском факултету у Нишу.

породичних пракси добијамо увид у динамику односа између чланова породице. У раду се полази од одређења породичних пракси које даје Дејвид Морган (David Morgan, 2011) указујући на то да људи управо својим свакодневним активностима у оквиру породице стварају и организују ту исту породицу. Морган истиче и четири битне особине породичних пракси наводећи да су то *осећај активности, осећај свакодневног, осећај уобичајеног и осећај флуидности*.

Претходно наведени теоријски концепти представљали су основ за истраживање које је имало за циљ да испита особине породичних пракси из перспективе деце из нуклеарних породица. Истраживање је у потпуности квалитативно конципирано, а полуструктурисан интервју је основни метод прикупљања података о односима на релацији родитељ–дете, подели улога у породици, као и постављању граница, како између чланова породице, тако и односу на појединце који се не сматрају породицом. Учеснике истраживања чинила су деца из нуклеарних породица која су јединци или имају брата/сестру и живе заједно са родитељима. Овакав узорак је одабран како би се породичне праксе испитале из перспективе деце. Истраживање је спроведено у нуклеарним породицама због предности које оне пружају као породичне форме са мање чланова чиме је олакшан обухват њихових међусобних односа и осигуран бољи приступ њиховим породичним праксама.

У првом делу рада дато је теоријско одређење породичних пракси, а затим и њихових особина, након чега следи методолошки оквир истраживања и анализа и интерпетација резултата истраживања.

Одређење породичних пракси

Породичне праксе не треба поистовећивати са праксама интимности. Свакако да праксе интимности укључују и породичне односе, али много већи ниво интимности може се успоставити између пријатеља или између емотивних партнера него између чланова породице. Исто тако, породичне праксе не морају нужно да буду интимне. Много већи ниво интимности може се развити са особама изван породичног круга него са члановима сопствене породице. Дејвид Морган породичне праксе не везује искључиво за породични дом већ истиче да су оне карактеристичне за место које појединац сматра својим домом. Такође, породичне праксе се могу спроводити и ван породичног дома, на пример, када је породица на одмору (Morgan, 2011). Дејвид Чил (David Cheal) породичне праксе дефинише као „уобичајене, свакодневне акције које појединци чине са намером да, у извесној мери, њима утичу на друге чланове породице“ (Cheal, 2002: 12, према: Morgan, 2011: 9). Породичне праксе и њихова рутинизација умногоме олакшавају живот у породици. Оне подразумевају поделу кућних послова, бригу и одговорност за друге чланове породице и стварање навика везаних за живот у породици. Захваљујући рутинизацији и стварању навика штеди се време које би иначе било потрошено на стално преговарање и договарање око породичних улога и статуса (Phoenix and Brannen, 2014: 12).

Дејвид Морган, бавећи се породичним праксама, истиче да не постоји никакав прећутан договор, нити долази до непрестаног преговарања између чланова породице око тога шта ће подразумевати породичне праксе које ће практиковати, већ да људи свакодневним животом стварају и организују породицу. На тај начин указује како особине самих породичних пракси доприносе репродукцији, али, у исто време и рedefинисању породице³. Овим приступом се не удаљава од поимања породице као чврсте структуре, већ се породица схвата као низ активности које у датом тренутку имају посебно значење за породицу.

Особине породичних пракси

Морган наводи и четири битне особине породичних пракси које у исто време пружају стабилност породичном животу, али остављају места и за његове промене (Morgan, 2011). Прва особина је *осећај активности*. Ова особина произилази из схватања да породица представља флуидни феномен који заправо стварају сами актери кроз праксе које чине. Читав низ тривијалних активности може добити на значају онда када се одвија у заједничком, породичном, контексту. Стављање фокуса на активности које обављају чланови породице удаљава нас од поимања породице као релативно статичне структуре са јасно дефинисаним улогама и статусима у оквиру ње. Чланови породице нису само особе којима је додељена улога мајке или оца, већ су они ти који својим активностима стварају и рedefинишу мајчинство или очинство. Истраживање спроведено 2018. године (Stanojević, 2018) показује да су очеви у Србији и те како свесни патријархалног модела поделе породичних улога по питању родитељства. Они се од таквих искустава дистанцирају, али их наводе из непосредног окружења или кроз осврт на своју примарну породицу. Учесници истичу да су свесни да се разлике између оца и мајке заснивају на основним биолошким разликама и разликама у личности партнера, али да не постоји јасан основ за строгу поделу између родитељских улога. Тиме указују да сами супружници, кроз међусобни договор и организацију, могу конструисати свој модел родитељства.

Друга особина породичних пракси је *осећај свакодневног*. Ова особина може да се тумачи на два начина који заједно чине суштину породичне свакодневице. Једно тумачење подразумева оно што се дешава великом броју људи, дакле оно што је уобичајено у некој популацији попут родитељства, партнерства, болести и сл. Када се осећај свакодневног схвати на овакав начин он омогућава да се уоче дисфункционалности породице и промене у њеним формама према одступању од онога што је уобичајено у већинској популацији. Представници социјалног конструкционизма истичу да, аналитички посматрано, нема дисфункционалних и функционалних породица. Такав статус се добија од „значајних других“ или од самих чланова породице. Породица није

³ Практике обухватају, како иновативно понашање, тако и уобичајене и институционализоване начине понашања који се састоје од унапред задатих сценарија (Jamieson, 2011).

сама по себи функционална или дисфункционална; има само оних породица којима је такав статус додељен или за које се узима здраво за готово да су (дис)функционалне (Gubrium and Holstein, 1990: 15). Друго тумачење осећаја свакодневног се односи на оне догађаје који се сматрају безначајним и које скоро па да није вредно помињати. Овим приступом се стиче увид у оно што је заједничко породицама упркос њиховим класним, етничким или било којим другим разликама.

Осећај уобичајеног је трећа особина породичних пракси. Ова особина односи се на све оно што је део свакодневног живота породице. Практике које доприносе осећају уобичајености могу се практиковати на дневном, недељном, месечном или годишњем нивоу. То могу бити породичне шале, заједнички оброци, заједничко обављање кућних послова, породични ритуали, заједничко прослављање празника и рођендана. Један од ритуала карактеристичних за породичне односе, у модерном друштву, је – поклањање. Ритуална размена поклона је честа за прилике као што су рођендани, Нова година, Божић и други празници. Разменом поклона се изнова потврђује трајна важност породичних веза и исказује љубав и уважавање што доприноси репродукцији интимности и приватности породичних односа (Cheal, 2008: 21). Практике везане за исхрану су, такође, блиско повезане са прихваћеним или распрострањеним представама о породици и због тога представљају средство којим се породица ствара. Шта се једе, како, када и где, омогућава да стекнемо увид и пратимо промене у начинама породичног живота (McIntosh et al. 2011: 177). Ове праксе подстичу и интеракцију, а управо у породици појединац стиче примарно искуство са храном – каквог је укуса, како мирише, такође, стиче и развија преференције по питању хране, навике везане за исхрану и на тај начин праксу која није стриктно везана за породицу усваја као породичну (Ellis, 2008: 356). У праксама везаним за исхрану постоје три кључна момента: куповина намирница, припремање хране и једење. Кроз обезбеђивање и припремање хране и obroка може се стећи увид у родну поделу послова и простора у породици, при чему је кухиња простор, а припремање obroка посао, који најчешће припада жени (Jackson, 2009: 94).

Као четврту особину Морган наводи **осећај флуидности**. Ова особина има два аспекта и указује на велику флексибилност појма породице. Први аспект се тиче постављања граница, између оних који су чланови породице и оних који то нису, у било ком сету породичних активности. Ко ће бити сматран породицом зависи, са једне стране од тога ко то питање поставља (социјални радник, комшија, истраживач), а са друге стране од околности (венчање, сахрана, празници) у којима треба одредити ко се сматра породицом. Управо се кроз саме праксе као што су прославе, брига о неком члану породице или подела имовине дефинише ко се сматра породицом у одређеној ситуацији (Jamieson, Simpson and Lewis, 2011: 22). Породица поставља границу између приватне, унутрашње и јавне, спољашње сфере. Приватна сфера је сфера интимности. У њој чланови породице испољавају своја истинска осећања и њу штите од надзора и осуда аутсајдера. Насупрот томе, у јавној сфери, понашање чланова породице је у складу са очекивањима од улоге коју имају у породици (Mesch,

2006: 123). „Породица се у неким сликама појављује као простор који има јасну границу у односу на спољашњост, на оно што се схвата као јавна сфера. И та граница је врло важна – постоји читав спектар тема и проблема који су намењени породичном кругу и које не би требало разматрати ван породице или их износити пред *outsider*-е. Ако се поступи тако, породица се осећа изневереном, чак и повређеном јер је приватна ствар напустила простор којем припада и постала део своје супротности“ (Крстић, 2018: 41). Други аспект ове особине служи да укаже да породичне праксе не треба поимати као искључиво везане за породицу. Често неке од породичних пракси могу бити дефинисане и као родне или генерацијске праксе. Породични дом представља простор у коме се моћ дистрибуира нормативно што доводи до неједнакости. Најпре се издваја генерацијска неједнакост која подразумева доминацију и надзор старијих над млађима, а затим и родна неједнакост кроз одређивање граница родних улога у породици (Крстић, 2017: 26). Мишел Фуко нуклеарну породицу види и као мрежу задовољства – моћи испреплетених на многим местима и у променљивим односима. У њој долази до подвајања деце и одраслих, успостављања поларности између себе родитеља и деце, као и разних метода надзора деце у сврху контроле њихове сексуалности (Фуко, 2006). Ова особина породичних пракси отвара питање колико су породичне праксе заиста условљене особеностима породичног начина живота, а колико репродукују родне или генерацијске разлике.

Метод истраживања

Група која је била предмет овог истраживања састојала се од деце из нуклеарних породица која су јединци или имају брата или сестру и живе заједно са својим родитељима. Овакав узорак је одабран са циљем да се испитају особине породичних пракси из перспективе деце. Узорак је био сачињен од 15 учесника из 9 нуклеарних породица и од тога 4 случаја чине јединци, један близанци, један близанци са старијом сестром, затим један случај чине браћа и два случаја чине брат и сестра. Од 15 учесника 9 је мушког, а 6 женског пола, а учесници су старости од 17 до 27 година. Истраживање је квалитативно конципирано те је полуструктурисан интервју био основна метода због своје отворености и флексибилности. Овај тип интервјуа одабран је јер омогућава да се истраживач држи одређеног водича за разговор, али и да има слободу у формулисању питања и промени њиховог редоследа током разговора. Интервју је за потребе овог истраживања структурисан тако да садржи 4 теме: доживљај интимности и личног простора, породичне праксе, однос са родитељима и однос са братом/сестром. Након транскрипције интервјуа вршено је отворено кодирање, без стриктног кодног система. Процес кодирања је обављен преко софтвера за анализу квалитативних података QDA Miner. Отворено кодирање је спроведено тако да су на основу општих тема интервјуа одређене и основне категорије за кодирање. У оквиру тих категорија су даље одређивани кодови који представљају конкретизацију тих тема. Кодирање јесте било отворено, али се водило рачуна о томе да

кодови буду у корелацији са категоријом. Сви учесници су унапред обавештени о теми, сврси, циљевима и процедури истраживања. Предочено им је и како ће се осигурати анонимност и поверљивост података и пре почетка интервјуа потписали су писану сагласност за учешће у истраживању. Учесницима је пружена могућност да сами изаберу псеудоним који ће се користити за њих у даљим фазама истраживања, а нарочито у објављивању налаза истраживања.

Налази истраживања

Породичне праксе пружају стабилност породичном животу, али остављају простора и за његове промене. То су уобичајене и свакодневне акције које појединци чине са намером да утичу на друге чланове породице. Прва особина породичних пракси је осећај активности. Фокус ове особине је на активностима које обављају чланови породице чиме се истиче да чланови породице нису само особе којима је додељена одређена улога већ су они ти који својим активностима стварају и редефинишу своје улоге. Увид у поделу послова у породице је један од начина да се стекне увид у то колико су улоге и статуси у оквиру породице чврсто дефинисани. Кроз одговоре учесника на питање шта за њих представљају мајка и отац најзастуљенијим се показало виђење које одговара Парсонсовој парадигми о комплементарној подели улога полова у породици. Ова диференцијација улога полова постављена је у виду поделе која раздваја на једној страни мушкарца и његову инструменталну улогу, а на другој страни жену и њену експресивну улогу (Milić, 2001). Оваква подела подразумева да је улога мушкарца тачка додира породице, а другим подсистемима, док жена има улогу у контролисању афективних односа у породици и посредовању између мужа и деце. Отац се доживљава као неко ко треба да обезбеди сигурност и материјалну егзистенцију породице, док се мајка доживљава као особа која васпитава децу и проводи највише времена са њима бринући о домаћинству.

***Виктор:** Као, отац ти је нека буде глава куће, тај који те чува и пази и то, који се брине о стварима као што су новац и то, да обезбеди породицу. Мајка је такође много битна личност, можда најбитнија у целој тој причи. Има главну улогу у свему томе јер она највише васпитава и највише времена проводи са децом и углавном игра највећу улогу у sazревању и одрастању.*

***Емилија:** Могу рећи да извојим то да мајка углавном препушта оцу да управља новцем, а она је та која је задужена за одржавање домаћинства.*

У Мартиновој породици је Парсонсонов модел функционисао све док његов брат и он нису стекли одређену зрелост. Након тога се модел трансформисао и више није у складу са стриктном поделом улога између оца и мајке, већ су се њихове улоге приближиле и сада им обоје пружају емоционалну подршку.

***Мартин:** Ако гледамо кад смо Максим и ја били млађи мајка је ту била... Њена улога је највише била емоционална потпора. Мајка је увек била ту, која ће да нас заштити од било чега, утешити, не знам. Њена улога је била да нас, ето, спреми,*

обуче, значи да брине о детету. Емоционална и физичка потпора. Док тата је, раније, био техничка улога, да обезбеди финансијска и било која друга средства да породица може да функционише, не знам, да доноси одлуке... Док сад, из ове тачке гледишта, може се рећи да је иста улога тренутно и мајке и оца, односно емоционална подршка.

Истраживање је показало да постоји родна димензија блискости између деце и родитеља. Она се огледа у томе да учеснице истичу већу блискост и слободу у односу са мајком, а учесници у односу са оцем. Учеснице истичу да, иако и са оцем могу да разговарају слободно, ипак са њим не причају о интимним стварима као са мајком, док учеснице истичу да имају отворенији однос са очевима јер сматрају да су они прошли кроз све оно кроз шта они пролазе.

Емилија: *Имамо отворен однос. Посебно са мајком. Са њом разговарам као са најбољом пријатељицом, могу да јој кажем буквално све, док са оцем... Ето, те неке мало интимније ствари не делим, али углавном могу о свему да причам са њим.*

Неда: *Са мамом и кад дође до неке ситуације кад морам да јој кажем, ја могу да јој кажем. Док тати не бих могла никако. На пример, када сам остала трудна било је веома напето. Ја нисам знала прво како да им кажем. Па је мало прошло време, 'ајде сутра ћу, 'ајде са дечком ћу, 'ајде нећемо заједно, 'ајде прво ћу мами, па ћемо мама и ја полако тати... И то се тако одуговлачило док на крају нисам рекла мами па смо полако рекле тати и тако.*

Када је реч о подели кућних послова, иако је доминантна идеја о подели на мушке и женске послове, неретко и мушкарци обављају „женске“ послове при чему су они селективнији када је реч о пословима које ће обављати. Жена, односно мајка, остаје члан породице који је задужен за све кућне послове, осим оних физички захтевних, док се деца јављају као неко ко помаже мајци у обављању кућних послова.

Мартин: *Па, мама ради све послове које ради жена. Значи, пере, чисти, кува. Тата ради физичке послове. Максим и ја смо, да не кажем заштићени, него ослобођени већине обавеза. Ја сам ето, одувек хтео да помогнем и све, а они су увек били у фазону ти си дете, не треба да се мучиш и тако то.*

Клара: *Не, није постојала никада подела послова. Углавном је мајка радила све, ја јој помогнем. Раније сам јој помагала кад ми каже, сад јој помажем увек, али не, није постојала подела послова, није било потребе.*

Интервјуер: *Значи, тата и брат не раде ништа?*

Клара: *Па, добро, ето, оно, мењање сијалица, закуцавање ексера у зид, свакако није радила мама. Али сад, чудно ми звучи, али не. Било је тренутака када је тата узео да покупи веш, ову... Храну са стола после ручка, да рашири веш, али ретко. Дешава се, али једном на десет пута, ајде тако да кажем.*

Павле: *Ђале, што се тиче чишћења, то нема везе с мозгом. Кева усисава, пере, брише. Исто јој Виктор и ја помажемо. Ја не волим баи да усисавам па бежим од тога. Углавном, како се зове, ћалета ћу да одстарним. Он се не рачуна ту. Углавном, кева, Виктор и ја. На пример, ја бришем, Виктор усисава, кева риба купатило.*

Из одговора учесника на питање ко је у њиховој породици задужен за кување стиче се утисак да је кухиња простор који је, традиционално, резервисан за жене. Иако истичу да и њихови очеви знају да кувају, они то ипак чине или врло ретко или само када су у питању одређена, посебна јела. Међутим, чак и повремено ангажовање осталих чланова породице, када је реч о спремању оброка, указује на постојање шансе за помак од традиционалног схватања да је жени место у кухињи.

Касја: *Мама углавном. Али, ево, у задње време сам се и ја придружила томе. Тата скоро никад.*

Реља: *Па мама, логично. Тата само нека своја јела кад спрема. То су пар њих. Риба кад се спрема, он спрема, печурке и роштиљ. Све остало мама, као и свуда.*

Милош: *Кева, а од скоро и сестра, а и ћале је био ту. Оно, чудо као, ћале кува и онда пошто тако нешто спреми у месец, месец и по дана, онда се сви обрадујемо као да је благо.*

Осећај свакодневног је друга особина породичних пракси и омогућава да се стекне увид у оно што је заједничко породицама упркос њиховој класној, етничкој или било којој другој разлици. Нестајање разлика између породица са различитом класном позадином се најбоље види онда када учесници описују како породица проводи дане када су сви на окупу. И Емилија, чија породица припада нижој класи, и Клара, чија породица припада вишој класи, истичу да онда када су сви укућани код куће време углавном проводе заједно, гледају телевизију, разговарају или ручају заједно.

Емилија: *Углавном то буде дан кад немамо обавезе. Препричавамо шта нам се дешавало претходних дана, испијамо кафу, гледамо заједно ТВ. У вечерњим сатима практикујемо да одгледамо неки филм заједно, мајка у тим ситуацијама спрема омиљени слаткиш. А сад, да будем реална, обично ми дође очи да им извадим кад ми причају како по цели дан скитам (смех). Шалим се.*

Клара: *Па, ништа, доручкујемо, тј. мама изађе док ми спавамо. Онда она дође, заједно доручкујемо. После заједно пијемо сви кафу, ако је лепо време на тераси, ако није онда у стану. Гледамо неки емисију, причамо, углавном одемо негде на ручак, ту је већ 5 или пола 6. После тога одгледамо неку емисију, једемо неки слаткиш код куће, поново пијемо кафу, тј. кад се вратимо с ручка и онда полако крећемо да причамо о сутрашњем дану, сутрашњим обавезама и тако то. Битно је да мајка прва излази ујутру, да донесе доручак, онда сви доручкујемо и од тада углавном креће смех и зезање.*

Трећа особина породичних пракси је осећај уобичајеног. Ова особина подразумева све оно што је део свакодневног живота породице. Осећај уобичајеног се манифестује кроз заједничке оброке, породичне ритуале, прославе, а ту је и даривање поклона. Када говоре како проводе заједничко време са породицом, учесници истичу заједничке оброке и испијање кафе, али ту је и заједничко гледање телевизије, заједничко обављање послова, али и свађе.

Емилија: *Нека, да кажем, заједничка навика нам је да ручамо сви заједно, то готово увек практикујемо. Ретко кад то прескачемо. Увече практикујемо да, имамо, ето, те неке серије, породичне, да тако кажем, које пратимо. Углавном,*

ето, дружимо се.

Мартин: Тако што гледамо ТВ, причамо, једемо, испијамо кафе, идемо код бабе и деде у госте, слаavimo празнике заједно. Некад се и свађамо, радимо неке послове заједно...

Клара истиче да поред навика које имају сви заједно, постоје и оне које су везане само за неке чланове породице.

Клара: Ручак недељом обавезно и раније је било да, то смо често примењивали, да сваке недеље неко други скува ручак. Путујемо заједно, барем једном годишње, да ли је море или планина – небитно. И да, заједно гледамо утакмицу, то је нешто што радимо нас троје без маме.

Даривање поклона се у породицама учесника јавља као пракса којој не придају превише значаја. Говоре да или уопште немају ту навiku или да практикују у одређеним приликама, али да им то не значи много.

Виктор: Па и не баш. Немамо ту навiku, културу, како год, да једни другима нешто поклањамо. Мислим, наравно, сем пажње, то стоји, али овако нешто конкретно, што се тиче материјалистичких ствари и немамо баш.

Касја: Па није нам много важно, али ето, за рођендане, за празнике да.

Аћим: Небитно нам је скроз. Али ето, поклањамо једни другима некад.

Неда: Не, немамо ту навiku. Чак и када су рођендани и тако то, ретко кад. На пример, кад је мами рођендан... Додуше, мами некад купимо, некад не, све зависи. А овако немамо навiku да сваке године свако купи сваком поклон.

Клара објашњава да у њеној породици даривање поклона није важно јер не чекају неке посебне прилике за то већ се труде да једни другима стално удовољавају и не гледају на то као на сам чин поклањања. Мартин са друге стране истиче да је, њему лично, даривање поклона леп гест, али да се у његовој породици то није практиковало због економске ситуације. Разлика у придавању значаја и самом практиковању ове праксе може да се објасни и класном разликом између породица ово двоје учесника.

Клара: Па, није важно зато што ми константно једно другима купујемо нешто без разлога и кад год неко нешто од нас потражи, тако да немамо специјалне тренутке за даривање поклона, већ константно, свако свачију жељу, што се неких материјалних ставри тиче, свако свачију жељу испуњава. И не, то за нас нису поклони. Мислим, оно, то онда значи да се на свака два дана обасипамо поклонима, а то није тачно. Само поштујемо једни друге, испуњавамо жеље, да ли су паметне или не, али свако од нас је свакоме испунио жељу кад је желео нешто да добије.

Мартин: Сиромашно смо живели док сам био у средњој, па смо ето мало... Па и док сам био у основној исто. Није баш неко поклањање било. А сад кад сам кренуо на факултет, ето, драго ми је да им купим нешто за рођендан, не знам. Док они, са друге стране, то не практикују јер немају паре. Мада увек и да се немају паре може нешто да се купи, али ето. Мени персонално је битно даривање поклона, јер тако некоме показујеш да ти је стало до њега. Јесте, некад треба и да осетиш да је некоме стало до тебе. Тако да, ето, мени је битно и

да другоме поклоним и да мени неко поклони. Док овако, као породица, може се рећи да нам није битно. Раније су нам баба и деда доста поклањали и на њих смо се ослањали, шта ће баба и деда да нам купе за Нову годину или рођедан и тако то. А овако међусобно и не баи.

Као четврту особину породичних пракси Морган наводи осећај флуидности. Прва димензија флуидности, као особине породичних пракси, односи се на постављање граница између оних који су чланови породице и оних који то нису. Према одговорима на ово питање учесници су се поделили на две групе. Прву групу чине они који породицом сматрају само чланове најуже породице са којима су у сродству.

Сања: Својом породицом сматрам своју маму, тату и браћу.

Мартин: Тата, мама, брат и ја.

Аћим: Мајку и оца. Баке и деке немам.

Са друге стране, већи број учесника чини другу групу. Они поред чланова најуже породице, породицом сматрају и пријатеље, емотивне партнере и све са којима имају близак, интимни однос. Истичу да им крвно сродство није пресудно да би некога сматрали породицом, већ да им је важно каква је неко особа и какав однос имају са том особом.

Клара: Маму, тату, брата и пар пријатеља.

Неда: Маму, тату и брата на првом месту, а после све људе које волим и који воле мене.

Касја: Маму, тату, ширу породицу и пријатеље. Људе у које имам поверења.

Милош: Па првенствено маму, тату и сестру, а онда пријатеље, па онда девојку. Пошто као, оно што кажу, то се стално мења (девојка), а кад нађеш пријатеља то остаје. Зато сам прво навео пријатеље, па онда девојку.

Павле истиче да му крвно сродство уопште није битно да би некога сматрао породицом, док Милош истиче да од најуже породице нико не може да му буде ближи, али када пореди родбину са пријатељима, предност даје пријатељима. Овим се потврђује да праксе интимности не треба поистовећивати са породичним праксама. Практике интимности свакако укључују и породичне односе, али се интимност може успоставити и са људима изван породичног круга.

Павле: Ако сам ја с неким превише добар и имам тај неки отворен однос могу ја и њега да сматрам породицом. Нема везе да ли ми је друг, другарица, небитно.

Милош: Онај ко ми није у сродству, мислим првенствено на маму, тату и сестру, нико од њих не може да ми буде ближи, никако. Ако бирам, између пријатеља и мало даље родбина и све то, опет, зависи у каквом сам односу са том родбином. Прво су ми пријатељи па тек онда даља родбина.

Други аспект флуидности односи се на постављање граница између приватне, унутрашње и јавне, спољашње сфере. Колико је учесницима важна приватна сфера види се из одговора на питање како би реаговали када би неко од чланова породице, нешто што су му они поверили, пренео неке ко није члан

породице или некеме кога они не доживљавају на тај начин. Сви истичу да се то до сада није дешавало и да сматрају да се никада не би ни десило, али своје евентуалне реакције описују као осећај беса, разочарења и наглашавају да би имали потребу да члану породице укажу на грешку. Ово указује на важност постојања граница између јавне и приватне сфере, али још више на значај поштовања тих граница од стране чланова породице.

Емилија: Обзиром да до сада нисам дошла у такву ситуацију, не могу тачно да кажем, али мислим да бих... Првенствено не верујем да би се то десило, али када би се то десило вероватно бих била љута. Па, да, љута. И осећала бих неку већу дозу разочарења полазећи од тога да ја то никад не бих урадила.

Клара: Па побила бих их (смех)! Мислим, шалу на страну, била бих јако бесна баи. Баи, баи, баи! Није се до сада никада десило, али бил бих бесна.

Аћим: То се никада не би десило. Али да се деси био бих оправдано љут.

Милош: Лоша би ми била реакција, не знам која сад тачно, али... Не да би био разочаран, него, не знам, једноставно... Прво би причао с њим да ми то засметало, да то више не ради, значи тек иду неке ствари које треба да им причам и све то, тако да не губимо поверење за џабе.

Закључак

У свим породицама подела улога заснована је на Парсонсоновој парадигми о комплементарној подели улога полова у породици, при чему отац има инструменталну, а мајка експресивну улогу. Ово указује да је и даље заступљена традиционална подела улога између партнера. Уочљива је и родна димензија блискости између деце и родитеља. Учеснице истичу већу блискост са мајкама, а учесници са очевима. Иако се истиче постојање слободе у разговору са оба родитеља родна димензија значајно утиче на блискост и формирање односа између деце и родитеља. Кроз причу о подели кућних послова уочљиво је да у свим породицама доминира подела на мушке и женске послове, при чему мушкарци некада обављају и „женске“ послове, али су селективни када је реч о томе шта ће радити, што је опција коју жене немају. Деца представљају помоћ својим мајкама у обављању кућних послова и управо тако и доживљавају своје ангажовање у сређивању куће или припремању оброка. Ретко је ангажовање осталих укућана у припремању оброка што показује да је кухиња простор који је и даље, традиционално, резервисан за жене. Иако и очеви знају да кувају они то чине ретко или само у посебним приликама. Показало се и да породице које припадају различитим класама имају доста сличности у начинима на које проводе заједничко време упркос класној разлици. Заједнички оброци, гледање телевизије, филмова или емисија и испијање кафе је део породичног живота независно од класне припадности. Даривање поклона показало се као пракса која нема претерано велики значај за кохезију и стабилност породичног живота, али којој различит значај придају породице из различитих класа. Финансијски стабилне породице на даривање гледају као на удовољавање другим

члановима породице, док за породице слабије финансијске ситуације даривање поклона представља праксу која нужно нема велики значај и не практикује се често. Код постављања граница између чланова породице и оних који то нису приметна су два наратива. У првом учесници као своју породицу одређују само чланове своје најуже породице са којима су у крвном сродству, док у другом наративу у породицу укључују и пријатеље, емотивне партнере и све са којима имају однос који се може одредити као интиман. Другом аспекту флуидности, односно граници између приватне и јавне сфере учесници придају велики значај, али им је још важније поштовање постављених граница. Иако сви учесници истичу да се никада није десило да чланови породице изневере њихово поверење, уколико би се то десило њихове реакције би биле негативне и имали би потребу да им укажу на грешку. Овакав став указује на значај постојања утврђених граница између унутрашње, породичне и спољашње сфере, али још више на значај поштовања тих граница од стране чланова породице.

Литература

- Cheal, D. (2008): *Families in Today's World*. London: Routledge.
- Ellis, J. (2018): "Family food practices: relationships, materiality and the everyday at the end of life". *Sociology of Health&Illnes* vol.40(2): 353–365.
- Fuko, M. (2006): *Istorija seksualnosti 1. Volja za znanjem*. Beograd: Karpos.
- Gubrium, J. and Holstein, J. (1999): *What is Family? Further thoughts on a social constructionist approach*. California: The Haworth Press.
- Krstić, N. (2018): *Reprodukcija simboličkih granica kroz porodične prakse u Srbiji*. Doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet.
- Крстић, Н. (2017): „Симболичке поделе породичног простора“. *Годишњак за социологију* XIII/19: 25–53. Ниш: Филозофски факултет.
- McIntosh, I., Dorrer, N., Punch, S., Emond, R. (2011): "I Know we Can't be a Family, but as Close as You Can Get: Displaying Families within an Institutional Desing", u: Dermot Esther and Seymour Julie (eds) *Displaying Families*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mesch, G. (2006): "Family Relations and the Internet: Exploring a Family Boundaries Approach". *The Journal of Family Communication*, vol.6(2): 119–138.
- Morgan, D. (2011): *Rethinking Family Practices*. New York: Palgrave Macmillan.
- Jackson, P. (2009): *Changing Families, Changing Food*. New York: Palgrave Macmillan.
- Jamieson, L., Simpson, R., Lewis, R. (2011): *Researching Families and Relationships. Reflection on proces*. New York: Palgrave Macmillan.
- Phoenix A. and Brannen J. (2014): "Reseraching family practices in everyday life: methodological reflection from two studies". *International Journal of Social Research Methodology* vol.17(1): 11–26.
- Stanojević, D. (2018): *Novo očinstvo u Srbiji. Sociološka studija o praksama i identitetima očeva*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.

Marija Golubović

CHARACTERISTICS OF CHILDREN'S FAMILY PRACTICES IN NUCLEAR FAMILIES

Abstract: The topic of this paper is concerned with the characteristics of nuclear family practices from the children perspective. The idea from which this paper starts is that family practices enable the stability of family life, but also leave space for it to change. As such, they enable us to distance ourselves from the idea of a family as a static phenomenon and offer a deeper insight into the intrafamilial dynamics. Through the experience of what is everyday and common in family life, but also of fluidity and activity in lifes of family members, we gain insight into the way of life of a family, the relationships among its members, and the ways in which family defines itself in relation to others. The aim of the research was to examine whether the relationship between parents and children is gender based, what is the division of roles in the family, as well as how the family sets boundaries between its members, and how to individuals who are not considered family members.

Key Words: family practices, nuclear family, children

ТЕМАТ:
50 ГОДИНА СОЦИОЛОГИЈЕ НА
ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У НИШУ

THEME OF THE ISSUE:
50 YEARS OF SOCIOLOGY AT THE
FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ

Драган Тодоровић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

УРЕДНИЧКО СЛОВО / УВОД

Филозофски факултет Универзитета у Нишу крајем прошле године прославио је полувековно постојање.¹ Кратко разборито подсећање на друштвена превирања с краја шездесетих и самог почетка седамдесетих година двадесетог века, која су довела до проширивања састава млађаног Универзитета у Нишу, усмерено је најпре ка најновијим поколењима запослених и високошколаца Филозофског факултета.

Издвајамо пет неспорних историјских факата чија је испреплетеност директно утицала на доношење позитивне одлуке о настанку Филозофског факултета у Нишу:

1. *започета рационализација високог школства у Србији* (укинута су Виша управна школа, Виша економско-комерцијална школа, Виша машинско-техничка школа и Виша педагошка школа): као што је покретање Више педагошке школе 1948. године означило почетак вишег школства у Нишу,² тако је настајући Филозофски факултет требало да припреми друштвењачке и природњачке профиле за рад у средњим школама;
2. поред створене техничке и медицинске, експанзиван привредни, индустријски и културни раст Ниша и читавог региона јужне Србије погурао је потражњу за *хуманистичком интелигенцијом* (рецимо, отварање домаће економије према страним тржиштима и развој туризма подразумевали су познавање страних језика, нових механизма и стратегија пословног комуницирања и сл.);³

¹ Тим је поводом публикована луксузно опремљена монографија „Корен и крила (Монографија поводом 50 година Филозофског факултета Универзитета у Нишу)“ (Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2021, стр. 267) (доступно на: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/monografije/2021/koren-i-krila-monografija-povodom-50-godina-filozofskog-fakulteta-univerziteta-u-nisu>).

² У време оснивања, Виша педагошка школа у Нишу била је прва и једина виша школа јужно од Београда са задатком да оспособљава стручан наставни кадар за рад у вишим разредима основне школе.

³ У *Елаборату о оснивању Филозофског факултета у Нишу* није пропуштено да се наведе: „Неопходност за постојање Филозофског факултета у оквиру Универзитета у Нишу проистиче у основи и пре свега из реалних потреба за кадровима које припремају филозофски, филолошки и природно-математички факултети за потребе просвете и научне делатности, као и за остале делатности које имају потребе за оваквим профилем кадрова“.

3. потреба за *наставком школовања* омладине по завршетку средњих стручних школа и гимназија, као и *доквалификација* предавача без факултетског образовања;⁴
4. *децентрализација* и *деметрополизација* образовног система: омогућавање скрајнутим срединама да развијају сопствене високошколске институције и делегирају неопходне руководеће структуре из непосредног окружења (уз почетно гласно противљење Београдског универзитета); истовремено, приступачност позива које воле материјално необезбеђеним школарцима из редова сељачке и радничке класе кроз смањене трошкове професионалног усавршавања; и
5. краткотрајан уплив *либералне ере* у политички пејзаж тадашње СФРЈ чији су кадрови на свим нивоима власти јачали демократску културу и подржавали регионалне иницијативе.⁵

Други превратнички моменат у факултетској историји збио се истеком двадесетог века. Наклоношћу извршне власти (Владе Републике Србије) и надлежног просветног министарства изведена је најављивана статусна реорганизација и проширивање састава Нишког универзитета новим чланицама: Природно-математичким и Факултетом физичке културе. А у нови миленијум Филозофски факултет у Нишу закорачио је са новим студијским групама: за психологију, историју, славистику са балканистиком (касније руски језик и књижевност), филозофију, педагогију и уметности.⁶ И овај пут је стрпљива удружена мисија факултета, универзитета и општинских структура почивала на идеји о складнијем оснаживању града на Нишави, као неспорног регионалног образовног и научног центра југоисточне Србије, новим стручним а дефицитарним кадровима у области друштвених, културних и уметничких делатности. Тиме је већма окончано комплетирање нишких универзитетских студија корпусом фундаменталних и хуманистичких наука.⁷

Историјат Филозофског факултета у Нишу је блиско повезан са Департаманом за социологију: те давне 1971. године легитимитет да се назива „Филозофски“ давале су му управо новопокренуте студије социологије.

⁵ Не заборавимо: убрзо се комунистичка врхушка сурово разрачунала са „шездесетосмашима“, „анархолибералима“, „техноменадерима“ и другима који су заговарали протржишне привредне реформе и демократску реставрацију самоуправног социјализма.

⁶ Од катедри за ликовну, примењену и музичку уметност убрзо је формиран самосталан Факултет уметности у Нишу.

⁷ Придодајемо и да је 2004. године факултетска породица увећана студијама журналистике (сада Департаман за комунологију и новинарство), трогодишњи ТЕМПУС пројекат *Јачање високог образовања у области социјалне политике и социјалне заштите резултирао је 2016. године акредитацијом Департамана за социјалну политику и социјални рад*. Реализација усвојеног студијског програма Основних академских студија француског језика и књижевности отпочела је 1. октобра 2012, а немачког језика и књижевности 9. новембра 2018. године.

Поносно обележавајући важан јубилеј, садашњи наставници и сарадници Департмана за социологију критички су се осврнули на најважније резултате из његовог вишедеценијског постојања,⁸ остављајући тако белешку о до сада постигнутом будућим генерацијама истраживача. Да ли је то било довољно или се могло и много више, остављамо читаоцима да сами просуђују, упознајући се са садржајем прилога заступљених у темату.

⁸ Радови заступљени у темату проистекли су из интерног пројекта „Друштвени значај студија социологије на Филозофском факултету у Нишу: ретроспектива и перспектива“, који је реализован између марта и јуна 2021. године.

Љубиша Р. Митровић¹
Универзитета у Нишу
Филозофски факултет

Прегледни научни рад
UDK 316:378.4(497.11 Ниш)
Примљено: 15.12.2021.
Ревидирана верзија: 24.1.2022.
Одобрено за штампу: 25.1.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.04

СТВАРАЛАШТВО СТУДИЈСКЕ ГРУПЕ ЗА СОЦИОЛОГИЈУ У ОГЛЕДАЛУ КОМПАРАТИВНЕ АНАЛИЗЕ РАЗВОЈА СОЦИОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ Маргиналије поводом 50 година од оснивања Филозофског факултета у Нишу 1971–2021.

Апстракт: Предмет рада је анализа развоја социологије као академске дисциплине на Филозофском факултету у Нишу. У раду је приказан институционални развој наставне и научноистраживачке делатности, као и теоријске и научно-истраживачке оријентације *нишке школе* социологије. Заснивање и развој социологије у Нишу се посматра као део развоја социологије у Србији (и Југославији) и указује на друштвене и културне чиниоце који су на то утицали.

Кључне речи: развој социологије, Студијска група за социологију, Филозофски факултет у Нишу, Србија.

Социолошка симболичка функција јубилеја у колективном памћењу

Јубилеји су попут светионика и смероказа како у животу појединаца тако и институција и организација. Стога они имају симболичку функцију и негују се у свакој заједници. У служби су очувања и развоја културе сећања у колективном памћењу друштвених група као и остварења интегративно-мобилизативне функције.²

Феноменолошки, најчешће, јубилеји су пропраћени фолклорно, обичајно, ритуално; обележени уз одређени церемонијал. Како би се група/институција подсетила на историју свог настанка и развоја, валоризовала пређени пут, учврстила у својој традицији, указала на своје корене, међаше и домете у свом развоју и животу шире заједнице, промерила своје професионално/ратно стваралаштво и друштвено искуство, извршила његову критичку валоризацију, де-

¹ ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs

² Видети ауторове прилоге у књизи *40 година Филозофског факултета у Нишу* (2011), као и интервју Драгана Тодоровића са аутором у: *Корени и крила: монографија поводом 50 година Филозофског факултета Универзитета у Нишу* (2021).

конструкцију, превредновање, учврстила се у оном што је њено позитивно остварење и препознатљив учинак и знак њеног идентитета и размотрила и ослободила се оног што је слабост и сметња даљем развоју, и изнова мобилисала своје потенцијале, институционалне и људске, за даље стваралаштво и напредак.

У том смислу јубилеји у животу појединаца, институција и организација представљају дан славља и обележавају се у различитим културама као светковина на специфичне начине. Оно што је, међутим, свима њима заједнички иментељ јесте да подсећају појединца, институцију и заједницу на датум рађања, настанка, на пређени пут и куда и како даље. Да је учврсте у коренима, освеже за даљи лет и развој.

Стога, јубилеји у животу појединца, институција, организација и заједнице имају мертоновски речено, своју манифестну и латентну функцију. То је светковина духа, смотра стваралаштва, час историје, демонстрација и показивање идентитетских значајки, афирмације снаге потенцијала и представљање програма/смерница: куда и како даље. У том смислу – они симболички у колективном памћењу подсећају на Антеја и Икара: да нисмо заборавили на своје корене, али и на нашу будућност, наш даљи пут и лет; да памтимо и поштујемо претке, али и мислимо и на потомке. Да нас подсети – да се за отаџбину може „гинути“ на сваком послу, а не само на бојном пољу; да се увек може боље и више постићи ако смо окренути раду и будућности, ако се, пре свега, понашамо захтевно према себи, у духу поруке Џона Кенедија („Не питај шта ваша земља може учинити за вас, већ шта ви можете учинити за њу!“) или пекићевски речено: Гледајте увек напред, окренути новим поколењима, јер ваша дела и част зависе не од прошлости, већ од оцене оних из будућности! Оних који наступају, чије време тек долази, јер као што велики Виктор Иго поручи: „Нема ничег јачег од идеја чије време наступа!“

Управо у прилогу који је пред вама, поштовани читаоци, покушаћемо да промеримо учинке/рад, стваралаштво Студијске групе за социологију Филозофског факултета у Нишу,³ користећи се анализом садржаја, као и са те осматрачнице и мерила будућности их валоризујемо. Да у компаративној анализи, како развоја наставних планова и програма, развоја педагошке социолошке субкултуре, тако и преко доприноса научно-истраживачком раду универзитета, оценимо домете стваралаштва појединаца и институција. То је преобиман, захтеван и одговоран задатак. Он захтева тимски рад и дугорочан пројекат. Овде само у скици дајемо један методолошки нацрт, као и покушај да проблематизујемо његов предмет, циљеве и задатке. На другима је да целовито то истражују и објективније процене. Уверен сам да ће нова социолошка генерација која наступа, имати времена да, у оквиру социологије науке/сазнања и социологије социологије, то искуство темељније изучи и представи јавности на неким од наредних јубилеја.

³ Студијска група за социологију Филозофског факултета у Нишу је неколико пута мењала имена, а данас је њен назив Департаман за социологију. У тексту се користи израз Студијска група за социологију за читаво десетогодишње постојање јер је овај назив најдуже био у употреби.

Морам овде, на самом почетку, да скренем пажњу на једну нашу ману претеривања, али и потцењивања у оцени учинака наших: нихилистичку и малограђанску склоност – да своје кудимо, а туђе претерано величамо. Време је да се тог рајетинског комплекса ослободимо. Поштујмо и радујмо се свачијем раду и успеху, јер он афирмише не само појединачне таленте већ и стваралаштво колектива, о чему ће последњу оцену пружити стваралачка научна критика – његошевски речено: време ће тек казати шта је чије!

Неке методолошке напомене

Писати у науци о било каквом проблему заправо претпоставља прочешљавање литературе и поштовање логике и методолошке процедуре. Јер, наука не почиње свој рад на Непочин пољу, као списатељство песника или других литерата.

Ако изузмемо ауторе који су се бавили филозофијом науке у нас (Михаила Марковића, Михаила Николића), нажалост, социологија науке и сазнања није довољно развијена у нас. Њоме су се у нас систематски бавили, поред професора Војина Милића и Ђуре Шушњића, ретки појединци (А. Тодоровић, Р. Радивојевић, М. Миленковић, Т. Куљић). У том смислу, методолошко искуство је недовољно развијено и захтева пионирске напоре.

Студије Војина Милића и Ђуре Шушњића прави су пример истраживачке одисеје у овој комплексној и сериозној области сазнавања. И док се Милић строго монашки држао социолошког метода и његових хеуристичких вредности (домета и ограничености) у истраживању различитих облика сазнања/сазнајних пракси, презентујући нам посебно упоредну анализу развоја природних, техничких и друштвених наука у Југославији (Милић 1986, 1995), дотле је Ђуро Шушњић више следио херменеутичку логику истраживања, развијајући критику социолошког метода, уз указивање на аутономност и специфичност појединих облика сазнања и њихову сазнајну и социјалну функцију (Шушњић 1971, 1982, 1995). У ширу врсту истраживања историје развоја социологије спада и социологија социологије и ауторове студије (Митровић 1982, 2011).

Ова ограниченост у развоју методологије у области социологије науке/сазнања, упућује истраживаче на страну литературу (М. Вебер, К. Махнајм, Ј. Хабермас, Ж. Гурвич, А. Шиц, П. Л. Бергер, П. Бурдије, Е. Морен). Ови аутори указују на комплексност истраживања различитих облика сазнајне праксе (од религије, филозофије, до науке) на њихову специфичну производњу, сазнајну, симболичку и социјалну функцију у животу друштва. И ма колико идеје биле социјално детерминисане историјским епохалним контекстом (тлом), оне имају своју аутономност и самосвојност и производ су личног талента и генијалности аутора као и интелектуалне заједнице у сазнајној пракси.

У изради прилога, који је пред вама, коришћене су анализа садржаја и компаративна метода. У фокусу су, поред праћења историје институција, развоја студијских група за социологију у Србији, еволуција промена наставних

планова и програма/социолошке образовне културе/ и њихова евалуација, тако и научних домета/доприноса студијских група за самостални педагошки и научно-истраживачки рад и развој.

Детаљна и сериозна анализа садржаја ових промена мора бити ослоњена како на примарне изворе, архивску грађу и службена документа, тако и монографске записе и студије, као и критику (приказе, осврте) и валоризацију стваралаштва са ове студијске групе у контексту компарације са развојем и стваралаштвом других студијских група и наставничког и сарадничког особља у Србији и шире.

Скица историје настанка и развоја Студијске групе за социологију на Филозофском факултету Универзитета у Нишу у огледалу социологије социологије

Нема самониклости ни у природи ни у друштву, култури, свемиру. Па и у образовању и науци ништа се не рађа на Непочин пољу. И бољје семе тражи погодно тле да би се развило у цвет. Тако је и са људима, институцијама и цивилизацијама, свим врстама и организмима. О томе су знали још предсократовци, велики филозофи од антике до савремености. Хераклит је писао о логосу ватре, али и образовању које је образованима друго сунце и карактер људи; Хегел о одисеји и лукавству историјског ума на путу освајања слободе; Маркс о самопроизводњи друштва посредством револуције рада и класној борби; Ален Турен о деловању друштвених покрета као актера самопроизводње друштва и историје.

Историја науке и социологија науке управо истражују претпоставке настанка и развоја појединих облика сазнања. На исти начин истражује се развојни пут социологије, као науке, позива и професије. О томе су писали знаменити научници и социолози у свету; од М. Вебера, К. Манхајма, Р. Милса, А. Турена, А. Гулднера, Т. Кун, П. Бурдије, П. Бергер, Е. Морена, И. Кувачић, З. Бауман, а у нас: Р. Рисман, В. Милић, Р. Супек, М. Марковић, М. Печујлић, З. Голубовић, Ђ. Шушњић, М. Митровић, Т. Куљић, и М. Брдар.

Неким аспектима овог питања бавио се и аутор овог текста (видети о томе у ауторовим чланцима о развоју националних социологија у свету, о позиву и професији социолога, предмету и функцијама социологије социологије) (Митровић 1982, 1987: 493–542).

Разматрајући настанак и развој Студијске групе за социологију на Филозофском факултету Универзитета у Нишу начелно можемо констатовати да је ова појава повезана са друштвено онтолошким и културним узроцима развоја друштва Србије, града Ниша и региона југоисточне Србије. Ближе разумевање упутило би нас на идентификацију фактора социјалне и културне детерминације почетком 70-их година XX века. Пре свега на развојно-структурне потребе везане за даљи развој производних снага и поделе рада, али у синергији са растом културних потреба и комплетирања/надградње нишког универзитета

друштвено-хуманистичким и филолошким наукама. Наравно, да се ове промене морају тумачити и покренутим курсом привредних и друштвених реформи у глобалном југословенском друштву на фону његове даље либерализације, индустријализације и модернизације.

Треба истаћи да социологија у Србији има одређено научно наслеђе/научну традицију (опш. Митровић 2011: 259–329, Богдановић 2009). О томе се опширније можемо обавестити у монографији Милована Митровића *Југословенска предратна социологија* (1982). Зачетке социологије налазимо у другој половини 19. века у радовима: Светозара Марковића, Димитрија-Мите Ценића, а у XX веку у радовима Димитрија Туцовића, Тихомира Ђорђевића, Јована Цвијића, Слободана Јовановића, Ђорђа Тасића, Мирка Косића, Драгољуба Јовановића, Сретена Вукосављевића, Филипа Филиповића, Мирослава Ђорђевића...

После Другог светског рата, на *Београдском универзитету*, на *Правном факултету*, обновљен је рад прве катедре за социологију, а 1959. године и формирана је прва студијска група за социологију на *Филозофском факултету*. Утемељитељи и дојени социологије у Србији били су: академик Радомир Д. Лукић, који је био први председник Удружења социолога Србије, затим Војин Милић, Михаило Поповић и Вељко Кораћ; они су оснивачи групе за социологију на Филозофском факултету у Београду. Овој групи касније ће се прикључити и значајно утицати на њен развој Загорка Голубовић, Цветко Костић, Драгољуб Мићуновић, Љубомир Тадић, Миодраг Ранковић, Мирослав Печујлић. А затим, нова плејада кадрова млађе и средње генерације, претежно бивших студената социологије школованих у Београду или Загребу: Марија Богдановић, Ружа Петровић, Силвано Болчић, Анђелка Милић, Милован Митровић, Тодор Куљић, Аљоша Мимица, Сретен Вујовић, Младен Лазић, Слободан Антонић, Смиљка Томановић, Владимир Илић, Слободан Цвејић...

Прва генерација утемељивача социологије на београдском универзитету, без обзира на владајућу марксистичку доктрину у условима монопартијског система, показала је ширину за теоријски плурализам и нове тенденције у развоју тзв. стваралачког марксизма (о значају и улози теорије отуђења у Марковом делу, о критичкој теорији друштва, дијалектичком начелу тоталитета у Марковим научним истраживањима, критици идеологије и филозофији праксиса, критици стаљинизма). Њихова критика била је антидогматска критика стаљинизма и политбироократизма у условима монопартијског социјализма, али није била антимарксистичка и антисоцијалистичка, без обзира што је један број њих стигматизован од стране текућих идеолога и 1975. одстрањен из наставе, а неки од њих после имплозије социјализма прешли на позиције поперизма и либералног концепта „отвореног друштва“.

У погледу развоја наставног плана и програма одређених дисциплина *Студијска група за социологију на Филозофском факултету у Београду* неговала је уравнотежен однос између општеобразовних и теоријских предмета и предмета и дисциплина апликативне примењене социологије, као и отвореност према теоријском и методолошком плурализму у савременој социологији. До

1990. године, поред утицаја марксистичке традиције у форми неомарксизма и критичке теорије друштва, снажан је утицај био структурализма и неофункционализма. У последње три деценије видан је успон нове социолошке генерације (Т. Куљић): аналитичке социологије, социологије свакодневног живота, бурдијевске парадигме и неофеминизма.

Анализа научно-истраживачке активности ове студијске групе, такође, потврђује ову тенденцију: од истраживања промена у друштвеној структури, друштвеног раслојавања и мобилности друштвених група у условима пауперизације, транзиције и глобализације, ка социологији свакидашњег живота, истраживању промена у квалитету живота друштвених група и неофеминистичкој проблематици.

Студијска група и кадрови на овом одељењу успели су да и поред свих притисака, како у бившем једнопартијском режиму, тако и током постсоцијалистичке транзиције, очувају аутономију и професионални идентитет и интегритет, дајући драгоцен допринос науци, образовању и култури Србије. Новије социолошке генерације истраживача са ове студијске групе све се више окрећу аналитичкој социологији следећи истраживачку логику методолошког индивидуализма и потенцијала бурдијевске парадигме рефлексивне социологије у области социологије сазнања, социологије културе, образовања и симболичке моћи.

Студијска група за социологију у Нишу са радом је почела 1971. године, решењем Министарства просвете од 25. октобра исте године о формирању Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Нешто касније отпочеће са радом Студијска група за филозофију и социологију на Филозофском факултету у Приштини, а потом и на Филозофском факултету у Новом Саду. Најзначајнији утемељивачи Студијске групе за социологију у Новом Саду били су Божо Милошевић, Љубинко Пушић и Милан Трипковић.

Студијска група за социологију у Нишу отпочела је са радом у кадровском саставу са 4 наставника (Глигорије Зајечарановић, Миодраг Цекић, Милан Дамњановић, Ђуро Шушњић; њима ће се придружити 1973. године Јован Тирић) и 3 асистента (Веселин Илић, Првослав Ралић и Љубиша Митровић), а годину дана касније биће изабран у звање асистента и Лука Прошић. У почетку Група је имала проблем са недостатком наставничког кадра, те је морала да се ослања на кадрове са других факултета и универзитета (из Београда и Новог Сада). Међу професорима са стране били су ангажовани: Илија Станојчић (општа социологија), Сретен Петровић (естетика и социологија уметности), Манојло Глушчевић (културна антропологија), Владимир Милановић (историја социјалних теорија), Александар Тодоровић (социологија културе), Сергеј Флере (социологија образовања), Радош Смиљковић и Владимир Гоати (социологија политике), Слободан Јакшић (социологија породице) и други. Сада, после 50 година, ова студијска група је ослоњена искључиво на сопствени кадар, који је настао из састава наших бивших студената. Департман за социологију, какав је данашњи назив, 2021. године има у свом саставу: једног професора емеритуса, четири редовна професора, пет ванредних професора, пет доце-

ната и два асистента. О реномеу ове студијске групе, између осталог, говори и чињеница да је из њеног састава до сада изабран један професор емеритус и члан Научног друштва Србије (Љубиша Митровић), два председника Српског социолошког друштва (Драган Тодоровић и Јасмина Петровић), а за своје стваралаштво награђивани су Драган Тодоровић (награда „Зоран Ђинђић“ за магистарски рад) и Љубиша Митровић (награда „Радомир Лукић“ за животно дело). Студенти, магистранти и докторанти који су своја звања стекли на Студијској групи за социологију Филозофског факултета у Нишу такође су се афирмисали у социолошкој заједници (Драгољуб Ђорђевић и Слободан Миладиновић као председници Југословенског удружења социолога, односно Српског социолошког друштва) и били награђивани за своја постигнућа – Драгољуб Ђорђевић је добитник награде за публицистику „Десимир Тошић“, а Ђокица Јовановић награде „Војин Милић“ за најбољу књигу из области социологије.

У време настанка, Студијска група за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу је планом и програмом студија била профилирана као група за студије социологије и социологију образовања. Затим је тај образовни профил трансформисан ка значајном уделу посебних примењених социологија и културолошких дисциплина у социолошкој култури и систему едукације студената. Управници Одељења за социологију били су: Миодраг Цекић, Милан Дамњановић, Јован Ђирић, Глигорије Зајечарановић, Миомир Ивковић, Момчило Стојковић, Драган Жунић, Веселин Илић, Љубинко Милосављевић, Вјекослав Бутиган, Никола Божиловић, Миомир Наумовић, Драгана Захаријевски и Бранислав Стевановић. Од почетних тридесетак наставно-научних дисциплина, после болоњске реформе, тај број је порастао (на различитим нивоима образовања – основним, мастер и докторским студијама) на преко 50 дисциплина. Овакво уситњавање, насупрот захтеву за интегрисаним студијама, уверени смо да ће имати негативне ефекте на наставно-образовну, педагошку и научну праксу, без обзира на легитимацију да се то чини ради подизања нивоа ефикасности и квалитета студирања на универзитету.

Упоредо са наставно-образовним радом на групи се одвија и научно-истраживачки рад. Од 1983. године отпочео је са радом Институт за друштвена истраживања, који је касније преименован у Институт за социолошка истраживања, а 2007. године у Центар за социолошка истраживања.⁴

У оквиру активности овог Института/Центра за социолошка истраживања од оснивања до данас реализован је већи број пројеката: *Регионална хетерогеност промена друштвене структуре у Србији* (1986–1990); *Радни морал, апсентизам и сукоби у индустрији привреде нишког региона* (1991–1995); *Регионална културна сарадња на Балкану* (1996–2000), *Културни и етнички односи у Србији и на Балкану у процесу регионалних и европских интеграција* (2001–2005); *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграција* (2006–2010), *Традиција, модернизација*

⁴ Управници Института/Центра за социологију били су: Љубиша Митровић, Миомир Ивковић, Драган Жунић, Драгана Захаријевски и Јасмина Петровић.

и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграција (2011–2019). Такође, реализована су још три пројекта: *Болести и здравље школске деце*, *Улога синдиката у процесу транзиције* и *Професионализација позива социолога*. У циљу реализације ових пројеката реализовано је пет емпиријских истраживања, од тога два у земљи и три на Балкану (у Србији, Македонији и Бугарској). Објављено је преко 30 зборника радова са научних скупова. Поред тога, Институт и Студијска група за социологију објављују и часописе *Годишњак за социологију* и *Балканске синтезе*, а објављена је и серија тематских зборника *Балкан у процесу евроинтеграција*. У периоду 2011–2020. године овај центар је, у сарадњи са Центром за научна истраживања и Огранком САНУ у Нишу, ангажован на макропројекту *Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социо-културна динамика* у оквиру кога је одржано осам научних скупова и два округла стола и објављено осам зборника научних радова.

Студијска група за социологију у Нишу, са својим Институтом/Центром развила је богату међународну сарадњу са Институтом за марксизам Универзитета у Илменауу (ДДР), Социолошким факултетом Универзитета Ломоносов у Москви и Социолошким институтом Руске академије наука, као и Међународним центром за конфликтологију у Москви, затим са Филозофским факултетом Универзитета у Великом Трнову, филозофским факултетима у Софији и Скопљу, са Социолошким институтом Бугарске академије наука, Центром за социолошка и политиколошка истраживања „Иван Хаџијски“ (Софија), са Међународним центром за истраживање развоја у Кембриџу, Сан Франциско (САД), Центром за истраживање партиципације и самоуправљања на Високој школи социјалних наука (Париз, Француска).

О социо-културном и политичком контексту настанка и развоја социологије у Србији (1959–2021)

Настанак социологије у историји сазнајне праксе, као облика научне свести и академске дисциплине, није случајан. Он није, манхајмовски речено, пуки израз субјективне воље слободнолебдеће интелигенције. Уз сву аутономију настанка и развоја идеја, ова појава је везана и за преломне тренутке у онтологији друштвеног бића, начину живота и деловања друштвених група и друштвених покрета. Пре ће бити прецизне и тачне дјагностичке процене њеног рађања и настанка садржане у порукама Рејмона Арона, Јиргена Хабермаса и Алвина Гулднера. Тако, Арон истиче да је социологија настала на фону модерне и велике грађанске револуције, која је на политичком плану остварила еманципацију поданика у грађанина, а на духовном рађање социологије као органа духовне еманципације. Хабермас такође истиче рађање социологије у контексту радикалних промена друштва из традиционалних заједница и ослобођења свести од сваке спољне присиле хетеродетерминације – религијске,

политичке или економске. Гулднер пак закључује: „Социологија почиње ослобађајући свет од илузија и наставља ослобађајући себе...”

Сажимајући логику ових порука на заједнички именитељ и социолошку формулу, могли бисмо рећи: социологија се изнедрила у фаустовској одисеји људског духа човечанства као интегрални део његове социјалне, политичке и сазнајне/културне еманципације.

Полазећи, управо, од суштине рационално-хеуристичких интенција ових порука, могли бисмо аналогно рећи да се и настанак социологије у Југославији и Србији после Другог светског рата управо збива у специфичном контексту. Само десетак година после сукоба са Информбироом/Стаљиновим догматизмом о једном путу у социјализам, избором социјалистичког самоуправљања као модела/стратегије и управљања у нас, на фону политике либералног друштвеног развоја, духовне дедогматизације у науци, образовању и култури – настаје/формира се прва студијска група за социологију на Филозофском факултету у Београду (1959). А затим, требало је да прође још једна деценија да се (у околностима покренутих реформи, на плану модернизације и регионалног развоја привреде и либерализације политичког живота у друштву), атрибулише потреба за отварањем Филозофског факултета на Универзитету у Нишу (1971) и формира још једна студијска група за социологију у Србији.

Објективна анализа друштвених промена у југословенском друштву, која ће од будућих истраживача бити остварена, мора се суочити са противречним тенденцијама и актерима развоја и драме распада, а пре свега чињеницом како се СКЈ од архитекте програма развоја самоуправног социјализма, као облика самоослобођења радничке класе и развоја партиципативне демократије грађана, временом претворио у аријергарду и заробљеника модела полицентричног етатизма, у чијем се Јудином загрљају распао, постајући и сам, од фактора идејне кохезије и политичке интеграције – плен и жртва републичког партикуларизма и фактор дезинтеграције и урушавања СФРЈ. Тиме су изневерене не само наде бројних грађана различитих националности и историјске тежње југословенских народа у пројекат заједничког живота, већ и у пројекат југословенског пута у социјализам, који је представљен у програму СКЈ 1958. На њему су, надахнути да се боре за аутономију и аутентични пут у развоју социјализма, на фону остварења стваралачког марксизма и духа Париске комуне, самоуправе произвођача као облика партиципативне демократије, радили најбољи умови ондашње наше интелигенције. Подсетимо се, овај стратешки политички документ завршава химничком антидогматском еманципацијском поруком – да „ништа што је остварено не сме за нас бити тако свето да не би могло бити превазиђено и да не би уступило место ономе што је још напредније, још слободније, још људскије!“ (СКЈ 1974: 259).

Нажалост, историјско лукавство ума поиграће се и са судбином југословенске револуције, јер ће монопартијски социјализам, бирократизујући се изнутра, изродити контракласу, црвену буржоазију (Троцки, Ђилас), која ће издати интересе револуције и утрти пут снагама антиреволуције, у лику популистичког етноцентризма и конзервативне историјске рестаурације. Имплозија

социјализма на Истоку и распад Југославије почетком 90-их година настали су синергијом деловања спољних и унутрашњих фактора, системских, структурно-развојних противречности и деловања геополитичких/глобалних геостратешких сила. Сада, после периода *блокиране транзиције* 1990-их и 2000-их (М. Лазић) суочени смо са новом реалношћу неолибералне транзиције без социјалне одговорности, о којој историчари и социолози пишу различите саге/хронике транзиционог гробља, зависне модернизације и рестаурације периферног капитализма (М. Обрадовић, С. Антонић, Љ. Митровић).

Уза сву аутономност у свом развоју друштвено-хуманистичке науке у нас нису могле да се не суоче са противуречностима у друштвеном развоју, а њихови посленици духа да не трпе последице плиме и осеке криза и раскршћа у развоју друштва у периоду од 1945. године до данас. То посебно важи за социологију и политиколошке науке у нас. Груба анализа и класификација социјалног понашања интелигенције у ери имплозије социјализма и распада СФРЈ и транзиције, могла би се означити као њихова разапетост између *status-a quo*, прошлости и изазова будућности. Наравно, историчари, социолози и политиколози у својим истраживањима, анализама и интерпретацијама о томе дају различите оцене у распону: од различитог виђења узрока распада (криза модела развоја, подела и сукоб између ауторитарног монопартијског социјализма и снага самоуправљања; између снага националистичког партикуларизма националистичке антиреволуције и актера *status-a quo* тј. очувања југословенске федерације; између актера либерално-демократске оријентације и *status-a quo*).

Кључна подела, уочи распада СФРЈ била је око очувања интегритета Југославије или системске промене њеног карактера и сукоб између снага:

- а) *Либерално-демократског реформизма* (са платформом тржишних реформи, увођење вишепартизма и конфедералног уређења Југославије);
- б) *Снага status-a quo* (очувања федералног устројства Југославије, њеног социјалистичког поретка и војно-политичке независности и неутралности);
- в) *Снага полицентричног етатизма и националистичког партикуларизма* (који је водио дезинтеграцији и разбијању интегритета и суверенитета Југославије и рестаурацији капитализма).

Нажалост, превагу је однела трећа опција, која је уз геостратешку и војну помоћ Запада увела цео регион у ратно крвопролиће чије ће последице дуго осећати сви грађани и народи на овом простору.

Пажљива анализа садржаја откриће разлике у студијама социолога, историчара и политиколога, али и гледиштима актера, тј. припадника ондашње партијске елите на савезном и републичко-покрајинском нивоу. Те разлике се, 30 година од распада СФРЈ, и даље потенцирају како у мемоарским записима, тако и у естрадним исповестима и наступима у медијској јавности ондашњих, а сада бивших политичких првака. То све говори да се овде, на Балкану, још увек живи у знаку сенке и „шока прошлости“ и бункерисаних подела из 90-их, уместо искреног трагања за мостовима сарадње, конвергенције, промоције

заједничких интереса и вредности. Време је да нова долазећа генерација превреднује учинке претходних и окрене се будућности, тј. трагању за заједничким пројектом и формулом грађења културе мира и остваривању новог радног патриотизма и позитивног развојног такмичарства међу балканским народима.

Поново се налазимо на историјском раскршћу као народ и универзитетска заједница са питањем: хоће ли се *лукавство научног ума* (Bourdieu 2014: 108) друштвене нужности у 21. веку претворити у научну врлину и реалистичким рационализмом утрти пут новом пројекту и процесу развојне интеграционе алтернативе на овом геопростору? Иако смо свесни да не постоји симетричан однос између развоја научне свести и структурних онтолошких потреба друштва, ипак се питамо: да ли ће се доћи до рађања нове друштвене нужности и лукавством историјског ума (Хегел) отворити нове хоризонте наде, развоја и напретка? Или ће ова агонија од транзиције продубити неоконзервативну и неоколонијалну рестаурацију, периферизацију и балканизацију овог геопростора?

Нажалост, одговори су, за сада, нејасни, непотпуни и контрадикторни: крећу се између песимистичких визија и оптимистичких илузија, са даљом поделом актера на етноцентристичку атомизацију/рефеудализацију и евроцентристичко унијаћење. Сви би у ЕУ са погледом уназад и бременом националистичких предрасуда и партикуларизама, спремношћу да више „граде“ тврђаве и бункере од својих „пудл државица“ него ли нове мостове разумевања, заједничког суживота и напретка. Суочени са таквим метежом актуелних конфузија у текућој политичкој реторици, не можемо а да се не упитамо: где су нестали они Гуливери, дивови политичке мудрости, с краја 19. и почетка 20. века, који су проносили лозинку и веру у пројекат „Балкан балканским народима!“ Садашње владајуће снаге политократске и компрадорске елите све би да продају и своје и туђе, заборављајући не само на образ и част, већ и на потомке, тј. на прошлост и будућност својих народа и нових генерација.

О развоју социолошких дисциплина и теоријских приступа и истраживачких оријентација у стваралаштву социолога Србије (прилог упоредној анализи)

Социологија се у Србији и на простору Југославије, после Другог светског рата, преспоро развијала, јер је дуго из идеолошких и доктринарних разлога била стигматизована и потискивана. Наиме, прећутно се сматрало да ту функцију у систему наука испуњава марксизам, односно историјски материјализам као теорија друштва. У овом контексту био је институционализован и програмски усмерен рад Института друштвених наука, али и факултета друштвених наука, као и првих часописа као теоријских органа владајуће партије (КПЈ/СКЈ). Већ смо истакли да су пресудну улогу у буђењу из догматске заветрине и дремежа одиграли: најпре, сукоб са Информбироом и обрачун са

стаљинистичком идеологијом о једном/једином путем у социјализам; а потом, дефинисање и инаугурација система радничког самоуправљања, као стратегије социјалистичког друштвеног развоја и управљања у земљи; затим, редефинисање улоге КПЈ у СКЈ: од руководеће у идејно водећу, авангардну улогу у политичком систему и друштву, доношење новог Програма СКЈ 1958. у коме је теоријски образложена системска платформа социјалистичког самоуправног развоја југословенског пута у социјализам.

Сви ови процеси дестаљинизације неспорно су утицали не само на демократизацију политичког система већ и на ослобођење духовног културног подсистема, образовања и науке. Ваља истаћи да су преломни тренуци за развој друштвено-хуманистичких наука, по својим импликацијама, били: бледски сусрет филозофа 1960. на коме се расправљало о епистемиолошком питању у развоју филозофије научног сазнања, а потом вођене расправе о односу социологије и историјског материјализма, о статусу социологије у систему друштвених наука, о месту, улози и значају Марксове теорије алијенације/отуђења за развој друштвено-хуманистичких наука.

У критичким расправама наших филозофа и социолога превагнули су рационални избори и решења који су утицали на динамичан развој и институционалну експанзију студија филозофије и социологије у нас, формирање професионалних удружења социолога и ширење праксе емпиријских социолошких истраживања. Наравно, прва емпиријска истраживања обављена су у оквиру Института друштвених наука и била су везана за истраживање социјалне и просторне мобилности становништва и промена у друштвеној структури (В. Милић и сарадници), за проблеме демографске миграције радне снаге на Запад и нове колоније дијаспоре (М. Мацура, Ж. Танић и В. Гречић), за унутрашње процесе миграција на релацији село–град и формирање нових социјалних категорија, (сељаци–радници) агломерацијских састава и урбанизације насеља (Ц. Костић), на почетна истраживања промена у систему расподеле друштвене моћи под утицајем самоуправљања (В. Рашковић, Ј. Жупанов, В. Арзеншек) развој социологије локалних заједница (З. Млинар С. Томић, Р. Маринковић), етносоциолошка истраживања насеља, проучавања села (М. Костић, Ј. Ћирић, С. Ливада...) ...

Појава нових парадигми у социологији на Западу израз је трагања за одговором на кризу капиталистичког друштва – на прелазу из фазе индустријализма у постиндустријску трансформацију, а с друге, израз развоја емпиријских истраживања у служби разрешавања актуелних проблема савременог друштва, његових бројних делатности и институција. У овом контексту својеврсне реконструкције и конструкције западне социологије, настала је експлозија парадигми и интернационализација социологије на нове просторе земаља трећег света. Томе су допринеле и акције УНЕСКО и ОУН подстичући преображаје у области образовања и науке и, посебно, финансирањем истраживања проблема земаља у развоју. На овом фону, настале су бројне парадигме, студије и академске дисциплине: од теорије зависне модернизације и социологије колонијализма и постколонијалних студија, социологије развоја, етносоциологије

и антропосоциологије земаља у развоју, светско-системске теорије, до теорије рационалног избора, интеракционизма. Упоредо са овим појавама настала су критичка преиспитивања владајућих парадигми на Западу – функционализма, и на Истоку – доктринарног марксизма. Све отвореније се пише о њиховој кризи (Гулднер и други аутори) и трага за путевима алтернативне социологије као борилачке дисциплине (П. Бурдије), еманципирајуће науке слободе (Турен) и нове културне политике у модернизацији друштва и ослобођењу човека (Бауман).

Но, свакако је експанзија и експлозија нових парадигми на Западу (у Европи и САД) у периоду 1968–2000. значајно утицала на ширење теоријског плурализма у нас, појаву нових истраживачких поља у нашој социологији као и институционализацију нових академских дисциплина у социолошком систему и систему образовања социолога. Наравно, успон таласа нових парадигми у социологији на Западу и њихова дисеминација на наше тло – на простору Југославије и Србије – текао је упоредо са јачањем процеса међународне научне универзитетске сарадње као и преводилачке активности и објављивања стране литературе из филозофије, социологије и других друштвено-хуманистичких наука. Отвореност наше академске заједнице показала се у инкорпорацији ових теорија и дисциплина у наставне планове и програме студија социологије.

Компаративна анализа истраживачких оријентација (студијских група, института, центара за социологију, стваралаштва кадрова из четири универзитетска центра у Србији у којима се данас изучава социологија) показује: да је *београдска школа социологије* наставила са праксом истраживања промене друштвене структуре, неједнакости, раслојавања, мобилности и различитости стилова и квалитета живота друштвених група у условима транзиције; *нишка школа*, са истраживањем регионалне хетерогености друштвених промена, истраживањем демографских проблема и регионалног развоја у Србији и сарадње на Балкану и културе мира, социологије идентитета, тј. метаморфоза идентитарне културе, места и улоге пограничја, као моста сарадње међу народима на Балкану; *новосадска група за социологију* – фокусирана на истраживање етнокултурне сарадње мањина у овој покрајини, као и проблеме урбане социологије и екосоциологије, док су колеге са социолошке групе у *Приштини*, са привременим седиштем у Косовској Митровици, ангажовани на истраживањима у оквиру пројеката „Косово и Метохија у контексту сусрета цивилизација“ и „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“.

Анализа и груба класификација теоријских оријентација у савременој социологији Србије могла би се редуковано представити: од наглашене структуралистичке анализе, преко културолошке и етнокултуролошке до неомарксистичке. Речју, на делу је пракса теоријског плурализма, конвергенција различитих парадигми и перспектива. У методологији преовлађује методолошки индивидуализам и тенденција квантитативне методологије.

Међу многобројним отвореним истраживачким пољима у савременој социологији све више преовлађују теме из микросоциологије, идентитарне проблематике, родних студија и неофеминизма. Бројна поља – од прекаријата, со-

цијалних и регионалних неједнакости и сукоба, као и истраживања стратегије развоја и управљања у условима транзиције и глобализације – нажалост, још увек нису добила достојно место у истраживањима наших социолога.

Закључна разматрања: о оствареним дoметима и oграничењима у развоју југословенске и српске социологије и оцени доприноса социологије у Нишу. Поглед унатраг и поглед напред

Резимирајући резултате нашег прелиминарног истраживања педесетогодишњег развоја студијске групе за социологију у Нишу у контексту развоја социологије у Србији, могли бисмо са поносом истаћи да је она оправдала своје постојање. Успешно је пребродила „дечије болести“ и бројне Сциле и Харибде, стала на своје ноге и освојила истурене положаје за свој даљи дугорочни развој и лет у будућност. О томе говоре бројни индикатори: кадровска попуњеност са 100% свог састава из редова својих бивших студената и научног подмлатка: иновираниост и модернизација наставних планова и програма на свим нивоима образовања (ОАС, МАС, ДАС) квалитет и ефикасност студирања, каријерна професионална мобилност њених кадрова, остварен ниво научно-истраживачког рада (посебно у последњих 30 година), достигнут ниво стваралаштва (број и квалитет библиографских јединица), као и углед и престиж њених кадрова у социолошкој заједници *homo academicus*-а у Србији, на простору бивше Југославије и Балкана.

На Студијској групи за социологију од оснивања до данас дипломирало је 1.186 студената; звање мастера стекло је 36, магистра 42, а доктора социолошких наука 60 кандидата. Површним увидом у тематску структуру пријављених и одбрањених магистарских и докторских теза на Студијској групи за социологију, да се запазити: да су у првих двадесет година рада студијске групе за социологију преовлађивале теме из историје и теорије марксизма, а затим из социолошког наслеђа Србије; да би у последњих двадесетак година доминирале теме из емпиријске проблематике, везане за различита поља посебних примењених социологија. Овакве карактеристике и тенденције условљене су не само интересовањем кандидата, већ и духом времена и кадровским потенцијалом могућих ментора из састава студијске групе.

Већина дипломираних студената данас ради у образовним институцијама и другим друштвеним делатностима (центрима за социјални рад, медијима, маркетинг службама, центрима за планирање развоја, институцијама културе). За свој рад награђивани су од стране организација и институција у којима раде као и професионалних удружења чији су чланови.

Студијска група за социологију у Нишу, у оквиру свог састава у последњих пет година, изнедрила је и нов смер/образовни профил: *социолог у социјалној заштити*, чиме је ишла у сусрет захтевима тржишта рада за едуковањем овог кадра за којим су нарасле потребе у центрима и службама за социјални рад и социјалну политику у периоду транзиције.

Научно стваралаштво кадрова са ове групе позитивно је вредновано од стране научне и стручне критике, универзитетских органа, министарства за науку, као и професионалних удружења социолога. О томе сведоче бројне награде које су за своје стваралаштво (објављене монографије и друге радове) добили њени чланови, као и њихова промоција у звања професора емеритуса, почасних доктора и професора на бројним универзитетима у иностранству.

Остварени резултати дело су бројних генерација професора и сарадника који су у овом педесетогодишњем периоду радили и стварали на Студијској групи за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу, о чему постоје бројна сведочанства. Ти домети обавезују на нова прегнућа садашње генерације и будуће кадрове на овој студијској групи да премаше дело својих претходника.

Студијска група за социологију, као и читав Филозофски факултет, налазе се пред озбиљним изазовним задацима: избора и редефинисања програма и стратегије даљег развоја и развоја факултета за наредну деценију. А то значи да ће се нова генерација кадрова и управе Факултета суочити са новим одговорностима и задацима, међу којима овде поентирамо:

1. *Израда пројекта дугорочног и средњорочног развоја Факултета и студијских група* у коме би се дефинисали главни правци развоја и институционалне реорганизације, тј. трансформације факултета на филозофски и филолошки факултет, који би наставили да остварују своју образовну, научну и културну мисију на Универзитету, региону, Републици Србији и шире, у академској заједници Балкана и Европе, јер наука и образовање у 21. веку немају границе.
2. За освајање нових хоризоната и успешну развојну перспективу, прва претпоставка је изградити критички однос према унутрашњим ограничењима, пропустима и слабостима садашњег система. То пак захтева *преиспитивање негативних ефеката Болоњске реформе*, која је под фирмом остваривања отвореног друштва знања, инаугурисала неолибералну идеологију, у чијем се фокусу друштво редукује на метасоцијални концепт друштва и тржиште, а научна истина на тржишну истину. Наиме, ради се о академском капитализму, у коме право постојања не може да има ништа што не доноси профит. С правом критичари ове концепције истичу да се, у суштини, овде не ради ни о каквој слободи друштва, већ се једино ради о својеврсној *смрти друштва*.⁵ У оваквом концепту образовање има инструменталну улогу и подређено је фетишизираној поствареној логици тржишта и мегакапитала. Стога је неопходно социолошки критички детектовати разлику између манифестне и латентне функције болоњског процеса и селективно примењивати оно што је научно и педагошки одрживо, а ослобађати се онога што подређује и разара научну и образовно-пе-

⁵ Видети изванредну критику овог концепта у студији Мише Кулића (2021), *Филозофија, знање и друштво знања*.

дагошку функцију савременог образовања. Тоталитарно-менаџерска инструментализација и редукција образовања и науке довела је до разбијања научног и образовног система и прогона и маргинализације друштвно-хуманистичких наука и дисциплина из наставних планова и програма. Извесно је да оваква пракса оставља негативне погубне последице по научну, образовну и васпитно-културолошку функцију у савременом друштву. Крајње је време да се у оквиру Српске академије наука, универзитета, факултета и института организује мултидисциплинарна расправа о свим аспектима реформе високог образовања и понуде јавности и Министарству просвете и науке рационални аргументи у ком правцу треба даље мењати образовни и научни систем у Републици.

3. У овом контексту критичко-научног и педагошко-културолошког преиспитивања неопходно је *сачинити детаљну анализу плана и програма Студијске групе за социологију* и извршити отклон од тенденције претеране сегментације/атомизације – дисциплинарног хаоса, уз даље отварање према процесима теоријске и методолошке модернизације и изграђивање уравнотеженог односа између општетеоријских системских дисциплина и посебних дисциплина примењене социологије, као и афирмисати праксу интегрисаних студија у систему образовања, посебно на мастер и докторским студијама. У том погледу, неопходно је увести и нове смерове на мастер и докторском нивоу образовања, који би омогућили даље школовање студената који су завршили друге факултете и образовне профиле на основним студијама. Примера ради, смерове: културна политика и култура мира, студије глобализације, студије одрживог регионалног развоја, социологија балканских и европских интеграција, студије дијаспоре, социологија елита, студије етнокултуролошких идентитета. У организацији рада Студијске групе за социологију треба обновити рад катедри као стручних тела за колегијалну научну расправу о битним питањима савремене социолошке праксеологије. У овом контексту треба реактивирати рад Катедре за општу социологију, теорију и методологију.
4. У пракси научно-истраживачког рада у *Центру за социолошка истраживања афирмисати мултидисциплинарни приступ* и, поред локалних микросоциолошких питања, наставити истраживања проблема у регионалном/балканском и глобалном контексту друштвених промена.
5. Наставити и *проширити међупрофесионалну и међууниверзитетску сарадњу* у области наставе и научних истраживања, како на простору Србије, бивше Југославије и Балкана, тако и шире са факултетима и институтима из Европе и света.
6. У *програму научних истраживања*, између осталих тема на којима се може ангажовати Центар за социолошка истраживања, неопходно је наставити рад на пројекту *Становништво југоисточне Србије*:

демографска репродукција и социокултурна динамика, у сарадњи са Огранком САНУ у Нишу. Такође, треба размотрити и неке друге теме, које би Центар могао да кандидује за нов истраживачки циклус, као што су:

- Проблеми регионалног развоја и положај мањина у пограничју;
 - Истраживање социолошког наслеђа/традиције у развоју науке у Србији;
 - Партиципативна демократија и политичка култура грађана;
 - Неједнакости у друштву и неједнакости у образовању;
 - Критичка ревалоризација транзиционих стратегија и могућности изградње алтернативних модела развоја и управљања;
 - Могућности коришћења потенцијала српске дијаспоре за локални развој у Србији;
 - Балкан – мост дијалога цивилизација и културе мира у контексту евроинтеграцијске перспективе развоја;
 - Улога универзитета и *homo academicus*-а у регионалном развоју и унапређењу културе мира на Балкану.
7. Факултети и Студијска група за социологију треба да наставе са плодном *издавачком делатношћу*, како монографија и уџбеника, зборника са научних скупова, тако и часописа. Поред *Годишњака за социологију*, наставити са публиковањем *Балканских синтеза*. У том циљу треба променити кадровски састав редакције и проширити број нових сарадника из земље и иностранства. Овај часопис, поред научно-истраживачке функције, треба да остварује и културолошку интегративну мисију на овом простору.

Најзад, уз потенцирање значаја емпиријских истраживања – и подсећање на пословичну поруку да је свака теорија сива, само је зелено дрво живота – неопходно је да студијска група остане перманентно, наравно, критички отворена према новим идејама, струјањима, парадигмама и проблемским пољима које се кандидују у савременој светској социологији, како би наставници и сарадници били не само информисани о томе шта се ради у свету, већ и унапређивали своју теоријску свест и модернизовали наставне програме образовања, не задовољавајући се тиме да група остане провинцијална и на периферији европске науке.

Досадашњи остварени донети у развоју социологије у Нишу обавезују на то нову социолошку генерацију кадрова којој искрено и колегијално желимо да оствари боље успехе у наставном и научном раду у будућности. Она то може да оствари само ако добро схвати заветне поруке мудрих који записаше: Прашњави су путеви не само Господњи, већ и сваког посленика, па и социолога, који жели да плодне резултате постигне одговорним радом у свом позиву. У том смислу, „бављење социологијом, социолози не треба да схвате као рецепт за богаћење, већ као позив и начин живота“ (Вауман 2014), а то захтева њихову потпуну посвећеност стваралаштву, хуманизацији друштвених односа и еманципаторским циљевима преображаја савременог друштва.

Литература

- Bauman, Z. (2014) *What Use is Sociology?* Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2014) *Znanost o znanosti i refleksivnost*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Богдановић, М. (прир.) (2009) *Социологија у Србији 1959-2009*. Београд: Службени гласник, Филозофски факултет у Београду.
- Димитријевић, Б. (прир.) (2012) *Четрдесет година Филозофског факултета у Нишу (1971–2011)*. Ниш: Филозофски факултет.
- Кулић, М. (2021) „Филозофија, знање и друштво знања“ у М. Кулић (прир.) *Друштво знања и процес трансформације филозофских, друштвено-хуманистичких наука*, стр. 43–60. Пале: Филозофски факултет.
- Милић, В. (1986) *Социологија сазнања*. Сарајево: „Веселин Маслеша“.
- Милић, В. (1995) *Социологија науке: развој, стање, проблеми*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Милошевић, Б. (2007) *Социологија и савремени свет*. Нови Сад: ФФ Нови Сад и Old commerce.
- Милошевић, Б. (2016) *Социолошки темати: о раду, образовању и култури*. Ниш: Прометеј и Филозофски факултет у Нишу.
- Митровић, Љ. (1982) „Социолошко проучавање социологије“. *Социолошки преглед* 16(3): 99–109.
- Митровић, Љ. (1987) *Социологија*. Београд: Наука и друштво, Институт за политичке студије.
- Митровић, Љ. (2011) *Геокултура развоја Балкана и савремена социологија*, Нови Сад, Ниш: Прометеј, Филозофски факултет у Нишу.
- Митровић, М. (1982) *Југословенска предратна социологија*. Београд: Истраживачко-издавачки центар ССО Србије.
- СКЈ (1974) *Програм Савеза комуниста Југославије, усвојен на VII конгресу СКЈ, 22–26 априла 1958*. Београд: ИЦ „Комунист“.
- Тодоровић, Д. (2021) *Корени и крила: монографија поводом 50 година Филозофског факултета Универзитета у Нишу*. Ниш: Филозофски факултет.
- Шушњић, Ђ. (1971) *Критика социолошке методе*. Ниш: Градина.
- Шушњић, Ђ. (1982) *Знати и веровати*. Загреб: Стварност.
- Шушњић, Ђ. (1995) *Цветови и тла*. Београд: Чигоја штампа.

Ljubiša R. Mitrović

**ACHIEVEMENTS OF THE STUDY
GROUP FOR SOCIOLOGY IN THE MIRROR
OF COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT
OF SOCIOLOGY IN SERBIA
Marginals on the occasion of the 50th anniversary of the founding of the
Faculty of Philosophy in Niš 1971–2021.**

Abstract: The subject of the paper is the analysis of the development of sociology as an academic discipline at the Faculty of Philosophy in Niš. The institutional development of teaching and scientific research activities, as well as the theoretical and scientific-research orientation of the *Niš School* of Sociology is presented in the paper. The founding and development of sociology in Niš is seen as a part of the development of sociology in Serbia (and Yugoslavia) pointing to the social and cultural factors that influenced it.

Key Words: Development of Sociology, Study Group for Sociology, Faculty of Philosophy in Niš, Serbia.

Наталија Јовановић¹
Данијела Гавриловић²
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Прегледни научни рад
UDK 316:378]: 373.31.214(497.11 Ниш)
Примљено: 16.12.2021.
Ревидирана верзија: 20.1.2022.
Одобрено за штампу: 21.1.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.05

НАСТАВНИ ПЛАНОВИ ОСНОВНИХ АКАДЕМСКИХ СТУДИЈА СОЦИОЛОГИЈЕ НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У НИШУ

Анстракт: Овај текст доноси преглед студијских планова који су извођени на Департману за социологију од оснивања до данашњих дана. Детаљна анализа учињена у овом тексту указује на трендове у развоју студија социологије, као и на основне тешкоће са којима се Департман при извођењу наставних планова суочавао током година. Исто тако, покушали смо да препознамо основне резултате и постигнућа ових процеса, али и развоја социолошке мисли и високог образовања у Србији и свету. Усавршавање планова основних академских студија социологије има интенцију да допринесе савременом изучавању друштвених појава, као и компетентном преношењу социолошког знања.

Кључне речи: наставни план, социологија, основне студије

Основне академске студије социологије на Филозофском факултету у Нишу баштине полувековну традицију самог факултета. Како се развијао и профилисао концепт студирања могуће је пратити кроз анализу наставних планова социологије који су реализовани у претходних 50 година – од настанка 1971. године до програма који је акредитован 2021. године. Настава социологије на Филозофском факултету у Нишу део је опште „експанзије“ социолошке науке на универзитетима у Србији (Ранковић, Марјановић, 1975, Грбовић, 1990). Зачетак универзитетске наставе социологије везан је као и у другим европским земљама за правне факултете, касније се филозофски факултети препознају као упориште социолошке експертизе.³

Трендови у развоју планова, заступљеност појединих предмета, као и фонд часова, говоре о различитим кадровским, идеолошким и другим друштвеним приликама. Ове промене сведоче о концепцијама социологије које су биле на делу у току педесетогодишњег постојања Департмана за социологију.

¹ natalija.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

² danijela.gavrilovic@filfak.ni.ac.rs

³ Шире о увођењу социологије на универзитете у Србији у „Сто година социологије у Србији“, *Социолошки преглед*, посебно издање, 3–4, 2012.

Први наставни план за социологију донет је октобра 1971. године у оквиру Привременог наставног плана за школску 1971/72. годину Филозофског факултета у Нишу. Њиме је било предвиђено да студијска група носи назив Социологија културе и образовања. „Први планови из 1971. и 1974. године имају као основну карактеристику пуно помоћних и филозофских предмета (у то време је поред катедри за општу и посебне социологије постојала Катедра за филозофију и социјалну теорију)“ (Захаријевски и остали, 2009). Првим наставним планом студијске групе Социологија културе и образовања било је предвиђено да студије трају 4 године, односно 8 семестара. У првој години било је предвиђено 7 двосеместралних предмета, а два од тих седам слушало се и у другој години – укупно 4 семестра. Број часова био је различит: 4+0, 3+1, 2+1, 2+0, 1+2, 1+1. Општа социологија је располагала са највећим бројем часова, али без часова вежби. Методологија друштвеног истраживања (3+1) и општеобразовни предмети Основи филозофије и Логика су имали различит фонд часова, при чему вежбе нису биле предвиђене за предмет Основи филозофије. Уочава се да је већи број часова био предвиђен за предавања у поређењу са бројем часова предвиђених за вежбе. Узрок може бити тај да је Факултет тек почињао са радом, те да није било асистената и сарадника који би изводили вежбе. Уз то, било је предвиђено да се настава предмета Основи физичког васпитања реализује без часова вежби.

У другој години било је предвиђено такође 7 предмета. Два наставна предмета из прве године – Народна одбрана и Основи физичког васпитања слушала су се продужено и у другој години, без предвиђених часова вежби. Од свих предмета предвиђених на другој години, једино је било предвиђено да се Социјална антропологија слуша само у једном семестру. Занимљив је био предлог предмета Системи информација и комуникација, који, заправо, и није реализован. Ово указује на савремен приступ у програму, али и на то да није било одговарајућег кадра за реализацију једног оваквог наставног предмета. Предмет је, према званичним документима, требало да има и часове вежби.

Било је планирано и прописано да се највећи број посебних социологија слуша од треће године студија. У великој мери били су заступљени предмети важни за образовање наставника. И по данашњим стандардима програм би одговорио захтевима о присуству педагошко-психолошких предмета – Основи педагогије и дидактике, Основи опште педагогије и дидактике (укупно 4 семестра), Социјална психологија (2 семестра), Дечија и омладинска психологија (2 семестра), Педагошка психологија (2 семестра), Социологија васпитања и образовања, Социологија предшколског васпитања, Социологија наставе, Социологија образовања одраслих, Социологија личности наставника (по 2 семестра). Осим Социологије васпитања и образовања сви остали предвиђени предмети нису реализовани у првој генерацији студената. Узрок може бити недостатак расположивог профила наставника.

На четвртој години биле су предвиђене две методике са великим бројем часова предавања и вежби, а предмет Основи педагошке дечије и омладинске психологије у два семестра.

Слика 1: Привремени наставни план 1971/72.

- 5 -

GRUPA: SOCIOLOGIJA KULTURE I OBRAZOVANJA

Naziv predmeta:	S o s t a v							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1. Opšta sociologija	4+0	4+0						
2. Metodologija društvenog istraživanja	3+1	3+1						
3. Osnovi filozofije	2+0	2+0						
4. Logika	2+1	2+1						
5. Osnovi narod. odbrane	2+0	2+0	2+0	2+0				
6. Osnovi fizičkog vaspitanja	2+0	2+0	2+0	2+0				
7. Strani jezik	1+1	1+2						
8. Sistemi informacija i komunikacija			2+1	2+1				
9. Socijalna psihologija			2+1	2+1				
10. Osnovi pedagogije i didaktike			3+0	3+0				
11. Socijal. antropologija				2+1				
12. Srpskohrvatski jezik (pisn. i usmen. sastavi)	0+2	0+2						
13. Estetika			2+1	2+1				
14. Osnovi opšte pedagogije i didaktike				2+1	2+1			
15. Sociologija kulture					3+1	3+1		
16. Sociologija saznanja					3+1	3+1		
17. Sociologija rada					2+1	2+1		
18. Sociologija porodice					2+1	2+1		
19. Sociologija prestupništva					2+1	2+1		
20. Pedagoška psihologija					3+1			
21. Deč. i omladin. psihologija						3+1		
22. Sociologija vaspitanja i obrazovanja							3+1	3+1
23. Sociologija predškolskog vaspitanja							2+1	2+1
24. Sociologija nastave							2+1	2+1
25. Sociologija obrazovanja odraslih							2+0	2+0
26. Sociologija ličnosti nastavnika							2+1	2+1
27. Metodika nastave sociol.							3+1	3+1
28. Metodika nastave predmeta							2+2	2+2
29. Osnovi pedagoške dečije i omladinske psihologije							2+1	2+1
30. Sociol. samouprav. socijalizma								3+0
	16+5	16+6	13+3	17+5	17+7	15+6	17+8	21+0

Увидом у индекс првих генерација студената (проф. др Никола Божиловић) може се видети који су предмети из првог предложеног наставног плана заиста и реализовани. Један број предмета из области образовања и васпитања није био реализован, а студенти нису полагали те предмете: Социологија педагошког васпитања, Социологија предшколског васпитања, Социологија настава, Социологија личности наставника, Основи педагошке дечије и омладинске психологије, Дечија и омладинска психологија, Социологија преступништва.

Први и други семестар (прва година)

- Основи народне одбране I (Илија Станковић) 2+0
- Српскохрватски језик (мр Миљко Јовановић)
- Немачки језик (Бора Јовановић)
- Основи филозофије (др Миодраг Цекић)
- Општа социологија (др Илија Станојчић)
- Методологија друштвеног истраживања (др Ђуро Шушњић)
- Логика (др Глигорије Зајечарановић)

Трећи и четврти семестар (друга година)

- Основи народне одбране (Илија Станковић)
- Социологија масовних комуникација (др Александар Тодоровић)
- Културна антропологија (др Манојло Глушчевић) 2+1
- Историја културе и цивилизације (др Милан Дамњановић) 2+0
- Политичка економија са основама привредног система (др Јован Петровић)
- Естетика (др Сретен Петровић)
- Социологија сазнања (др Ђуро Шушњић)

Пети и шести семестар (трећа година)

- Историја социјалних теорија (др Владимир Милановић)
- Социологија политике (др Владимир Гоати) 2+2
- Социологија уметности (др Сретен Петровић) 2+0
- Социологија религије (др Ђуро Шушњић) 2+0
- Статистика (мр Љубисав Данковић) 2+1
- Социјална психологија (др Стојан Цмелић) 2+1
- Социологија морала (др Миодраг Цекић) 2+0
- Демографија (др Јован Ћирић)
- Педагогија (др Ђорђе Лекић) 2+0
- Социологија породице (др Милан Босанац) 2+0

Седми и осми семестар (четврта година)

- Социологија рада (др Данило Ж. Марковић) 2+2
- Социологија културе (др Веселин Илић) 2+0
- Социологија образовања и васпитања (др Сергеј Флере)
- Педагошка психологија (др Лидија Вучић)
- Социологија насеља (др Јован Ћирић) 2+0
- Методика наставе социологије (Јован Парлић)
- Друштвено политички систем СФРЈ (др Миливоје Андрејевић) 2+0⁴

Нереализовани предмети замењени су новим: Историја културе и цивилизације, Политичка економија са основама политичког система, Естетика, Социологија уметности, Демографија, Социологија насеља, Социологија религије, Статистика, Друштвено-политички систем. Приметан је знатно већи број посебних социологија на рачун педагошко-психолошких предмета, као и посебних социологија усмерених на наставу и наставнички профил. Од капиталних културолошких предмета реализовани су предмети Историја културе и

⁴ Списак предмета је преузет из индекса проф. др Николе Божиловића, студента прве генерације Основних академских студија социологије.

цивилизације, Естетика и Социологија уметности. Ови предмети су обогатили корпус културолошког усмерења и по томе се овај студијски програм разликовао од оног који је био реализован на Филозофском факултету у Београду.

Статутом из 1972. године предвиђено је да се програм студија социологије реализује преко Групе социологија, како је гласио нови назив. Измењени су неки предмети, уједначен је број часова за све предмете (2+0 и 2+1), а једино је за предмете Страни језик и Српскохрватски језик било предвиђено по два часа вежби (0+2). Сви предмети су били двосеместрални, док су се Основи народне одбране и Основи физичког васпитања реализовали у 4 семестра. Укупан број двосеместралних предмета је 25, али је било и 2 четворосеместрална предмета. Како предмети из језика нису имали предвиђене часове предавања, већ само часове вежби, може се претпоставити да није било наставника са докторатом и избором у наставничко звање. Овим наставним планом је предвиђено више часова вежби, али их је и тада свакако било мање но часова предавања. Највећи број часова био је предвиђен за Методологију друштвеног истраживања: 3+1, док је код свих осталих предмета највећи број часова предавања 2, а број часова вежби 1 или ниједан, осим код језика, где нису била предвиђена предавања.

У односу на први Привремени наставни план за социологију долази до измене назива програма – уместо Социологија културе и образовања, предложен је програм Група социологија. Није дошло само до техничке измене програма, већ су настале и значајне промене и у предлогу наставних предмета. Програм је сада профилисан тако да је значајно мање наставних предмета важних за професију наставника предметне наставе, али је зато видно испрофилисан културолошки. Међутим, иако је тада било значајно мање предмета везаних за професију наставник, чак и по данашњим стандардима било је довољно педагошко-психолошко-методичких предмета: Педагогија 2+0, Психологија 2+0, Социјална психологија 2+1, Социологија васпитања и образовања 3+1, Методика наставе социологије 1+2, при чему су сви предмети били двосеместрални. Једина два једносеместрална предмета су: Социологија породице и Социологија политике.

Програмом је било да студенти у првој и другој години имају по 19 часова недељно. Примера ради, у шестом семестру 21 час, а у седмом 22 часа. На четвртој години био је предвиђен најмањи број часова на недељном нивоу: 15 у седмом и 12 часова у осмом семестру.

И овај програм, као и онај почетни, има велики број општеобразовних предмета, а мали број општесоциолошких, уз развијену мрежу посебних социологија, што је одлика социологије на Филозофском факултету у Нишу од настанка.

Највећи број професора је ангажован из Београда, са Факултета политичких наука, Филолошког факултета и Института друштвених наука, а један број предавача је дошао са Више педагошке школе. Предавачи су могли да напредују у више предаваче и нису били доктори наука. За поједине предмете ангажовани су наставници са других факултета Универзитета у Нишу (Политичка економија). Један од наставника, из тог почетног периода, Веселин Илић,

био је и декан Филозофског факултета крајем деведесетих година двадесетог века. Неки од првих наставника су и данас велика имена у области социологије: Буро Шушњић, Милан Дамњановић, Владимир Гоати, Сретен Петровић, Илија Станојчић, Сергеј Флере и други.

Слика 2: Наставни план 1972. година

Red. br.	Naziv predmeta	S e m e s t r i							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
✓1.	Opšta sociologija	2+1	2+1						
2.	Osnovi filozofije	2+1	2+1						
3.	Logika	2+1	2+1						
4.	Politička ekonomija s osnovama privrednog sistema	2+0	2+0						
✓5.	Strani jezik	0+2	0+2						
✓6.	Brpaskohrvatski jezik	0+2	0+2						
✓7.	Osnovi narodne odbrane	2+0	2+0	2+0	2+0				
✓8.	Osnovi fizičkog vaspitanja	0+2	0+2	0+2	0+2				
9.	Metodologija društvenog istraživanja			3+1	3+1				
10.	Sociologija masovnih komunikacija			2+1	2+1				
11.	Kulturna antropologija			2+1	2+1				
12.	Estetika			2+1	2+1				
13.	Istorija kulture i civilizacije			2+0	2+0				
14.	Istorija socijalnih teorija					2+0	2+0		
✓15.	Pedagogija					2+0	2+0		
✓16.	Psihologija					2+0	2+0		
17.	Socijalna psihologija					2+1	2+1		
18.	Sociologija saznanja					2+1	2+1		
19.	Osnovi statistike s demografijom					2+1	2+1		
20.	Sociologija porodice					2+1			
21.	Sociologija politike						2+2		
22.	Sociologija kulture i umetnosti					2+1	2+1	2+2	2+2

	S e m e s t r i							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
23. Sociologija vaspitanja i obrazovanja							3+2	3+2
24. Metodika nastave sociologije							1+2	
25. Sociologija rada							2+1	2+1
	10+9 19	10+9 19	13+6 19	13+6 19	16+5 21	16+6 22	8+7 15	7+5 12

И овај наставни план се разликује од наставног плана по коме је реализована настава прве генерације студената социологије. Уочава се, увидом у индекс прве генерације студената, да се полагао укупно 31 предмет, а увидом у наставни план за студије социологије из 1972. године укупно 25 предмета. Предмети Социологија културе и уметности и Основи статистике са демографијом из овог наставног плана раздвојени су на укупно четири нова предмета у наставном плану из 1974. године. Предмети којих нема у плану из 1972. године су: Социологија религије, Социологија насеља, Педагошка психологија и Друштвено-политички систем СФРЈ.

Статут Филозофског факултета из 1974. године предвиђа Наставни план социологије са 32 наставна предмета и дипломским радом. Нови предмет, у односу на наставни план из 1972. године, јесте Увод у марксизам. Предвиђа се дипломски рад са фондом часова 2+0. Предмет Основи општенародне одбране СФРЈ слушао се 4 семестра, односно две академске године. Социологији рада се придодаје и индустријска социологија. Сви наставни предмети били су предвиђени са 2 часа предавања и са 1 или ниједним часом вежби, осим језика и Основа физичког васпитања, који су били без часова предвиђених за наставу и само са 2 часа вежби. Методологија је и у овом наставном плану предвиђена са највећим бројем часова предавања (3+1). И овај Наставни план је имао довољно педагошко-психолошко-методичких предмета за испуњавање образовних стандарда за професију наставник, али и значајно смањен броја часова, јер су сви ППМ предмети са два семестра сведени на један семестар. Повећан је број посебних социолога, што пружа довољно широко социолошко образовање за рад у различитим областима, а задржавање фонда за методологију значи да је и даље значајан исход био оспособљавање социолога за истраживање. Томе доприноси и предмет Основи статистике. Предмети који су се слушали у само једном семестру су: Основи статистике, Демографија, Психологија, Педагогија, Социологија породице, Социологија религије, Социологија политике, Социологија морала, Методика наставе социологије. Сви предмети били су двосеместрални, а предмет Основи општенародне одбране СФРЈ четворосеместралан.

У односу на први, Привремени наставни план, као и наставни план из 1972. године, наставни план из 1974. године има значајно већи број предмета који су једносеместрални (8), а новина је предмет Увод у марксизам, па се може говорити о идеологизацији програма. Истовремено је баш овај предмет давао усмерење и дипломирани социолози су се запошљавали у школама као професори марксизма, што је, у једном тренутку, након промена са краја шездесетих година и Устава из 1974. године било важно друштвено опредељење и потреба.

Слика 3: Наставни план 1974. година

СТАТУТ 1974.

Члан 82. 24.-

Nastava na grupi sociologija obavlja se prema sledećem Nastavnom planu:

Red. br.	Naziv predmeta	S e m e s t r i									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII		
1.	Opšta sociologija	2+1	2+1								
2.	Osnovi filozofije	2+1	2+1								
3.	Politička ekonomija s osnovama privrednog sistema	2+0	2+0								
4.	Logika	2+1	2+1								
5.	Uvod u marksizam	2+1									
6.	Strani jezik	0+2	0+2								
7.	Srpskohrvatski jezik	0+2	0+2								
8.	Osnovi opštenarodne odbrane SFRJ	2+0	2+0	2+0	2+0						
9.	Osnovi fizičkog vaspitanja	0+2	0+2								
10.	Osnovi statistike					2+0					
11.	Metodologija društvenog istraživanja			3+1	3+1						1
12.	Demografija						2+1				1
13.	Sociologija masovnih komunikacija			2+1	2+1						1
14.	Kulturna antropologija			2+1	2+1						1
15.	Estetika			2+1	2+1						1
16.	Istorija kulture i civilizacije			2+0	2+0						1
17.	Istorija socijalnih teorija			2+0	2+0						1
18.	Psihologija						2+0				1
19.	Pedagogija					2+0					1
20.	Socijalna psihologija					2+1	2+1				2
21.	Sociologija saznanja					2+1	2+1				2
22.	Sociologija porodice					2+1					2
23.	Sociologija religije					2+0					2
24.	Sociologija politike						2+2				2
25.	Sociologija morala						2+0				2
26.	Sociologija umetnosti					2+0	2+0				2
27.	Sociologija vaspitanja i obrazovanja							2+1	2+1		2
28.	Sociologija kulture							2+0	2+0		2
29.	Metodika nastave sociologije							2+1			2
30.	Sociologija rada s industrijskom sociologijom							2+1	2+1		2
31.	Sociologija naselja							2+0	2+0		2
32.	Društvene politički sistem SFRJ								2+0		2
33.	Diplomski rad										2
		22	19	19	19	17	19	13	12		

Статутом из 1979. године, Група за социологију се трансформише у Групу социологија са филозофијом. Наставни план је предвиђао 33, односно 34 наставна предмета. Била је предвиђена нека врста модула: оријентација А и Б. Оријентација А имала је предвиђена 33 предмета, а оријентација Б 34 предмета. Велики број предмета био је једносеместралан: Социологија масовних комуникација или Аксиологија (изборни блок), Културна антропологија, Социологија политике, Социологија породице, Основи статистике, Демографија, Социологија сазнања, Социологија религије, Социологија морала, Социологија уметности, Социјална патологија, Социологија самоуправљања, Методика наставе друштвених наука (Оријентација А). Оријентација Б садржала је и следеће предмете: Филозофија науке, Историја етичких теорија, Историја логике и Филозофска антропологија. Оријентација А била је, заправо, социолошки модул, а оријентација Б, филозофски модул.

Наставни план је у великој мери уједначен према броју предвиђених часова предавања и вежби – два часа предавања и један час вежби на готово свим предметима, осим на: Општа социологија, чији је фонд био 2+2 на првој години и 2+1 на другој години. Страни језик је и даље предвиђен само са часовима вежби – два часа у 4 семестра. Предмет Основи општенародне одбране био је реализован током 4 семестра са фондом од 2 часа предавања. Методологија друштвених истраживања и Историја филозофије (изборни блок) предвиђени су са 2+3 часа. Демографији се повећао број часова предавања на 3, али није било часова вежби. Већина посебних социологија имала је фонд часова 2+1, осим Социологије васпитања и образовања и Социологије рада, код којих је био предвиђен фонд 2+2. Планирано је запошљавање асистентског кадра на оним предметима чији је фонд часова вежби повећан. На оријентацији Б предмет са највећим фондом предвиђених часова била је Историја савремене филозофије – фонд 3+2. Наставни план из 1979. године прати и списак испита, по оријентацијама А и Б, са упутствима обавезног претходног полагања одређених испита који представљају услов за полагање осталих, те и обавезу полагања дипломског рада, који није наведен у наставном плану.

Недељни фонд часова је на првој и другој години уједначен – 24 часа, а од тога је дупло већи број часова био предвиђен за предавања, него за вежбе. Најмањи број часова био је предвиђен за последњи, осми семестар, и на оријентацији А и на оријентацији Б, а узрок таквом чињеничном стању свакако је припрема дипломског рада. Најоптерећенији су били студенти друге године током трећег семестра, са 27 часова на недељном нивоу, и то: 16 часова предавања и 11 часова вежби. Повећава се број предмета који се могу означити као идеолошки: Марксистичка филозофија, Социјалистичко самоуправљање, Политички систем СФРЈ и Социологија самоуправљања. Укинута је предмет Историја културе и цивилизације за оријентацију А која је била доминантно социолошка.

Слика 4: Наставни план 1979. година

25.-

Члан 128. 140

Nastava na Grupi sociologija sa filozofijom odvija se po sledećem:
Nastavnom planu:

Red. br.	Naziv predmeta	S e m e s t r i			
		I	II	III	IV
1.	Opšta sociologija (I i II deo) ✓	2+2	2+2	2+1	2+1
2.	Uvod u filozofiju ~	2+1	2+1		
3.	Politička ekonomija s osnovama privrednog sistema ✓	2+1	2+1		
4.	Logika ✓	2+1	2+1		
5.	Marksistička filozofija +	2+1	2+1		
6.	Srpskohrvatski jezik ✓	1+1	1+1		
7.	Strani jezik (engleski, ruski, francuski, nemački) ✓	0+2	0+2	0+2	0+2
8.	Osnovi opštenarodne odbrane (I i II) ✓	2+0	2+0	2+0	2+0
9.	Osnovi fizičkog vaspitanja ✓	0+2	0+2		
		13+11 (24)	13+11 (24)		
10.	Sociologija masovnih komunikac. III Aksiologija ~ ✓			2+1	
11.	Metodologija društva. Istraž. III Istorija filozofije (antičke i srednj.) - ✓			2+3	2+3
12.	Estetika ✓			2+1	2+1
13.	Psihologija ✓			2+1	2+1
14.	Pedagogija ✓			2+1	2+1
15.	Socijalističko samoupravljanje i politički sistem SFRJ ✓			2+1	2+1
				16+11 (27)	16+10 (26)
ORJENTACIJA A					
Red. br.	Naziv predmeta	S e m e s t r i			
		V	VI	VII	VIII
1.	Kulturna antropologija ✓	2+1			
2.	Sociologija politike ✓	2+1			
3.	Sociologija porodice ✓	2+1			
4.	Osnovi statistike ✓	2+1			

26.-

Red. br.	Naziv predmeta	S e m e s t r i			
		V	VI	VII	VIII
5.	Demografija		3+0		
6.	Istorija socijalnih teorija	2+1	2+1		
7.	Socijalna psihologija	2+1	2+1		
8.	Sociologija saznanja		2+1		
9.	Sociologija religije		2+1		
10.	Sociologija morala		2+1		
11.	Sociologija umetnosti	2+1	2+1		
		14+7 (21)	15+6 (20)		
12.	Socijalna patologija			2+1	
13.	Sociologija vaspitanja i obrazov.			2+2	2+2
14.	Sociologija kulture			2+1	2+1
15.	Metodika nastave društ.v.nauka			2+2	
16.	Sociologija rada			2+2	2+2
17.	Sociologija naselja			2+1	2+1
18.	Sociologija samoupravljanja				2+1
				12+9 (21)	10+7 (17)

ORIJENTACIJA B

Red. br.	Naziv predmeta	S e m e s t r i			
		V	VI	VII	VIII
1.	Istorija novovekovne filozofije (XIV-XVIII vek)	3+2	3+2		
2.	Filozofija nauke	2+1			
3.	Istorija etičkih teorija	2+1			
4.	Istorija estetike	2+1	2+1		
5.	Opšta metodologija	2+1	2+1		
6.	Istorija kulture i civilizacije	2+1	1+1		
7.	Sociologija religije		2+1		
8.	Sociologija saznanja		2+1		
9.	Sociologija morala		2+1		
		13+7 (20)	14+8 (22)		

27.-

Red. br.	Naziv predmeta	S e m e s t r i			
		V	VI	VII	VIII
10.	Istorija savremene filozofije (XIX i XX vek)			3+2	3+2
11.	Etika			2+1	1+1
12.	Simbolička logika			1+1	1+1
13.	Istorija logike			2+1	
14.	Sociologija umetnosti			2+1	2+1
15.	Metodika nastave društvenih nauka			2+2	
16.	Filozofska antropologija				2+0
				12+8	9+5
				(20)	(16)

I S P I T I :

Posle II semestra:

1. Opšta sociologija (I deo)
2. Uvod u filozofiju
3. Politička ekonomija
4. Marksistička filozofija
5. Srpskohrvatski jezik
6. Osnovi opštenarodne odbrane I
7. Logika
8. Strani jezik (kolokvijum)

Posle III semestra:

1. Sociologija masovnih komunikacija (Orijentacija A)
aksiologija (Orijentacija B)

Posle IV semestra:

1. Opšta sociologija (II deo)
2. Osnovi opštenarodne odbrane II
3. Strani jezik
4. Metodologija društvenog istraživanja (Orijentacija A)
Istorija filozofije (antičke i srednjovekov.) Orijentacija B
5. Estetika
6. Psihologija
7. Pedagogija
Socijalističko samoupravljanje i politički sistem SFRJ

Posle V semestra:

Orijentacija A:

1. Kulturna antropologija
2. Sociologija politike
3. Sociologija porodice
4. Osnovi statistike

Orijentacija B:

1. Filozofija nauke
2. Istorija etičkih teorija

23.-

Posle VI semestra:

Orijentacija A:

1. Demografija
2. Istorija socijalnih teorija
3. Socijalna psihologija
4. Sociologija saznanja
5. Sociologija religije
6. Sociologija morala
7. Sociologija umetnosti

Orijentacija B:

1. Istorija novovekovne filozofije
2. Istorija estetike
3. Opšta metodologija
4. Istorija kulture i civilizacije
5. Sociologija religije
6. Sociologija saznanja
7. Sociologija morala

Posle VII semestra

Orijentacija A:

1. Socijalna patologija
2. Metodika nastave društvenih nauka

Orijentacija B:

1. Istorija logike
2. Metodika nastave društvenih nauka

Posle VIII semestra:

Orijentacija A:

1. Sociologija vaspitanja i obrazovanja
2. Sociologija kulture
3. Sociologija rada
4. Sociologija naselja
5. Sociologija samoupravljanja

Orijentacija B:

1. Istorija savremene filozofije
2. Etika
3. Simbolička logika
4. Sociologija umetnosti
5. Filozofska antropologija

Obaveza je svakog studenta da tokom I, II, III i IV godine studija uradi po jedan seminarski rad, a tokom IV godine i diplomski rad iz stručnih predmeta. U toku studija studenti učestvuju u naučno-istraživačkoj i drugoj praksi.

Ispiti iz srpskohrvatskog jezika i stranog jezika polažu se pismeno i usmeno, ispit iz predmeta Metodika nastave društvenih nauka polaže se u vidu pismene pripreme i usmeno, a svi ostali ispiti polažu se usmeno.

Pre polaganja ispita iz srpskohrvatskog jezika polaže se kolokvijumi posle I semestra pismeno i usmeno.

54

Статутом Филозофског факултета из 1982. године поново је враћен назив Група социологија. Нови наставни план садржао је 32 предмета, без усмерења и изборних позиција. На првој години студија било је предвиђено 6 двосеместралних предмета, са фондом часова 2+1, осим Опште социологије, која се слушала током 4 семестра са фондом 2+2. Српскохрватски језик се појављује са предвиђеним часовима предавања и са фондом 1+1. Основи општенародне одбране били су превиђени само са часовима предавања (2+0), док су Основи физичког васпитања били предвиђени само са часовима вежби (0+2), што практично значи да у датом тренутку није било предавача у наставничком звању. Укупан број предмета на првој и другој години био је 15, и сви предмети, осим Социологије масовних комуникација, били су двосеместрални. Фонд часова је био углавном 2+1, што значи да је било дупло више часова предавања у односу на часове вежби на свим предметима, осим на предметима Страни језик и Основи физичког васпитања, за чију реализацију нису били предвиђени часови предавања. На годишњем нивоу је фонд часова вежби и предавања био уједначен: на првој години 13+11, а на другој 16+13 у трећем семестру, односно 14+10 у четвртом.

Испити су се полагали након другог семестра. Предмет Социологија масовних комуникација био је једносеместралан и полагао се након трећег семестра. Једносеместралних предмета је било и у петом семестру: Културна антропологија, Социологија политике, Социологија породице и Основи статистике. Још један предмет, Методика наставе друштвених наука, био је једносеместралан (седми семестар), а наставу је изводио Јован Парлић, педагог са Више педагошке школе. То је био период када су дипломирани социолози могли да предају и марксизам, који је био заступљен у свим средњим школама, па је програм обухватао и Методику наставе друштвених наука. У пракси су часове социологије реализовали правници, као што је био случај и у Првој нишкој гимназији „Стеван Сремац” (Љиљана Тимотијевић). Једносеместрални предмети су могли да буду резултат тога што су наставници ових предмета били ангажовани и долазили из других градова, најчешће са Факултета политичких наука из Београда (Првослав Ралић, Радош Смиљковић, Слободан Јакшић).

Српскохрватски језик је имао фонд часова 1+1 (наставник је био Миљко Јовановић), док се страни језик и даље слушао само на часовима вежби, што поново значи да ни тада није било предавача у наставничком звању. Иста ситуација је била и на предмету Основе општенародне одбране, који је био заступљен у четири семестра. Страни језик се полагао као колоквијум, а не као испит. Предмет Основи физичког васпитања никада се није полагао као испит, али је било обавезно присуство часовима вежби. Психологију је предавао Милан Милошевић, у звању предавач и виши предавач, а испит се полагао, што је било могуће по тадашњем Закону. Имена наставника, предавача и асистента била су убележена поред наставних предмета у Статуту из 1982. године од стране шефа студентске службе, Биљане Јовановић. Већина ангажованих наставника била је из Београда, са Факултета, Института и са Више педагошке школе, док су асистенти били свршени студенти првих генерација.

Слика 5: Наставни план 1982. година

СТАТУТ 1982.

34.-

- Међуопштинскоj regionalnoj zajednici usmerenog obrazovanja,
 - Univerzitetu u Nišu,
 - Privrednoj komori u Nišu,
 - organizacijama udruženog rada i organima za koje Osnovna organizacija pretežno sprema kadrove,
 - Koordinaciono-kadrovskoj konferenciji Saveza socijalističke omladine Osnovne organizacije, odnosno Fakulteta, i
 - drugim zainteresovanim organizacijama i organima.

Naučno-nastavno veće, odnosno Svet Osnovne organizacije, dužno je da razmotri dobijene primedbe i predloge od struktura iz prethodnog stava ovog člana.

Члан 140.

Nastava na Grupi sociologija odvija se po sledećem Nastavnom planu:

Red. br.	Naziv predmeta	S e m e s t r i			
		I	II	III	IV
1.	Opšta sociologija (I i II) <i>pp. M. Čeranić</i>	2+2	2+2	2+1	2+1
2.	Uvod u filozofiju - <i>pp. M. Čeranić</i>	2+1	2+1	<i>u časovima izvan nastave</i>	
3.	Politička ekonomija s osnovama privrednog sistema SFRJ <i>pp. M. Čeranić</i>	2+1	2+1	<i>u časovima izvan nastave</i>	
4.	Logika - <i>pp. J. Sajerčanović</i>	2+1	2+1	<i>u časovima izvan nastave</i>	
5.	Marxistička filozofija - <i>pp. J. Sajerčanović</i>	2+1	2+1	<i>u časovima izvan nastave</i>	
6.	Srpskohrvatski jezik <i>pp. M. Čeranić</i>	1+1	1+1	<i>u časovima izvan nastave</i>	
7.	Strani jezik (engleski, ruski, francuski, nemački) <i>pp. M. Čeranić</i>	0+2	0+2	0+2	0+2
8.	Osnovi opštenarodne odbrane i DSZ (I i II) <i>pp. M. Čeranić</i>	2+0	2+0	2+0	2+0
9.	Osnovi fizičkog vaspitanja <i>pp. M. Čeranić</i>	2+2	0+2		
10.	Sociologija masovnih komunikac. <i>pp. A. Petrović</i>	2+1	2+1	<i>u časovima izvan nastave</i>	
11.	Metodologija društvenog istraživ. - <i>pp. M. Čeranić</i>	2+3	2+3	<i>u časovima izvan nastave</i>	
12.	Estetika - <i>pp. M. Čeranić</i>	2+1	2+1	<i>u časovima izvan nastave</i>	
13.	Psihologija - <i>pp. M. Čeranić</i>	2+1	2+1	<i>u časovima izvan nastave</i>	
→ 14.	Pedagogija - <i>pp. J. Bjelica</i>	2+1	2+1	<i>u časovima izvan nastave</i>	
15.	Socijalističko samoupravljanje i politički sistem SFRJ - <i>pp. T. Čeranić</i>	2+1	2+1	<i>u časovima izvan nastave</i>	
		13+11	13+11	16+11	14+10

1982.

35.-

	V	VI	VII	VIII
16. Kulturna antropologija - <i>pp. Parant 2+1</i>				
17. Sociologija politike - <i>pp. Pašov, Čučević 2+1</i> - <i>Ključević M.</i>				
18. Sociologija porodice - <i>pp. Čučević 2+1</i> - <i>Čučević S. Čučević M. - Čučević M.</i>				
19. Osnovi statistike - <i>Čučević 2+1</i>				
20. Demografija - <i>pp. J. Čučević 3+0</i>				
21. Istorija socijalnih teorija - <i>pp. Čučević 2+1</i> 2+1 <i>Čučević M.</i>				
22. Socijalna psihologija - <i>2+1</i> 2+1 <i>Čučević M.</i>				
23. Sociologija saznanja - <i>pp. Čučević (pp. Čučević) 2+1</i> <i>M. Čučević</i>				
24. Sociologija religije - <i>pp. Čučević 2+1</i> <i>Čučević M. Čučević, ac. Čučević</i>				
25. Sociologija morala - <i>pp. Čučević 2+1</i>				
26. Sociologija umetnosti - <i>pp. Čučević 2+1</i> 2+1 <i>Čučević, ac. Čučević</i>				
27. Sociologija vaspitanja - i obrazovanja - <i>pp. M. Čučević 2+2</i> 2+2 <i>Čučević M.</i>				
28. Sociologija kulture - <i>pp. Čučević 2+1</i> 2+1 <i>Čučević M.</i>				
→ 29. Metodika nastave društvenih nauka - <i>pp. J. Čučević 2+2</i>				
30. Sociologija rada - <i>pp. M. Čučević 2+2</i> 2+2 <i>Čučević M.</i>				
31. Sociologija naselja - <i>pp. J. Čučević 2+1</i> 2+1				
32. Sociologija samoupravljanja - 2+1 - <i>Čučević, Čučević</i>				
	14+7	15+6	10+8	10+7 = 59+34

I s p i t i:

Posle II semestra:

- Opšta sociologija (I deo)
- Uvod u filozofiju
- Politička ekonomija
- Marksistička filozofija
- Srpskohrvatski jezik
- Osnovi opštenarodne odbrane I
- Logika
- Strani jezik (kolokvijum)

Posle III semestra:

- Sociologija masovnih komunikacija

Posle IV semestra:

- Opšta sociologija (II deo)
- Osnovi opštenarodne odbrane II
- Strani jezik
- Metodologija društvenog istraživanja
- Estetika
- Psihologija
- Pedagogija
- Socijalističko samoupravljanje i politički sistem SFRJ

Posle V semestra:

1. Kulturna antropologija
2. Sociologija politike
3. Sociologija porodice
4. Osnovi statistike

Posle VI semestra:

1. Demografija
2. Istorija socijalnih teorija
3. Socijalna psihologija
4. Sociologija saznanja
5. Sociologija religije
6. Sociologija morala
7. Sociologija umetnosti

Posle VII semestra:

1. Metodika nastave društvenih nauka

Posle VIII semestra:

1. Sociologija vaspitanja i obrazovanja
2. Sociologija kulture
3. Sociologija rada
4. Sociologija naselja
5. Sociologija samoupravljanja

Obaveza je svakog studenta da tokom I, II, III i IV godine studija uradi po jedan seminarski rad, a tokom IV godine i diplomski rad iz stručnih predmeta. U toku studija studenti učestvuju u naučno-istraživačkoj i drugoj praksi.

Ispiti iz srpskohrvatskog jezika i stranog jezika polažu se pismeno i usmeno, ispit iz predmeta Metodika nastave društvenih nauka polaže se u vidu pismene pripreme i usmeno, a svi ostali ispiti polažu se usmeno.

Pre polaganja ispita iz srpskohrvatskog jezika polaže se kolokvijum posle I semestra pismeno i usmeno.

Član 161.

Nastava na Grupi psihologija odvija se po sledećem nastavnom planu:

Red. br.	Naziv predmeta	S e m e s t r i							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1.	Uvod u psihologiju	3+2	3+2						
2.	Područja primene psihologije	0+2	0+2						
3.	Statistika u psihologiji	2+2	2+2						
4.	Fiziologija nervnog sistema	2+2	2+2						
5.	Filozofija marksizma	2+1							
6.	Strani jezik (engl. franc. nem. ruski)	1+2	1+2	1+2	1+2				
7.	Osnovi opštenar. od. (I i II)	2+0	2+0	2+0	2+0				

Следећи наставни план је донет 1990. године, при чему није било промене у називу студијске групе. Број предмета је смањен на 28 и дипломски рад. Основне промене које је нови план донео подразумевале су увођење нових предмета: Економије (2+0), Социјалне патологије (2+1), као и кроз преименовање Опште социологије на првој години студија у Увод у социологију (2+2). Предмет је имао један час вежби више него на првој години и из времена када је носио назив Општа социологија. Методологија друштвеног истраживања постаје предмет у другој и трећој години студија, али са непромењеним укупним бројем часова предавања (3) и повећаним бројем часова вежби – са 3 на 4 (2+2 оба семестра II године, 1+2 оба семестра III године). Уводи се полагање пројекта из Методологије друштвеног истраживања, што сведочи о јачању истраживачких компетенција студената. Општенародна одбрана и друштвена самозаштита (ОНО и ДСЗ) сада је предмет само у првој години студија, са фондом часова 2+1 (уводе се часови вежби). Укинута су неки од општеобразовних предмета – Српскохрватски језик и Културна антропологија, што је показатељ тенденције да се укидају несоциолошки у корист социолошких предмета, иако је овај потез упитан у погледу квалитета плана и потребних знања која су на овај начин постала недоступна. Марксистичка филозофија је замењена Савременом филозофијом, а Социологија самоуправљања је укинута, што сведочи о уклањању идеолошких садржаја.

Понуда посебних социологија, која је већ била разумљена, остаје иста, али се повећава број часова вежби за све посебне социологије, па је у том тренутку фонд часова 2+2 (осим за предмет Социологија политике). Уочава се даљи тренд повећавања броја вежби, јер се наставни кадар попуњава асистентима приправницима и асистентима. Такође, формиран је наставнички кадар који је изворно настао на Филозофском факултету уместо путујућих професора који су покривали наставу у периоду успостављања програма. Методика друштвених наука био је двосеместрални предмет са фондом часова 2+1, односно 1+2. Осим на првој години студија, где је фонд часова 12+8 у оба семестра, број часова предавања и вежби је уједначен (12+13 у оба семестра на другој години, 16+12 и 13+12 на трећој години, 14+12, 13+13 на четвртој години). Сви предмети су били двосеместрални, осим Демографије која је била једносеместрални. Изборни предмети нису постојали.

Слика 6: Наставни план 1990. година

61

За стручни назив ДИПЛОМИРАНИ СОЦИОЛОГ

р.б. назив предмета	1	2	3	4	5	6	7	8
1. ОНО и ДСЗ	2+1	2+1						у
2. Страни језик (руски, енглески, немачки, француски)	1+1	1+1	1+1	1+1				пу
3. Физичко васпитање	0+2	0+2						пу
4. Економија	2+0	2+0						пу
5. Увод у социологију	2+2	2+2						пу
6. Логика	2+2	2+2						пу
7. Увод у филозофију	2+2	2+2						пу
8. Психологија	2+1	2+1						пу
9. Општа социологија			2+2	2+2				у
10. <u>Методологија друштвеног истраживања</u>			2+2	2+2	1+2	1+2		у
11. <u>Савремена филозофија</u>			2+2	2+2				у
12. Социјална психологија			2+2	2+2				у
13. Историја социјалних теорија			2+2	2+2				у
14. Социологија културе			2+2	2+2				у
15. Педагогија					2+0	2+0		у
16. Демографија					3+0			у
17. Социологија масовних комуникација					2+2	2+2		у
18. Социологија морала					2+2	2+2		у
19. Социологија сазнања					2+2	2+2		у
20. Социологија религије					2+2	2+2		у
21. Социологија уметности					2+2	2+2		у
22. Социологија политике и економије							2+1	2+1
23. Социјална патологија							2+1	2+1
24. Социологија породице							2+2	2+2
25. Социологија васпитања и образовања							2+2	2+2
26. <u>Методика наставе друштвених наука</u>							2+1	1+2
27. Социологија насеља							2+2	2+2
28. Социологија рада							2+2	2+2
Укупан фонд часова:	12+8	12+8	12+13	12+13	16+12	13+12	14+12	13+13

Филозофски

Легенда:
 у - испит се полаже усмено
 пу - испит се полаже писмено и усмено

Студент стиче право да полаже испит из сваког предмета после семестра у коме је одлучио наставу, по обављеним вежбама и извршеним обавезама предвиђеним наставним програмом.

✓ Испит из Методологије друштвеног истраживања ^{II} ~~састоји се~~ из одбране пројекта и усменог дела.

✓ Писмени и практични део испита је услов за полагање усменог дела испита.

Студент може уписати наредну годину студија са два неположена испита из претходне године и то:

- другу годину без психологије и економије
 - трећу годину без страног језика и социјалне психологије
 - четврту годину без педагогије и демографије
- ✓ у току студија студент је обавезан да уради следеће семинарске радове:
- ✓ у првој години: из увода у социјалну теорију или логике;
 - ✓ у другој години: из опште социологије, социологије културе, историје социјалних теорија или социјалне психологије;
 - у трећој години: из једне од посебних социологија;
 - у четвртој години: из једне од посебних социологија ~~или социјалне психологије~~.

Нови план из 1994. године доноси даље смањивање броја општеобразовних предмета, повећање броја општесоциолошких и методолошких предмета, као и фонда часова за ове предмете. Укупан број предмета значајно је смањен и у том тренутку их је било 24, уз постојање дипломског рада. Фонд часова Увода у социологију је повећан са 2+2 на 3+2, Историје социјалних теорија са 2+2 на 3+2, а Опште социологије са 2+2 на 3+3. Методологија друштвеног истраживања је подељена на Методологију друштвеног истраживања I и Методологију друштвеног истраживања II. Фонд часова је повећан и за Социјалну психологију са 2+2 на 3+3. Из плана је изостављен предмет Основи општенародне одбране, што указује на даљу деидеологизацију плана. Уместо Увода у филозофију и Савремене филозофије уводи се предмет Филозофија са фондом часова 3+3. Фонд часова Логике повећан је са 2+2 из оба семестра, на 3+2 у првом и 3+3 у другом. Уместо Економије сада је присутна Политичка економија. Повећан је фонд часова за Методику наставе социологије (у претходном плану назив Методи наставе друштвених наука) са 2+1 у првом семестру и 1+2 у другом на 2+2 у оба семестра. Све посебне социологије чији број и састав није мењан биле су заступљене са фондом 2+2, осим Социологије образовања и васпитања чији је фонд часова био 3+2.

Ако се у овом плану позитивним помацима може сматрати фокусирање на социолошку експертизу и ојачавање општесоциолошких предмета, као упитан корак се може оценити укидање Социјалне патологије. У плану нема изборних нити једносеместралних предмета. Фонд часова предавања и вежби био је у том тренутку веома уједначен (I година – 10+13 у првом, односно 11+13 у другом семестру, II година – 13+14 у првом, односно 13+14 у другом семестру, III година – 14+14 у оба семестра, IV година – 13+12 у првом, односно 13+12 у другом семестру). Однос часова предавања и вежби био је сасвим уједначен, што је указивало на добру кадровску организованост.

Слика 7: Наставни план 1994. година

11

**НАСТАВНИ ПЛАН
ОСНОВНИХ СТУДИЈА НА СТУДИЈСКОЈ ГРУПИ СОЦИОЛОГИЈА**

Основне студије на Студијској групи социологија за стицање високе стручне спреме за стручни назив **Дипломирали социолог** остварују се по наставном плану како следи:

РБ. Назив предмета	Семестар							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1. Увод у социологију	3+2	3+2						
2. Филозофија	3+3	3+3						
3. Логика	2+3	3+3						
4. Политичка економија	2+1	2+1						
5. Физичко васпитање	0+2	0+2						
6. Страни језик (енгл., франц., нем., рус.)	0+2	0+2	0+2	0+2				
7. Методологија друштвеног истраживања I			2+2	2+2				
8. Општа социологија			3+3	3+3				
9. Социологија културе			2+2	2+2				
10. Социјална психологија			3+3	3+3				
11. Историја социјалних теорија			3+2	3+2				
12. Методологија друштвеног истраживања II					2+2	2+2		
13. Социологија масовних комуникација					2+2	2+2		
14. Социологија морала					2+2	2+2		
15. Социологија сазнања					2+2	2+2		
16. Социологија религије					2+2	2+2		
17. Социологија уметности					2+2	2+2		
18. Демографија са статистиком					2+2	2+2		
19. Социологија породице							2+2	2+2
20. Методика наставе социологије							2+2	2+2
21. Социологија политике							2+2	2+2
22. Социологија васпитања и образовања							3+2	3+2
23. Социологија насеља							2+2	2+2
24. Социологија рада							2+2	2+2
Укупан фонд часова:	10+13	11+13	13+14	13+14	14+14	14+14	13+12	13+12

Сви испити се полажу усмено сем страног језика и Демографије са статистиком који се полажу усмено и писмено.

Студент стиче право да полаже испит из сваког предмета после семестра у коме је одслушао наставу, по обављеним вежбама и извршеним обавезама предвиђеним наставним програмом.

Испит из Методологије друштвеног истраживања састоји се из одбране пројекта и усменог дела.

Писмени део испита је услов за полагање усменог дела испита.

Студент може уписати наредну годину студија са *неположеним испитима* из претходне године и то:

- *друћу годину* без Филозофије и Политичке економије,
- *шрећу годину* без страног језика и Социјалне психологије,
- *четвртој години* без Социологије морала, Демографије са статистиком и Социологије уметности.

У току студија студент је обавезан да уради следеће семинарске радове:

- у првој години из Увода у социологију или Логике,
- у другој години из Опште социологије, Социологије културе, Историје социјалних теорија или Социјалне психологије,
- у трећој години из једне од посебних социологија,
- у четвртој години из једне од посебних социологија.

Колоквијуми:

После првог семестра:

- Увод у социологију
- Логика
- Филозофија

После другој семестра:

- Страни језик

После шреће семестра:

- Општа социологија
- Социологија културе
- Историја социјалних теорија

После четвртој семестра:

- Методологија друштвеног истраживања

После петог семестра:

- Социологија сазнања
- Социологија уметности

После седмој семестра:

- Социологија рада
- Социологија васпитања и образовања
- Социологија насеља

Термини за полагање колоквијума су: јануар, фебруар, март, април и мај.

Нови наставни план на Групи за социологију је донет 1998. године. Број предмета је повећан на 30, уз постојање дипломског рада. Нови план пружа увид у даље „јачање” општесоциолошких предмета. У плану је било присутно 7 општесоциолошких предмета: Увод у социологију, Општа социологија I, Општа социологија II, Историја социјалних теорија I, Историја социјалних теорија II, Методологија друштвених наука, Методологија друштвених истраживања. У плану се појављују две позиције за изборне општеобразовне предмете. На тај начин се у план враћају Социјална антропологија, Српски језик и Социјална патологија, док су нови општеобразовни предмети Историја и Социјална екологија. Чини се да овај избор предмета представља добру основу за потребна знања која доприносе социолошкој експертизи.

Посебне социологије остају у истом саставу. Новина је и једна позиција за факултативне предмете – Маркетинг и Социјална политика. Изборни и факултативни предмети су једносеместрални, са фондом часова 2+0. Овим променама план добија на динамичности. Сви остали предмети су двосеместрални са фондом часова 2+2. Примећени су значајни помаци у јачању социолошке експертизе и у модернизацији плана студирања. Однос часова предавања и вежби и даље је био уједначен: I година – 14+10 у првом, односно 12+12 у другом семестру, II година – 14+14 у првом, односно 14+14, у другом семестру, III година – 14+16 у првом, односно 14+16 у другом семестру, IV година – 16+12 у првом, односно 14+12 у другом семестру).

Слика 8: Наставни план 1998. година

НАСТАВНИ ПЛАН								
ОСНОВНИХ СТУДИЈА НА СТУДИЈСКОЈ ГРУПИ ЗА СОЦИОЛОГИЈУ								
Основне студије на Студијској групи за социологију за стицање високе стручне спреме за стручни назив: - Дипломирани социолог								
ЗА СТУЧНИ НАЗИВ: ДИПЛОМИРАНИ СОЦИОЛОГ								
РБ. Назив предмета	Семестар							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1. Увод у социологију	2+2	2+2						у
2. Историја социјалних теорија I	2+2	2+2						у
3. Демографија	2+2	2+2						у
4. Филозофија	2+2	2+2						у
5. Логика	2+2	2+2						у
6. Политичка економија	2+0	2+2						у
7. Изборни предмет (Социјална антропологија, Српски језик, 2+0 Историја)								у
8. Општа социологија I			2+2	2+2				у
9. Историја социјалних теорија II			2+2	2+2				у
10. Методологија друштвених наука			2+2	2+2				у
11. Социологија културе			2+2	2+2				у
12. Социологија знања			2+2	2+2				у
13. Социјална психологија			2+2	2+2				у
14. Педагогија				2+0				у
15. Изборни предмет (Социјална екологија, Социјална патологија)			2+0					у
16. Страни језик (Енглески, Француски, Немачки, Руски)			0+2	0+2	0+2	0+2		пу
17. Општа социологија II					2+2	2+2		у
18. Методологија друштвених истраживања					2+2	2+2		у
19. Социологија породице					2+2	2+2		у
20. Социологија села					2+2	2+2		у
21. Социологија масовних комуникација					2+2	2+2		у
22. Социологија морала					2+2	2+2		у
23. Социологија уметности					2+2	2+2		у
24. Социологија рада							2+2	2+2
25. Социологија града							2+2	2+2
26. Социологија васпитања и образовања							2+2	2+2
27. Социологија религије							2+2	2+2
28. Социологија политике							2+2	2+2
29. Методика наставе социологије							2+2	2+2
30. Факултативни предмет (Социјална политика, Маркетинг)							2+0	
31. Дипломски испит							2+0	2+0
Укупан фонд часова:	14+10	12+12	14+14	14+14	14+16	14+16	16+12	14+12
Легенда:	у - испит се полаже усмено							
	пу - испит се полаже писмено и усмено							

Студент стиче право да полаже испит из сваког предмета после семестра у коме је одлушао наставу, по обављеним вежбама и извршеним обавезама предвиђеним наставним програмом.

Испити се полажу усмено.

Испит из страног језика полаже се писмено и усмено. Писмени део испита је услов за полагање усменог дела испита.

Испит из Методологије друштвених истраживања састоји се из одбране пројекта и усменог дела.

У току студија студент је обавезан да уради семинарске радове:

- у првој години из *Увода у социологију* или *Историје социјалних теорија I*,

- у другој години из једног од следећих предмета: *Општа социологија I*, *Социологија културе*, *Историја социјалних теорија II*, *Социологија сазнања*;

- у трећој години из једне од посебних социологија;

- у четвртој години из једне од посебних социологија.

Семинарски рад је услов за оверу семестра.

Колоквијуми:

После првог семестра: Увод у социологију, Историја социјалних теорија I;

После другог семестра: Општа социологија I, Социологија културе, Историја социјалних теорија II, Социологија сазнања;

После четвртог семестра: Страни језик;

После петог семестра: Социологија породице, Социологија уметности, Социологија села;

После седмог семестра: Социологија рада, Социологија васпитања и образовања, Социологија града, Социологија религије, Социологија политике

Колоквијум је услов за излазак на испит.

Термини за полагање колоквијума су: јануар - фебруар, март, април и мај, септембар и октобар.

Нови план, донет 2004. године на Студијској групи за социологију, увео је много новина. Узроци ових промена били су условљени отварањем образовног простора и спољашњим утицајима, као и жељама чланова студијске групе да одговоре захтевима савременог социолошког образовања. Број предмета је значајно смањен – 25 предмета и дипломски испит. Први пут се уводи систем кредита које поједини предмети имају у овом наставном програму.

Прва велика новина се огледа у увођењу великог броја изборних предмета од I године студија. На I години постоје 4 уводна изборна предмета који се бирају из групе од 9 предмета: Социјална антропологија, Историја XX века, Политичка економија, Увод у филозофију, Логика, Академско писање, Основи психологије, Основи педагогије и Рад на рачунару. Уводни изборни предмети су једносеместрални, а студенти су два од побројаних предмета слушали у првом, а два у другом семестру.

Као и раније, било је укупно 7 општесоциолошких предмета, али су уведене неке промене. Уместо Историје социјалних теорија I и II уводи се Историја социјалних теорија и Историја социологије. Општа социологија I се операционализује као Општа социологија I – модерне социолошке теорије, а Општа социологија II као Општа социологија II – савремено друштво. На другој години постојале су 3 позиције за обавезне изборне предмете. Бирана су 3 од 4 понуђена предмета: Социологија рада, Социологија политике, Социологија културе и Социологија друштвених норми.

На III години постојала су четири усмерења: 1) социологија насеља и становништва, 2) социологија образовања и васпитања, 3) социологија културе и 4) студијски програм без усмерења. Они који би изабрали једно од ових усмерења имали су групе обавезних предмета са предметима који операционализују ова усмерења. Постојала је и група слободних изборних предмета на IV години: Методика, Маркетинг, Социјална политика, сви предмети које студент до тада није изабрао, сви предмети које одређује Веће студијске групе за социологију сваке године. Занимљиво је, такође, да су слободни изборни предмети у четвртој години били једносеместрални и да је у другом семестру било остављено довољно времена да студенти раде на изради дипломског рада. Усклађеност броја часова предавања и вежби на свим годинама је у том тренутку била добра. Први пут је слушање страног језика сведено на једну годину студија, тј. два семестра. Овај студијски план је био пионирски у погледу огромне изборности и присутних модула. Оно што се може истаћи као недостатак јесте смештање Методике у групу једносеместралних изборних предмета, што је представљало проблем дипломираним студентима који су се запошљавали као наставници након студија.

Слика 9: Наставни план 2004. година

										Примљено: 27. 6. 2004			
										Орг. јед.	Број	Пројек	Вредност
НАСТАВНИ ПЛАН													
ОСНОВНИХ СТУДИЈА НА СТУДИЈСКОЈ ГРУПИ ЗА СОЦИОЛОГИЈУ													
Основне студије на Студијској групи за социологију за стицање високе стручне спреме за стручни назив: Дипломирани социолог													
ЗА СТРУЧНИ НАЗИВ: ДИПЛОМИРАНИ СОЦИОЛОГ													
										Семестар			
РБ. Назив предмета	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	испит	кредит			
1. Увод у социологију	2+2	2+2							пу	10			
2. Историја социјалних теорија	2+2	2+2							пу	10			
3. Методологија друштвених наука	2+2	2+2							пу	10			
4. Страни језик									пу	10			
(Енглески, Француски, Немачки, Руски)	2+2	2+2											
5. Уводни изборни предмет 1									пу	5			
6. Уводни изборни предмет 2		2+2							пу	5			
7. Уводни изборни предмет 3			2+2						пу	5			
8. Уводни изборни предмет 4		2+2		2005/06					пу	5			
9. Општа социологија I – Модерне социолошке теорије			2+2	2+2					пу	10			
10. Историја социологије			2+2	2+2					пу	10			
11. Методологија друштвених истраживања			2+2	2+2					пу	10			
12. Обавезни изборни предмет 1*			2+2	2+2					пу	10			
13. Обавезни изборни предмет 2*			2+2	2+2					пу	10			
14. Обавезни изборни предмет 3*			2+2	2+2					пу	10			
*Социологија рада, *Социологија политике, *Социологија културе, *Социологија друштвених норми (студент бира 3 од 4)													
Студијски програм са усаврењем на социологију насеља и становништва (Обавезна група предмета I)													
15. Демографија				2+2	2+2				пу	10			
16. Социологија града				2+2	2+2				пу	10			
17. Социологија села				2+2	2+2				пу	10			
18. Социјална екологија / Социологија миграција				2+2	2+2				пу	10			
19. Изборни предмет из обавезне групе II				2+2	2+2				пу	10			
20. Изборни предмет из обавезне групе III				2+2	2+2				пу	10			
Студијски програм за социологију васпитања и образовања (Обавезна група предмета II)													
15. Социологија породице				2+2	2+2				пу	10			
16. Социјална патологија				2+2	2+2				пу	10			
17. Социологије васпитања и образовања				2+2	2+2				пу	10			
18. Социјална психологија				2+2	2+2				пу	10			
19. Изборни предмет из обавезне групе I				2+2	2+2				пу	10			
20. Изборни предмет из обавезне групе III				2+2	2+2				пу	10			

Студијски програм са усмерењем на социологију културе (Обавезна група предмета III)

15. Социологија масовних комуникација	2+2	2+2	пу	10
16. Социологија уметности	2+2	2+2	пу	10
17. Социологија религије	2+2	2+2	пу	10
18. Социологија сазнања	2+2	2+2	пу	10
19. Изборни предмет из обавезне групе I	2+2	2+2	пу	10
20. Изборни предмет из обавезне групе II	2+2	2+2	пу	10

Студијски програм без усмерења

15. Изборни предмет из обавезне групе I, 1	2+2	2+2	пу	10
16. Изборни предмет из обавезне групе I, 2	2+2	2+2	пу	10
17. Изборни предмет из обавезне групе II, 1	2+2	2+2	пу	10
18. Изборни предмет из обавезне групе II, 2	2+2	2+2	пу	10
19. Изборни предмет из обавезне групе III, 1	2+2	2+2	пу	10
20. Изборни предмет из обавезне групе III, 2	2+2	2+2	пу	10

21. Општа социологија II – Савремено друштво	2+2	2+2	пу	10					
22. Слободни изборни предмет 1		2+2	пу	5					
23. Слободни изборни предмет 2		2+2	пу	5					
24. Слободни изборни предмет 3		2+2	пу	5					
25. Слободни изборни предмет 4		2+2	пу	5					
Дипломски испит			пу	30					
Укупан фонд контакт часова:	12+12	12+12	12+12	12+12	12+12	12+12	12+12	2+2	
Укупан број кредита	30	30	30	30	30	30	30	30	240

Легенда: пу – испит се полаже писмено и усмено

Списак изборних уводних предмета (студент бира 4 од 9)

- Социјална антропологија
- Историја XX века
- Политичка економија
- Увод у филозофију
- Логика
- Академско писање
- Основи психологије
- Основи педагогије
- Рад на рачунару

Списак предмета из обавезне групе предмета I

- Демографија
- Социологија села
- Социологија града
- Социјална екологија и социологија миграција

Списак предмета из обавезне групе предмета II

- Социологија породице
- Социологија образовања и васпитања
- Социјална патологија
- Социјална психологија

Списак предмета из обавезне групе предмета III

- Социологија масовних комуникација
- Социологија сазнања
- Социологија религије
- Социологија уметности

Списак слободних изборних предмета у VII семестру:

- Методика наставе социологије
- Маркетинг
- Социјална политика
- Сви понуђени предмети које студент већ није изабрао
- Сви други предмети које одређује Веће студијске групе за социологију за сваку школску годину

Студент стиче право да полаже испит из сваког предмета после семестра у коме је одслушао наставу, по обављеним вежбама и извршеним обавезама предвиђеним наставним програмом.

Успех из предмета се оцењује у току наставе и на финалном испиту. Финални испити се одржавају у јануарском, јунском, септембарском и октобарском испитном року. Укупна оцена се састоји од оцене на финалном испиту и оцена појединих специфичних активности, знања и вештина, кроз различите форме оцењивања, у току наставе. Начин оцењивања и удео појединих делова оцене у укупној оцени дефинише се наставним програмима које усваја Веће студијске групе за социологију.

УПРАВНИК СТ ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

Др Никола Божиловић, ванр. проф.

Прва акредитација наставног плана по новоустановљеним нормама уведених у високо образовање у Републици Србији спроведена је 2008. године. Студијски план Основних академских студија социологије донео је многе новине у складу са почетком примене Болоњске декларације у Србији: праћење стандарда о присуству одређеног процента изборних предмета, ниво оптерећења студената и усаглашеност са системом кредита, усаглашеност присуства академско-општеобразовних, теоријско-методолошких, научно-стручних и стручно-апликативних предмета у оквиру програма, број ППМ предмета и други параметри. Програм је имао 48 једносеместралних предмета. На четвртој години постојала су два модула – први који претпоставља полагање два изборна предмета и други који предвиђа израду завршног рада (10 кредита). Предмети су углавном носили 5 кредита. Програмом је предвиђена и стручна пракса из ППМ предмета. Методички предмети су били заступљени са два изборна блока (четири једносеместрална изборна предмета).

Имена предмета су фокусиранија и операционалнија у односу на садржај који се предаје (нпр. Античке и средњовековне социјалне теорије и Модерне социјалне теорије или када је реч о методолошким предметима – Посматрање и мерење у социологији, Увод у анализу података, те код посебних социологија – Социологија односа међу половима, Српско село и сељаштво, образовање и социјална селекција итд.). Општесоциолошки предмети су појачани Социјалном стратификацијом и Институцијама модерног друштва.

Изборни предмети у првој години, тј. у прва два семестра су општеобразовни, а ту је своје место нашао и страни језик, који се реализује током два семестра. У општеобразовне предмете се уводи Информатика. Социолошки изборни блокови обилују научно-стручним и стручно-апликативним предметима: Европски град, Етничке групе и нације, Кич култура, Историјска социологија итд. Број часова предавања и вежби је уравнотежен, као и број часова активне наставе на свим годинама.

Слика 10: Наставни план 2008. година

Универзитет у Нишу Филозофски факултет		Акредитација студијског програма		Основне академске студије социологије		Часови активне наставе			Остали часови	ЕС ПБ
						II	V	ДОН		
Распоред предмета по семестрима и годишња студија										
Шифра предмета	Назив предмета	С	Тип	Статус предмета	Часови активне наставе			Остали часови	ЕС ПБ	
					II	V	ДОН			
ПРВА ГОДИНА										
1.	СОЦОАС1	Увод у социологију	I	ТМ	О	2	2			5
2.	СОЦОАС2	Активне и средњовековне социјалне теорије	I	ТМ	О	2	2			5
3.	СОЦОАС3	Социокултурна антропологија	I	АО	О	2	2			5
4.	СОЦОАС4	Посматрање и мерење у социологији	I	СА	О	2	2			5
5.	СОЦИБ1	Предмет изборног блока 1	I	АО	ИБ	2	2			5
6.	СОЦИБ2	Предмет изборног блока 2	I	АО	ИБ	1,5	0,5			5
7.	СОЦОАС5	Општа социологија	II	ТМ	О	2	2			5
8.	СОЦОАС6	Модерне социјалне теорије	II	ТМ	О	2	2			5
9.	СОЦОАС7	Социјална демографија	II	СА	О	2	2			5
10.	СОЦОАС8	Увод у анализу података	II	СА	О	2	2			5
11.	СОЦИБ3	Предмет изборног блока 3	II	АО	ИБ	2	2			5
12.	СОЦИБ4	Предмет изборног блока 4	II	АО	ИБ	1	1			5
						Укупно часова активне наставе по годишња студија =				60
ДРУГА ГОДИНА										
1.	СОЦОАС9	Савремене социјалне теорије	III	ТМ	О	2	2			5
2.	СОЦОАС10	Научни метод у социологији	III	ТМ	О	2	2			5
3.	СОЦОАС11	Културологија	III	АО	О	2	2			5
4.	СОЦОАС12	Социологија сазнања	III	СА	О	2	2			5
5.	СОЦОАС13	Социјална психологија	III	НС	О	2	2			5
6.	СОЦИБ5	Предмет изборног блока 5	III	НС	ИБ	1	1			5
7.	СОЦОАС14	Социјална стратификација	IV	ТМ	О	2	2			5
8.	СОЦОАС15	Основни историјски извори	IV	ТМ	О	2	2			5
9.	СОЦОАС16	Социологија културе	IV	НС	О	2	2			5
10.	СОЦОАС17	Социологија науке	IV	ТМ	О	2	2			5
11.	СОЦИБ6	Предмет изборног блока 6	IV	СА	ИБ	1	1			5
12.	СОЦИБ7	Предмет изборног блока 7	IV	СА	ИБ	1	1			5
						Укупно часова активне наставе по годишња студија =				60
ТРЕЋА ГОДИНА										
1.	СОЦОАС18	Социологија политике	V	НС	О	2	2			5
2.	СОЦОАС19	Социологија морала	V	НС	О	2	2			5

		 Универзитет у Нишу Филозофски факултет								
		Акредитација студијског програма								
		Основне академске студије социологије								
3.	СОЦОАС20	Социологија породице	V	НС	О	2	2			5
4.	СОЦОАС21	Социологија села	V	НС	О	2	2			5
5.		Институције модерног друштва	V	СА	О	2	2			5
6.	СОЦИБ8	Предмет изборног блока 8	V	АО	ИБ	1	1			5
7.	СОЦОАС23	Политика култура и културне претпоставке савремене политике	VI	НС	О	2	2			5
8.	СОЦОАС24	Социологија права	VI	ТМ	О	2	2			5
9.	СОЦОАС25	Социологија односа међу половима	VI	СА	О	2	2			5
10.	СОЦОАС26	Српско село и сељаштво	VI	СА	О	2	2			5
11.		Социјална политика	VI	СА	О	2	2			5
12.	СОЦИБ9	Предмет изборног блока 9	VI	НС	ИБ	2	2			5
							Укупно часова активне наставе по години студија =			60
ЧЕТВРТА ГОДИНА										
1.	СОЦОАС28	Социологија религије	VII	НС	О	2	2			5
2.	СОЦОАС29	Социологија васпитања и образовања	VII	НС	О	2	2			5
3.	СОЦОАС30	Социологија мисаоног комуникациоња	VII	НС	О	2	2			5
4.	СОЦОАС31	Економска социологија	VII	НС	О	2	2			5
5.	СОЦОАС32	Социологија града	VII	НС	О	2	2			5
6.	СОЦОАС33	Религија у савременом друштву	VIII	СА	О	2	2			4
7.	СОЦОАС34	Образовање и социјална селекција	VIII	СА	О	2	2			5
8.	СОЦОАС35	Медијско образовање	VIII	СА	О	2	2			5
9.	СОЦОАС36	Социологија рада	VIII	НС	О	2	2			5
10.		Стручна пракса из ИПМ предмета	VIII	СА	О					6
Модул 1										
11.	СОЦИБ10	Предмет изборног блока 10	VIII	НС	ИБМ	1	1			5
12.	СОЦИБ11	Предмет изборног блока 11	VIII	СА	ИБМ	1	1			5
Модул 2										
13.	СОЦОАС37	Завршни рад	VIII		ИБМ					1
							Укупно часова активне наставе по години студија =			60
							Укупно	Укупно	Укупно	
							Укупно часова активне наставе у свим годинама студија			
Укупно ЕСПБ бодова										240

Тип предмета: АО – Академско-општеобразовни; ТМ – теоријско-методолошки; НС – научно-стручни; УС – уметничко-стручни; СА – стручно-апликативни.
Статус предмета: ИБ – изборни; ИБМ – изборни за појединачни модул.
Часови активне наставе: П – предавања; В – вежбе; ДОН – Други облици наставе (лабораторijske вежбе, семинари и др.); СИР – студијски истраживачки рад.

	Универзитет у Нишу Филозофски факултет	
	Акредитација студијског програма	
	Основне академске студије социологије	

Изборна настава на студијском програму

	Шифра предмета	Назив предмета	Тип	Статус предмета	Часови активне наставе				ЕСПБ
					П	В	ДОН	СИР	
Предмети изборног блока 1									
1	СОЦОАС101	Енглески језик 1	АО	ИБ	2	2			5
2	СОЦОАС102	Немачки језик 1	АО	ИБ	2	2			5
3	СОЦОАС103	Француски језик 1	АО	ИБ	2	2			5
4	СОЦОАС104	Руски језик 1	АО	ИБ	2	2			5
Предмети изборног блока 2									
5	СОЦОАС105	Филозофија историје	АО	ИБ	1	1			5
6	СОЦОАС111	Информатика	АО	ИБ	2	0			5
7		Увод у психологију (или Психологија 1)	АО	ИБ	1	1			5
Предмети изборног блока 3									
8	СОЦОАС107	Енглески језик 2	АО	ИБ	2	2			5
9	СОЦОАС108	Немачки језик 2	АО	ИБ	2	2			5
10	СОЦОАС109	Француски језик 2	АО	ИБ	2	2			5
11	СОЦОАС110	Руски језик 2	АО	ИБ	2	2			5
Предмети изборног блока 4									
12		Увод у Педагозију (или Педагозија 1)	АО	ИБ	1	1			5
13	СОЦОАС112	Академско писање	АО	ИБ	1	1			5
Предмети изборног блока 5									
14	СОЦОАС114	Социологија тржишне економије српског друштва	НС	ИБ	1	1			5
15	СОЦОАС123	Социјална историја рада	НС	ИБ	1	1			5
16	СОЦОАС128	Социологија физичке комуникације	СА	ИБМ	2	1			5
Предмети изборног блока 6									
17	СОЦОАС115	Етничке групе и кичме	НС	ИБМ	1	1			5
18	СОЦОАС126	Европски грађ	НС	ИБМ	1	1			5
19	СОЦОАС113	Социологија друштвене промене	НС	ИБ	1	1			5
Предмети изборног блока 7									
20	СОЦОАС117	Социјална патологија	СА	ИБ	1	1			5
21	СОЦОАС120	Етнокултура Срба	АО	ИБ	1	1			5
22	СОЦОАС124	Историјска социологија	НС	ИБ	1	1			5
23	СОЦОАС118	Кич култура	НС	ИБ	1	1			5
Предмети изборног блока 8									
24	СОЦОАС119	Увод у светске религије	АО	ИБ	1	1			5
25	СОЦОАС120	Социјалне неједнакости и сиромаштво	СА	ИБ	1	1			5
26	СОЦОАС118	Друштвена конструкција лезбијанца	СА	ИБ	1	1			5
27		Социологија омшанике	СА	ИБ	1	1			5
Предмети изборног блока 9									
28		Методика наставе социологије 1	СА	ИБ	1	1			5
29		Методика наставе грађанског васпитања 1	СА	ИБ	1	1			5
Предмети изборног блока 10									
30		Методика наставе социологије 2	СА	ИБМ	1	1			5
31		Методика наставе грађанског васпитања 2	СА	ИБМ	1	1			5
Предмети изборног блока 11									
32		Педагозија (или Педагозија 2)	СА	ИБМ	1	1			5
33		Психологија (или Психологија 2)	СА	ИБМ	1	1			5
34		Завршни рад	СА	ИБМ				Остали часови 1	10

	Универзитет у Нишу Филозофски факултет	
	Акредитација студијског програма	
	Основне академске студије социологије	

Распоред ППМ (психолошко-педагошко-методичког) предмета на студијском програму

Обавезни предмети који имају статус ППМ предмета

	Шифра предмета	Назив предмета	С	Тип	Статус предмета	Часови активне наставе			Остали часови	ЕС ПБ
						П	В	ДОН		
ДРУГА ГОДИНА										
1.	СОЦОАС13	Социјална психологија	III	НС	О	2	2			5
ЧЕТВРТА ГОДИНА										
2.	СОЦОАС29	Социологија васпитања и образовања	VII	НС	О	2	2			5
3.	СОЦОАС34	Образовање и социјална селекција	VIII	СА	О	2	2			5
4.		Стручна пракса из ППМ предмета	VIII	СА	О					6

Изборни предмети који имају статус ППМ предмета

	Шифра предмета	Назив предмета	Тип	Статус предмета	Часови активне наставе				ЕСТПБ
					П	В	ДОН	СИР	
Предмет изборног блока 2									
5.		Увод у психологију (или Психологија 1)	АО	ИБ	1	1			5
Предмет изборног блока 4									
6.		Увод у Педагогију (или Педагогија 1)	АО	ИБ	1	1			5
Предмети изборног блока 9									
7.		Методика наставе социологије 1	СА	ИБ	1	1			5
8.		Методика наставе грађанског васпитања 1	СА	ИБ	1	1			5
Предмети изборног блока 10									
9.		Методика наставе социологије 2	СА	ИБМ	1	1			5
10.		Методика наставе грађанског васпитања 2	СА	ИБМ	1	1			5
Предмети изборног блока 11									
11.		Педагогија (или Педагогија 2)	СА	ИБМ	1	1			5
12.		Психологија (или Психологија 2)	СА	ИБМ	1	1			5

Студијски план који је акредитован 2014. године у новом циклусу акредитације релативно је сличан претходном, уз очигледан напор да се поједини уочени недостаци отклоне. Концепција није битно мењана. Свих 48 предмета било је једносеместрално. Новина у односу на претходни програм јесте у томе што је Стручна пракса, која је предвиђена са 6 кредита, морала и није морала бити из групе ППМ предмета. ППМ предмети су били смештени у девети, десети и једанаести изборни блок, док је методика била заступљена са 3 једносеместрална изборна предмета. И даље су била присутна два модула, од којих је један предвиђао полагање два изборна предмета, а други израду завршног рада. Позиција изборних социолошких предмета је унеколико била промењена, јер више нису били груписани искључиво на вишим годинама, него су неки предмети који представљају друштвене феномене били спуштени на ниже године, са идејом да након упознавања феномена студенти могу приступити теоријско-методолошкој анализи уз усвајање ових знања на вишим годинама. Већина предмета носила је 5 кредита, док је неколико изборних носило 4 кредита. Број часова активне наставе на свим годинама је уједначен, као и однос часова предавања и вежби. Наставу су реализовали одговарајући кадрови запослени са пуним радним временом на Филозофском факултету. У овом наставном програму посебна пажња је била посвећена усклађивању исхода предмета и компетенција студената са потребама савремене социолошке експертизе. Основни циљ био је припремање студената за тржиште рада.

Слика 11: Наставни план из 2014. године

		Универзитет у Нишу, Филозофски факултет									
		Основне академске студије				Социологија					
Распоред предмета по семестрима и годинама студија											
	Ш	Назив предмета	С	Тип	Статус предмета	Часови активне наставе			Остали часови	ЕСПБ	
						П	В	ДОН			
ПРВА ГОДИНА											
1.	СОЦОАС1	Увод у социологију	I	ТМ	О	2	2			5	
2.	СОЦОАС2	Античке и средњовековне социјалне теорије	I	ТМ	О	2	2			5	
3.	СОЦОАС3	Социокултурна антропологија	I	АО	О	2	2			5	
4.	СОЦОАС4	Социјална психологија	I	НС	О	2	2			5	
5.	СОЦИБ1	Предмет изборног блока 1	I	АО	ИБ	2	2			4	
6.	СОЦИБ2	Предмет изборног блока 2	I	АО	ИБ	1	1			4	
7.	СОЦОАС5	Општа социологија	II	ТМ	О	2	2			5	
8.	СОЦОАС6	Модерне социјалне теорије	II	ТМ	О	2	2			5	
9.	СОЦОАС7	Посматрање и мерење у социологији	II	СА	О	2	2			5	
10.	СОЦОАС8	Социјална демографија	II	СА	О	2	2			4	
11.	СОЦОАС9	Социјална патологија	II	СА	О	2	2			4	
12.	СОЦИБ3	Предмет изборног блока 3	II	АО	ИБ	2	2			4	
13.	СОЦИБ4	Предмет изборног блока 4	II	АО	ИБ	1	1			5	
Укупно часова активне наставе на години студија						=24					60
ДРУГА ГОДИНА											
1.	СОЦОАС10	Социјална стратификација	III	ТМ	О	2	2			5	
2.	СОЦОАС11	Увод у анализу података	III	СА	О	2	2			5	
3.	СОЦОАС12	Културологија	III	АО	О	2	2			5	
4.	СОЦОАС13	Социологија сивања	III	СА	О	2	2			5	
5.	СОЦОАС14	Институције модерног друштва	III	АО	О	2	2			5	
6.	СОЦИБ5	Предмет изборног блока 5	III	НС	ИБ	1	1			5	
7.	СОЦОАС15	Савремене социјалне теорије	IV	ТМ	О	2	2			5	
8.	СОЦОАС16	Научни метод у социологији	IV	ТМ	О	2	2			5	
9.	СОЦОАС17	Социологија културе	IV	НС	О	2	2			5	
10.	СОЦОАС18	Социологија масовног комуникација	IV	НС	О	2	2			5	
11.	СОЦИБ6	Предмет изборног блока 6	IV	НС	ИБ	1	1			5	
12.	СОЦИБ7	Предмет изборног блока 7	IV	СА	ИБ	1	1			5	
Укупно часова активне наставе на години студија						=21					60
ТРЕЋА ГОДИНА											
1.	СОЦОАС19	Социологија морала	V	НС	О	2	2			5	
2.	СОЦОАС20	Социологија политике	V	НС	О	2	2			5	
3.	СОЦОАС21	Социологија породице	V	НС	О	2	2			5	
4.	СОЦОАС22	Социологија села	V	НС	О	2	2			5	
5.	СОЦОАС23	Основни истраживачки методи	V	ТМ	О	2	2			5	
6.	СОЦИБ8	Предмет изборног блока 8	V	НС	ИБ	1	1			5	
7.	СОЦОАС24	Политичка култура и културне претпоставке савремене политике	VI	НС	О	2	2			5	
8.	СОЦОАС25	Социологија права	VI	ТМ	О	2	2			5	
9.	СОЦОАС26	Социологија односа међу	VI	СА	О	2	2			5	

	Универзитет у Нишу, Филозофски факултет		
	Основне академске студије		
	Социологија		

		половица							
10.	СОЦОАС27	Српско село и сељаштво	VI	СА	О	2	2		5
11.	СОЦОАС28	Социјална политика	VI	СА	О	2	2		5
12.	СОЦИБ9	Предмет изборног блока 9	VI	СА	ИБ	1	1		5
Укупно часова активне наставе на годиној студија						=21			60

ЧЕТВРТА ГОДИНА

1.	СОЦОАС29	Социјална религије	VII	НС	О	2	2		5
2.	СОЦОАС30	Социјална васпитања и образовања	VII	НС	О	2	2		5
3.	СОЦОАС31	Социјална наука	VII	ТМ	О	2	2		5
4.	СОЦОАС32	Економска социологија	VII	НС	О	2	2		5
5.	СОЦОАС33	Социјална грађа	VII	НС	О	2	2		5
6.	СОЦОАС34	Етикета у савременом друштву	VIII	СА	О	2	2		4
7.	СОЦОАС35	Образовање и социјална селекција	VIII	СА	О	2	2		5
8.	СОЦОАС36	Медијско образовање	VIII	СА	О	2	2		5
9.	СОЦОАС37	Социјална рада	VIII	НС	О	2	2		5
Могул 1									
10.	СОЦИБ10	Предмет изборног блока 10	VII	СА	ИБМ	1	1		5
11.	СОЦИБ11	Предмет изборног блока 11	VIII	СА	ИБМ	1	1		5
Могул 2									
12.	СОЦОАС38	Завршни рад	VIII		ИБМ				4 10
Укупно часова активне наставе на годиној студија						=20			60
13.	СОЦОАС39	Стручна пракса ¹	VIII	СА	О				6
Укупно ЕСПБ бодова									240

Изборна настава на студијском програму

	Ш	Назив предмета	Тип	Статус предмета	Часови активне наставе				ЕСПБ
					II	B	ДОН	СНР	
Предмети изборног блока 1									
1.	СОЦОАС101	Енглески језик 1	АО	ИБ	2	2			4
2.	СОЦОАС102	Немачки језик 1	АО	ИБ	2	2			4
3.	СОЦОАС103	Француски језик 1	АО	ИБ	2	2			4
4.	СОЦОАС104	Руски језик 1	АО	ИБ	2	2			4
Предмети изборног блока 2									
5.	СОЦОАС105	Етнокултура Срба	АО	ИБ	1	1			4
6.	СОЦОАС106	Увод у светске религије	АО	ИБ	1	1			4
7.	СОЦОАС107	Филозофска историја	АО	ИБ	1	1			4
Предмети изборног блока 3									
8.	СОЦОАС108	Енглески језик 2	АО	ИБ	2	2			4
9.	СОЦОАС109	Немачки језик 2	АО	ИБ	2	2			4
10.	СОЦОАС110	Француски језик 2	АО	ИБ	2	2			4
11.	СОЦОАС111	Руски језик 2	АО	ИБ	2	2			4

¹ Стручна пракса може али и не мора да буде из ШЕМ предмета.

		Универзитет у Нишу, Филозофски факултет					
		Основне академске студије Социологија					
Предмети изборног блока 4							
12.	СОЦОАС112	Педгошка	АО	ИБ	2	0	5
13.	СОЦОАС113	Академско писање у социологији	АО	ИБ	1	1	5
Предмети изборног блока 5							
14.	СОЦОАС114	Социологија традиције српског друштва	НС	ИБ	1	1	5
15.	СОЦОАС115	Социјална историја рада	НС	ИБ	1	1	5
16.	СОЦОАС116	Социологија друштвене промене	НС	ИБ	1	1	5
17.	СОЦОАС117	Историјска социологија	НС	ИБ	1	1	5
Предмети изборног блока 6							
18.	СОЦОАС118	Етничке групе и миграце	НС	ИБ	1	1	5
19.	СОЦОАС119	Европски град	НС	ИБ	1	1	5
20.	СОЦОАС120	Социјална екологија	НС	ИБ	1	1	5
21.	СОЦОАС121	Социологија мањинску идентитета	НС	ИБ	1	1	5
Предмети изборног блока 7							
22.	СОЦОАС122	Социологија старења	СА	ИБ	1	1	5
23.	СОЦОАС123	Кич култура	СА	ИБ	1	1	5
24.	СОЦОАС124	Увод у романолију	СА	ИБ	1	1	5
Предмети изборног блока 8							
25.	СОЦОАС125	Социјалне неједнакости и сиромаштво	НС	ИБ	1	1	5
26.	СОЦОАС126	Друштвена конструкција девијанција	НС	ИБ	1	1	5
27.	СОЦОАС127	Социологија омладине	НС	ИБ	1	1	5
28.	СОЦОАС128	Социологија физичке комуникације	НС	ИБ	1	1	5
Предмети изборног блока 9							
29.	СОЦОАС129	Методика наставе друштвено-хуманистичким наука I	СА	ИБ	1	1	5
30.	СОЦОАС130	Насиље, васпитање знемирицање и достваљање деце	СА	ИБ	1	1	5
Предмети изборног блока 10							
31.	СОЦОАС131	Методика наставе грађанског васпитања	СА	ИМ	1	1	5
32.	СОЦОАС132	Школска педгошка	СА	ИМ	2	2	5
Предмети изборног блока 11							
33.	СОЦОАС133	Методика наставе социологија I	СА	ИМ	1	1	5
34.	СОЦОАС134	Педгошка психологија	СА	ИМ	2	1	5

Најновији наставни план и програм основних студија на Департману за социологију акредитован је 2021. године. Резултат је настојања чланова Департмана да унапреде квалитет студирања и ниво стечених компетенција студената. Основна интенција је била да се смањи број предмета, у чему се унеколико успело. Наиме, сада их је 45 укључујући педагошку и стручну праксу. Укинути су модули и не постоји могућност израде завршног рада уместо полагања два изборна предмета. Понуђена је широка палета општесоциолошких и посебносоциолошких дисциплина. Обавезни предмети су углавном остали исти док је понуда изборних предмета донекле обогаћена у намери да се одговори на промене у

савременом друштву: Грађанско друштво, Информационо друштво и Социологија окружења. Број часова предавања и вежби је уједначен, а наставу реализују запослени на Филозофском факултету у Нишу са пуним радним временом. Програм садржи одговарајући број ППМ предмета, који је усаглашен са актуелним законским одредбама. Сви студенти пролазе методичку обуку кроз три понуђена изборна курса. Планом су предвиђене и педагошка и стручна пракса.

Слика 12: Наставни план из 2021. године

Студијски програм: Социологија										
Организација студија: Семестар										
Р.бр.	Шифра предмета	Назив предмета	Б	Тип	Активна настава				Остали часови	ЕСПБ
					П	В	ДОН	ИР		
ПРВА ГОДИНА										
1	21.OSO001	Увод у социологију	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
2	21.OSO002	Историја социјалних теорија 1	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
3	21.OPSN01	Психологија	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
4	21.OSOB01	Предмет изборног блока 1 (ОАС-СОЦ) (бира се 1 од 7)	1		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	4.00
	21.OETA21	Енглески језик А2.1	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.OFSA11	Француски језик А1.1	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.ORSA11	Руски језик А1.1	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.OETB11	Енглески језик Б1.1	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.ONSA21	Немачки језик А2.1	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.OFSA21	Француски језик А2.1	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.ORSA21	Руски језик А2.1	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
5	21.OSOB02	Предмет изборног блока 2 (ОАС-СОЦ) (бира се 1 од 3)	1		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
	21.OSO034	Увод у светске религије	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO035	Грађанско друштво	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO003	Социокултурна антропологија	1	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
Укупно часова по виду наставе у блоку					10.00	10.00	0.00	0.00	0.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у блоку					20.00					27.00
Укупно часова наставе у блоку					20.00					
6	21.OSO004	Општа социологија	2	ТМ	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
7	21.OSO005	Историја социјалних теорија 2	2	ТМ	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
8	21.OSO006	Посматрање и мерење у социологији	2	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
9	21.OSO007	Социјална демографија	2	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
10	21.OPDN1	Педагогија	2	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
11	21.OSOB03	Предмет изборног блока 3 (ОАС-СОЦ) (бира се 1 од 7)	2		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	4.00
	21.OETA22	Енглески језик А2.2	2	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.OFSA12	Француски језик А1.2	2	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.ORSA12	Руски језик А1.2	2	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.OETB12	Енглески језик Б1.2	2	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.ONSA22	Немачки језик А2.2	2	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.OFSA22	Француски језик А2.2	2	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.ORSA22	Руски језик А2.2	2	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
Укупно часова по виду наставе у блоку					12.00	12.00	0.00	0.00	0.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у блоку					24.00					33.00
Укупно часова наставе у блоку					24.00					
Укупно часова по виду наставе у години					22.00	22.00	0.00	0.00	0.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у години					44.00					60.00
Укупно часова наставе у години					44.00					
ДРУГА ГОДИНА										
12	21.OSO008	Социјална стратификација	3	ТМ	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
13	21.OSO009	Увод у анализу података	3	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00

Студијски програм: Социологија										
Организација студија: Семестар										
Р.бр.	Шифра предмета	Назив предмета	Б	Тип	Активна настава				Остали часови	ЕСПБ
					П	В	ДОН	ИР		
14	21.OPSN11	Социјална психологија	3	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
15	21.OSOB05	Предмет изборног блока 4 (ОАС-СОЦ) (бира се 1 од 3)	3		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
	21.OSO036	Социологија транзиције орског друштва	3	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	6.00
	21.OSO038	Информационо друштво	3	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	6.00
	21.OSO039	Културологија	3	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	6.00
16	21.OSOB06	Предмет изборног блока 5 (ОАС-СОЦ) (бира се 1 од 7)	3		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	4.00
	21.OETB11	Енглески језик Б1.1	3	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.OFSA21	Француски језик А2.1	3	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.ORSA21	Руски језик А2.1	3	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.OETB21	Енглески језик Б2.1	3	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.ONSB11	Немачки језик Б1.1	3	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.OFSB11	Француски језик Б1.1	3	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
	21.ORSB11	Руски језик Б1.1	3	АО	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	4.00
Укупно часова по виду наставе у блоку					10.00	10.00	0.00	0.00	0.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у блоку					20.00					27.00
Укупно часова наставе у блоку					20.00					
17	21.OSO011	Савремене социолошке теорије	4	ТМ	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
18	21.OSO012	Научни метод у социологији	4	ТМ	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	7.00
19	21.OSO013	Социологија културе	4	НС	3.00	2.00	0.00	0.00	0.0	7.00
20	21.OSO014	Педагошка пракса 1 (ОАС-СОЦ)	4	СА	0.00	0.00	0.00	0.00	6.0	3.00
21	21.OSOB07	Предмет изборног блока 6 (ОАС-СОЦ) (бира се 1 од 3)	4		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
	21.OSO040	Етничке групе и нације	4	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO041	Европски град	4	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO042	Демографија партнерства и рађања	4	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
22	21.OSOB08	Предмет изборног блока 7 (ОАС-СОЦ) (бира се 1 од 3)	4		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
	21.OSO043	Социологија старења	4	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO049	Социологија окружења	4	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO045	Социјална политика	4	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
Укупно часова по виду наставе у блоку					11.00	10.00	0.00	0.00	6.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у блоку					21.00					33.00
Укупно часова наставе у блоку					27.00					
Укупно часова по виду наставе у години					21.00	20.00	0.00	0.00	6.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у години					41.00					60.00
Укупно часова наставе у години					47.00					
ТРЕЋА ГОДИНА										
23	21.OSO015	Социологија политике	5	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
24	21.OSO021	Социологија рода и сексуалности	5	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
25	21.OSO017	Социологија села	5	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
26	21.OSO018	Основни истраживачки нацрти	5	ТМ	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00

Студијски програм: Социологија

Организација студија: Семестар

Р.бр	Шифра предмета	Назив предмета	Б	Тип	Активна настава				Остали часови	ЕСПБ
					П	В	ДОН	ИР		
27	21.OSO009	Предмет изборног блока 8 (OAC-COЦ) (бира се 1 од 3)	5		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
	21.OSO046	Историјска социологија	5	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO047	Друштвене девијације	5	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO048	Социологија оmlадине	5	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
Укупно часова по виду наставе у блоку					10.00	10.00	0.00	0.00	0.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у блоку					20.00					29.00
Укупно часова наставе у блоку					20.00					
28	21.OSO016	Социокултурне претпоставке политике	6	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
29	21.OSO020	Социологија права	6	ТМ	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
30	21.OSO016	Социологија породице	6	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
31	21.OSO022	Педагошка пракса 2 (OAC-COЦ)	6	Са	0.00	0.00	0.00	0.00	6.0	3.00
32	21.OSO023	Економска социологија	6	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
33	21.OSO010	Предмет изборног блока 9 (OAC-COЦ) (бира се 1 од 2)	6		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
	21.OSO050	Методика наставе друштвено-хуманистичких наука 1	6	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO051	Насиље, васпитно занемаривање и злостављање деце	6	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
Укупно часова по виду наставе у блоку					10.00	10.00	0.00	0.00	6.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у блоку					20.00					31.00
Укупно часова наставе у блоку					26.00					
Укупно часова по виду наставе у години					20.00	20.00	0.00	0.00	6.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у години					40.00					60.00
Укупно часова наставе у години					46.00					
ЧЕТВРТА ГОДИНА										
34	21.OSO024	Социологија религије	7	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
35	21.OSO025	Социологија васпитања и образовања	7	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
36	21.OSO027	Социологија града	7	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
37	21.OSO011	Предмет изборног блока 10 (OAC-COЦ) (бира се 1 од 3)	7		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
	21.OSO037	Социологија морала	7	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO057	Увод у ромологију	7	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO044	Социологија филмске комуникације	7	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
38	21.OSO012	Предмет изборног блока 11 (OAC-COЦ) (бира се 1 од 2)	7		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
	21.OSO052	Методика наставе грађанског васпитања	7	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO058	Методика наставе друштвено-хуманистичких наука 2	7	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
39	21.OSO028	Педагошка пракса 3 (OAC-COЦ)	7	СА	0.00	0.00	0.00	0.00	6.0	3.00
Укупно часова по виду наставе у блоку					10.00	10.00	0.00	0.00	6.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у блоку					20.00					30.00
Укупно часова наставе у блоку					26.00					
Укупно часова по виду наставе у години					20.00	20.00	0.00	0.00	12.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у години					40.00					60.00
Укупно часова наставе у години					52.00					

Организација студија: Семестар

Р.бр	Шифра предмета	Назив предмета	Б	Тип	Активна настава				Остали часови	ЕСПБ
					П	В	ДОН	ИР		
42	21.OSO010	Социологија мањинских идентитета	8	НС	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	6.00
43	21.OSO026	Социологија сазнања	8	ТМ	2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
44	21.OSO013	Предмет изборног блока 12 (OAC-COЦ) (бира се 1 од 4)	8		2.00	2.00	0.00	0.00	0.0	5.00
	21.OSO054	Социологија масовног комуницирања	8	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO055	Право на град	8	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO053	Образовање и социјална селекција	8	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
	21.OSO056	Српско село и сељаштво	8	СА	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00	5.00
45	21.OSO033	Стручна пракса (OAC-COЦ)	8	СА	0.00	0.00	0.00	0.00	6.0	3.00
Укупно часова по виду наставе у блоку					10.00	10.00	0.00	0.00	6.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у блоку					20.00					30.00
Укупно часова наставе у блоку					26.00					
Укупно часова по виду наставе у години					20.00	20.00	0.00	0.00	12.00	
Укупно часова активне наставе и ЕСПБ у години					40.00					60.00
Укупно часова наставе у години					52.00					

Закључна разматрања

Студије социологије су успостављене паралелно са почетком рада Филозофског факултета у Нишу, након великих друштвених промена у тадашњој Југославији и после студентских немира крајем шездесетих година. Како је Филозофски факултет у Београду био главно место студентских окупљања и организовања отпора тадашњем режиму, то је утицало и на политику ширења високошколске мреже у Србији, уз отклон од кадрова са овог Факултета. И програмски су студије социологије биле конципирание тако да се правила јасна разлика у односу на студије социологије на Филозофском факултету у Београду. Планови које смо анализирали говоре нам о развојном путу студија социологије на Универзитету у Нишу, који се развијао у правцу студија социологије културе и образовања, на почетку, а потом у правцу развијања опште социологије, посебних социологија и методологије.⁵

У време отварања овог плана социологија је у периоду самоуправног социјализма била наука под јаким идеолошким утицајем, те је и план студија био под утицајем идеолошких кретања и промена. И само отварање овог плана, како је већ истакнуто, било је резултат различитих политичких односа. У прво време, како је анализа почетних дешавања и показала, новооснована Група за социологију ослањала се на помоћ Факултета политичких наука и Института друштвених наука у покривању наставе. Овај студијски план је од самог почетка претендовао да буде различит у односу на план који је постојао на Филозофском факултету у Београду. Културолошко усмерење се огледало у изучавању сродних дисциплина (Историја културе и цивилизације, Естетика), али и у развијеној листи посебних социологија (Социологија уметности, Социологија морала). Након почетних тешкоћа планови се мењају са јасном интенцијом ојачавања социолошке експертизе у области општесоциолошких и методолошких предмета, али и задржавања палете посебних социологија у области културе и образовања. И друге посебне социологије биле су развијане: Социологија породице, Социологија насеља, Социологија рада итд.

Група за социологију на Филозофском факултету у Нишу је почетком деведесетих година прошлога века прва у Србији увела иновативан план са великим бројем изборних предмета и модулима. Планови од оснивања имају изражену оријентацију ка наставничком занимању, са великим бројем предмета који се данас убрајају у групу ППМ предмета. Такође, од оснивања је присутна методичка обука кроз методичке предмете.

Новији планови с почетка XXI века креирани су са јасном интенцијом да исходи предмета буду у сагласности са компетенцијама студената у циљу осавремењавања социолошке експертизе и конкурентности и препознавања на тржишту рада (Јарић, Ђерић, 2019). Планови се развијају у складу са стандардима савременог ви-

⁵ Компаративна анализа академског изучавања социологије у Југославији шире у: Bogdanović i drugi, 2009, *Sociologija u Srbiji 1959–2009. Institucionalni razvoj*. Beograd: Službeni glasnik – Filozofski fakultet.

соког образовања, због чега студенти успешно учествују на студентским разменама и настављају студије на другим универзитетима у Србији или иностранству. Присутна изборност оставља студентима могућност да креирају свој профил у складу са преференцијама. Развој плана је пратила и кадровска политика која је резултирала добром покривеношћу часова предавања и вежби наставницима и сарадницима који су запослени са пуним радним временом на Филозофском факултету у Нишу.

Литература

- Bogdanović i drugi, 2009, *Sociologija u Srbiji 1959–2009. Institucionalni razvoj*. Beograd: Službeni glasnik – Filozofski fakultet.
- Grbović, V. 1990, „Osnivanje i razvoj katedri za sociologiju“ u *Sociologija u Jugoslaviji – institucionalni razvoj*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu
- Jarić, I., Đerić, M., 2019, „Kurikulum i tržište rada: uporedna analiza kurikularnih ishoda studijskog programa sociologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i traženih kompetencija na tržištu rada“, *Sociologija*, Vol. 61, str. 718–741.
- Ранковић М. и Марјановић М.: „Настава социологије на универзитетима у Београду, Нишу и Новом Саду“, *Социолошки преглед*, 2–3/1975, стр. 5–24.
- Stjepanović Zaharijevski, D., Gavrilović, D., Đorić G., Stojić, G. (2009) „Departman za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu 1971–2009.“ u: *Sociologija u Srbiji 1959–2009. Institucionalni razvoj*. Beograd: Službeni glasnik - Filozofski fakultet. str. 135–158.
- Сто година социологије у Србији, Социолошки преглед, посебно издање*, 3–4, 2012.

Natalija Jovanović
Danijela Gavrilović

CURRICULA OF BACHELOR STUDIES IN SOCIOLOGY AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ

Abstract: The article provides an overview of the curricula implemented at the Department of Sociology starting from its foundation until now. A detailed analysis indicates the trends in the development of the study of sociology and the basic issues the department has faced through various periods. Similarly, we have attempted to detect the main results and achievements of these processes, as well as the development of sociological thought and higher education in Serbia and the world. The refinement of the bachelor studies of sociology curricula has had the intention of contributing to a modern approach to the study of social phenomena and a complete transfer of knowledge in the domain of sociology.

Key Words: curriculum, sociology, bachelor studies

Гордана В. Стојић¹
Александра З. Николајевић²
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Прегледни научни рад
UDK 316:378.2(497.11 Ниш)
Примљено: 29.12.2021.
Ревидирана верзија: 08.2.2022.
Одобрено за штампу: 09.2.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.06

ПОСЛЕДИПЛОМСКЕ (МАГИСТАРСКЕ) СТУДИЈЕ НА ГРУПИ ЗА СОЦИОЛОГИЈУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ³

Апстракт: У раду се разматрају развој и остварени резултати последипломских (магистарских) студија организованих на Групи за социологију Филозофског факултета у Нишу. Анализирани су наставни планови, број и структура студената, број и тематска усмереност магистарских теза. У раду се указује на утицај различитих чинилаца на развој последипломских студија (друштвено окружење, институционални, организациони и унутарнаучни чиниоци).

Кључне речи: социологија, последипломске студије, магистри, Студијска група за социологију, Филозофски факултет у Нишу.

Увод

У развоју Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу могу се разликовати два периода: од оснивања до реформи у складу са Болоњском декларацијом и од реформи до данас. У првом периоду студије су биле организоване на три нивоа: основне и магистарске студије и стицање доктората, а у једном периоду су биле предвиђене и специјалистичке студије. После реформе професионално образовање социолога одвија се кроз основне, мастер и докторске академске студије.

Предмет рада су последипломске (магистарске) студије социологије на Филозофском факултету у Нишу. Циљ је да се прикаже организација ових студија и остварени резултати – биће анализирани наставни планови, број и структура студената, број и тематска усмереност магистарских теза. Карактеристике последипломских студија посматрају се у контексту настанка и развоја Групе за социологију⁴ и Факултета (организационих, кадровских могућности и сл.).

¹ gordana.stojic@filfak.ni.ac.rs

² aleksandra.nikolajevic@filfak.ni.ac.rs

³ Рад је урађен у оквиру реализације пројекта *Друштвени значај студија социологије на Филозофском факултету у Нишу: ретроспектива и перспектива* који финансира Филозофски факултет у Нишу.

⁴ Од 2007. године Департман за социологију.

Друга група чинилаца које треба имати у виду јесте статус социологије као науке у Србији (и шире СФРЈ) и њена институционализација. Социолошка анализа образовног процеса чији је циљ стварање научног подмлатка у периоду од педесет година мора да узме у обзир и две велике промене: политичко-идеолошку која настаје са кризом социјализма, а затим и његовим урушавањем и реформе институције високог образовања.

Извори података су статуту Филозофског факултета у Нишу (различита годишта) и евиденција Службе за студентска питања (касније Службе за мастер и докторске студије). Статуту садрже правила и процедуре уписа, студирања, пријаве и одбране завршних радова, као и наставне планове студија. Евиденција студентске службе садржи податке о студентима, наставницима, положеним испитима и одбрањеним магистарским тезама.

Секундарни извор података су монографије о Факултету (Зајечарановић 1996, *Филозофски факултет 1971–2000*) и научни и стручни радови о настави социологије у Србији. Међу овима су најважнији зборници радова објављени поводом 30 и 50 година постојања социологије у Србији (Богдановић 1990, Богдановић 2009) који садрже податке и анализе магистарских студија на три универзитета у Србији – Београду, Нишу и Новом Саду (у Приштини, односно Косовској Митровици, никада нису организоване последипломске студије).

У првом делу рада биће анализирани магистарске студије – правила студија, наставни планови, динамика уписа студената, наставници, неке карактеристике студената, ефикасност студија и тематска усмереност магистарских теза. Одлике последипломских студија у Нишу биће компарирани, где је то могуће, са студијама реализованим у Београду. Неће бити поређења са магистарским студијама организованим на Филозофском факултету у Новом Саду јер су оне касније засноване и одбрањен је мањи број магистарских теза (Богдановић 2009а: 24–25). У другом делу рада указује се на чиниоце који су утицали на организацију и резултате магистарских студија на Филозофском факултету у Нишу.

Заснивање и организација последипломских студија

Већ је првим статутом Филозофског факултета из марта 1972. године предвиђено организовање последипломских студија „у циљу подизања стручног и научног подмлатка“ (Статут 1972, чл. 121). Одлуку о увођењу студија и наставни план и програм доносио је Савет Факултета, на предлог Већа Факултета. Завршетком студија које трају две године стицало се звање магистра. Услови за упис студената на магистарске студије социологије били су: завршене четворогодишње студије на Филозофском или другом одговарајућем факултету са најмањом средњом оценом 8 из стручних предмета уколико нема научних и стручних радова који га квалификују за ове студије. Као мерило за пријем узиман је: успех на претходним студијама; успех у стручном и научном раду; познавање светских језика (кандидат треба „једним да влада и једним да се

служи“). Веће факултета одређивало је руководиоца (ментора) за израду рада, као и три референта за оцену рада (од тога је један био руководилац). Међутим, није се одмах приступило организовању магистарских студија, „бар док не пристигну први дипломирани студенти, а није било ни посебних услова (кадровских, просторних и др.)“ (Зајечарановић 1996: 53).

Настава на последипломским студијама социологије почела је на Филозофском факултету у Нишу школске 1976/77. године. Предвиђено је да се студије организују на три смера: Историја и теорија марксизма, Социологија културе и образовања и Социологија рада. Другим наставним планом из 1990. године настава је организована на пет смерова: Историја и теорија марксизма, Социологија рада и самоуправљања, Социологија друштвеног развоја, Социологија васпитања и образовања и Социологија културе и уметности. Последња промена наставних планова, од школске 1993/94. године, подразумевала је постојање осам смерова који су се односили на следеће области: друштвени развој, рад, васпитање и образовање, културу, уметност, религију, морал и масовне комуникације (Табела 1). Од школске 2005/2006. године не уписују се нове генерације студената због реформе високошколског образовања.⁵

Табела 1: Организација наставе на последипломским студијама по смеровима

Од 1976. до 1989. године	Од 1990. до 1992. године	Од 1993. до 2004. године
Историја и теорија марксизма	Историја и теорија марксизма	Социологија друштвеног развоја
Социологија рада	Социологија рада и самоуправљања	Социологија рада
Социологија културе и образовања	Социологија друштвеног развоја	Социологија васпитања и образовања
	Социологија васпитања и образовања	Социологија културе
	Социологија културе и уметности	Социологија уметности
		Социологија морала
		Социологија религије
		Социологија масовних комуникација

Извор: Статут Филозофског факултета у Нишу 1976, 1990, 1994.

Увид у податке о упису студената показује како су реализоване последипломске студије. Тек од 1993. године студенти се уписују сваке школске године и имају

⁵ Нивои образовања пре и после реформе нису потпуно упоредиви и то се највише испољило код магистарских студија, па се поставља питање да ли би у ову анализу требало укључити мастер академске студије (као што је то нпр. у Митровић 2009). Опредeљујући се да не анализирамо мастер студије, имали смо у виду два разлога. Први разлог су нормативне одредбе о еквиваленцији нивоа образовања и квалификација (НОКС) и на основу њих успостављена пракса. Друго, мастер студије се организују у промењеном друштвеном и институционалном окружењу које би такође требало приказати што би значајно повећало обим рада.

могућност да бирају између свих понуђених смерова.⁶ Пре тога, студенти су уписивани у одређеном временском интервалу на један смер који је те године нуђен (Табела 2). Оваква уписна политика је утицала на број студената по смеровима и на теме магистарских радова (посебно у првој деценији), као и на то да су неки студенти касније мењали смер (или поново уписивали магистарске студије, али други смер).⁷

Табела 2: Понуђени смерови за упис према годинама уписа

Година уписа	Смер
1976	Историја и теорија марксизма
1979	Историја и теорија марксизма
1980	Историја и теорија марксизма
1983	Историја и теорија марксизма
1984	Социологија рада и самоуправљања
1989	Социологија друштвеног развоја
1991	Социологија васпитања и образовања
1993–2004	Свих осам смерова

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије
Филозофског факултета у Нишу

Наставни планови

Први наставни план последипломских студија садржао је три заједничка предмета и по четири предмета специфична за сваки смер. На смеру Социологија културе и васпитања студенти су имали два „обавезна“ ужестручна предмета и два предмета где су могли да бирају између три, односно две научне дисциплине (Табела 3).

Табела 3: Наставни план последипломских студија (1976)

Смер	Предмети
Заједнички предмети	1. Методологија научног истраживања са техникама научног рада 2. Историја марксизма 3. Страни језик (енглески, француски, немачки или руски)
Историја и теорија марксизма	4. Историја филозофије 5. Савремена филозофија 6. Историја социјалних теорија 7. Политичка економија

⁶ У овом периоду само 2002. године није вршен упис студената.

⁷ Пошто смо имали увид само у статуте Факултета у којима није била ближе одређена уписна политика, остаје нејасно да ли су постојали правилници који су одређивали када се и који смерови уписују или се то радило на основу одлука већа Групе и Факултета у складу са проценама о интересовањима потенцијалних кандидата и могућностима реализације наставе.

Социологија културе и образовања	4. Социологија културе 5. Социологија уметности 6. Социологија образовања или Социологија морала или Социологија религије 7. Реторика или Социологија језика
Социологија рада	4. Социологија рада
	5. Социологија самоуправљања
	6. Историја људског рада и теорије о раду
	7. Психофизиологија рада

Извор: Статут Филозофског факултета у Нишу, 1976.

Наставни план из 1990. године садржао је два обавезна предмета за све смерове – Методологија научног истраживања са техникама научног рада и Страни језик. На сваком смеру настава је одржавана из пет или шест ујестручних предмета (Табела 4).

Табела 4: Наставни план последипломских студија (1990)

Смер	Предмети
Заједнички предмети	Методологија научног истраживања са техникама научног рада
	Страни језик (енглески, француски, немачки или руски)
Социологија рада и самоуправљања	Социологија рада
	Социологија самоуправљања
	Историја људског рада и теорије о раду
	Психологија рада
	Историја марксизма
Историја и теорија марксизма	Историја филозофије
	Политичка економија
	Савремена филозофија
	Историја социјалних теорија
	Историја марксизма
Социологија друштвеног развоја	Теорија друштвеног развоја
	Социологија развоја савременог друштва
	Социјална екологија и планирање друштвеног и просторног развоја
	Економска политика и привредни развој
	Социологија друштвених покрета
	Међународни односи и развој

Социологија васпитања и образовања	Историја и теорија образовања
	Социологија васпитања и образовања – образовање и друштвене промене
	Социологија васпитања и образовања – социолошки аспекти развоја образовања у Југославији
	Социологија наставника – наставници као друштвена група
	Економика и планирање образовања
Социологија културе и уметности	Културна историја југословенских народа
	Културна антропологија
	Филозофија уметности
	Социологија информација и комуникација
	Социологија културе
	Социологија савремене уметности

Извор: Статут Филозофског факултета у Нишу, 1990.

Наставни план из 1994. године садржао је три предмета заједничка за све смерове (Савремене социолошке теорије, Методологију социолошких истраживања и страни језик) и три посебна предмета специфична за сваки смер (Табела 5).⁸

Табела 5. Наставни план последипломских студија 1994.

Смер	Предмети
Заједнички предмети за све смерове	Савремене социолошке теорије Методологија социолошких истраживања Страни језик
Социологија друштвеног развоја	Теорије друштвеног развоја Социологија развоја савременог друштва Привредни развој и просторно планирање
Социологија рада	Историја рада са теоријама о раду Социологија рада Социјална екологија
Социологија васпитања и образовања	Социологија васпитања и образовања Васпитање и селекција Социологија наставника
Социологија културе	Социологија културе Културна антропологија Политика у култури
Социологија уметности	Социологија културе Естетика Социологија уметности
Социологија морала	Културна антропологија Етика Социологија морала

Социологија религије	Социологија културе Социологија религије Социологија православља
Социологија масовних комуникација	Социологија културе Социологија масовних комуникација Социологија слободног времена

Извор: Статут Филозофског факултета у Нишу, 1994, 1998.

Анализа организације и наставних планова последипломских студија на Филозофском факултету у Нишу у периоду од 1976. до 1998. године показује развој одељења за социологију – диференцирање наставног плана и промене усмерења. Током овог периода долази до пораста броја смерова који су омогућавали специјализацију студената за поједине социолошке дисциплине – од три смера у првом наставном плану до осам смерова у последњем. У првом наставном плану смер Историја и теорија марксизма заступљено је неколико филозофских предмета и ниједан предмет који се односи на општу социологију или неку посебну социолошку дисциплину, тако да је ово био више филозофски програм него социолошки. Пракса уписа фаворизовала је овај смер: у првој деценији организовања наставе на последипломским студијама четири пута су уписивани студенти на овај смер, а само једне године на смер Социологија рада и самоуправљања.

У другом наставном плану (1990) уводи се смер који се односи на општу социологију (Социологија друштвеног развоја)⁹ и врши се подела постојећег културалистичког смера на два: Социологију културе и Социологију образовања. Умножавање броја смерова који се односе на област културе наставља се у наредном наставном плану (1994), где шест смерова нуди специјализацију за одређене области културе, а само се два смера (Социологија друштвеног развоја и Социологија рада) односе на остале области предметног поља социологије. Оваква организација магистарских студија може се повезати са наставним планом основних студија у коме су значајно више заступљене посебне социологије у односу на нпр. студије социологије у Београду, као и једном врстом самоидентификације социолога у Нишу као заједнице која негује културолошку оријентацију.

Језгро социолошке науке чине теорија и метод, па би се очекивало да у наставним плановима последипломских студија ови предмети буду заједнички за све смерове. Међутим, увид у наставне планове показује да сви планови садрже заједничке предмете који се односе на методологију и страни језик (као вештину неопходну за сваки научни рад), док се социолошке теорије јављају као посебан предмет тек после треће промене наставних планова (од 1994. године). У првом наставном плану Историја марксизма је обавезан предмет за све смерове и практично замењује социолошке теорије. Ово је у складу са тадашњим идеолошким монизмом у друштву, али говори и о једном ригидном схватању односа тзв. „марксистичке“ и „грађанске“ социологије. Наиме, у друштвеним наукама је било владајуће схватање да је марксистичка теорија „једина научна теорија о друштву“, али је било

могуће да се, уз критички осврт, проучавају и друге опште теорије друштва о чему сведоче наставни програми и објављене публикације у том периоду (преводи дела, прегледи социолошких теорија). У следећем наставном плану, из 1990. године, Историја марксизма престаје да буде обавезан предмет за све смерове и остаје на два смера (Историја и теорија марксизма и Социологија рада и самоуправљања). По том наставном плану, нема предмета који би се бавио изучавањем социолошких теорија (класичних, савремених) већ се у оквиру смерова изучавају теорије које се сматрају релевантним за специфичне области друштва (нпр. Теорије друштвеног развоја, Историја и теорија образовања). Године 1994. уводи се предмет Савремене социолошке теорије као трећи заједнички предмет за све смерове чиме се омогућава да будући магистри социолошких наука стекну неопходна темељна знања о различитим теоријским приступима друштвеној структури и друштвеној динамици и развијају глобални приступ друштвеним појавама. Имајући у виду ове промене програма студија, можемо се сложити са оценом Веселина Илића: „Уз све то Студијска група за социологију се од првобитно наглашене *културолошке* оријентације бројним променама наставних планова развила у спречици образовну институцију у којој је изучавање посебних социолошких дисциплина доведено у склад са стицањем општих социолошких знања“ (Илић 1996: XVI–XVII).

Дезидеологизација наставних планова и програма, започета укидањем предмета Историја марксизма као обавезног за све смерове, завршава са наставним планом из 1994. године, када се укида смер Историја и теорија марксизма и предмет Историја марксизма. Кад је реч о смеру Социологија рада, нестаје додаток „самоуправљање“ у називу смера и укида се предмет Социологија самоуправљања.

Наставници

Наставу на магистарским студијама држали су наставници запослени на Студијској групи социологија и другим групама на Факултету. Током прве две деценије, због недостатка кадрова, наставу су држали и наставници са других факултета и универзитета који су били ангажовани на Факултету. Слично је било и кад је реч о менторима магистарских радова. Ангажовање наставника са других универзитета доводило је до проблема у организацији наставе па се тако, у једном извештају, указује да је због тога долазило до проблема при одржавању испита за студенте (Илић, Захаријевић 1994).¹⁰ Крајем 1990-их Група за социологију успева да обезбеди да све предмете (осим методолошких) предају наставници у пуном радном односу на Факултету.

Студије су биле организоване по менторском принципу рада, док су наставници који су предавали Савремене социолошке теорије и Методологију друштвених истраживања као заједничке предмете држали по неколико предавања студентима. Поред тога организована су предавања научника са других универзитета из земље и иностранства за магистранте и друге студенте.

¹⁰ Говорећи уопште о магистарским студијама на Филозофском факултету у Нишу, Зајечарановић указује на то да се настава „само делимично“ одвијала према наставним плановима (1996: 29).

Руководиоци смерова према последњем програму били су: Љубиша Митровић (Социологија друштвеног развоја), Веселин Илић (Социологија религије),¹¹ Никола Божиловић (Социологија културе), Момчило Стојковић (Социологија морала и Социологија рада), Миомир Ивковић (Социологија васпитања и образовања), Драган Жунић (Социологија уметности) и Мирјана Крстовић (Социологија масовних комуникација).

Ментори у изради магистарских теза били су: Владимир Милановић (1), Глигорије Зајечарановић (6), Миодраг Цекић (3), Александар Тодоровић (1), Ђуро Шушњић (1), Јован Ћирић (1), Миомир Ивковић (2), Љубиша Митровић (9), Веселин Илић (2), Марија Богдановић (1), Драган Жунић (1), Никола Божиловић (7), Момчило Стојковић (2), Љубинко Милосављевић (1), Данијела Гавриловић (1), Наталија Јовановић (1), Горана Ђорић (1), Сузана Марковић Крстић (1).¹²

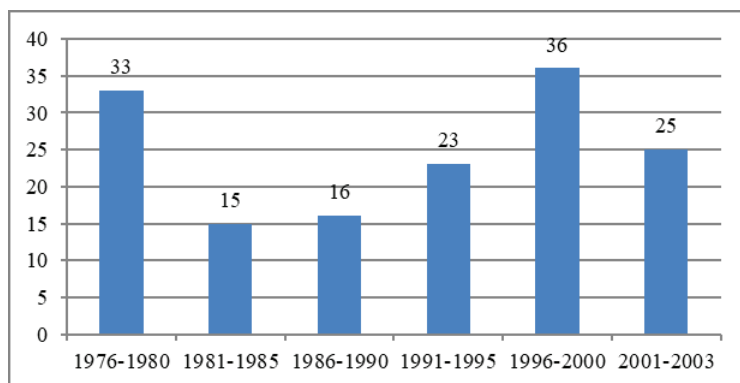
Студенти и ефикасност студирања

Последипломске студије социологије уписало је на Филозофском факултету у Нишу 148 студената. Као што се може видети (Графикон 1) интересовање за магистарске студије се мењало у периоду од 27 година колико је вршен упис студената. У првих пет година примљена су 34 кандидата што говори о томе да је, кад се доносила одлука о њиховом оснивању, добро процењено интересовање за ову врсту студија. У наредној деценији дошло је до смањења интересовања, а деведесетих година се поново повећава број уписаних студената чему је вероватно допринела и промена уписне политике – упис сваке године и велики број понуђених смерова. Може се претпоставити да су на овај број уписаних студената утицали и други чиниоци (мале могућности запошљавања дипломираних социолога, могућности бесплатног школовања). Томе у прилог говори чињеница да скоро половина уписаних студената није положила ниједан испит.

¹¹ По одласку Веселина Илића у пензију, вршилац дужности руководиоца смера био је Љубинко Милосављевић.

¹² Чланови комисија за оцену и одбрану магистарске тезе били су, поред ментора, истакнути социолози и филозофи из свих универзитетских центара Србије и са Одељења за социологију Филозофског факултета у Нишу: Божо Милошевић, Драгољуб Б. Ђорђевић, Вјекослав Бутиган, Миодраг Цекић, Јован Ћирић, Часлав Петровић, Љубиша Митровић, Михаило Поповић, Мијат Дамјановић, Милован Митровић, Миомир Ивковић, Мирјана Крстовић, Миомир Наумовић, Момчило Стојковић, Предраг Голубовић, Лука Прошић, Петар Влаховић, Сретен Петровић, Станоје Ивановић, Глигорије Зајечарановић, Зоран Видојевић, Бранислав Стевановић, Бранимир Стојковић, Чедомир Чупић, Драган Коковић, Гордана Вуксановић, Љубинко Милосављевић, Марица Шљукић, Марина Благојевић, Мишо Кулић, Ратка Марић, Веселин Илић, Драгана Захарјевски, Владимир Вулетић, Милан Недељковић, Живољуб Лазаревић, Данијела Гавриловић, Гордана Стојић.

Графикон 1: Број уписаних студената по петогодишњим периодима

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу

Сваки четврти уписани студент био је на смеру Историја и теорија марксизма (Графикон 2), што је разумљиво јер је првих десетак година то био једини понуђени смер. Нешто више од петине студената уписало је смер Социологија друштвеног развоја, а затим следе смерови Социологија васпитања и образовања и Социологија рада (и самоуправљања). Ако погледамо само период када су студенти могли да бирају између осам понуђених смерова, највеће интересовање је било за Социологију друштвеног развоја (16), Социологију масовних комуникација (15) и Социологију васпитања и образовања (13), а најмање интересовање је било за Социологију уметности (2).

Графикон 2: Број уписаних студената по смеровима

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу

Највише уписаних студената било је из Ниша (56.1%) и градова југоисточне и источне Србије. Студије су уписивали и студенти из централне и југозападне Србије, као и са Косова и Метохије (5 студената) и Београда (4 студента); два студента су била из Црне Горе и један из БиХ.

Због начина на који је вођена евиденција о претходно завршеном нивоу школовања нема потпуних података ни о факултету (универзитету) са ког су долазили студенти, нити о стеченом професионалном звању. Због тога ћемо само описно навести оне податке који су извесни. Од 148 уписаних студената 102 (68,9%) су завршила социологију (томе треба додати и један број оних код којих је у евиденцији уписан филозофски факултет без ознаке смера који су завршили – 19 студената); филозофију је завршило 9, политичке науке 11, а учитељски факултет 5 студената. Међу уписаним студентима су и историчари, педагози и психолози. Кад је реч о универзитету на коме су завршили основне студије, највећи је удео оних који су завршили у Нишу. Занимљиво је да је 20 уписаних завршило претходне студије у Београду, 4 у Приштини и 2 у Скопљу. Све ове бројеве треба узети условно у смислу да за један број студената нема података.¹³

О ефикасности студија можемо закључити на основу показатеља: удела студената који су магистрирали, просечне дужине студија и просечне оцене.¹⁴

Од укупног броја уписаних (148), магистарску тезу одбранила су 42 студента, односно 28,37%.¹⁵ Подаци за период 1962–2008. година показују да је на катедри за социологију у Београду магистрирало 37% уписаних студената (Митровић 2009: 70). Из ових података можемо видети да релативно ниска ефикасност последипломских студија није била одлика само студија у Нишу, али јесте била нижа него у Београду. Томе у прилог говоре и резултати кратке компаративне анализе Весне Грбовић (1990). Она указује да је, у периоду од оснивања студија до 1989. године, релативно мали број одбрањених магистарских теза у Нишу у односу на њихов број у Београду (ако имамо у виду и дужину постојања студија у Београду и у Нишу).

Од укупног броја уписаних студената, 46,6% није положило ниједан испит. Овај податак нас упућује, с једне стране, на саму организацију студија, а са друге стране, на мотивацију студената. За велики број студената магистарске студије су финансиране из буџета, није било пријемног испита који би вршио претходну селекцију студената, а кандидати са просечном оценом нижом од 8 на основним студијама могли су да се упишу ако положи диференцијалне испите. Менторски систем рада није чврсто повезивао студенте са факултетом и није наметао утврђене временске рокове за извршавање обавеза. На другој страни, реч је о младим људима који су често уписивали студије „док чекају посао“, чија се животна ситуација мењала због обавеза да брину о својој егзистенцији и егзистенцији своје породице. Неки су се у међувремену запошљавали и напуштали студије јер

¹³ У првом периоду развоја последипломских студија евиденција је укључивала и „народност“ студената (подаци о томе постоје за половину уписаних студената). Из ове евиденције сазнајемо да су магистарске студије похађали, поред једног странца (шпански грађанин), два Албанца, четири Црногорца, четири студента који су се изјашњавали као Југословени, а остали студенти су били српске народности.

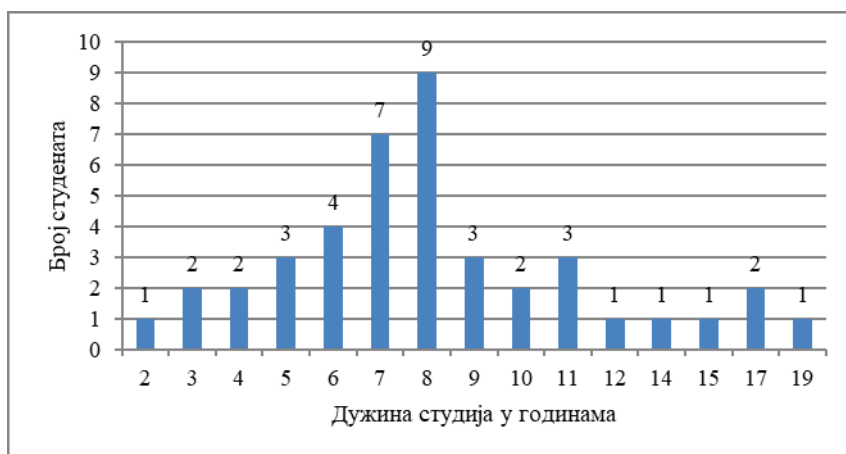
¹⁴ Просечна дужина студија и просечна оцена рачунате су само за студенте који су одбранили магистарске тезе.

¹⁵ Прва одбрањена магистарска теза је рад Драгољуба Б. Ђорђевић *Социјалистичка мисао у делу Милентија Поповића*, под менторством Глигорија Зајечарановића.

нису видели перспективе за развој каријере – протоком времена радна места за магистре су се попуњавала, а нова се нису отварала. Све ово је могло утицати на смањење мотивације студената да завршавају студије.

Просечна дужина студија је била 8,33 година. Графикон 3 показује да је највише студената магистрало у периоду од 5 до 8 година од уписа на студије. Иако настава траје 2 године, треба имати у виду број испита који се полагају, захтевну израду магистарског рада као и административне процедуре одобравања теме, а затим и одбране магистарске тезе, тако да можемо оценити да је пет студената одбранило магистарски рад у релативно прихватљивом року (до 4 године). На другој страни, сваком петом магистранту је било потребно више од 10 година да заврше све обавезе.

Графикон 3: Дужина студија

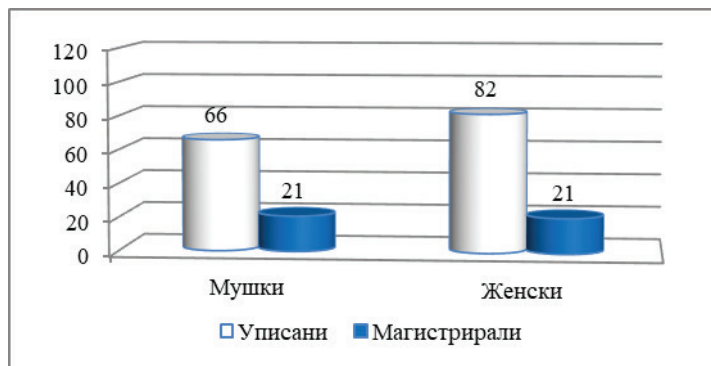

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу

Бројчано оцењивање на магистарским студијама социологије у Нишу уведено је 1989. године (пре тога се у евиденцију уписивало само „положио“, односно „положила“). За 27 студената који су завршили студије и бројчано су оцењивани, просечна оцена је била 8,62.

Магистарске студије социологије уписивало је више студенткиња (82, односно 55,6%) у односу на студенте (66, односно 44,6%), али је број магистара изједначен по полу – 21 (Графикон 4), што значи да је студије успешно завршио сваки трећи уписани студент и свака четврта уписана студенткиња. Удео жена у укупном броју свршених магистраната у Нишу је за 5% мањи него на Филозофском факултету у Београду где су, од укупног броја кандидата који су магистрирали до 2009. године, 55% биле жене (Митровић 2009: 70).

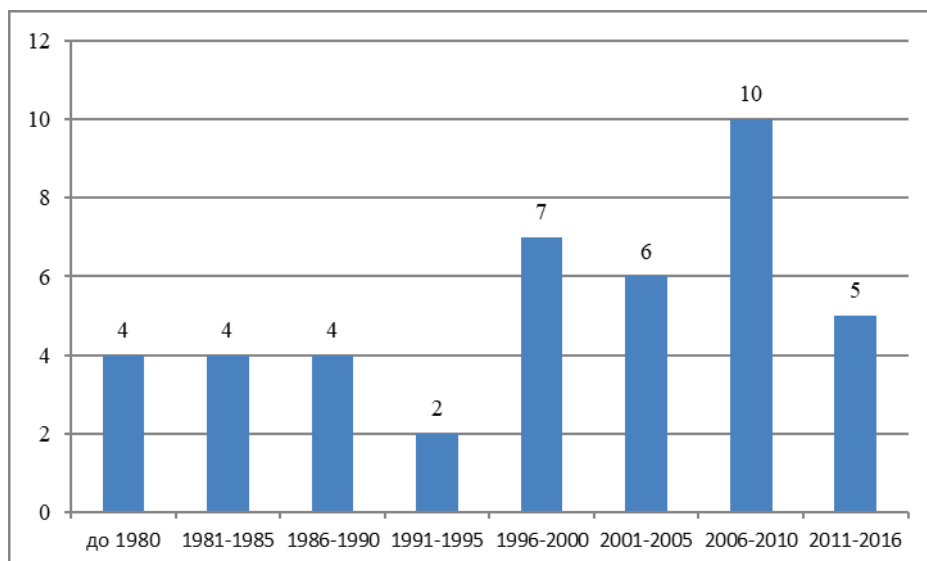
Графикон 4: Уписани и свршени студенти по полу

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу

Ако посматрамо петогодишње периоде, динамика одбране магистарских теза је уједначена до 1990. године (Графикон 5). Број одбрањених теза опада у периоду велике економске кризе и несигурности у првој половини 1990-их да би затим растао и достигао највиши ниво у периоду 2006–2010. године. Тада су због реформе високог образовања укинуте магистарске студије и одређени законски рокови у којима су студенти могли да стекну звање магистра што је могло да утиче на њихову мотивацију да заврше студије. Последња магистарска теза одбрањена је 2016. године.

Графикон 5: Динамика одбране магистарских теза

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу

Највише одбрањених магистарских теза је на смеру Историја и теорија марксизма (14), а затим следи Социологија друштвеног развоја (12). На осталим смеровима је одбрањено мање магистарских теза (Табела 6). Ако упоредимо број студената који су уписивали смер и број студената који су магистрирали, видимо да постоје значајне разлике. Ниједан студент није магистрирао на смеру Социологија уметности. За неке смерове је постојало веће интересовање приликом уписа, али је мање од 20% студената завршило студије. На два најмасовнија смера (Историја и теорија марксизма и Социологија друштвеног развоја) магистрирало је око 38% од броја уписаних. Највећи удео стечених магистарских звања био је на смеровима Социологија културе и Социологија морала (42,8%).

Табела 6: Број одбрањених магистарских теза по смеровима

Смер	Број	Процент
Историја и теорија марксизма	14	36,8
Социологија друштвеног развоја	12	37,5
Социологија рада (и самоуправљања)	2+1	18,7
Социологија културе	3	42,8
Социологија масовних комуникација	2	13,3
Социологија морала	3	42,8
Социологија религије	1	10,0
Социологија васпитања и образовања	4	19,0
Укупно	42	28,4

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу

Магистарске тезе

Научноистраживачка усмереност магистарских теза такође се мењала током скоро четири деценије постојања магистарских студија. Можемо разликовати два периода – до 1990. године и период после тога. Када је реч о темама магистарских радова „у почетку се оне углавном односе на теорију марксизма, док се у другој половини осамдесетих година пробијају теме из области скоро свих посебних социологија“ (Захаријевски и др. 2009: 139). Од 12 магистарских радова одбрањених до 1990. године седам се у наслову позива на марксизам, марксистичку теорију и социјализам (Прилог 1).¹⁶ Поред анализе српске социјалистичке мисли и схватања марксистичких теоретичара о одређеним питањима (револуције, идеологије), заступљени су радови који се односе на предметно и методолошко одређење социолошких дисциплина (Табела 7). Само једна теза је настала као резултат емпиријског истраживања.¹⁷ После 1990. теме су ослобођене

¹⁶ Анализа Весне Грбовић је показала да је удео емпиријских радова међу магистарским тезама одбрањеним до 1989. године у Нишу 9,1%, а у Београду 43,2% (Грбовић 1990: 67).

¹⁷ Реч је о магистарској тези Миомира Наумовића *Мешовита привреда Ниша и Зајечара* –

„обавезног“ уклапања у марксистичку теорију – теоријски и емпиријски радови односе се на различите области друштвеног живота: образовање, друштвени развој, културно-етничка различитост, привреда и рад, културне појаве, друштвени положај и проблеми различитих социјалних и професионалних група (жене, незапослени, старији, менаџери, свештенство). Промена се испољава и кад је реч о историји социологије – уместо анализе класика марксизма и социјалистичког наслеђа Србије, сада се испитује наше социолошко наслеђе (Драгољуб Јовановић, Радомир Лукић, Тихомир Ђорђевић, Сретен Вукосављевић).

Табела 7: Теме магистарских теза

<i>До 1990. године</i>	
Социјалистичка мисао – 2	
Филозофија историје – 1	
Револуција – 2	
Предметно и методолошко одређење социолошких дисциплина – 3	
Проблем сазнања – 1	
Привреда – 1	
<i>После 1990. године</i>	
Социолошко наслеђе (4)	Социјалне и професионалне групе (4)
Социјална теорија (1)	- менаџери
Проблеми образовања (5):	- незапослени
- перманентно образовање	- старији
- функције школе у локалној заједници	- свештенство
- школовање сеоске омладине	Привреда и рад (3)
- насиље у школи	- пословање ТНК
- професионална афирмација студената	- индустријски сукоби
Жене (2):	- ставови према раду
- женски покрет	Етничко-културна разноврсност (4)
- морални узор	- социјална дистанца
Друштвени развој (3):	- идентитети
- социо-демографске промене	- мултикултурализам
- модернизација	Масовно комуницирање (1)
- партиципативна демократија	Култура (2)
Глобализација (1)	- графити
	- музички укус

Специјалистичке студије

У једном периоду развоја Филозофског факултета било је предвиђено организовање последипломских студија за стицање назива специјалисте. Према Статуту Факултета из 1982. године (чл. 164) специјалистичке студије социологије организоване су за четири области: марксистичко образовање, социо-

логија културе, социологија рада и самоуправљања и социологија образовања (Табела 7). Наставним планом је било предвиђено да студије трају једну годину (два семестра) током које су студенти слушали четири, односно пет предмета зависно од смера. Студије су укључивале и обавезну израду и одбрану једног семинарско-специјалистичког рада. По завршетку студија стицао се стручни назив: специјалиста социолошких наука са назначењем области, односно смера. Међутим, ове студије нису заживеле, односно ниједан студент није уписао специјалистичке студије социологије.¹⁸

Табела 7: Програм специјалистичких студија социологије (1982)

Назив смера	Предмети
А – Марксистичко образовање	Основи марксизма
	Методика наставе основа марксизма
	Историја социјалних теорија
	Историја марксистичке филозофије
Б – Социологија културе	Социологија културе и културна политика
	Социологија уметности
	Социологија морала (или Социологија религије или Социологија сазнања или Социологија масовних комуникација
	Методологија научног истраживања
Ц – Социологија рада и самоуправљања	Социологија рада
	Психологија рада
	Организација и економика у ОУР
	Методологија научног истраживања
	Социологија самоуправљања
Д – Социологија образовања	Социологија васпитања и образовања
	Економика образовања
	Социологија културе
	Методологија научног истраживања

Извор: Статут Филозофског факултета у Нишу, 1982.

Магистарске студије у друштвеном и академском окружењу

У наставку рада подробније ћемо размотрити две одлике магистарских студија социологије организованих на Филозофском факултету у Нишу за које сматрамо да завређују пажњу.

Поређење одлика и резултата магистарских студија у Нишу и Београду показало је да је међу магистрима у Нишу нешто мањи удео жена него што је

¹⁸ Није познато да ли су расписивани конкурси за упис на специјалистичке студије социологије, па није било заинтересованих кандидата или је била реч само о формалној могућности без покушаја да се оствари у пракси.

то случај у Београду (5%). Међутим, један други податак привлачи пажњу – мања проходност студенткиња у односу на студенте. Студије социологије више уписују жене него мушкарци на свим универзитетима у Србији, а такав је случај и на Департману за социологију од његовог оснивања (Богдановић, 2009а; Захаријевски и др. 2009). Такође, подаци о основним студијама социологије у Нишу показују да не постоји велика разлика између удела уписаних и удела дипломираних студената по полу: у периоду од оснивања Факултета до школске 2009/10. године, студенткиње су чиниле 73% од укупног броја уписаних и 71% од укупног броја дипломираних студената социологије (Захаријевски и др. 2009). Кад је реч о магистарским студијама, можемо да учимо деловање механизма друштвених неједнакости на два нивоа: преласка у виши ниво образовања и проходности. У односу на основне студије, удео уписаних студенткиња је мањи (55,6%), да би се, кад се стигне до магистратуре, изједначио са уделом њихових колега (по 50%). Ови подаци показују да се од почетка првог до краја другог нивоа студија удео жена смањило за готово $\frac{1}{4}$, при чему до највећег осипања долази приликом одлуке о упису у виши ниво студија. Упркос феминизацији професије социолога и трочетвртинском упису девојака на основне студије, на вишим нивоима делују механизми неједнаких могућности стицања друштвено пожељних ресурса. Ове податке треба посматрати и у историјском контексту друштва неповољне образовне структуре становништва (посебно женског) које се модернизује. Зато је, уместо статичног пресека, корисније приступити овој проблематици као процесу који показује смањивање (родне) неједнакости на овом нивоу образовања. О томе говори податак да су у првој деценији жене чиниле четвртину, а у последњој деценији половину од укупног броја студената који су стекли звање магистра социолошких наука у Нишу. Имајући све ово у виду, можемо закључити да се у посматраном периоду смањују родне неједнакости (на основу раста удела студенткиња које магистрирају), али не и да нестају (јер студенткиње имају нижу проходност од својих колега).

Друга карактеристика последипломских студија односи се на снажан политичко-идеолошки утицај у периоду до 1990. године. У овом периоду се испољавају највеће разлике у односу на магистарске радове у Београду када је реч о заступљености тема које се односе на марксистичку теорију, општу социологију и посебне социологије (уп. Грбовић, 1990; Митровић 2009). Утицај владајуће идеологије није се испољавао само кроз теме радова већ и кроз организацију студија: постојање смера Историја и теорија марксизма и предмета Историја марксизма на свим смеровима, одсуство предмета у оквиру кога би студенти изучавали социолошке теорије, додавању речи „самоуправљање“ у назив смера Социологија рада, постојању предмета Социологија самоуправљања. Оно што највише привлачи пажњу јесте упис студената искључиво на смер Историја и теорија марксизма од 1976. до 1984. године. Може се проблематизовати и само постојање смера таквог назива и наставног плана на последипломским студијама социологије јер је дилема историјски материјализам – социологија разрешена две деценије раније и социологија је институциона-

лизована као академска дисциплина у Србији. Наставни план основних студија социологије у Нишу није много одударао од уобичајених програма студија социологије,¹⁹ па се може поставити питање зашто су организацијом студија и уписном политиком у једном периоду магистарске студије социологије практично биле сведене (само) на студије марксизма.

Немамо увид у одлуке Већа Студијске групе за социологију или Већа Факултета из тог периода које се односе на организацију магистарских студија и одобравање тема магистарских радова тако да можемо само да изнесемо претпоставке о могућем утицају чинилаца – друштвених, организацијских и индивидуалних.

Седамдесетих година 20. века у југословенском друштву, после друштвених сукоба и уставних промена, долази до јачања идеолошких притисака и цензуре који се настављају и током 1980-их година. То се посебно одразило на универзитет (због протеста студената, критике уставних амандмана и развоја критичке мисли у оквиру доминантног марксистичког приступа), где се и званично уводи морално-политичка подобност као критеријум приликом избора наставника, а неки наставници губе положаје на универзитету због одступања од званичног идеолошко-теоријског канона.²⁰ Може се претпоставити да је постојала жеља да се тек успостављени факултет (у чијем је оснивању и развоју значајну улогу имао тзв. „политички фактор“) „уклопи“ у постојећу друштвену климу. Поред тога, можда су перспективе запошљавања студената који стичу знања из области теорије и историје марксизма биле веће него што би то био случај са другим смеровима. Наиме, школске 1973/1974. године уводе се предмети Марксизам и савремено друштво, Увод у марксизам и слично, на свим факултетима универзитета у Србији. Парадоксално, то је значило да „... настава социологије заузима још више места у наставним плановима универзитетских студија. Готово у свим наставним програмима марксизма постоје делови, групе тема или посебни одељци из области социологије“ (Ранковић, Марјановић 1975: 5–6).

На организационом нивоу, Група за социологију је основана са два наставника филозофије и једним наставником социологије у сталном радном односу; у оквиру Групе постојала је Катедра за филозофију и друштвену теорију; наставници филозофије били су чланови Групе за социологију до 2000. године кад је основан Департман за филозофију. Оваква кадровска структура заједно

¹⁹ Наставни планови основних студија у том периоду садрже неколико општеобразовних предмета (Филозофију, Логикку, Политичку економију), Методологију, Општу социологију и већи број предмета који се односе на посебне социологије и педагошко-методичке предмете. Ови планови такође садрже неколико предмета који одражавају политичко-идеолошке одлике друштвеног система (ОНО и ДСЗ, Марксизам, Социологија самоуправљања) што такође није неуобичајено за то доба када су сви нивои образовања били прожети предметима и садржајима који су преносили владајућу идеологију (марксизам, самоуправљање, социјализам) (опш. Захаријевски и др. 2009).

²⁰ Са Групе за социологију склоњен је 1976. године Веселин Илић због сукоба са „догматским снагама у СК“ (*Великани и прегаоци*).

са схватањем да је историјски материјализам општа теорија друштва могла је да утиче на процену да се смером Историја и теорија марксизма, као филозофско-социолошким смером, с једне стране, пружа могућности образовања социолошког научног подмлатка за Факултет и Универзитет, а са друге стране, развија и филозофско образовање. На тај начин се одређени организациони чиниоци преплићу са групним и индивидуалним професионалним интересима. Поред тога, када се погледају спискови наставника, чланова комисија и ментора за магистарске радове, запажа се да он садржи велики број истакнутих социолога, али је релативно мало присуство наставника са Катедре за социологију у Београду, имајући у виду да је то најстарија катедра у Југославији. Знатно су више заступљени социолози и филозофи са Факултета политичких наука и других нематичних факултета Универзитета у Београду. Без обзира на то да ли је то резултат недостатка спремности наставника са београдске катедре да учествују у настави на Групи за социологију у Нишу, или пак кадровске политике Филозофског факултета у Нишу, то је смањивало могућности за преношење искустава у организовању магистарских студија социологије са београдске катедре.²¹ Најзад, треба имати у виду различите интерпретације марксистичке теорије и већу или мању отвореност према „грађанској“ социологији наставника на Групи за социологију.²²

Теме магистарских радова изражавају научну и идеолошку климу времена у коме су радови настали, али треба указати и на ограничености наше анализе. Нажалост, нема истраживања која се заснивају на анализи пуних текстова магистарских и докторских радова већ се закључци изводе из анализе наслова. Иако је пракса да наслов што верније одражава садржај рада, овакве анализе су ограниченог домета јер наслови често не омогућавају да се сагледа приступ обрађиваном проблему и присуство и квалитет социолошке или филозофске анализе. Томе треба додати и једну врсту идеолошке мимикрије која више говори о утицају доминантне идеологије тог доба, а мање о квалитету радова. Наиме, саставни део научних радова у друштвеним наукама често је „морало“ да буде позивање на марксистичку теорију, социјалистички систем и самоуправљање. То можемо да видимо и у насловима оних магистарских теза (Прилог 1) где се интерпретира нека „грађанска“ теорија, а затим следи додатак: „и историјски материјализам“ или „и марксистичка критика“. Такође, марксистичка теорија је легитимни и врло важан део не само историје социологије већ и савремене социолошке теорије, тако да се анализа проблема као што је нпр. револуција у

²¹ О недовољно развијеној сарадњи са Одељењем за социологију Филозофског факултета у Београду говоре и подаци о учешћу чланова овог одељења на научним конференцијама и у реализацији пројеката које је организовао Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу (опш. Стојић 2012: 163).

²² У том смислу најзначајнији утицај имао је професор Глигорије Зајечарановић који је током 1970-их година био декан Филозофског факултета и ректор Универзитета у Нишу, а касније и управник Групе за социологију. Његово интересовање у овом периоду првенствено је било усмерено на марксистичку филозофију (дијалектичку методу, историју марксизма, а затим и савремену марксистичку филозофију). Поред тога бавио се и логиком и методологијом.

радовима марксистичких теоретичара не може одбацити као несоциолошка и/или идеолошка само на основу наслова. Најзад, наше „читање“ и сврставање наслова је под утицајем нашег социолошког образовања, теоријског приступа, примарног искуства, предрасуда и слично. Све ово нам говори о томе да треба да будемо опрезни у оцени одбрањених теза само на основу наслова, али је очигледно да су првих петнаестак година доминирали теоријски радови који се баве одређеним питањима марксистичке теорије и социјалистичке праксе, а недостају теоријска промишљања и емпиријска истраживања друштвених појава и проблема савременог југословенског друштва.

Завршна разматрања

После Катедре за социологију на Филозофском факултету у Београду, социолошко образовање на сва три нивоа студија (дипломских и магистарских студија и стицање докторског звања) организовано је на Студијској групи за социологију у Нишу, доприносећи тиме развоју социологије као академске дисциплине и професије у Србији.

У току педесетогодишњег постојања Група за социологију дала је значајан допринос развоју Филозофског факултета у Нишу. Ако имамо у виду друштвено-хуманистичке науке које су изучаване на Факултету, Група за социологију је прва организовала наставу на последипломском нивоу. Године 1979. на Факултету су одбрањене прве две магистарске тезе – једна од њих била је из области социологије. Штавише, до 1997. године све магистарске тезе из области друштвено-хуманистичких наука на Факултету (17 теза) биле су из социологије.

Група за социологију је успела, посебно током 1970-их и 1980-их година, да привуче студенте из различитих делова Србије, као и један број студената који су завршили претходне студије у другим републикама СФРЈ. Предавачи, ментори и чланови комисија били су истакнути научници са универзитета у Београду, Скопљу, Загребу, Љубљани. Најбољи показатељ успешности ових студија јесте што су магистри наука који су стекли звање у Нишу били, или су и сада, асистенти и наставници на високошколским установама у Нишу и Београду, али и у Словенији, Хрватској и Босни и Херцеговини. Континуитет у тридесетогодишњем организовању магистарских студија и брига о квалитету студија (иновирање програма, јасно дефинисана правила студирања, ангажовање истакнутих научника као предавача, ментора и чланова комисија) поставили су добру основу за каснију припрему докторских академских студија.

Највећи проблем са којим се суочавала Група за социологију све до половине 1990-их био је недостатак наставног особља (Ранковић, Марјановић 1975, Илић, Захаријевски 1994). Решавање овог проблема ангажовањем истакнутих научника са других универзитета доводило је понекад до проблема у организовању наставе, али је, са друге стране, значајно подизало квалитет студија – будући магистри су били у прилици да уче од наставника који су спадали у

најистакнутије стручњаке у својим областима.

Најзначајнија промена наставних планова последипломских студија „огледала се у додавању нових смерова и повећаној специјализацији“ (Захаријевић и др. 2009: 139). То је студентима давало веће могућности избора у складу са њиховим интересовањима и вероватно доприносило атрактивности студија. Са друге стране, то је водило претераној парцијализацији, па се може поставити питање рационалности постојања тако великог броја смерова имајући у виду податке о броју студената по смеровима и, посебно, о броју одбрањених магистарских теза. Могућност да се усмеравање студената одвија кроз избор предмета уместо смерова није коришћена (осим што је у кратком периоду постојала на једном смеру).

Наставни планови последипломских студија и теме магистарских радова показују развој образовања за професију социолога и процес еманципације социологије као научне дисциплине. Временом се кристалише јасан социолошки програм: уместо филозофских и марксистичких предмета уводе се предмети из опште социологије; теме радова бивају ослобођене од идеолошких наноса и оријентисане у већој мери ка емпиријском истраживању проблема савременог друштва. На тај начин су магистарске студије социологије на Филозофском факултету у Нишу ишле у сусрет великим друштвеним и идеолошким променама и истовремено испољавале сазревање академске заједнице и њено уклапање у токове развоја савремене социологије. Потврда њихове вредности су наставне и научне каријере и објављени радови социолога који су стекли звање магистра наука, као и континуирано успешно организовање највиших нивоа социолошког образовања на Групи за социологију Филозофског факултета у Нишу.

Литература

- Богдановић, М. (ур.) (2009) *Социологија у Србији 1959–2009: Институционални развој*. Београд: Службени гласник, Филозофски факултет.
- Богдановић, М. (2009а) „Предговор: Пет деценија социологије у Србији“. у: Богдановић, М. (ур.) *Социологија у Србији 1959–2009: Институционални развој*, стр. 7–31. Београд: Службени гласник, Филозофски факултет.
- Богдановић, М. и др. (1990) *Социологија у Југославији – институционални развој*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Великани и прегаоци*. Српско социолошко друштво, званични сајт, доступно на https://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=180&Itemid=66. Приступ 15. 8. 2021.
- Грбовић, В. (1990) „Оснивање и развој катедри за социологију (1959–1989)“. У: Богдановић, М. и др. *Социологија у Југославији – институционални развој*, стр. 45–73. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.

- Зајечарановић, Г. (1996) *Филозофски факултет у Нишу: 1971–1996*. Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.
- Захаријевић, Д. С., Гавриловић, Д., Ђорић, Г., Стојић, Г. (2009) „Департман за социологију Филозофског факултета у Нишу 1971–2009“. У: Богдановић, М. (ур.) *Социологија у Србији 1959–2009: Институционални развој*, стр. 135–158. Београд: Службени гласник, Филозофски факултет.
- Илић, В. (1996) „Реч декана: Двадесет пет година развоја“ у: Г. Зајечарановић *Филозофски факултет у Нишу: 1971–1986*. Ниш: Универзитет у Нишу, стр. VII–XXII.
- Илић, В., Захаријевић Д. С. (1994) „Извештај о раду Студијске групе социологија“, *Зборник радова Филозофског факултета у Нишу, Серија Социологија*, год. 21, књ. 1 (1993).
- Митровић, В. (2009) „Студирање“. У: Богдановић, М. (ур.) *Социологија у Србији 1959–2009: Институционални развој*, стр. 59–105. Београд: Службени гласник, Филозофски факултет.
- НОКС: *Упоредна табела нивоа квалификација и врста образовања*, доступно на http://noks.mpn.gov.rs/sr_lat/uporedna-tabela-nivoa-kvalifikacija-i-vrsta-obrazovanja. Приступ: 15. 1. 2022.
- Ранковић, М., Марјановић, М. (1975) „Настава социологије на универзитетима (Социологија на основним факултетским студијама на факултетима универзитета у Београду, Нишу и Новом Саду)“. *Социолошки преглед*, вол. 9, 2–3/1975, стр. 5–24
- Стојић, Г. (2008) „Двадесет година последипломских студија из Социологије друштвеног развоја на Филозофском факултету у Нишу“ у: Митровић, Љ., Стојић, Г. (прир.) *Изазови и дometи савремене социологије друштвеног развоја*, стр. (407–416). Ниш: Филозофски факултет.
- Стојић Г. (2012) „Научна комуникација и сарадња кроз истраживање етничких односа, идентитета и регионалне сарадње на Балкану“. *Годишњак за социологију*, IX/10–11, 151–169.
- Филозофски факултет Ниш: 1971–2000. Монографија поводом јубилеја 35 година постојања Филозофског факултета у Нишу* (2006). Ниш: Филозофски факултет.

Извори

- Статут Филозофског факултета, 1972.
- Статут Филозофског факултета, 1976 (пречишћен текст).
- Статут Филозофског факултета, 1982.
- Статут Филозофског факултета, 1987.
- Статут Филозофског факултета, 1990.
- Статут Филозофског факултета, 1994, пречишћен текст.
- Статут Филозофског факултета 1998, наставни планови.
- Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу.

Gordana V. Stojić
Aleksandra Z. Nikolajević

POSTGRADUATE (MASTER OF SCIENCE) STUDIES AT THE GROUP FOR SOCIOLOGY OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ

Abstract: The paper discusses the development and achieved results of the postgraduate (master of science) studies organized at the Group for Sociology of the Faculty of Philosophy in Niš. The curricula, number and structure of students, number and thematic orientation of master's theses are analyzed. The paper points out the influence of various factors on the development of the postgraduate studies (social context, institutional, organizational and internal scientific factors).

Key Words: Sociology, Postgraduate studies, Masters of Science, Group for Sociology, Faculty of Philosophy in Niš.

Прилог 1

Одбрањене магистарске тезе на Филозофском факултету у Нишу 1979–2016.

Година	Име и презиме	Назив тезе
1979	Драгољуб Б. Ђорђевић	Социјалистичка мисао у делу Милентија Поповића
1979	Радомир Томовић	Социјалистичка мисао Васа Пелагића
1982	Љубинко Милосављевић	Хегелова философија историје и историјски материјализам
1982	Симка Делетић	Лењиново учење о револуцији
1983	Никола Божиловић	Друштвена структура и култура - прилог предметном одређењу
1984	Миодраг Миленковић	Однос егзистенције и мишљења - основни проблем социологије сазнања
1984	Јелена Б. Петковић	Проблем револуције у делима Херберта Маркузеа
1986	Драшко Бјелица	Проблем идентификовања и негирања сазнања
1986	Миомир Наумовић	Мешовита привреда Ниша и Зајечара - социолошко истраживање
1986	Миливоје Пејчић	Марксова критика идеологије
1986	Љиљана Рајшић	Политички мит и стаљинизам
1989	Ненад Поповић	Заснивање науке о друштву у критици политичке економије
1992	Наталија Јовановић	Перманентно образовање дипломираних инжењера
1993	Наталија Жунић	Савремени женски покрет и теорије о ослобођењу жена
1996	Драгана Динић	Социолошка мисао Драгољуба Јовановића о селу и селаштву

1996	Станиша Димитријевић	Друштвени положај и улога менаџера као професије у управљању предузећем
1997	Радомир Ђорђевић	Социо-културна значења школских графита
1997	Петар Анђелковић	Промене у социјалној и демографској структури субрегиона Пирот и њихов утицај на друштвени развој
1998	Радмила Пајић	Регулисање социјалних сукоба у индустријским предузећима
1998	Весна Трифуновић Стојановић	Сеоске основне школе Шумадије и Поморавља и њихове функције у развоју културе
1999	Јасмина Иванов	Образовање и професионално-животна афирмација дипломираних студената
2001	Драгослав Б. Петровић	Социо-културни чиниоци образовања музичког укуса
2002	Емилија Ђикић	Значај дела Радомира Лукића за развој опште и посебних социологија
2003	Данијела Здравковић	Допринос Тихомира Р.Ђорђевића утемељењу и развоју етносоциологије у Срба
2005	Сузана Марковић Крстић	Школовање сеоске омладине: проблем обухвата и квалитет образовања
2005	Дарко Радосављевић	Противречности и домети модернизације друштва у транзицији у југоисточној Европи (Компаративно социолошка анализа искустава у СЦГ, Бугарској и Македонији)
2005	Виолета Трајковић	Социокултурне детерминанте односа према раду (Испитивање ставова студената Универзитета у Нишу).
2006	Драган Тодоровић	Утицај етничко-религијских чинилаца на социјалну дистанцу према Ромима
2006	Гордана Стојић Атанасов	Социјална дистрибуција незапослености на територији града Ниша
2006	Лела Милошевић	Међугенерациска друштвена солидарност са старим људима (истраживање у Нишу)
2006	Јелена С. Петковић	Урбана и рурална култура у контексту мултикултурног друштва (испитивање ставова градског и сеоског становништва општине Палилула у Нишу, у односу на феномен културне различитости)
2006	Зоран Недељковић	Проблем човека и друштвеног света у теоријским погледима Фридриха Ничеа и Френсиса Фукујаме
2007	Оливера Марковић	Етнички и културни идентитет грађана српске националности у Косовској Митровици
2008	Жикица Симић	Поверење у професионалну одговорност и моралност живота свештенства Српске православне цркве
2008	Валентина Вукосављевић Павловић	Партиципативна демократија и друштвени развој на примеру локалне заједнице Лесковац
2010	Садуша Реџић	Мит о моралу Српкиње као узорни модел некада и сада

2010	Милена Јовановић Крањец	Остваривање улоге и задатака стручних тимова за заштиту ученика основне школе од насиља
2012	Манић, Михајло	Масовно комуницирање у културно-социолошком дискурсу
2012	Лорита Ђорић	Стратешко партнерство ФИАТ-а и Заставе Крагујевац – социолошка анализа деловања транснационалне корпорације у српском друштву
2013	Бајрам Саитовић	Културна традиција и идентитет Рома Топличког округа
2016	Богдан Ђуровић	Реални домети и утопијски хоризонти социокултурне глобализације
2016	Александар Бастајић	Допринос Сретена Вукосављевића развоју социологије сељачког друштва

Извор: Евиденције Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу

Александра З. Николајевић¹
Гордана В. Стојић²
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Прегледни научни рад
UDK 316:378.245(497.11 Ниш)(043)
Примљено: 01.1.2022.
Ревидирана верзија: 20.1.2022.
Одобрено за штампу: 21.1.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.07

ДОКТОРАТИ И ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ НА ДЕПАРТМАНУ ЗА СОЦИОЛОГИЈУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ 1971–2021.³

Апстракт: Од свог оснивања 1971. године Група за социологију Филозофског факултета у Нишу организовала је образовање за стицање звања доктора социолошких наука. Циљ рада је да покаже развој студија и остварене резултате, као и допринос развоју Факултета и социологије у Србији. У раду се анализирају организација студија, обележја студената и тематска усмереност докторских дисертација.

Кључне речи: докторати, социологија, Група за социологију, Филозофски факултет у Нишу.

Увод

Обележавајући педесет година постојања, Департман за социологију Филозофског факултета у Нишу обележава и педесет година организовања највишег нивоа универзитетског образовања – стицања звања доктора социолошких наука. Процедуре за стицање доктората почињу већ 1971. године, а прве акредитоване докторске академске студије према принципима Болоњске декларације уписују студенте од 2008. године.

Предмет рада су докторати и касније, докторске академске студије организоване на Студијској групи за социологију Филозофског факултета у Нишу.⁴ Реформа високог образовања је највеће измене донела кад је реч о овом, највишем нивоу образовања. Због тога ће у раду бити прво анализирано стицање доктората „по старом програму“, а затим докторске академске студије социологије. Циљ рада јесте да се прикажу: 1. организовање стицања доктората, број и

¹ aleksandra.nikolajevic@filfak.ni.ac.rs

² gordana.stojic@filfak.ni.ac.rs

³ Рад је урађен у оквиру реализације пројекта *Друштвени значај студија социологије на Филозофском факултету у Нишу: ретроспектива и перспектива* који финансира Филозофски факултет у Нишу.

⁴ Од 2007. године Департман за социологију.

структура доктораната и број и тематска усмереност докторских дисертација; 2. наставни планови докторских академских студија, број и обележја студената, ефикасност студија и теме докторских дисертација. У раду се указује на деловање друштвених чинилаца (политичко-идеолошке промене, друштвене потребе за образованим кадровима), институционалних (устројство и реформе високог образовања), организационих (настанак и развој Групе за социологију и Факултета) и унутарнаучних чинилаца (положај и развој социологије као академске дисциплине у друштву идеолошког монизма, промене владајућих теоријских приступа, односи унутар социолошке заједнице).

Извори података су статуту Филозофског факултета у Нишу (различита годишта), документација за акредитацију студијских програма (доступна на званичној интернет страници Факултета) и евиденција Службе за студентска питања (касније Службе за мастер и докторске студије). Поред тога у раду ће бити коришћени подаци и анализе који су објављивани поводом јубилеја Филозофског факултета у Нишу (Зајечарановић 1996, *Филозофски факултет 1971–2000*, Тодоровић 2021) и развоја социологије у Србији (Богдановић 1990, Богдановић 2009), као и у другим научним и стручним радовима. Да би се стекао увид у остварене резултате и специфичности развоја докторских студија у Нишу, где је могуће, резултати анализе ће бити компарирани са развојем овог нивоа школовања социолога у Београду.⁵

Рад се састоји из три дела. У првом делу приказан је период стицања доктората (број пријављених и одбрањених дисертација, карактеристике кандидата, наставници, теме дисертација). У другом делу анализирана је организација докторских студија после увођења реформи према принципима Болоњске декларације (наставни планови, број и одлике студената, одбрањене дисертације). У завршним разматрањима настоји се да се, на основу анализе досадашњег развоја, формулишу препоруке за ефикасније организовање докторских студија.

СТИЦАЊЕ ДОКТОРАТА „ПО СТАРОМ ПРОГРАМУ“

Процедуре и организација

Неколико месеци по оснивању Филозофског факултета у Нишу, на другој седници Већа Факултета (24. 12. 1971) разматране су пријаве за одобрење тема за израду докторске дисертације.⁶ Наредне године донет је први статут Факултета којим су одређени услови и процедуре за стицања докторског звања.

⁵ У раду неће бити дата поређења са подацима и анализама о одбрањеним докторатима на друге две катедре у Србији јер је одбрањен мањи број докторских дисертација (до 2009. године у Новом Саду је звање доктора социолошких наука стекло 11, а у Приштини, односно Косовској Митровици 7 кандидата) (Богдановић 2009а: 24–25). На најстаријој социолошкој катедри у Србији у периоду од 1965. до 2009. године одбрањено је 79 докторских дисертација (Митровић 2009: 70).

⁶ Прве пријаве за израду доктората предали су А. Керковић из области физичке културе и В. Илић из социологије, а нешто касније и П. Ралић, такође из социологије (Зајечарановић 1996).

„Докторат наука могу стицати грађани са високом или највишом спремом из струке коју су студирали, или њој сродних струка, а који имају објављене бројне одговарајуће научне радове или су се истакли својим високостручним радовима или научним резултатима у пракси.“

(Статут 1972, чл. 129)

Комисија састављена од три универзитетска професора оцењивала је да ли кандидат испуњава услове и да ли предложена тема и проблеми представљају самосталан прилог науци. Мишљење комисије достављано је Већу факултета које је доносило одлуке о подобности кандидата и теме. Рок израде доктората био је три године уз могућност продужења за још две године. Комисију за оцену и одбрану дисертације чинило је три до пет чланова, универзитетских професора, односно истакнутих научних радника одговарајуће или сродне струке. Предвиђена је била могућност поништења доктората „ако се накнадно утврди да одбрањена дисертација није самостални научни рад“ (Статут 1972, чл. 142) и дефинисана одговарајућа процедура за то.⁷

Норме којима је регулисано стицање доктората су мењане у складу са објективним условима и променама законодавства. Промене су се односиле пре свега на облике организовања и процедуре, а садржај и циљеви углавном нису мењани (Зајечарановић 1996: 50). Настојања да се унапреди квалитет доктората могу се уочити у променама правила везаним за пријаву и одбрану докторске дисертације. Већ се Статутом из 1974. године уводи обавеза да се комисије за оцену кандидата и теме, као и оцену и одбрану докторске дисертације, бирају тако да најмање два наставника буду стално запослена на Факултету (у изузетним случајевима један), да би касније у правилима било наведено да бар један наставник мора да буде запослен на другом факултету. Тиме се, као и другим правилима (на пример, да се сви универзитети у земљи обавесте о теми дисертације месец дана након њеног одобравања), као и прописивањем процедуре за поништење доктората, настојало да се унапреди квалитет доктората и смање могућности неетичког понашања. У једном периоду је законом била предвиђена могућност да се „прескоче“ магистарске студије и стекне звање доктора социолошких наука само полагањем докторског испита (из предмета из кога је тема доктората) и одбраном докторске дисертације. Услови за остваривање ове могућности су такође временом поопштравани у циљу очувања квалитета студија.

Измене које су у ствари значиле прецизирање и поопштравање услова за стицање звања доктора наука Зајечарановић овако сумира: 1. не може се бранити докторат из научне области за коју факултет није матичан; 2. кандидат мора да има магистеријум из одговарајуће области или завршене докторске студије;

⁷ Документован и образложен предлог за поништење може поднети „свако квалификовано лице“. Веће Факултета одређује двојицу професора који дају мишљење о основаности предлога; ако је мишљење позитивно, формира се комисија од три професора (у којој може бити највише један члан комисије за оцену и одбрану). Комисија саставља извештај на који кандидат може писано да одговори у одређеном року. На основу мишљења комисије и одговора кандидата, Веће Факултета доноси одлуку. Лице коме је поништен докторат не може поново полагати докторат из истих наука на Факултету (Статут 1972).

3. чланови комисије морају да имају докторат из исте научне области из које је тема и бар један не треба да је у радном односу на истом факултету; 4. универзитет даје сагласност и 5. дисертација и реферат стављају се на увид јавности (бар месец дана) (Зајечарановић 1996: 50)

Статутом из 1993, а затим и 1998. године, предвиђено је први пут организовање докторских студија. Требало је да то буду трогодишње студије са четири заједничка предмета и четири предмета из социолошких дисциплина према усмерењу кандидата (Табела 1). Било је предвиђено да студије буду организоване по менторском принципу рада и да се за сваког кандидата сачини посебан наставни план. После положених испита са прве две године студија кандидат је могао да пријави тему дисертације. Иако је овај наставни план дуго био присутан у званичним документима, он никада није „заживео“: докторске студије нису организоване и ниједан студент их није похађао.

Табела 1: Наставни план докторских студија на СГ за социологију (1993)

Назив предмета	Година студија
Историја социјалних теорија	1. година
Методологија социолошких истраживања	1, 2, 3. година
Социолошке теорије	2. година
Социологија савременог друштва	3. година
Четири предмета према усмерењу кандидата	3. година

Извор: Статут Филозофског факултета 1993, 1998.

Наставници

Ментори одбрањених докторских дисертација били су наставници Групе за социологију, али и наставници са других факултета који су били ангажовани да обављају наставу на Филозофском факултету: Милош Илић (1), Милан Дамњановић (1), Глигорије Зајечарановић (4), Мирослав Печујлић (1), Петар Козић (2), Илија Станојчић (2), Александар Тодоровић (3), Сретен Петровић (2), Сергеј Флере (3), Владимир Милановић (2), Богдан Шешић (1), Миодраг Цекић (3), Јован Ћирић (1), Љубиша Митровић (5), Миомир Ивковић (4), Фирдус Џинић (1), Ферид Мухић (1), Веселин Илић (1), Вјекослав Бутиган (1), Момчило Стојковић (1), Драгана Захаријевски (1), Наталија Јовановић (2), Никола Божиловић (3), Данијела Гавриловић (2), Бранислав Стевановић (1), Драган Тодоровић (1).⁸

⁸ Чланови комисија били су: Милош Илић, Вида Марковић, Милан Дамњановић, Борис Мајер, Александар Тодоровић, Глигорије Зајечарановић, Илија Станојчић, Данило Ж. Марковић, Мирослав Печујлић, Петар Козић, Андрија Стојковић, Радослав Рашковић, Радош Смиљковић, Владимир Милановић, Бура Шушњић, Фрањо Кожул, Сретен Петровић, Миодраг Цекић, Сергеј Флере, Љубиша Митровић, Богдан Шешић, Живојин Николић, Вера Пилић, Миомир Ивковић, Јован Ћирић, Штефица Бахтијаревић, Георги Старделов, Касим Прохић, Стеван Безданов, Слободан Јакшић, Драгомир Булатовић, Лука Прошић, Радован Самарцић, Милан Ранковић, Вјекослав Бутиган, Слободан Јакшић, Новак Килибарда, Лука Прошић, Драган Жунић, Сретен Вујовић, Бошко Прокић, Драгољуб Атанацковић, Жарко Јашовић, Фирдус Џинић, Рагко Божовић, Веселин Илић, Весна Пешић, Ферид Мухић, Милан Трипковић, Момчило Стојковић, Вукашин Павловић, Љубинко Милосављевић,

Пријављени и одбрањени докторати

Докторску дисертацију из области социолошких наука „по старом програму“ на Филозофском факултету у Нишу пријавило је 67, а одбранила су 52 кандидата. Скоро половина кандидата била је из Ниша, али је приметно да су, осим из југоисточне Србије, заступљени кандидати из различитих делова Србије (сваки четврти кандидат био је из Београда). Звање доктора социолошких наука стекли су и један кандидат из Словеније и један из Хрватске.

Због начина на који је вођена евиденција о претходном образовању кандидата, није могуће прецизно навести који факултет и који студијски програм су завршили сви докторанти. Због тога у наредним табелама (Табела 2а и Табела 2б) приказујемо податке онако како су наведени у евиденцији, а из њих се може донекле стећи увид у школску спремност кандидата за израду докторске тезе. Највише кандидата је завршило основне студије на филозофским факултетима у Нишу (41,8%) и Београду (31,3%), а заступљени су и други универзитетски центри Југославије. Половина докторанада је имала социолошко образовање, а петина филозофско; 12% је стекло високошколску диплому из других хуманистичких и друштвених наука. Без магистратуре докторску тезу је пријавило 19 кандидата. Кад је реч о магистрима, 47,9% је стекло звање на Филозофском факултету у Нишу, а 37,5% на Факултету политичких наука у Београду.

Табела 2а: Завршен факултет и студијски програм основних студија кандидата за стицање звања доктора наука

Факултет завршених основних студија	Број	Студијски програм	Број
Правно-економски, Правни, Економски факултет у Нишу	3	Филозофија	14
Филозофски факултет (без података о месту)	4	Историја уметности	1
Филозофски факултет у Београду	21	Историја	1
Филозофски факултет у Љубљани	1	Књижевност	1
Филозофски факултет у Нишу	28	Педагогија	3
Филозофски факултет у Приштини	2	Право	2
Филозофски факултет у Скопљу	1	Социологија	35
Филозофски факултет у Загребу	1	Без података	10
ФПН у Загребу	1		
Правни факултет у Љубљани	1		
Укупно	67		67

Слободан Антонић, Драган Коковић, Миомир Наумовић, Никола Божиловић, Милован Митровић, Драгана Захаријевић, Наталија Јовановић, Данијела Гавриловић, Станоје Ивановић, Гордана Вуксановић, Бранислав Стевановић, Горана Ђорић, Владимир Вулетић, Божо Милошевић, Бранимир Стојковић, Мирјана Закић, Миомир Деспотовић, Иван Цвитковић, Јасмина Петровић, Драгољуб Б.Ђорђевић, Мирко Благојевић, Мирјана Крстовић, Александар С. Јанковић, Невенка Жегарац, Сузана Марковић Крстић, Лела Милошевић Радуловић, Бранислав Стевановић, Милојица Шутовић, Драган Тодоровић, Горан Башић.

Табела 26: Факултет завршених магистарских студија кандидата за стицање звања доктора наука

Факултет завршених магистарских студија	Број
Економски факултет у Београду	2
Филозофски факултет у Београду	2
Филозофски факултет у Нишу	23
Филозофски факултет у Загребу	1
ФПН у Београду	18
Индиана, САД	1
Универзитет Мегатренд	1
Без магистратуре	19
Укупно	67

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије
Филозофског факултета у Нишу

Прва докторска дисертација из области социолошких наука одбрањена је већ 1974. године.⁹ То је била друга докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету уопште.¹⁰ До 1980. године, када је одбрањена прва дисертација на Студијској групи за англистику, сви докторати одбрањени на Факултету из области друштвено-хуманистичких наука били су из области социолошких наука. „По старом програму“, односно пријавом и одбраном доктората, на Филозофском факултету је последња докторска титула из социолошких наука стечена 2016. године.¹¹ Просечно време од пријаве до одбране докторске дисертације било је 3,37 година.

Ако погледамо динамику броја пријава и одбрана докторских теза, можемо запазити опадајући тренд (Табела 3). У прве две деценије пријављено је више од 60% тема дисертација и одбрањено више од половине доктората. Током 1990-их година долази до опадања интересовања за пријаве и одбране доктората што се наставља и наредне деценије. У последњем периоду (од 2011. године) за три године је пријављено 6 дисертација, а за пет година одбрањено чак 13 доктората. Подаци о броју пријављених и одбрањених доктората током 1970-их и 1980-их година говоре о томе да је постојало интересовање које није могло да буде задовољено могућностима које су до тада постојале (на Филозофском факултету у Београду) и да је била оправдана одлука Факултета о организовању највишег нивоа усавршавања у области социологије. Грбовић (1990: 66) указује да је, у периоду од оснивања до 1989. године, одбрањено више доктората у Нишу него у

⁹ Реч је о докторској дисертацији Веселина Илића *Мит у структури савремене културе и уметности*, урађеној под менторством Милоша Илића.

¹⁰ Прве две докторске дисертације одбрањене су на групама за физичку културу и социологију што Зајечарановић објашњава чињеницом да су ове групе имале наставнике у сталном радном односу „а на социолошкој групи је било неколико професора“ (1996: 51).

¹¹ Славица Коматина је одбранила докторску дисертацију *Актуелни проблеми образовања Рома у Србији: друштвени изазови и одговори*, урађену под менторством Драгана Тодоровића.

Београду, имајући у виду колико дуго постоји Катедра за социологију у Београду. Она наводи и један од могућих разлога. Наиме, половина кандидата која је до тада одбранила докторат у Нишу није имала завршену магистратуру (Грбовић 1990: 66). Имајући у виду дужину трајања магистарских студија, број испита, захтевност израде магистарске тезе и дуге административне процедуре, не чуди што је могућност стицања доктората без претходне магистратуре била привлачна за будуће докторе наука. Дрasticан пад пријава и одбрана доктората током 1990-их у Нишу повезује се са тешком друштвено-економском и политичком ситуацијом, опалим стандардом живота и рада и слично (Зајечарановић 1996: 51). Томе треба додати и сужавање подручја са кога се регрутују кандидати на област југоисточне Србије, као и истовремени раст броја одбрањених доктората на катедри у Београду и почетак стицања докторских звања на факултетима у Новом Саду (1988) и Приштини (1999).¹² Најзад, после 2011. године кандидати су настојали да искористе могућности да стекну звање доктора наука „по старом програму“ у законски ограниченом временском року што је за резултат имало раст броја пријављених и, посебно, одбрањених доктората.

Табела 3: Динамика пријава и одбрана докторских теза

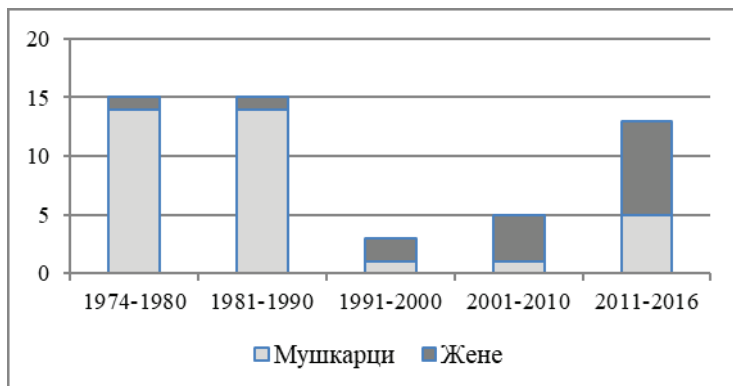
Период	Пријављене дисертације		Период	Одбрањене дисертације	
	Број	Процент		Број	Процент
1971–1980	26	38,8	1974–1980	15	28,8
1981–1990	16	23,9	1981–1990	15	28,8
1991–2000	10	14,9	1991–2000	3	5,8
2001–2010	9	13,4	2001–2010	6	11,5
2011–2013	6	8,9	2011–2016	13	25,0
Укупно	67	100,0	Укупно	52	100,0

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу

Кад је реч о полној структури, докторску дисертацију је пријавило 45 мушкараца и 22 жене (удео жена је 32,8%), а звање доктора социолошких наука стекло је 36 мушкараца и 16 жена (удео жена је 30,8%). Удео жена у укупном броју кандидата који су стекли звање доктора наука у Нишу је нешто нижи него у Београду (40%) (Митровић 2009: 91). Можемо видети да постоји значајна разлика у броју мушкараца и жена који су пријавили и стекли докторат, али нема великих разлика по полу у успешности кандидата да, када су пријавили тезу, стекну звање доктора наука. Оно што је упадљиво јесте да се полна структура доктора социолошких наука током четири деценије преокренула (Графикон 1). У првој и другој деценији докторирала је по једна жена и по 14 мушкараца. После 1990. године у свакој деценији је било више жена од мушкараца па су тако, на пример, у периоду 2001–2010. година докторат одбранили један мушкарац и четири жене.

¹² У периоду 1991–2000. у Нишу су одбрањена 3 доктората, а у Београду 27 (упор. Прилог 1 и Митровић 2009: 91–96).

Графикон 1: Доктори социолошких наука по полу

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу

Анализа тема докторских дисертација пружа увид у развој Департмана за социологију (развој наставног програма, увођење нових социолошких дисциплина, тематско осавремењивање наставе и истраживања, кадровски развој Департмана), промене у социолошкој науци у Србији (идеолошке утицаје, теоријске оријентације), као и промене научног и друштвеног значаја истраживања појединих области друштва.

У настојању да се одреди научноистраживачка усмереност доктората суочавамо се са проблемом разврставања јер многе теме дисертација покривају две или више социолошких дисциплина, а из наслова често није јасно из које перспективе је обрађена тема. Упркос овим тешкоћама, може се направити оријентациони преглед (Табела 4), а у Прилогу 1 дате су теме свих докторских дисертација одбрањених на Филозофском факултету у Нишу које пружају детаљнији и потпунији увид и омогућавају евентуалну корекцију приказане анализе. Највише доктората одбрањено је из области социологије васпитања и образовања, затим следи марксистичка теорија,¹³ социологија морала и социологија политике.

Табела 4: Преглед одбрањених докторских дисертација према социолошким областима

Дисциплина (област) истраживања	Број	Дисциплина (област) истраживања	Број
Социологија културе	5	Социологија породице	2
Социологија образовања	9	Социологија религије	2
Марксистичка теорија	7	Општа методологија	1

¹³ Под овим називом сврстане су теме које се односе на интерпретацију схватања марксистичких теоретичара (Маркс, Енгелс, Лењин, Маркузе). Није коришћена категорија „социолошке теорије“ јер није било доктората који би се бавили општом теоријом друштва представника других теоријских праваца. Рађене су дисертације које су за предмет имале схватања немарксистичких социолога која се односе на поједине области друштва (нпр. Диркемово схватање образовања), па су оне класификоване као радови који се односе на те области, а не на социолошку теорију уопште.

Социологија морала	5	Друштвени развој	3
Социологија рада	2	Социјална екологија	1
Социологија политике	4	Социологија медицине	1
Социологија самоуправљања	3	Социологија масовних комуникација	2
Социологија насеља	1	Историја социологије у Србији	2
Социологија науке	1	Социологија уметности	1

Извор: Евиденција Службе за наставу и студентска питања Филозофског факултета у Нишу

Ако се пажљиво погледа листа тема одбрањених доктората, могу се приметити промене током четири деценије. Прве две деценије доминирају теоријске теме. Грбовић показује да је удео емпиријских радова међу докторским дисертацијама од оснивања до 1989. године у Нишу 28%, док је у Београду био 58% (1990: 67). Ово је посебно изражено у периоду до 1980. године. Део доктората одбрањених у овом периоду нема јасно дефинисани социолошки приступ већ би се, по наслову, могли сврстати у филозофију.¹⁴ Поред тога, радове из овог периода одликује снажна идеолошка обојеност. Од 15 радова одбрањених до 1980. године, само три не садрже појмове који упућују на марксистичку теорију или социјалистичку самоуправну праксу (дијалектички материјализам, самоуправљање, марксистичка теорија, марксистичка критика, дијалектичке и догматске интерпретације Марксове теорије) или упућивање на марксистичке теоретичаре (Енгелс, Лукач, Маркс). Међутим, већ од следеће деценије теме доктората су препознатљиво социолошки формулисани и код теоријских и код емпиријских радова. Иако су и даље већински заступљене теоријске теме, јављају се емпиријска истраживања која се односе на проблеме деце породица миграната, социјализацију, секуларизацију, вредности, становање. Током 1990-их и 2000-их одбрањен је мањи број доктората међу којима је уравнотежен однос емпиријских и теоријских истраживања. После 2011. године већина одбрањених доктората се заснива на емпиријским истраживањима.

Докторске студије по Болоњској декларацији

Као што су први докторати одбрањени на Филозофском факултету били из области социолошких наука, тако су и прве докторске студије на Факултету после реформе акредитоване из области социологије (2008. године). Студије су реакредитоване 2015. године. Циљеви студијског програма дефинисани су као стицање првенствено „способности за самостално вођење оригиналних и релевантних научних истраживања у области друштвених феномена и педагошки рад у преношењу знања и вештина високог нивоа комплексности“ (*Докторске академске студије социологије*).

¹⁴ О томе говоре и примери доктора наука који су стекли ово звање на Групи за социологију, а који су касније имали запажену академску каријеру у области филозофије на универзитетима у Београду и Нишу.

Наставни планови

Докторске академске студије трају три године (шест семестара). Први акредитовани програм садржао је четири обавезна и пет изборних предмета, као и пет предмета који обухватају активни студијски истраживачки рад непосредно у функцији израде и одбране докторске дисертације (Табела 5). Обавезни предмети су из области опште социологије и методологије, а изборни предмети из посебних социолошких дисциплина. Сви предмети су били двосеместрални осим два једносеместрална методолошка предмета. Изборни предмети су били организовани у два изборна блока – на првој години студенти су бирали два од четири понуђена предмета, а на другој години три од понуђених шест предмета.

Табела 5: Наставни план Докторских академских студија социологије 2008. година

<i>Прва година</i>	<i>Изборна настава</i>
Историја социјалних теорија	Изборни блок 1 Социологија културе Социологија развоја савременог друштва Образовање и друштвене промене Социологија рода
Методологија истраживања друштвених појава	
Израда пројекта истраживања	
Савремена социологија	
Предмет изборног блока 1	
Предмет изборног блока 1	Изборни блок 2 Социологија масовног комуницирања Социологија рада Социологија села и града Савремена социологија политике Религија и савремени друштвени процеси Морал у савременом друштву
<i>Друга година</i>	
Предмет изборног блока 2	
Предмет изборног блока 2	
Предмет изборног блока 2	
Израда нацрта докторске тезе	
Истраживање за докторску тезу	
<i>Трећа година</i>	
Истраживање за докторску тезу	
Истраживање за докторску тезу	
Израда и одбрана докторске тезе	

Извор: Докторске академске студије социологије.

Наставним планом из 2015. године унете су незнатне измене: обавезни методолошки предмети су постали двосеместрални, а у други изборни блок додат је још један предмет – Социологија протестантизма.

Наставници

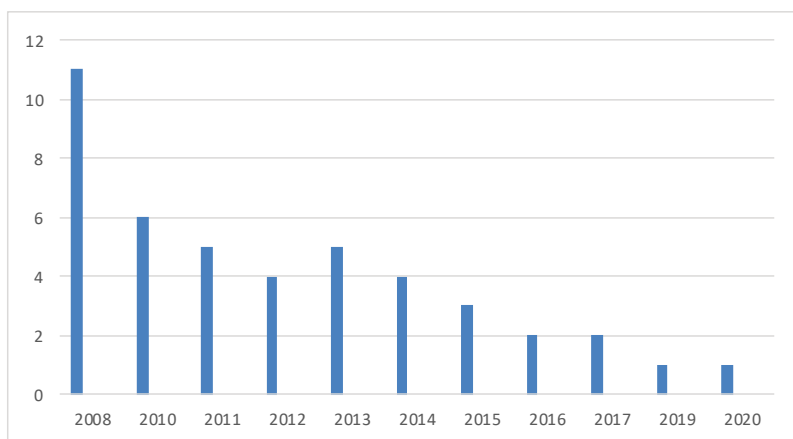
Наставу на докторским студијама држали су наставници у сталном радном односу на Департману за социологију. Поред њих, Србобран Бранковић је био ангажован за извођење наставе из методолошких предмета. Данијела Гавриловић је била ментор три пута, а Љубиша Митровић, Никола Божиловић, Горана Ђорић, Јасмина Петровић и Сузана Марковић Крстић имали су по једног докторанта.¹⁵

¹⁵ Чланови комисија за одбрану докторских дисертација били су: Драгољуб Михајловић, Драгана

Студенти

Акредитацијом је предвиђен упис пет студената годишње. Од 2008. до 2020. године Докторске академске студије социологије уписала су 44 студента, од чега је 25 (56,8%) женског пола. Више од три четвртине је завршило претходни ниво студија на Филозофском факултету у Нишу, следи завршен Филозофски факултет Универзитета у Приштини (11,3%), по два студента са универзитета у Београду и Новом Саду и један са Универзитета Мегатренд. Само један студент нема претходно (на основним или мастер студијама) социолошко образовање (комуниколог). Докторске студије је похађао један студент из иностранства (БиХ).

Графикон 2: Број уписаних студената докторских студија по годинама

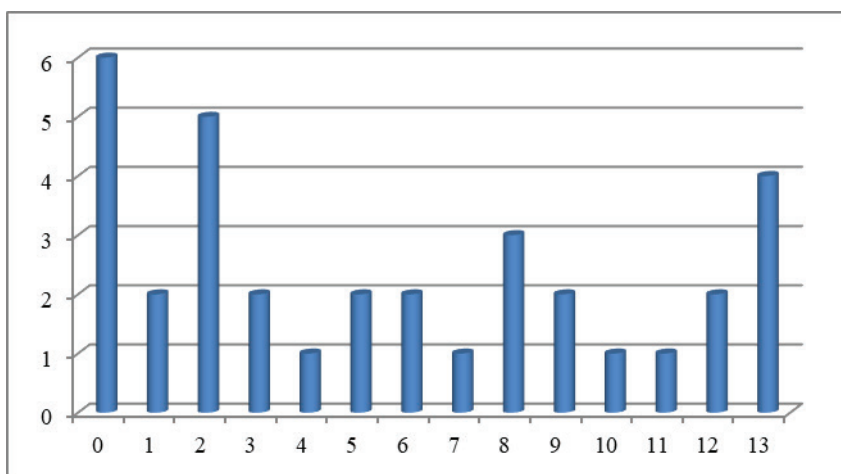
Извор: Евиденција Службе за наставу и студентска питања Филозофског

Подаци приказани на Графикону 2 показују пад интересовања за докторске студије социологије током овог периода. Док је првих шест година углавном попуњаван предвиђен број студената, од 2014. године број уписаних студената се смањује, тако да 2018. године ниједан кандидат није уписао докторске студије, а након тога је уписан по један студент годишње. Треба имати у виду да је на број уписаних студената током првих година утицао и упис једног броја магистара и студената магистарских студија „по старом програму“. Они су уписивали одговарајућу годину докторских студија у зависности од остварених резултата током магистарских студија. Међутим, три студента која су имала звање магистра прекинула су докторске студије и определила се да одбране докторску дисертацију по старом програму. Овај прелазни период у коме су паралелно постојала два система утицао је и на број одбрањених докторских дисертација.

Захаријевски, Љубиша Митровић, Милош Бешић, Мирјана Бобић, Никола Дедић, Владимир Вулетић, Бранислав Стевановић, Јелена Петковић, Јасмина Петровић, Србобран Бранковић, Валентина Соколовска, Сузана Марковић Крстић, Драган Станојевић, Мирјана Кристовић и Ивана Спасић.

Према реформисаном програму звање доктора наука је стекло 8 студената што чини 19% студената који су студије уписали до 2017. године. Просечна оцена студената који су завршили студије износи 9,41, а просечна дужина студија је 6,75 година. Кад је реч о студентима који су уписани до 2017. године (односно, они који су већ одслушали предвиђене три године студија и имали могућности да полагају испите у законски предвиђеном броју испитних рокова), Графикон 3 нам показује да се јасно издваја група студената која је (привремено?) одустала од студија у почетној фази студија – студенти који нису положили ниједан испит (16,6%) или су положили један до три испита (25%). Студенти који су положили десет и више испита су започели израду докторске дисертације (22,2%).

Графикон 3: Број положених испита студената који нису докторирали, а уписали су студије између 2008. и 2017. године

Извор: Евиденција Службе за наставу и студентска питања Филозофског факултета у Нишу

Кад је реч о дисертацијама одбрањеним после увођења Болоњске реформе, три четвртине радова је емпиријског карактера; три доктората тематски припадају социологији морала, а по један је из социологије друштвеног развоја, религије, културе, демографије и методологије (Прилог 2). Заступљене су теме: вредносне оријентације, глобализација, брачно и репродуктивно понашање, идентитети, стваралаштво и рецепција уметности, методолошки проблеми.

Завршна разматрања

Као што је већ наведено, Група за социологију је прва организовала одбране доктората из области друштвено-хуманистичких наука на Факултету и имала највише (33) одбрањених доктората у прве две деценије постојања

у односу на све друге студијске групе (укључујући и природно-математичке области и физичку културу) (Зајечарановић 1996). Након увођења Болоњске реформе, Група је прва акредитовала докторске академске студије што је био један од услова за акредитацију образовне високошколске установе.

За развој социологије као научне дисциплине и професије у Србији значајно је било да се, поред Катедре у Београду, на још једном универзитету организују сви нивои образовања социолога. Организовање докторских студија из области социологије било је израз потреба југоисточне Србије, Универзитета у Нишу и Филозофског факултета за образовање научног подмлатка, али и потреба шире друштвене и научне заједнице. Број пријављених доктората указује на постојање интересовања свршених студената социологије и других друштвено-хуманистичких усмерења за ове студије. Упркос кадровским ограничењима, Група је успела да ангажује истакнуте наставнике и привуче значајан број студената из различитих делова земље.

Анализа остварених резултата мора да се посматра у контексту друштвених и културних услова и промена кроз које је српско (и југословенско) друштво пролазило последњих пола века. Пишући о четврт века постојања Факултета 1996. године, Веселин Илић закључује:

„Укупни резултати рада и развоја указују на бројне тешкоће, мене и промене, у наставно-педагошком и научном развоју Групе. Он није могао избећи одређене *наносе* идеологијске инструментализације карактеристичне и за универзитетску средину и за развој нашег друштва за ове две и по деценије. То су били они идеологијски обрасци карактеристични за *дух времена* протеклих деценија који су објективно били препрека развоју критичке социологијске мисли а и саме Социологије на Универзитету.“

(В. Илић 1996: XVI)

Овакав развој који је резултат специфичних друштвених околности (политичког и идеолошког монизма) и положаја социологије као академске дисциплине (подређеност марксистичкој идеологији, доминација једне парадигме, стална изложеност сумњи због критичког односа према друштвеној стварности). Утицај владајуће марксистичке идеологије изражен је код тематске оријентације докторских дисертација одбрањених у прве две деценије. „Што се тиче докторских дисертација идеолошки обојене теме су присутне све до почетка деведесетих година. Ипак крајем 1970. и почетком 1980. појављују се теме везане за поједине социолошке проблеме – секуларизацију, филмску продукцију, апсентизам радника којима се приступа емпиријски“ (Захаријевски и др. 2009: 140).

Из ових оцена не могу се по аутоматизму извести закључци о квалитету кадрова који су образовани на Студијској групи за социологију. Упркос прилагођавању идеолошким захтевима времена (често кроз формалну мимикрију) стицање доктората се одвијало у „слободној зони“ академске заједнице која је успевала да код већине кандидата развије темељно социолошко теоријско-методолошко знање и критичко мишљење. О томе говори оцена једног од првих професора социологије на Филозофском факултету. „Да је почетак рада

Филозофског факултета у Нишу био најплоднији у његовој педесетогодишњој историји сведоче имена професора који су несебично делили своје искуство и знање, као и имена групе студената који су стекли докторате и сами постали професори и писци значајних социолошких радова“ (Шушњић 2021: 57).

Значајан допринос квалитету последипломског образовања на Департману за социологију дало је повезивање са научно-истраживачким радом, пре свега у оквиру Центра (раније Института) за социолошка истраживања. Неколико докторских дисертација урађено је у оквиру реализације пројеката или коришћењем база података које су настале емпиријским истраживањима Центра.¹⁶ Учесће последипломаца на научним скуповима које је организовао Центар пружало им је могућности да саопште своје радове, да успостављају комуникацију са другим истраживачима, упознају се са организацијом научног рада и развијају осећај припадности социолошкој научној заједници (Стојић 2008).

Искуство организовања магистарских студија и стицања докторских звања омогућило је конципирање и савременог програма докторских академских студија социологије и организовање наставе која испуњава све стандарде студија. Резултат су одбрањене докторске дисертације које имају и научни и друштвени значај, засноване на емпиријском истраживању проблема савременог српског друштва.

Пет деценија развоја највиших нивоа образовања из социологије омогућава да се сагледају и могућности за унапређење докторских студија. При том треба имати у виду и промене услове, како друштвене (сужавање базе из које се регрутују студенти практично само на југоисточну Србију, промене на „академском тржишту рада“, трошкови школовања, положај професије социолога у друштву), тако и институционалне (образовне реформе, повећану конкуренцију међу универзитетима) и унутарнаучне (развој теорије и методологије, нова поља проучавања, идеолошке утицаје, раст научне комуникације на глобалном нивоу).

Један од проблема са којим се суочава Департман за социологију последњих година јесте недовољна заинтересованост кандидата за докторске студије социологије. Подаци показују да су скоро сви докторанди завршили основне и мастер студије социологије на Филозофском факултету у Нишу, што упућује на могуће правце деловања у смислу подстицања заинтересованости за докторске студије социологије. Циљне групе би могли да буду студенти који су завршили претходне нивое студија из сродних друштвених и хуманистичких наука и студенти који су завршили студије социологије на другим универзитетима у Србији и региону.

Други проблем који се уочава на основу анализе досадашњих резултата докторских студија односи се на ефикасност студија из чега проистиче потреба сталног рада на унапређењу проходности и смањивању дужине студија. У том погледу је учињен значајни напредак изменама програма пред предстојећу реак-

¹⁶ У оквиру реализације пројекта 179074 који је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја у периоду 2001–2019. година урађено је и одбрањено 11 докторских дисертација, од чега је 7 из области социолошких наука (*Извештај...*, 2020).

редитацију (2021) у смислу једносеместралности испита, иновирања програма и тако даље. Простор који остаје за рад је менторски рад са студентима током читавих студија који би им пружао помоћ у формирању образовног профила, као и подршка за јачање истраживачких компетенција студената. Осим истраживачког рада на изради докторске дисертације потребно је значајније укључивање свих студената у научноистраживачки рад Департмана и Центра за социолошка истраживања. На тај начин студенти стичу неопходна практична искуства у припреми и спровођењу истраживања, усвајају етичке принципе научног позива и развијају свест о припадности научној (социолошкој) заједници. Такође студенти треба да се упознају са практичним аспектима научног позива који су им неопходни за успешне студије и изградњу научне каријере (извори информација о конкурсима за стипендије и пројекте, прављење мреже контаката и слично).

Најзад, уочљива је мала мобилност студената и, уопште, сарадња на нивоу докторских студија са другим катедрама за социологију у земљи и иностранству. Сарадња са другим катедрама у земљи се своди на учешће наставника у комисијама за оцену тема и оцену и одбрану докторских дисертација и повремена гостујућа предавања. Остаје широко подручје активности као што су планирани циклуси гостујућих предавања истакнутих научника из земље и иностранства, организовање конференција, семинара и летњих школа за студенте докторских студија из Србије и региона. За подстицање мобилности студената је, осим континуираног информисања о конкурсима за мобилност, врло важно развијање свести студената о значају стицања искустава на другим универзитетима за њихов професионални развој и будућу каријеру.

Литература

- Богдановић, М. (ур.) (2009) *Социологија у Србији 1959–2009: Институционални развој*. Београд: Службени гласник, Филозофски факултет.
- Богдановић, М. (2009а) „Предговор: Пет деценија социологије у Србији“. У: Богдановић, М. (ур.) *Социологија у Србији 1959-2009): Институционални развој*, стр. 7–31. Београд: Службени гласник, Филозофски факултет.
- Богдановић, М. и др. (1990) *Социологија у Југославији – институционални развој*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Великани и прегаоци*. Српско социолошко друштво, званични сајт, доступно на https://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=180&Itemid=66. Приступ 15. 8. 2021.
- Грбовић, В. (1990) „Оснивање и развој катедри за социологију (1959–1989)“. У: Богдановић, М. и др. *Социологија у Југославији – институционални развој*, стр. 45–73. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Зајечарановић, Г. (1996) *Монографија Филозофског факултета у Нишу*. Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.

- Захаријевић, Д. С., Гавриловић, Д., Ђорић, Г., Стојић, Г. (2009) Департман за социологију Филозофског факултета у Нишу 1971-2009. У: Богдановић, М. (ур.) *Социологија у Србији 1959-2009: Институционални развој*, стр. 135–158. Београд: Службени гласник, Филозофски факултет.
- Илић, В. (1996) „Реч декана: Двадесет пет година развоја“ у: Г. Зајечарановић *Филозофски факултет у Нишу: 1971–1986*. Ниш: Универзитет у Нишу, стр. VII–XXII.
- Митровић, В. (2009) „Студирање“ у: Богдановић, М. (ур.) *Социологија у Србији 1959-2009: Институционални развој*, стр. 59–105. Београд: Службени гласник, Филозофски факултет.
- Стојић, Г. (2008) „Двадесет година последипломских студија из Социологије друштвеног развоја на Филозофском факултету у Нишу“ у: Митровић, Љ., Стојић, Г. (прир.) *Изазови и дoмети савремене социологије друштвеног развоја*, стр. (407–416). Ниш: Филозофски факултет.
- Тодоровић, Д. (прир.) (2021) *Корени и крила*. Ниш: Филозофски факултет.
- Шушњић, Ђ. (2021) „Професори говоре. Разговор са Ђуром Шушњићем: Да се не заборави“. У: Д. Тодоровић (прир.) *Корени и крила*, (51–57). Ниш: Филозофски факултет.

Извори

- Статут Филозофског факултета, 1972.
- Статут Филозофског факултета, 1976 (пречишћен текст).
- Статут Филозофског факултета, 1979.
- Статут Филозофског факултета, 1982.
- Статут Филозофског факултета, 1987.
- Статут Филозофског факултета, 1990.
- Статут Филозофског факултета, 1994, пречишћен текст.
- Статут Филозофског факултета 1998, наставни планови.
- Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу *Докторске академске студије социологије*. Филозофски факултет, званични сајт, доступно на: <https://www.filfak.ni.ac.rs/studije/doktorske/sociologija> Приступ 20. 6. 2021.
- Извештај о реализацији пројекта „Традиција, модернизација и идентитети у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграција“ (179074) 2011–2019, 2020.*

Aleksandra Z. Nikolajević
Gordana V. Stojić

ACQUIRING A DOCTORATE AND DOCTORAL STUDIES AT DEPARTMENT OF SOCIOLOGY, FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ 1971–2021.

Abstract: Since its founding in 1971, the Group for Sociology of the Faculty of Philosophy in Niš has organized education for the scientific title Doctor of Philosophy in Sociology. The aim of this paper is to show the development of studies and achieved results, as well as its contribution to the development of the Faculty and Sociology in Serbia. The paper analyzes the organization of studies, student characteristics and thematic orientation of doctoral dissertations.

Key Words: Doctoral Dissertation, Sociology, Group for Sociology, Faculty of Philosophy in Niš.

Прилог 1:

Одбрањене докторске дисертације пре реформе према Болоњској декларацији

1974.	Веселин Илић	<i>Мит у структури савремене културе и уметности</i>
1976.	Борис Грабнар	<i>Погледи Маршала Маклуана у светлу дијалектичког материјализма и естетски метод</i>
1976.	Живојин Николић	<i>Систем, средства и начин обавештавања радних људи у самоуправној радној организацији: пример и пракса Новосадске фабрике кабела и пројектовање новог модела информисања</i>
1977.	Првослав Ралић	<i>Нове људске потребе и револуција</i>
1977.	Никола Костић	<i>Енгелсов допринос марксистичкој теорији о друштву</i>
1977.	Љубиша Митровић	<i>Социолошки аспекти самоуправљања као облика диктатуре пролетаријата, ослобађања рада и човека</i>
1977.	Бошко Прокић	<i>Социологија медицине и њено место у систему наука</i>
1978.	Вјеслав Бутиган	<i>Културне претпоставке самоуправљања</i>
1978.	Ратко Нешковић	<i>Лукачева теорија партије и класне свести пролетаријата</i>
1979.	Милан Миладиновић	<i>Основне моралне вредности социјалистичке револуције у Југославији (1941-1945)</i>
1979.	Лука Прошић	<i>Лукачева концепција „субјект-објект“ односа</i>
1979.	Миомир Ивковић	<i>Диркемово схватање васпитања и образовања – марксистичка критика</i>
1979.	Мирјана Марковић	<i>Социолошки аспект образовања за самоуправљање</i>
1980.	Радомир Ђорђевић	<i>О улози хипотезе у науци</i>

1980.	Никола Томанић	<i>Савремене дијалектичке и догматско-технократске интерпретације Марксовог схватања технолошко-производног фактора развика</i>
1982.	Адам Грубор	<i>Циљеви и методи садашњег преображаја васпитања и образовања код нас</i>
1982.	Момчило Стојковић	<i>Пракса и моралне вредности у систему социјалистичког самоуправљања</i>
1983.	Цветан Митов	<i>Савремене миграције радне снаге посматране са аспекта социјализације и моралне димензије ученика</i>
1983.	Драгољуб Ђорђевић	<i>Друштвена условљеност и карактер процеса секуларизације у нишком региону</i>
1984.	Драган Жунић	<i>Развој идеје естетичког хуманизма</i>
1984.	Илија Матић	<i>Културни и социјални проблеми школске деце породица радника Подриња привремено запослених у иностранству</i>
1985.	Радомир Томовић	<i>Социјалистичка мисао у Србији између Светозара Марковића и Димитрија Туцовића: облици и карактеристике развоја</i>
1986.	Милан Антић	<i>Социолошки и етички аспекти научног позива</i>
1986.	Миливоје Пејчић	<i>Маркузеово утемељење критичког става</i>
1987.	Александар Миљковић	<i>Схватање о друштву, политици и држави у делу Стојана Новаковића</i>
1988.	Никола Божиловић	<i>Социо-културне компоненте филмске комуникације</i>
1989.	Љубинко Милосављевић	<i>Морална схватања у Српским народним пјесмама В. С. Караџића – анализа садржаја са становишта социологије морала</i>
1989.	Миомир Наумовић	<i>Куће за одмор и њихови власници као друштвени феномен – социолошко истраживање</i>
1990.	Симка Делетић	<i>Држава и самоуправљање у Лењиновој концепцији друштвеног развоја</i>
1990.	Златко Николић	<i>Социјализација личности и друштвена репродукција криминалитета</i>
1992.	Мирјана Кристовић	<i>Улога масовних медија у савременом свету: (масовни медији као инструмент идеолошке репродукције капитализма и могућности ослобађања њиховог еманципаторског потенцијала)</i>
1993.	Ђокица Јовановић	<i>Стил живота и политичка стварност југословенског друштва</i>
1993.	Драгана Стјепановић Захаријевски	<i>Социолошки аспекти радног апсентизма радница</i>
2001.	Славољуб Мишић	<i>Допринос Слободана Јовановића социологији историје</i>
2001.	Наталија Јовановић	<i>Морал и морално васпитање у наставним плановима и програмима Кнежевине Србије</i>
2002.	Весна Милтојевић	<i>Еколошка култура и квалитет живота</i>
2002.	Бранислав Стевановић	<i>Социо-културне претпоставке савремене демократије</i>

2003.	Данијела Гавриловић	<i>Улога обичајних, религијских и моралних норми у идентификацији и интеграцији српске друштвене заједнице у периоду ропства под Турцима</i>
2008.	Данијела Здравковић	<i>Преображај друштвених односа унутар примарних група у етно-социокултурном миљеу Врања</i>
2011.	Сузана Марковић Крстић	<i>Социјално порекло студентске омладине, успех у школовању и избор студијских програма високих школа струковних студија</i>
2011.	Драгана Динић	<i>Социјално културне карактеристике малолетничких бракова у Источној Србији</i>
2011.	Дарко Радосављевић	<i>Утицај технолошког развоја на промене професионалне структуре и образовања инжењера у Србији</i>
2012.	Гордана Стојић	<i>Теорија информационог друштва и промене у савременој економији и свету рада</i>
2012.	Драгослав Петровић	<i>Место и домаћај “Драгачавског сабора” у културном миљеу Србије</i>
2012.	Лела Милошевић Радуловић	<i>Улога школе у стицању знања о специфичностима старости и развијању солидарности са старијим људима</i>
2013.	Садуша Реџић	<i>Полни морал младих у родној перспективи</i>
2014.	Жикица Симић	<i>Дискурс Српске православне цркве о жени и њен положај у друштву</i>
2015.	Ђорђе Ђорђевић	<i>Филм и тржиште: видови комерцијализације савременог холивудског филма</i>
2015.	Милена Јовановић Крањец	<i>Карактеристике и облици преступничког понашања ученика средње школе у југоисточној Србији</i>
2015.	Јелена Петковић	<i>Културна димензија развоја урбаног и руралног друштва у процесу модернизације и евроинтеграције Србије (истраживање културне партиципације градског и сеоског становништва Града Ниша)</i>
2016.	Зоран Недељковић	<i>Хантингтоново схватање човека и друштва</i>
2016.	Славица Комагина	<i>Актуелни проблеми образовања Рома у Србији: друштвени изазови и одговори</i>

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу

Прилог 2:

Одбрањене докторске дисертације на Докторским академским студијама социологије

2012.	Миша Стојадиновић	<i>Социолошка релевантност критике глобализације у делима Ноама Чомског</i>
2015.	Милош Јовановић	<i>Проблем идентитета религиозних ЛГБТ особа у Србији</i>
2018.	Јелена Динић	<i>Вредносне оријентације српске интелектуалне дијаспоре</i>
2018.	Ивана Манић	<i>Вредносне оријентације и породичне вредности младих у Србији</i>
2019.	Борис Илић	<i>Социолошки аспекти стваралаштва и рецепције на примеру европских неоавангардних уметности: Италија и Француска</i>
2020.	Драгана Пешић Јенаћковић	<i>Социјалне детерминанте брачног и репродуктивног понашања младих из Југоисточне Србије</i>
2020.	Биљана Продовић Милојковић	<i>Промене вредносних оријентација у Србији - Провера алтернативних хипотеза на подацима светске и европске студије вредности за Србију у периоду 1995–2010.</i>
2021.	Нина Павловић	<i>Методолошки проблеми у спровођењу квантитативних истраживања посредством интернета у социологији</i>

Извор: Евиденција Службе за мастер и докторске студије Филозофског факултета у Нишу

Лела Милошевић Радловић¹
Сузана Марковић Крстић²
Ненад Станојевић³
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за социологију

Прегледни научни рад
UDK 316:061.22(497.11 Ниш):001
Примљено: 09.12.2021.
Ревидирана верзија: 18.1.2022.
Одобрено за штампу: 19.1.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.08

ДОПРИНОС ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ РАЗВОЈУ НАУКЕ, ОБРАЗОВАЊА, МЕЂУНАРОДНЕ И МЕЂУУНИВЕРЗИТЕТСКЕ САРАДЊЕ⁴

Апстракт: У раду је приказан институционални развој Центра за социолошка истраживања од оснивања до данас и преглед реализованих научноистраживачких пројеката, националних и међународних научних конференција и округлих столова који су допринели развоју науке, образовања, међународне и међууниверзитетске сарадње у Србији и на Балкану, што је део научноистраживачке и културне мисије Центра за социолошка истраживања. Рад се базира на анализи архивске и библиографске грађе, која сведочи о изузетно богатој и мултидисциплинарној научној продукцији и ангажованости истраживача у препознавању, сагледавању и проучавању актуелних друштвених проблема. С обзиром на остварене резултате, Центар је у међународним оквирима препознатљив као иницијатор и окосница не само истраживачких активности које доприносе развоју науке и образовања, већ и друштвене ангажованости ради остваривања међународне и међуетничке сарадње у духу културе мира. Сходно препознатљивом доприносу у сфери научноистраживачке, образовне и социокултурне делатности, Центар за социолошка истраживања високо се афирмисао у научној, образовној и културној јавности Србије и региона.

Кључне речи: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, Департман за социологију, наука, образовање, међународна и међууниверзитетска сарадња.

¹ lela.milosevic.radulovic@filfak.ni.ac.rs

² suzana.markovic.krstic@filfak.ni.ac.rs

³ nenad.stanojevic@filfak.ni.ac.rs

⁴ Рад у оквиру интерног пројекта *Друштвени значај студија социологије на Филозофском факултету у Нишу: ретроспектива и перспектива*, који финансира Филозофски факултет у Нишу.

Оснивање Центра за социолошка истраживања и његове активности

Центар за социолошка истраживања има дугу историју и традицију покретања и организације научних истраживања актуелних друштвених проблема. У складу са друштвеним збивањима у социоекономском и културном контексту иницирао је реализацију бројних научних пројеката на Филозофском факултету у Нишу и тако постао окосница научноистраживачког рада у југоисточној Србији. Окупљајући истраживаче из различитих научних области (универзитетске професоре, асистенте, научни подмладак итд.) око бројних мултидисциплинарних пројеката, следећи плуралистичку научну парадигму, стварао је погодну климу за интензивирање и развој науке и међународне сарадње.

Институционални почети и развој Центра за социолошка истраживања (1982. године) повезују се са оснивањем Филозофског факултета у Нишу (1971. године), када је најпре основан *Институт за истраживања*. Након петогодишњег периода рада и ангажовања истраживача, формиран је *Институт за мултидисциплинарна истраживања*, који је обухватио четири одељења, а једно од њих било је *Одељење за друштвена истраживања*. Одељење за друштвена истраживања је исте године (1987) преименовано у *Институт за социолошка истраживања* (Митровић, 2018), 1994. године у *Институт за социологију*, а 2007. године у *Центар за социолошка истраживања* (Захаријевски, Гавриловић, Ђорић, Стојић, 2009). Први управник Института био је др Љубиша Митровић, а касније су ту функцију обављали др Миомир Ивковић, др Драган Жунић и др Драгана Стјепановић Захаријевски. Садашња управница Центра за социолошка истраживања је др Јасмина Петровић.

У Центру за социолошка истраживања реализују се бројни научноистраживачки пројекти, организују научни скупови, конференције и округли столови и објављују научне публикације. Главне активности Центра везане су за спровођење теоријско-емпиријских и примењених истраживања, реализацију теренских истраживања за друге организације, истраживање развојних трендова, анализу и евалуацију мера социјалне политике, пружање услуга обуке за извођење теренских истраживања (обука анкетара, обука модератора за фокус групе и слично).

Међу најзначајнијим пројектима, које је Институт/Центар за социолошка истраживања реализовао од оснивања су: „Регионална хетерогеност и промене друштвене структуре“ (део пројекта „Структура југословенског друштва“), финансијер Конзорцијум института друштвених наука у СФРЈ (1986–1990); „Радни морал, апсентизам и социјални конфликти у привреди региона Ниша“, финансијер Регионални СИЗ науке (1986–1990); „Здравље и болести школске деце“ (1995–2000), финансијер Савезно министарство за развој, науку и животну средину); „Регионална културна сарадња на Балкану“ (1995–2000), финансијер Министарство за науку и технологију РС; „Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције“ (2002–2005), финансијер

Министарство за науку и технологију РС; „Стратегије деловања синдиката у земљама централне и источне Европе и Србије у процесу транзиције“ (2002), финансијер Министарство за науку и технологију РС; „Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције“ (2006–2010), финансијер Министарство за науку и технолошки развој РС; „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (2011–2019), финансијер Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС; „Корак ка професионализацији социологије: анализа потреба за професијом“ (2019), финансијер Филозофски факултет у Нишу; „Корак ка професионализацији социологије 2: анализа потреба за професијом“ (2020), финансијер Филозофски факултет у Нишу; „Друштвени значај студија социологије на Филозофском факултету у Нишу: ретроспектива и перспектива“ (2021), финансијер Филозофски факултет у Нишу.

Поред домаћих, истраживачи Института/Центра учествовали су у реализовању већег броја међународних и националних научноистраживачких пројеката, као и примењених истраживања у сарадњи са цивилним сектором.

Центар за социолошка истраживања дуги низ година (39) својом научноистраживачком делатношћу и научном продукцијом значајно доприноси промоцији Департамента за социологију и Филозофског факултета Универзитета у Нишу, као и подстицању научноистраживачког и професионалног рада социолога који је постао препознатљив и све више вреднован у академској и широј јавности.

Реализација научноистраживачких пројеката у оквиру Центра: допринос развоју науке, образовања, међународне интеграције и сарадње у духу културе мира

1) Регионална хетерогеност промена у друштвеној структури Србије

Први велики пројекат који је реализован од 1986. до 1990. године у Институту био је „Регионална хетерогеност промена у друштвеној структури Србије“. Овај пројекат био је део ширег истраживања друштвене структуре, који је спровео Конзорцијум института друштвених наука на читавом простору тадашње Југославије, а руководилац Пројекта био је Љубиша Митровић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу. Предмет истраживања биле су регионалне особености промена у друштвеној структури Србије – у демографској, привредној, професионалној и социјално-класној структури становништва Србије, посебно специфичности промена у најразвијенијим и најнеразвијенијим деловима Србије (општина Савски венац и Стари град – Београд, на једној страни, и Трговиште и Бабушница на југу, на другој страни). На пројекту су били ангажовани истраживачи, професори, доценти и асистенти са различитих факултета и универзитета у Србији (др Јован Ћирић, др Миодраг Николић, др Милорад Божић, др Михајло Пешић, др Ђуро Стевановић, др Вјекослав Бутиган, др Драгољуб Ђорђевић, др Славко Милосављевић).

Пројекат је био структурисан тако да је садржао неколико потпројеката који су били усмерени на истраживање посебних сфера друштва, друштвених промена и процеса: *Промене у демографској структури становништва и насеља, Особености образовне и професионалне структуре, Промене у стратификационом систему, Друштвене противречности и сукоби, Особености социокултурне динамике, Политички систем, Локална самоуправа и друштвени актери* итд. Истраживачи су били ангажовани на потпројектима у складу са својим интересовањима и компетенцијама, а резултати овог теоријско-емпиријског истраживања саопштени су на научним конференцијама и објављени у посебним зборницима радова и научним часописима.

У овом периоду Институт је остварио сарадњу са бројним институтима из Србије и других република СФРЈ, а посебно са Институтом друштвених наука у Београду, Институтом за социологију и политичке науке и Институтом за истраживања проблема земаља у развоју у Љубљани, а изван Југославије остварена је сарадња са Институтом за марксизам Високе политехничке школе у Илменау (ДДР).

2) Радни морал, апсентизам и конфликти у индустрији региона Ниш

Други пројекат који је реализован у Институту за социолошка истраживања од 1991. до 1995. године био је „Радни морал, апсентизам и конфликти у индустрији региона Ниш“. Пројекат је био регионалног значаја и финансиран је од стране Регионалне самоуправне заједнице науке Ниш (руководилац проф. др Љубиша Митровић).

У оквиру овог Пројекта кроз потпројекте проучавани су и истраживани проблеми *радног морала и продуктивности рада у индустрији* (руководилац др Данило Ж. Марковић), *узроци и последице апсентизма* (руководилац др Драгана Стјепановић Захаријевић) и *социјалне противречности и конфликти у индустрији региона Ниш* (руководилац др Љубиша Митровић). На Пројекту је ангажован већи број истраживача, професора и асистената са Студијске групе за социологију, као и са других студијских програма. Емпиријско истраживање спроведено је у привреди региона Ниш, а резултати су саопштени на бројним научним скуповима у земљи и иностранству и објављени у посебним зборницима на српском и немачком језику.

3) Здравље и болести школске деце

Трећи пројекат на коме се радило у Институту за социолошка истраживања био је „Здравље и болести школске деце“, чија је реализација започела 1995. године. Руководилац Пројекта био је др Живојин Николић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу (у пензији), а секретар Драгана Стјепановић Захаријевић, доцент Филозофског факултета у Нишу.

Основни циљеви истраживања били су утврђивање здравственог стандарда основношколске деце (здравствено стање), утицаја здравственог стандарда на успех ученика и очување популације у границама здравог људског

века у нашем друштву и истраживање могућности пројектовања бољег типа школе. Планирано је да подаци буду прикупљани анкетирањем и анализом документације којом располажу медицинске установе у Нишу и Сокобањи, као и школске амбуланте. Такође је планирано објављивање студије (или више њих) о здрављу и болестима основношколске деце и утврђивање узрока и последица, што би допринело едукацији шире јавности, посебно родитеља.

Пројекат се тематски састојао од 32 потпројекта: *Генетика породице: здравље родитеља и њихов утицај на здравље деце; Исхрана и здравље деце; Здравље школске деце и учесталост астме и других обољења; Породица и проблеми вида и здравље деце; Здравље и болести ува, носа и грла код деце; Породица, проблеми здравља и неговања зуба код деце; Породица, ментално здравље и болести школске деце; Болести зависности у породици и здравље деце; Заштита школске деце од повреда; Статички и функционални деформитети школске деце; Карактеристике циркадијалног ритма школске деце; Физичка култура и здравље деце; Хигијена и здравље деце; Еколошко окружење и здравље деце; Породица, поглед на свет и здравље деце; Породица, моралне вредности и здравље деце; Традиција, религиозност у породици и здравље деце; Породица, психосоцијални проблеми и здравље деце; Друштвени систем, право детета, политика и здравље деце; Социјални статус и социјално окружење породице и здравље деце; Економски статус породице, запосленост чланова и здравље деце; Саобраћајне комуникације, путовања и њихов утицај на здравље деце; Научно-технолошки прогрес и здравље деце; Проблеми развоја, квалитет живота, демографска кретања и њихов утицај на здравље деце; Култура и здравље деце: а) култура, квалитет породичног живота и здравље деце; б) уметност и здравље школске деце; в) слободно време, породица и здравље деце, Односи у породици и њихов утицај на здравље деце (насиље над децом и страх; Образовни ниво породице и здравље деце; Средства масовних комуникација и здравље деце; Школски програми, настава, модели радног времена и здравље деце; Развој интелектуалних способности школске деце; Педагошки и психолошки проблеми ученика у школи; Екстеријер и ентеријер школе и здравље деце (пројектовање боље школе).*

У раду на потпројектима ангажовани су професори са Филозофског факултета у Нишу, професори са других факултета Универзитета у Нишу, Новом Саду, Београду и Приштини. Сарадња је успостављена и са стручњацима из Завода за заштиту здравља, Хигијенског завода итд. Истраживачи на Пројекту били су са Филозофског, Медицинског, Стоматолошког, Економског, Грађевинског и Машинског факултета Универзитета у Нишу, Медицинског факултета у Новом Саду, Технолошког факултета у Бору и Филозофског факултета и Факултета уметности у Приштини.

У сарадњи са Републичким заводом за тржиште рада (филијала у Нишу) у фебруару 1995. године примљено је у радни однос на одређено време од 12 месеци 68 младих стручњака различитих образовних профила за рад на Пројекту. Критеријум за избор истраживача-приправника био је остварени успех на основним студијама (просечна оцена). Прва група истраживача-приправника почела је са радом 1. фебруара, а друга 15. фебруара 1995. године.

Истраживачи-приправници ангажовани у раду на Пројекту били су дипломирани социолози (15); дипломирани психолози (7); дипломирани педагог; дипломирани лекари (8); дипломирани хемичари (6); дипломирани инжењер електронике; дипломирани инжењер заштите на раду; дипломирани стоматолог; дипломирани математичари (2); професори српског језика и књижевности (2); дипломирани физичари (4); дипломирани биолози (7); дипломирани педагози физичке културе (7); дипломирани географ; дипломирани економисти (2); дипломирани правник; професори музике (2).

За истраживаче-приправнике била је организована обука из методологије у циљу стицања одређених методолошких знања за обављање истраживачких послова. Програм методологије реализовали су професори са Универзитета у Нишу и Универзитета у Новом Саду. За обуку истраживача од значаја су били и научни скупови у Нишу, пре свега научно саветовање „Здравље и болести школске деце“ (јануара 1995. године), научни скуп „Југословенски педијатријски дани ‘95“ (марта 1995. године) и научно саветовање „Социјалне девијације деце и омладине“ (јуна 1995. године). По завршетку методолошке обуке истраживачи-приправници распоређени су за рад по потпројектима у складу са стеченим компетенцијама и професионалним интересовањима. Истраживаче-приправнике финансирао је Републички завод за тржиште рада, Филијала Ниш.

Током реализације Пројекта, троје сарадника се запослило на неодређено време, тако да је у Институту за социолошка истраживања било 65 истраживача-приправника. Два сарадника радила су у библиотеци Филозофског факултета (дипломирани физичар и дипломирани филолог за српски језик и књижевност), четири сараднице (дипломирани социолози) су свакодневно радиле у Институту, а остали су обучени за одговарајуће послове и били су ангажовани на одговарајућим потпројектима. Истраживачима је омогућено коришћење факултетске и универзитетске библиотеке, подносили су месечне извештаје о раду и редовно су примали плату. Један број истраживача-приправника обучен је за рад на рачунару, посебно за програм за обраду и анализу података (SPSS), а неколико за рад у библиотеци у вези са научноистраживачким пословима (израда стручних библиографија, набавка стручне и научне литературе и слично). Након инструктаже свих истраживача-приправника, анкетање је реализовано у основним школама у Нишу и Сокобањи. Укупан број ученика предвиђен узорком био је 395, укупан број родитеља 395, а укупан број наставника 249.

У склопу рада на Пројекту, у организацији Института за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу у сарадњи са СО Сокобања, 26. и 27. јануара 1995. године одржано је саветовање на тему *Здравље и болести школске деце*, а исте године одржан је и научни симпозијум *Моћ и немоћ уметности* (у сарадњи са СО Сокобања). Чланови истраживачких тимова и остали учесници су рефератима, саопштењима и дискусијом допринели утврђивању теоријско-методолошке основе потпројеката. Као резултат рада на пројекту 1998. године објављен је зборник радова *Здравље и болести школске деце* (уредници: Живојин Николић, Драган Јунић и Драгана Стјепановић Захаријевски).

Када је реч о овом Пројекту, посебно би требало нагласити његов допринос образовању и теоријско-методолошком припремању младих истраживача из различитих научних области за научноистраживачку делатност. Поред стицања знања из методологије друштвених истраживања (прикупљања, обраде, анализе и интерпретације резултата истраживања), млади истраживачи су имали прилику да своја знања примене у практичним активностима на терену у оквиру рада мултидисциплинарних истраживачких тимова. Млади истраживачи, који до тада нису формално припадали истраживачком тиму, изразили су велико интересовање за истраживачки и аналитички рад у оквиру пројекта, стичући значајно научноистраживачко искуство и компетенције. Неки од младих истраживача, обдарених за научноистраживачки рад, наставили су своје усавршавање и уписали магистарске студије, а након тога се запослили као асистенти-приправници на Филозофском факултету у Нишу (опширније Петковић, Божиловић, 2018: 42).

4) Регионална културна сарадња на Балкану

У периоду од 1995. до 2000. године у Институту за социолошка истраживања реализован је пројекат „Регионална културна сарадња на Балкану“, који је финансирало Министарство науке Републике Србије (руководилац Пројекта др Љубиша Митровић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, а секретар Драган Тодоровић, асистент-приправник Филозофског факултета у Нишу).

Координатор Пројекта био је Филозофски факултет у Нишу, а учесници су били Правни факултет у Нишу, Математички факултет у Београду, Машински факултет у Нишу, Географски факултет у Београду и Филозофски факултет у Приштини. У реализацији Пројекта учествовао је већи број истраживача (око 30) са три универзитета и пет факултета из Србије и већи број сарадника из Грчке, Русије, Бугарске, Македоније, Републике Српске, Босне и Херцеговине, Словеније итд.

Пројекат се састојао од 13 потпројеката: *Домети развојне стратегије и њихови утицаји на глобалне друштвене промене и интеграционе процесе на југословенском простору и Балкану* (руководилац др Љубиша Митровић); *Култура и национални идентитети балканских народа* (руководилац др Драган Жунић); *Традиционално и савремено у културном животу балканских народа* (руководилац др Љубинко Милосављевић); *Образовање и наука као фактори развоја и балканске интеграције* (руководилац др Миомир Ивковић); *Религиозна култура православља и прожимање култура на Балкану* (руководилац др Веселин Илић); *Политичка култура и културна политика балканских земаља* (руководилац др Вјекослав Бутиган); *Етнопсихолошке карактеристике становништва и њихов утицај на културну сарадњу* (руководилац др Владимир Нешић); *Заједничке историјске основе и специфичности система моралних вредности на Балкану* (руководилац др Момчило Стојковић); *Традиција и култура породичног живота балканских народа* (руководилац др Драгана Стје-

пановић Захаријевић); *Етнички и конфесионални односи на Балкану* (руководилац др Драгољуб Б. Ђорђевић); *Масовни медији и комуницирање култура на Балкану* (руководилац др Ђокица Јовановић); *Привредни развој и економска улога државе у стратегијама развоја у балканској регионалној интеграцији* (руководилац др Милорад Божић) и *Фактори и динамика међуконфесионалних и међуетничких односа* (руководилац др Драгомир Драшковић).

Током реализације Пројекта успостављена је међуниверзитетска међународна сарадња на простору бивше СФРЈ и Балкана, али и са другим земљама. Сарадња је успостављена са истраживачима, социолозима, политиколозима, историчарима и културолозима из Србије, Бугарске, Македоније, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске, Румуније, Русије и САД. Посебно је била истакнута сарадња са Институтом за социологију Руске академије наука (Москва), Институтом за социологију Бугарске академије наука (Софија), са Филозофским факултетом Универзитета у Великом Трнову и са Институтом за социологију Филозофског факултета у Скопљу. Као резултат сарадње са International Research Foundation for Development (Сан Франциско, САД) организована је *Балканска група за истраживање проблема регионалне сарадње*. Резултати истраживања представљени су јуна 2000. године на Светском форуму о друштвеном развоју Уједињених нација у Женеви, а учествовали су истраживачи из Србије (др Љубиша Митровић, Гордана Стојић, Ивана Божић), Бугарске (др Николај Генов), Македоније (др Љубица Костовска, др Биљана Секуловска Габер), САД (Ph. D. Neville S. Arachchige Don). Као резултат заједничког ангажовања објављен је зборник радова на енглеском језику *The Balkans in Transition (Балкан у транзицији)* у издању International Research Foundation for Development (Сан Франциско) и Центра за балканске студије (Ниш) 2007. године (Митровић, 2018: 9–16).

У оквиру реализације Пројекта одржани су следећи научни скупови са међународним учешћем и округли столови (са преко 300 учесника): *Стратегије развоја и процеси регионалне сарадње на Балкану* (1998), *Нови светски поредак и Балкан* (1999), *Култура, развој и сарадња на Балкану* (1999), *Две хиљаде година хришћанства на Балкану* (у сарадњи са ЈУНИР-ом) (2000) и *Регионална културна сарадња на Балкану* (2001).

Захваљујући успостављеној сарадњи, интензивирано је одржавање заједничких научних скупова на универзитетима у Нишу, Великом Трнову, Софији и Скопљу, а резултати су објављени у посебним зборницима радова: *Стратегија развоја и процеси регионалне културне сарадње на Балкану* (1998), *Култура, развој и сарадња на Балкану* (1999), *Нови светски поредак и Балкан* (1999). Руководилац Пројекта др Љубиша Митровић је у оквиру рада на Пројекту објавио књиге: *Савремено друштво – стратегије и актери* (1996) и *Друштвене промене и актери* (1999).

Закључак са одржаних међународних научних скупова и округлих столова је да је регионална сарадња не само могућа, већ и потребна и пожељна и да су за њу заинтересоване привреда и њене реформске менаџерске елите, представници науке, образовања и културе, али да политичке елите још увек имају

амбивалентан однос према овим процесима. Балкански народи треба да држе до својих вредности и своје историје, али да буду окренути модерним светским мегатрендовима и изазовима. Њихови национални и културни идентитети треба да буду допуњени и вредностима и особеностима регионалног, европског и универзално-светског идентитета савременог човечанства.

5) Културни и етнички односи на Балкану у процесу регионалне и европске интеграције

У периоду од 2002. до 2005. године реализован је макропројекат „Културни и етнички односи на Балкану у процесу регионалне и европске интеграције“ (1310) уз финансијску подршку Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије (руководилац др Љубиша Митровић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, а секретар Драган Тодоровић, асистент-приправник Филозофског факултета у Нишу).

Предмет макропројекта била је савремена социокултурна динамика постсоцијалистичких друштава на Балкану – улоге културних и етничких идентитета, њихов утицај на актере интеграционих и дезинтеграционих и модернизацијских процеса, могућности развоја, регионалне и европске интеграције. Циљ истраживања био је формулисање правилности, законитости у понашању друштвених група и актера током друштвених промена у земљама у транзицији. Посебна пажња посвећена је истраживањима дубинских етнопсихолошких матрица, националних карактера и културних образаца етничких група на Балкану, али и идентификацији заједничких вредности. Значај истраживања је у томе што резултати могу да се користе за рационално заснивање и планирање реформских стратегија, али и за усмеравање процеса регионалне и европске интеграције. Оригиналноост истраживања огледа се, поред осталог, у примени мултидисциплинарног теоријско-методолошког приступа, праћеног компаративним емпиријским истраживањем ових проблема.

Вишеслојност култура и етнички идентитети на Балкану са својим утицајима на процесе регионалне и европске интеграције истражени су са различитих теоријско-емпиријских аспеката у тематским целинама које су се односиле на: историјско-социолошко разматрање утицаја културе на друштвене промене у мултикултурним и мултиетничким друштвима; положај културних и етничких идентитета у балканским друштвима у транзицији и могућности сарадње балканских култура и етничитета и регионалне и европске интеграције.

Током реализације макропројекта истраживани су следећи аспекти, димензије, проблемска поља: култура као фактор друштвених промена и основа идентитета; Балкан у светлу развојних мегатрендова глобализације, регионализације и европске интеграције; Балкан између ретрадиционализације и модернизације; урбанизација и модернизација на Балкану; демографске и етничке структуре балканских друштава; Роми као трансгранична етничка група; етнопсихолошке карактеристике балканских народа; карактеристике мултикултурализма у Србији и на Балкану; православље и култура балканских

народа; културна сарадња Срба са другим балканским народима у XX веку; специфичности и заједништво у култури и сарадњи Србије и Црне Горе; српски народ у делима иностраних аутора – између истине и стереотипа; етничка дистанца и идентитарни сукоби на Балкану; улога образовања као фактора мултикултурне, мултиетничке толеранције и сарадње; мас-медији у дезинтеграционим и интеграционим процесима на Балкану; идеја интеграције балканских народа и друштава у 19. и 20. веку; положај мањина у светлу стандарда Европске уније; могућности економске транзиције и интеграције балканских земаља; регионализам као фактор развоја и демократске интеграције; конституисање цивилног друштва и развој демократије као основа демократске интеграције етничких група.

Реализатори истраживања били су Филозофски, Правни и Машински факултет у Нишу и Филозофски факултет у Приштини, а у оквиру рада на Пројекту успостављена је сарадња са научним институцијама и појединцима у иностранству (организација истраживања, размена литературе и искустава, учешће на научним скуповима, објављивање чланака у часописима и слично) из: Бугарске: Институт за социологију Бугарске Академије наука, Софија (др Н. Генев и др Г. Фотев) и NGO Anti-Poverty Information Centre, Софија (др Д. Минев и др М. Жељаскова); Македоније: Институт за социолошка и политичко-правна истраживања, Економски факултет и Институт за македонску литературу Универзитета “Кирил и Методије”; из Скопља (др Л. Христова и др Ј. Јакимовски, др Ј. Костовска, др Јованка Стојановска); Грчке: Macedonia Universitet, Solun (др М. N. Delivakis); “Eurobalkans”, Aegina (N.D.A. Avranites); Румуније: Институт за социологију Румунске Академије наука, Букурешт (др М. Лавронеску, др Д. Санду); САД-а: International Research Foundation for Development (IRFD), Cambridge (Neville S. Arachchige Don, Ph.D. President/Executive Officer).

Значај истраживања огледа се у томе што добијени резултати могу да се примене и у другим областима, као научна база за развој технологија (производа, процеса и услуга). Наиме, мултидисциплинарно истраживање културних и етничких односа које обухвата све балканске земље омогућава стварање заокружене слике о укупним друштвеним, историјским, економским, политичким и културним условима са којима ове земље улазе у процесе модернизације и демократизације.

Реализацијом Пројекта стварале су се претпоставке за: 1) креирање новог модела културне политике у Србији са посебним освртом на сарадњу са другим земљама региона и могућности европске интеграције; 2) дефинисање културне политике у области међунационалних односа; 3) осавремењивање садржаја и метода у образовању са становишта промоције новог система вредности (мултикултурне, мултиетничке и верске толеранције); 4) подстицање и афирмисање активне улоге мас-медија у објективном информисању о идентитету различитих етничких и верских група, подстицање климе међусобног поверења и толеранције; 5) истицање улоге медија у афирмисању мултикултурализма, националне и културе мањина у Србији и на Балкану; 6) дефинисање стратегије развоја, са посебним освртом на развој неразвијених подручја са

становишта побољшања економског и социјалног положаја мањина.

У оквиру Пројекта 2003. године обављено је компаративно емпиријско истраживање *Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану*, на територији југоисточне Србије, централне и западне Бугарске и северозападне Македоније. Мултидисциплинарно компаративно истраживање спроведено је на узорку (комбинација случајног, стратификованог и квотног) од 1800 испитаника. Циљ истраживања био је стицање знања о квалитету међуетничких и међукултурних односа на Балкану, степену развијености свести о могућем заједничком регионалном идентитету и односу актера према могућностима сарадње и интеграције Балкана у европске и светске процесе (Митровић, Ђорђевић, Тодоровић, 2004). Прикупљање емпиријске грађе обављено је у пет округа југоисточне Србије (Нишавски, Топлички, Пиротски, Јабланички и Пчињски), три општине северозападне Македоније (Скопље, Тетово и Куманово) и две области централне и западне Бугарске (Шумен и Велико Трново). Упитници су преведени на језик мањина, како би се постигло потпуније разумевање суптилнијих аспеката испитиваних чињеница. Истраживање је обављено помоћу стандардизованог обрасца за бележење одговора респондента који је проверен у пилот истраживању на узорку од 100 испитаника у региону југоисточне Србије, што је омогућило да се отклоне недостаци. За реализацију теренског истраживања били су одговорни: др Петре Георгиевски из Македоније, др Маја Русева из Бугарске и мр Јасмина Петровић из Србије (Захаријевски, 2018: 24).

Реализацијом овог пројекта створене су претпоставке за креирање новог модела културне политике у Србији кроз остварену сарадњу са другим земљама у региону, али и за дефинисање стратегије развоја и културне политике у области међунационалних односа, истицањем улоге медија у афирмисању мултикултурализма, националне и културе мањина на Балкану (Захаријевски, 2018; Тодоровић, 2004).

Истраживачи ангажовани на Пројекту постигли су изузетне резултате, учествовали су на бројним научним скуповима, конференцијама и округлим столовима које је организовао Институт или друге институције у земљи и иностранству. Научне конференције у организацији Института: *Култура у процесима развоја, регионализације и евроинтеграције Балкана* (2003), *Модели културне политике у условима мултикултурних друштава на Балкану и евроинтеграционих процеса* (2004), *Друштвене промене, културни и етнички односи и евроинтеграцијски процеси на Балкану* (2004), *Регионални развој и интеграција Балкана у структуре ЕУ – балканска раскрића и алтернативе* (2004), *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана* (2005), *Савремени Балкан у контексту геокултуре развоја, културе мира и евроинтеграцијских процеса* (2005). Округли столови у организацији Института: *Улога мас-медија у развоју демократског мултикултурног друштва и регионалне сарадње на Балкану* (2004), *Дивилно друштво и мултикултурализам на Балкану* (2005), *Потребе и могућности формирања Центра за студије балканских култура на Универзитету у Нишу* (2005).

Остварена је богата научна продукција: монографије међународног значаја (1), научне књиге и монографије националног значаја (6), зборници радова (8), радови у часописима међународног значаја (4), радови на скуповима међународног значаја штампани у целини (3), радови у часописима националног значаја (15), прикази и осврти (7), радови на скуповима националног значаја штампани у целини (120) (Тодоровић, 2004). Резултати рада на Пројекту представљени су у зборнику „Пројекат 1310 *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (Извештај о раду 2002–2004)“ (прир. Драган Тодоровић).

Објављени зборници радова на Пројекту:

1. Lj. Mitrović, D. B. Đorđević i D. Todorović (pr.) (2002). *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*, Niš, CBS/JUNIR/Punta.
2. Lj. Mitrović, D. B. Đorđević i D. Todorović (pr.) (2002). *Globalizacija, akulturacija i identiteti na Balkanu*, Niš, Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu/Punta.
3. D. Todorović (pr.) (2003). *Kultura u procesima razvoja, regionalizacije i evrointegracije Balkana*, Niš, Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu/Sven.
4. Lj. Mitrović, D. B. Đorđević i D. Todorović (pr.) (2004). *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu (Preliminarni rezultati empirijskog istraživanja u jugoistočnoj Srbiji)*, Niš, Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu/Sven.
5. Lj. Mitrović, D. B. Đorđević, D. Todorović, S. Kostić i S. Spasić (pr.) (2004). *Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative*, Niš, Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu/Sven.
6. Lj. Mitrović, D. B. Đorđević i D. Todorović (pr.) (2004). *Modeli kulturne politike u uslovima multikulturnih društava na Balkanu i evrointegracionih procesa*, Niš, Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu/Sven.
7. Lj. Mitrović, D. Todorović, S. Kostić i S. Spasić (pr.) (2004). *Uloga univerziteta u procesima saradnje i integracije privrede i društva na području evrobalkana (Niš–Skoplje–Sofija)*, Niš, Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu/Sven.
8. Lj. Mitrović, D. B. Đorđević i D. Todorović (pr.) (2004). *Društvene promene, kulturni i etnički односи i evrointegracioni procesi na Balkanu*, Niš, Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu/Sven.

9. Mitrović, Lj., Đorđević, D. B., Todorović, D. (pr.) (2005). *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven.
10. Митровић, Љ. (2005). *Савремени Балкан у контексту геокултуре развоја, културе мира и евроинтеграцијских процеса*. Ниш: Филозофски факултет, Институт за социолошка истраживања.
11. Mitrović, Lj., Kristović, M., Gavrilović, D. (prir.) (2006). *Za studije balkanskih kultura*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.

6) *Стратегије деловања синдиката у Централној и Источној Европи и Србији у процесу транзиције (компаративно истраживање)*

У 2002. години почела је реализација пројекта „Стратегије деловања синдиката у Централној и Источној Европи и Србији у процесу транзиције (компаративно истраживање)“ (1319), чији је руководилац био др Момчило Стојковић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу.

Предмет истраживања биле су реакције синдикалних групација у Србији: Савеза самосталних синдиката Србије, УГС „Независност“ и Асоцијације слободних и независних синдиката на процес приватизације у Србији (2001–2005) и упоређивање њиховог деловања са стратегијама деловања синдиката у земљама Централне и Источне Европе током процеса приватизације (и шире транзиције тих друштва) од почетка 1990. Истраживање је обухватало анализу околности, актера и њихових делатности. Проучавање околности у којима се остварује синдикално деловање подразумевало је анализу тренутног стања друштва у Србији, посебно његовог економског сектора и промена током процеса приватизације у наредне три године (2002–2004). Проучавање околности укључивало је проучавање регионалних специфичности у којима синдикалне групације делују (Војводина, Београд, југоисточна Србија, као и проучавање деловања синдиката у државном сектору, приватним предузећима и мултинационалним компанијама). Проучавање актера подразумевало је анализу синдикалних организација у Србији: Савеза самосталних синдиката Србије, УГС „Независност“ и Асоцијације слободних и независних синдиката, полне, старосне, квалификационе структуре њиховог чланства, као и њихове секторске расподеле (производња/сектор услуга); анализу начина њиховог организовања (број повереништава, колико имају стално запослених, да ли имају тимове експерата).

Истраживачки тим Пројекта имао је укупно 17 чланова: са Филозофског факултета у Нишу било их је 14, са Економског факултета у Нишу двоје и са Филозофског факултета у Приштини један истраживач. Резултати рада на Пројекту објављени су 2003. године у зборнику радова *Синдикати Србије у транзицији*.

С обзиром на то да је циљ истраживања био да се на основу компарације стратегија деловања синдикалних организација у земљама Централне и Исто-

чне Европе и Србији установе могуће правилности и предвиди потенцијални даљи развој односа државе, послодаваца и синдикалних групација, планирано је да резултати буду понуђени свим актерима (представницима Владе, удружења послодаваца, синдикатима), као основ за изградњу будуће рационалне политике сваког од ових актера у усклађивању интереса у економској сфери.

7) Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграција

У периоду 2006–2010. године реализован је пројекат „Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграција“ (149014Д) (руководилац је био др Љубиша Митровић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, а секретар Драган Тодоровић, асистент Филозофског факултета у Нишу).

Предмет макропројекта била је улога културе у савременим структуралним променама друштава у Србији и на Балкану, са посебним тежиштем на истраживању њене развојне, цивилизацијске и интегративне функције. Кроз теоријску проблематизацију, али и емпиријска истраживања, анализирани су: особености гекултуре развоја балканских друштава и њихов утицај на интеграционе и дезинтеграционе процесе – ретрадиционализацију, модернизацију и евроинтеграцију Србије и Балкана; судбина идентитета у процесу глобализације и регионализације Балкана; квалитет међуетничких односа и њихов утицај на културу мира и сарадње међу балканским народима; улога образовања као фактора акултурације и социјализације и изградње етике мира; истраживање модела културне политике у служби мултикултурализма, културе мира и регионалне сарадње. Циљ истраживања био је формулисање правилности и законитости у понашању друштвених група и актера током друштвених промена у земљама у транзицији. Истраживање националних карактера и културних образаца етничких група на Балкану и идентификација њихових заједничких вредности били су од посебног значаја (Тодоровић, 2010).

Током 2007. године, на репрезентативном узорку, у три велика града – Нишу (Србија), Пловдиву (Бугарска) и Скопљу (Македонија) – Центар за социолошка истраживања обавио је компаративно емпиријско истраживање “Културне оријентације, етничка дистанца и култура мира у Србији и на Балкану”, прикупивши богату искуствену евиденцију за рад истраживача и интерпретацију проблемских димензија пројекта. Узорак је чинило 1650 испитаника, по 550 из укупне популације становништва узраста 18 и више година у сва три испитивана подручја. Узорак је чинило већинско становништво и по две групе мањинског становништва, а да би се дошло до упоредивих података, упитници су преведени на језик мањина. Циљ истраживања био је утврђивање особености културне оријентације на испитиваним подручјима, интензитета етничке дистанце, и у том контексту, не/изграђености културе мира (Захаријевски, 2018: 24–25).

Пројекат се тематски састојао од пет потпројеката: *Гекултура развоја и култура мира у Србији и на Балкану у контексту савремених структурних*

промена (руководилац др Љубиша Митровић); *Идентитети у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (руководилац др Драгана Стјепановић Захаријевски); *Међуетнички односи и култура мира на Балкану* (руководилац др Драгољуб Б. Ђорђевић), *Образовање и етика мира на Балкану* (руководилац др Наталија Јовановић); *Култура мира, медији и модели културне политике* (руководилац др Мирјана Крстовић).

На пројекту је било ангажовано 25 истраживача, од којих 17 са Филозофског факултета у Нишу. Поред истраживача са Филозофског факултета у Нишу ангажовани су и истраживачи са Машинског, Правног и Факултета заштите на раду у Нишу, Учитељског факултета у Врању, Филозофског факултета у Београду, Филозофског факултета у Новом Саду и Филозофског факултета у Косовској Митровици.

У оквиру рада на Пројекту одржано је 9 научних скупова и 6 округлих столова са међународним учешћем и публиковане су монографије и зборници радова. Објављено је: 65 публикација, 250 ауторских прилога у зборницима радова и 127 ауторских прилога у часописима у земљи и иностранству (Тодоровић, 2010). У првој фази реализације Пројекта (2006) радило се на теоријско-методолошкој елаборацији макропројекта, одржана су два округла стола и научна скупа и објављено је неколико зборника радова. У другој фази (2007) спроведено је емпиријско истраживање, организована су два округла стола, један научни скуп и објављено је неколико зборника радова. Током треће фазе (2008) обрађена је емпиријска грађа, анализирани су и интерпретирани добијени резултати истраживања, одржан је један округли сто, један научни скуп и објављен је један зборник радова. Током четврте аналитичко-нормативистичке фазе (2009) организован је један округли сто и један научни скуп. У последњој, петој, акцијској фази (2010) радило се на имплементацији резултата истраживања, писању завршне студије и јавној презентацији резултата истраживања.

Организовани су следећи округли столови: „Теоријско-методолошке основе макропројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д)” јуна 2006. године, „Култура мира – појам и функције” јуна 2006. године, „Расправа о методолошким инструментима за емпиријско социолошко истраживање” априла 2007. године, „Омладина Балкана између насиља и културе мира” јуна 2007. године, „Противречности социјализације школске омладине и насиље у школи” маја 2008. године и „Образовање, етика и педагогија мира” маја 2009. године. Одржани су и научни скупови: „Култура у структурним променама у Србији и на Балкану у контексту евроинтеграције” октобра 2006. године, „Protestantism on the Balkans: In the Past, Today and the Future” јуна 2006. године, „Идентитети у условима регионализације и глобализације Балкана” октобра 2007. године, „Islam at the Balkans in the Past, Today and in the Future” јуна 2007. године, „Квалитет међуетничких односа и култура мира на Балкану” октобра 2008. године, „Модели културне политике у условима мултикултурног друштва, медији и култура мира” октобра 2009. године и „Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције” 2010. године.

Објављени су зборници радова на Пројекту:

1. Mitrović, Lj., Đorđević, D. B. i D. Todorović. (pr.) (2006). *Kultura mira i geokultura razvoja Balkana: teorijsko-metodološke osnove makro-projekta „Kultura mira, identiteti i međуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције”*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
2. Митровић, Љ., Ђорђевић, Д. Б. и Д. Тодоровић. (пр.) (2006). *Геокултура развоја и култура мира на Балкану (Етничка и религијска позадина)*. Ниш: Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу.
3. Mitrović, Lj., Milošević, V. i B. Stevanović. (pr.) (2006). *Kultura mira – pojam i funkcije*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
4. Milošević, B., Jovanović, Đ. i D. Todorović. (pr.) (2007). *Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Osvrti i rasprave)*. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
5. Mitrović, Lj., D. Zaharijevski i D. Gavrilović. (pr.) (2007). *Metodološki instrument za istraživanje kulture mira, identiteta i međуетничких односа*. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
6. Jovanović, N. i Lj. Mitrović. (pr.) (2007). *Omladina Balkana između nasilja i kulture mira*. Niš: Departman za pedagogiju i Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
7. Mitrović, Lj., D. Zaharijevski i D. Gavrilović. (pr.) (2007). *Identiteti i kultura mira u procesima globalizacije i regionalizacije Balkana*. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
8. Đorđević, D. B., Todorović, D. (pr.) (2008). *Kvalitet međуетничких односа i kultura mira na Balkanu*. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
9. Milosavljević, Lj., N. Jovanović i D. Stjepanović-Zaharijevski (pr.) (2009). *Protivrečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira*. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu.
10. Mitrović, Lj., Zaharijevski, D. Gavrilović, D. (pr.) (2009). *Međуетнички односи, identiteti i kultura mira na Balkanu*. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
11. Стевановић, Б., А. Костић и Љ. Митровић. (пр.) (2010). *Медију и култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу.
12. Đorđević, D. B., Todorović, D., Živković, J. (pr.) (2010). *Kvalitet međуетничких односа i kultura mira na Balkanu (Osvrti i rasprave)*. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.

8) *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција*

У периоду од 2011. до 2019. године реализован је пројекат „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (179074). Руководилац макропројекта био је проф. др Љубиша Митровић, редовни Филозофског факултета у Нишу, а секретар др Гордана Стојић, доцент Филозофског факултета у Нишу.

Предмет макропројекта био је истраживање односа традиције и модернизације у стратегијама развоја постсоцијалистичких друштава Србије/Балкана и њихових ефеката на структурне промене и социокултурну динамику и европску перспективу развоја ових друштава/региона. Посебна пажња била је посвећена интеркултурацијским процесима, међуетничким односима и трансформацији идентитета (националних, регионалних, супкултурних, религијских, политичких, генерацијских, урбаних, руралних) у контексту регионалних и европских интеграција. Проблемске димензије макропројекта усмерене су на: интеркултурни дијалог, сусрете и сукоб цивилизација на Балкану; однос традиционалног и модерног у култури балканских народа; стратегије модернизације и развоја постсоцијалистичких друштава Балкана; метаморфозу националних идентитета у контексту процеса евроинтеграције.

Циљеви теоријско-емпиријског, фундаменталног и акцијског истраживања били су: истраживање односа традиције и модернизације у балканским друштвима (континуитета и синтезе ових процеса или стратегија радикалног раскида и имитативне модернизације); утицај актуелних процеса (транзиције, глобализације, евроинтеграције) на трансформацију идентитета, посебно националних и културних; место и улога образовне и културне политике (посебно улога мас-медија) у афирмацији вредности модернизације, евроинтеграције и културе мира у контексту перспективе развоја балканских друштава.

Током 2012. године спроведено је емпиријско истраживање *Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану*. Узорак је чинило 2400 студената три универзитетска центра у Србији, Бугарској и Македонији (Ниш, Велико Трново, Битољ). Циљеви емпиријског истраживања били су утврђивање особености културних оријентација студената и њихово сагледавање на релацији традиционално–модерно, као и утврђивање кључних идентитетских маркера и међуетничке сарадње. Истраживање је било усмерено на утврђивање доминантних опредељења студената када је реч о горућим политичким питањима актуелним у региону: европска перспектива земаља у којима живе, став према регионализацији итд. (Стјепановић Захаријевски, 2018: 25–26).

Пројекат се тематски састојао од осам потпројеката: *Традиција и модернизација у стратегијама развоја и идентитарној култури балканских народа* (руководилац др Милорад Божић); *Традиционално и модерно у култури српског и балканских народа* (руководилац др Љубинко Милосављевић); *Дијалог култура и партнерство цивилизација – пут мира, развоја и интеграције на*

Балкану (руководилац др Љубиша Митровић); *Модернизација и метаморфоза националних идентитета на Балкану у контексту евроинтеграцијских процеса* (руководилац др Никола Божиловић); *Квалитет живота и међуетнички односи и култура мира у Србији и на Балкану* (руководилац др Слободан Миладиновић); *Политичка социјализација, демократска политичка култура и култура мира на Балкану* (руководилац др Бранислав Стевановић); *Традиција и модернизација у систему образовања и стратегија националног васпитања у процесу евроинтеграција* (руководилац др Наталија Јовановић); *Медији, интеркултурни дијалог и култура мира на Балкану* (руководилац др Мирјана Крстовић).

На Пројекту су учествовали истраживачи са Филозофског, Економског, Правног и Факултета заштите на раду у Нишу, Учитељског факултета у Врању, Факултета организационих наука у Београду и Филозофског факултета у Новом Саду. У првој години било је ангажовано 33 истраживача, а током година се њихов број повећавао. У току 2011. године рађено је на проширеној теоријско-методолошкој платформи макропројекта, идејним скицама истраживачких тема, као и на библиографији радова на ову тему у савременој науци. Такође, рађено је на плану емпиријског истраживања и изради методолошких инструмената за емпиријско истраживање „Културна оријентација актера, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану”. Одржана су два округла стола (*Национални оквир квалификација професије социолога*, 2011. године, *Структурне промене у постсоцијалистичким друштвима и различитост социјалних шанси друштвених група*, новембра 2011. године), један научни скуп (*Традиција, модернизација, идентитети 1: Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији*, маја 2011. године) и објављен један зборник радова. Наредне, 2012. године, спроведено је емпиријско истраживање на узорку од 2400 студената три универзитетска центра у Србији, Бугарској и Македонији (Ниш, Велико Трново, Битољ). Организована су два научна скупа (*Традиција, модернизација, идентитети 2: Традиционално и модерно у култури српског и балканских народа*, маја 2012. године и *Традиција, модернизација, идентитети 3: Модернизација, културни идентитети и приказивање разноликости*, новембра 2012. године као део међународне научне конференције *Наука и савремени универзитет 2*, коју је организовао Филозофски факултет у Нишу) и објављена два зборника радова. Своје ангажовање у реализацији пројекта истраживачи су наставили и кроз објављивање темата у часопису *Теме* тематом *Традиционално и модерно у сусрету култура и цивилизација на Балкану*. Током 2013. године организоване су две међународне научне конференције (*Традиција, модернизација, идентитети 4: Дијалог култура и партнерство цивилизација на Балкану*, маја 2013. године и *Домети демократске политичке културе на Балкану*, новембра 2013. године у оквиру међународне научне конференције *Наука и савремени универзитет 3*, коју је организовао Филозофски факултет у Нишу), један округли сто (*Културне оријентације актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану*, децембра 2013. године) и публикован

је зборник радова. У 2014. години одржане су две међународне научне конференције (*Традиција, модернизација, идентитети 5: Образовање и балканска друштва на путу културе мира и евроинтеграција*, маја 2014. године и *Медији, интеркултурно комуницирање и култура мира*, новембра 2014. године у оквиру међународне научне конференције *Наука и савремени универзитет 4*, коју је организовао Филозофски факултет у Нишу) и округли сто (*Улога урбаних супкултура у развоју цивилног друштва и савременим друштвеним променама у земљама у транзицији*, децембра 2014. године), а објављен је зборник радова са конференције и зборник саопштења са округлог стола (који је одржан претходне године). Наредне, 2015. године, одржано је неколико научних конференција: *Традиција, модернизација, идентитети 6: Културне оријентације студената и култура мира на Балкану (компаративна истраживања)*, маја 2015. године; у оквиру међународне научне конференције *Наука и савремени универзитет 5* одржана је посебна сесија посвећена пројекту 179074 на тему *Глобализација културе и преображај идентитета (Метаморфозе идентитарне културе у доба глобализације*, новембра 2015. године). Током 2016. године одржана је седма по реду међународна научна конференција *Традиција, модернизација, идентитети 7: Однос традиције и модернизације у обликовању идентитарне културе друштвених група у савремености – компаративна анализа резултата истраживања/истраживачких искустава у Србији и на Балкану на ову тему*. У 2017. години одржана је осма по реду међународна научна конференција *Традиција, модернизација, идентитети 8: Анализа резултата истраживања у области традиције и модернизације идентитета на Балкану*, а девета по реду међународна научна конференција *Традиција, модернизација, идентитети 9: Улога универзитетске заједнице у унапређењу регионалног развоја и афирмацији културе мира на Балкану* одржана је 2018. године. Исте године одржан је и округли сто поводом 35 година рада Центра за социолошка истраживања у Нишу. У 2019. години одржана је последња, десета по реду, међународна научна конференција *Традиција, модернизација, идентитети 10: Биланс транзиције у Србији и на Балкану*, маја 2019. године. Пре конференције је објављен зборник резимеа, а почетком 2020. објављен је зборник радова.

Од објављених зборника радова на Пројекту свакако би требало поменути:

1. Божић, М., Митровић, Ј., Стојић, Г. (пр.) (2011). *Традиција, модернизација, идентитети 1: Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији (Tradition, Modernization, Identities 1: Place of Tradition and Modernization in Different Concepts and Development Strategies of Countries in Transition)*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања.
2. Милосављевић, Ј., Стевановић, Б., Стојић, Г. (пр.) (2012). *Традиција, модернизација, идентитети 2: Традиционално и модерно у култури српског и балканских народа (Tradition, Modernization, Identities 2: The Traditional and the Modern in the Culture of Serbian and the Balkan Nations)*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања.

3. Божиловић, Н., Петковић, Ј. (пр.) (2012). *Традиција, модернизација и идентитети 3: Модернизација, културни идентитети и приказивање разноликости*, Ниш: Филозофски факултет; Scero print.
4. Митровић, Љ., Стојић, Г. (пр.) (2012). *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција*. Ниш: Филозофски факултет.
5. Митровић, Љ., Гавриловић, Д., Крстовић, М. (пр.) (2013). *Традиција, модернизација и идентитети 4: Дијалог култура и партнерство цивилизација на Балкану*, Ниш: Филозофски факултет.
6. Јовановић, Н., Марковић Крстић, С., Милошевић Радуловић, Ј. (пр.) (2014). *Традиција, модернизација и идентитети 5: Образовање и балканска друштва на путу културе мира и евроинтеграција*, Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања; Scero print.
7. Стјепановић Захаријевски, Д., Ђорић, Г., Стојић, Г. (пр.) (2014). *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*. Ниш: Филозофски факултет.
8. Митровић Љ., Стојић Г., Станојевић Н. (пр.) (2020). *Традиција, модернизација, идентитети X: Биланс транзиције у Србији и на Балкану*, Ниш: Филозофски факултет.
- 9) *Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социокултурна динамика*

Од 2011. године Центар за социолошка истраживања је у сарадњи са Центром за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу организовао научне скупове и округле столове у оквиру рада на пројекту „Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социокултурна динамика“ (2011–). Руководилац пројекта је проф. др Љубиша Митровић.

Одржани су бројни научни скупови и округли столови: *Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социокултурна динамика* (округли сто), Центар за научна истраживања САНУ Универзитета у Нишу, маја 2011; *Утицај демографских промена у југоисточној Србији на друштвени развој и безбедност*, Центар за научна истраживања САНУ Универзитета у Нишу и Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета, Ниш, маја 2012; *Култура, наталитетска политика и демографски развој*, Центар за научна истраживања САНУ Универзитета у Нишу и Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета, Ниш, маја 2013; *Традиција, модернизација и идентитет: дијалог култура и партнерство цивилизација на Балкану*. Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, маја 2013; *Регионалне диспропорције у развоју Србије, миграције и демографска репродукција*, Центар за научна истраживања САНУ Универзитета у Нишу и Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета, Ниш, јуна 2014; *Социјални и здравствени проблеми ста-*

новништва југоисточне Србије – са посебним освртом на положај остарелих, Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу и Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, Ниш, маја 2015; *Одлив мозгова – узроци и последице по национални развој и идентитет*, Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу и Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, Ниш, јуна 2015; *Глобални и регионални аспекти мигрантске кризе и друштвене последице одлива мозгова по развој Србије и Балкана*, Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета, Центар за балканске студије, Ниш, маја 2016; *Демографски проблеми југоисточне Србије и могућности изградње пронаталитетске националне стратегије и политике*, Српска академија наука и уметности Огранак САНУ у Нишу, Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета, Ниш, октобра 2017; *Особености здравствене културе и патологије становништва југоисточне Србије и њихов утицај на демографску репродукцију*, Српска академија наука и уметности Огранак САНУ у Нишу, Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета, Ниш, 2018.

Објављени су и зборници радова са научних скупова и округлих столова:

1. Митровић, Љ. (пр.) (2011). *Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социокултурна динамика*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.
2. Митровић, Љ. (пр.) (2012). *Становништво југоисточне Србије: утицај демографских промена у југоисточној Србији на друштвени развој и безбедност*. Београд и Ниш: Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу и Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу.
3. Митровић, Љ. (пр.) (2013). *Становништво југоисточне Србије: култура, наталитетска политика и демографска репродукција у југоисточној Србији*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања и Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу.
4. Митровић, Љ. (пр.) (2014). *Становништво југоисточне Србије: регионалне диспропорције у развоју Србије, миграције и демографска репродукција*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.
5. Митровић, Љ. (пр.) (2016). *Становништво југоисточне Србије: Одлив мозгова: узроци и последице по национални развој и идентитет*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања и Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу.
6. Митровић, Љ. (пр.) (2016). *Становништво југоисточне Србије: социјални и здравствени проблеми становништва југоисточне Србије – с*

посебним освртом на положај остарелих. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања и Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу.

7. Митровић, Љ. (пр.) (2017). *Становништво југоисточне Србије: глобални и регионални аспекти мигрантске кризе и друштвене последице одлива мозгова по развој Србије и Балкана.* Ниш: Српска академија наука и уметности – Огранак САНУ у Нишу, Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
8. Митровић, Љ. (пр.) (2018). *Становништво југоисточне Србије: демографски проблеми југоисточне Србије и могућности изградње пронаталитетске националне стратегије и политике.* Ниш: Српска академија наука и уметности – Огранак САНУ у Нишу, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања.

10) *Корак ка професионализацији социологије: анализа потреба за професијом*

Центар за социолошка истраживања је у 2019. години реализовао интерни пројекат „Корак ка професионализацији социологије: анализа потреба за професијом“, који је финансирао Филозофски факултет у Нишу (руководилац Пројекта била је др Јасмина Петровић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, а секретар Ненад Станојевић, истраживач-приправник).

Циљ Пројекта био је допринос професионализацији социологије кроз експлицирање социолошке експертизе као и утврђивање и ширење могућности за практични ангажман стечених социолошких компетенција: а) експлицирање социолошке експертизе, а посебно њеног примењеног карактера, б) утврђивање листе (потенцијалних) послова за чије обављање су социолози квалификовани на основу исхода учења и компетенција које се стичу кроз релевантне студијске програме, в) идентификација (постојећих) радних места у чијем опису су послови из области социолошке експертизе, г) сензибилизација јавности и послодаваца за области социолошке експертизе и њен примењени карактер.

Чланови истраживачког тима били су сви наставници и сарадници Департмана за социологију, који су се, рапоређени у мање истраживачке групе, бавили одређеним сегментима професионализације социологије.

11) *Корак ка професионализацији социологије 2: анализа потреба за професијом*

Центар за социолошка истраживања је у 2020. години реализовао интерни пројекат „Корак ка професионализацији социологије 2: анализа потреба за професијом“, који је финансирао Филозофски факултет у Нишу. Руководилац Пројекта била је др Јасмина Петровић, редовни професор

Филозофског факултета у Нишу, а секретар Ненад Станојевић, истраживач-приправник.

Пројекат представља наставак истраживачких активности започетих на претходном Пројекту. У том смислу, постављени циљ истраживања је професионализација социологије кроз експлицирање социолошке експертизе, утврђивање и ширење могућности за практични ангажман стечених социолошких компетенција. Чланови истраживачког тима били су наставници и сарадници са Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу.

12) *Друштвени значај студија социологије на Филозофском факултету у Нишу: ретроспектива и перспектива*

Центар за социолошка истраживања у 2021. години реализује интерни пројекат „Друштвени значај студија социологије на Филозофском факултету у Нишу: ретроспектива и перспектива“, који финансира Филозофски факултет у Нишу. Руководилац Пројекта је др Драган Тодоровић, ванредни професор Филозофског факултета у Нишу, а секретар др Гордана Стојић, доцент Филозофског факултета у Нишу.

Циљ Пројекта је сагледавање домета и ограничења академског утемељења и развоја студија социологије на Филозофском факултету у Нишу и утврђивање оптималних праваца даљег развоја наставне и научне делатности на Факултету, као и активности за развој и подизање угледа Департмана за социологију и професије социолог, укључујући и јачање повезаности академица са широм друштвеном заједницом: а) сагледавање институционалног и организационог развоја Департмана за социологију на Филозофском факултету у Нишу, б) приказ и анализа развоја наставне и научне делатности Департмана, в) формулисање препорука за унапређивање наставне и научне делатности, г) утврђивање смерница за већу препознатљивост и популарност Департмана за социологију у будућим уписним циклусима, д) допринос професионализацији социологије кроз експлицирање социолошке експертизе, као и утврђивање и ширење могућности за практични ангажман стечених социолошких компетенција. Чланови истраживачког тима су сви наставници и сарадници Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу.

Закључак

Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу се континуирано развијао, а захваљујући успешној реализацији пројектних задатака високо се афирмисао у научној, образовној и културној јавности Србије и региона. Деценијама је окупљао бројне истраживаче који се ангажују у различитим областима научних истраживања, развојних и акцијских, почев од истраживања друштвене структуре наше земље, социјалног положаја радника, радног морала, апсентизма, међуетничких односа, процеса

транзиције, глобализације, традиције и модернизације, истраживања регионалне културне сарадње на Балкану, међуетничких односа и идентитета и културе мира до истраживања професионализације социологије, домета, ограничења и оптималних праваца даљег развоја студија социологије на Филозофском факултету у Нишу.

Центар је следио плуралистичку научну парадигму, а током реализације пројеката афирмисао је дијалог и толеранцију, односно регионалну сарадњу у науци, образовању и култури, и јасно истицао значај и потребу активне улоге универзитета и интелектуалаца у развијању балканске сарадње и очувању културних идентитета. Такође је указивао на одговорност савремених балканских елита (у култури, политици, привреди) за интензивирање регионалне сарадње и интеграције као предуслова цивилизацијског напретка и стабилности у региону. Резултати научне критике различитих теоријских концепција и стратегија друштвеног развоја и дискусија на научним конференцијама и округлим столовима које је организовао Центар унапређивали су научно сазнање и истраживачку одговорност интелектуалаца. Истакнуто је да критичка научна процена актуелних стратегија развоја мора бити како са становишта економске рационалности и ефикасности, тако и са становишта хуманизације и еманципације савременог човека, демократских односа и развоја културе мира, јер је само у таквом контексту могућ прогрес савременог друштва на Балкану. Такође је указано на неопходност модернизације гекултуре развоја, превладавања структурних неједнакости и заснивања нове политике на Балкану, коју би карактерисала сарадња међу народима и регионална и европска интеграција и афирмација начела културе мира, као и нов систем вредности, нова политичка филозофија и педагогија мира. Све то захтева и заокрет у васпитању младих, у чему важну улогу имају институције васпитања и образовања, као и медији.

Као резултат такве стратегије Центра за социолошка истраживања, успостављена је научна, образовна и културна сарадња са бројним установама, а неке од њих су: Висока политехничка школа и њен институт у Илменау (ДДР), Руска академија наука (Институт за социологију и Међународни центар за конфликтологију), Социолошки и Филозофски факултет Универзитета у Москви, Московски државни универзитет за међународне односе, универзитети у Петрограду, Казану и Краснодару, Филозофски факултет Универзитета у Великом Трнову, Економски и Правни факултет и Колеџ за туризам у Благоевграду, Бугарска академија наука (Институт за социологију), Центар за социолошко-политиколошка истраживања (Софија), Филозофски факултет у Скопљу, Педагошки факултет у Битољу, Филозофски факултет у Бањалуци, Факултет за социологију и социјалне науке у Крајови, Румунска академија наука (Букурешт), Међународна фондација за истраживање развоја (Сан Франциско, САД); Висока школа социјалних наука, Међународна фондација за истраживање развоја, партиципација, радничке контроле и самоуправљања (Париз); Светска Универзитетска академија Платон (Патра, Грчка). Поред међународне сарадње, успостављена је сарадња и са бројним институтима, факултетима и универзитетима у Србији, као и са САНУ (посебно са Огранком САНУ у Нишу) и Заво-

дом за проучавање социологије села и развој пољопривреде. Резултати научне, образовне и културне комуникације Центра за социолошка истраживања са научним, образовним и културним институцијама у земљи и иностранству су и часописи *Годишњак за социологију* (од 2005), *Балканске синтезе* (од 2014) и едиција тематских зборника *Балкан у процесу евроинтеграција* (од 2006).

Теоријским промишљањима и емпиријским сазнањима у Центру за социолошка истраживања дошло се до релевантних резултата и теоријски утемељених закључака, који могу бити од користи за научно разумевање и обликовање теоријског модела за изграђивање модерног грађанског друштва на Балкану, разумевање друштвених законитости у евроинтеграцијским процесима на Балкану, реформу система образовања, развијање стратегије регионалне културне сарадње и очување националних културних идентитета.

Истраживачи Центра за социолошка истраживања су компетентни за истраживање друштвених појава, реализацију емпиријских истраживања, израду стратешких докумената и едукацију, што такође потврђује његов значај и улогу у научној, образовној и културној јавности и међууниверзитетској, научној и културној сарадњи на Балкану.

Литература

- Архива Центра за социолошка истраживања (пријаве пројеката, радни материјали, годишњи извештаји).
- Митровић, Љ. (2018). О научно-истраживачкој и социокултурној мисији Института/ Центра за социолошка истраживања, *Годишњак за социологију*, XIV/20 (2018), 9–16.
- Петковић, Ј., Божиловић, Ј. (2018). Развој научноистраживачког подмлатка у оквиру Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу. *Годишњак за социологију*, XIV/20 (2018), 35–49.
- Стјепановић Захаријевски, Д. (2018). Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу као центар промоције науке, *Годишњак за социологију*, XIV/20 (2018), 17–33.
- Тодоровић, Д. (2010). *Библиографија радова (2006–2010) истраживача ангажованих на пројекту 149014Д Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције*. Ниш: Филозофски факултет.
- Todorović, D. (pr.) (2004). *Projekat 1310 „Kulturni i etnički односи na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije“ (Izveštaj o radu 2002–2004)*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, Institut za sociologiju.

Lela Milošević Radulović
Suzana Marković Krstić
Nenad Stanojević

CONTRIBUTION OF THE CENTER FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIS TO DEVELOPMENT OF SCIENCE, EDUCATION, INTERNATIONAL AND INTER-UNIVERSITY COOPERATION

Abstract: The paper presents the institutional development of the Center for Sociological Research from its establishment until today and an overview of implemented scientific research projects, national and international scientific conferences and round tables, that have contributed to the development of science, education, international and interuniversity cooperation in Serbia and the Balkan, which is part of the scientific research and cultural missions of the Center for Sociological Research. The paper is based on the analysis of archival and bibliographic material, which testifies to the extremely rich and multidisciplinary scientific production and the engagement of researchers in recognizing, perceiving and studying current social problems. Considering the achieved results, the Center is internationally recognizable as the initiator and backbone not only of research activities that contribute to the development of science and education, but also social engagement to achieve international and interethnic cooperation in the spirit of peace culture. In accordance with its recognizable contribution in the field of scientific research, educational and socio-cultural activities, the Center for Sociological Research has highly affirmed itself in the scientific, educational and cultural public of Serbia and the region.

Key Words: Center for Sociological Research of the Faculty of Philosophy in Nis, Department of Sociology, Science, Education, International and Interuniversity Cooperation.

Ненад Станојевић¹
Нина Павловић²
Милош Јовановић³
Јасмина Петровић⁴
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Прегледни научни рад
UDK 378(497.11 Ниш):[655.413:316
Примљено: 10.1.2022.
Ревидирана верзија: 27.1.2022.
Одобрено за штампу: 28.1.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.09

ПОЛУСТОЛЕТНА РЕТРОСПЕКТИВА: ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ДЕПАРТМАНА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ И ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ

Апстракт: У прилогу је сажето представљена издавачка делатност Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу. Најпре је резимирана институционализација издавачке делатности Факултета у хронолошкој перспективи, а потом је приказана издавачка активност запослених на Департману за социологију од њеног оснивања до данас. Као најважнија периодична публикација Департмана за социологију, часопис *Годишњак за социологију* је представљен кроз библиометријску перспективу и анализу трендова тематских усмерења прилога.

Кључне речи: Филозофски факултет, Департман за социологију, Центар за социолошка истраживања, издавачка делатност, Годишњак за социологију, публикације

Пола столећа постојања Филозофског факултета у Нишу и исто толико Департмана за социологију (раније Студијске групе за социологију) прилика је да се сумирају различити аспекти његовог развоја. Тај повод могуће је посматрати и као прилику да се кроз сагледавање релевантних индикатора професионализације социолошке струке у поменутој установи, утврди и степен њеног институционалног и академског утемељења као важан услов будућег развоја (Петровић, 2009). Утолико обележавање јубилеја јесте прилика да се сагледа и издавачка делатност коју можемо читати, између осталог, као директни ефекат научноистраживачке и образовне делатности која се одвија на Департману и истовремено као показатељ њене институционализације.

Готово паралелно са оснивањем Филозофског факултета у Нишу, оформљена је Издавачка јединица Универзитета у Нишу (1970)⁵. Неке од скоро две

¹ nenad.stanojevic@filfak.ni.ac.rs

² nina.pavlovic@filfak.ni.ac.rs

³ milos.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

⁴ jasminda.petrovic@filfak.ni.ac.rs

⁵ Подаци су преузети са званичне презентације сајта Издавачког центра Филозофског факултета у Нишу <https://www.ni.ac.rs/univerzitet/o-univerzitetu/izdavastvo> Видети шире и у Зајечарановић, 1996: 56, 57.

стотине уџбеника, приручника, монографија и зборника радова потписали су и професори Департамента за социологију. Наведеном треба додати да је већ првим статутом Филозофског факултета из 1972. године (члан 2), дефинисано да ова високошколска установа може да „објављује научне и стручне публикације и радове“. Одлука о томе да се покрене издавачка делатност Факултета има утемељење у два основна циља: обезбедити услове за образовну делатност (уџбеничка и друга литература намењена студентима); допринети развоју науке и упознавању научне и стручне јавности са резултатима истраживања наставника и сарадника Факултета (в. шире у Зајечарановић, 1996: 56).

Уз много почетничких проблема, са првом школском годином долази и иницијатива за објављивање прве публикације – *Зборника радова*. Редакција Зборника је формирана 18. маја 1972. године, а годину дана касније појављује се прва свеска, чији је главни уредник био Глигорије Зајечарановић, професор на Студијској групи за социологију. До 1989. укупно је објављено 12 књига *Зборника радова*. Неколико година по почетку објављивања публикације која је штампала радове свих запослених на Факултету, дошло је до њеног сегментирања што је заправо било праћење промена у унутрашњој организацији Факултета по одсецима (Филозофски, Природно-математички и Физичко васпитање). Тако је 1980. *Зборник* почео да излази по серијама за које су били задужени редакциони одбори са појединих студијских група. Од укупно 247 објављених радова у поменутом периоду једна петина (53) потписана је пером социолога (в. шире в. шире у Зајечарановић, 1996: 56, 57). Ипак, у озбиљнију издавачку делатност Филозофски факултет се упушта паралелно са институционализацијом научно-истраживачког рада.

Наиме, Филозофски факултет је једанаест година по свом оснивању, тачније 1982. године оформио и *Институт за друштвена истраживања*, који је 1987. године преименован у *Одељење за друштвена истраживања*, при *Институту за мултидисциплинарна истраживања* као јединствене научно-истраживачке јединице при овој високошколској установи (Митровић, 2018: 10, 11; Стјепановић Захаријевски, 2018: 18). Одељење је касније преименовано у *Институт за социолошка истраживања* да би од 2007. године при Департману за социологију наставило свој рад под називом *Центар за социолошка истраживања* (Zaharijevski, Gavrilović, Đorić, Stojić, 2009; Захаријевски, 2018: 18). Институционализација научно-истраживачког рада социолога, најпре кроз формирање поменутих института, потом и *Центра за социолошка истраживања* заправо је имала одлучујући утицај и на покретање самосталног издаваштва Факултета, тиме и Департамента за социологију, а интензивна научноистраживачка делатност при Центру⁶ резултирала је многобројним публикацијама које су потписали социолози било као аутори монографија и истраживачких студија било као уредници колективних публикација.

Досадашње сумирање рада у издаваштву, показало је да је до формирања *Издавачког центра Филозофског факултета у Нишу*⁷ (1. октобар 2011. године),

⁶ О свим разноврсним активностима Центра видети шире у врло информативном тексту објављеном поводом јубилеја Центра: Захаријевски, 2018: 17–33.

⁷ Идеја за оснивање Издавачког центра Факултета приписује се социолозима, проф. др Веселину

Факултет објавио четрдесет три публикације у форми монографија, уџбеника, истраживачких студија, зборника са научних конференција и приручника, укључујући и периодичне публикације⁸. Када је реч о периодичним публикацијама, од значаја је споменути да поред *Годишњака за социологију*, који је оформила Студијска група за социологију Филозофског факултета, публикације наставника и сарадника Департмана објављују и три часописа: *Теме* (часопис за друштвене науке који издаје Универзитет у Нишу), *Facta Universitatis – Series Philosophy, Sociology, Psychology and History*, као и часопис *Балканске синтезе* (часопис за друштвена питања, културу и развој Балкана). Интересантно је и да је *spiritus movens* и главни и одговорни уредник часописа проф. др Љубиша Митровић, први професор емеритус Универзитета у Нишу и угледни српски социолог.

Социолози су давно препознали и истакли значај објављивања периодичних публикација (часописа)⁹ важних не само у улози кључних промотера нових знања у одређеној научној области, него су њихово постојање и продукцију тумачили као један од најрелевантнијих индикатора професионализације одређене струке имајући у виду њихове основне функције. Већ је истакнуто да научни часописи због своје намене и јавности ка којој су усмерени, најчешће не доприносе популаризацији струке у најширој популацији (Петровић, 2012). Међутим, периодика из области друштвених наука може да буде не само „веома добро огледало духа времена, било да исказује његове главне проблеме и дилеме, или да о њима ћути“ (Golubović, 1989: 207), него она представља „један од најзначајнијих израза институционалног и професионалног развоја једне науке“ (Bogdanović, 1989: 215). Тематика и идеје на које су усмерени прилози у научним часописима „сликовито илуструје етапе у сазревању једне науке“ (Петровић, 2012). Научни и стручни часописи поспешују процес објављивања нових резултата, доприносе формирању професионалне свести, и омогућавају једноставно упознавање са новим идејама у струци (Bogdanović, 1989: 215, 216). Као органи стручних удружења доприносе и комуникацији чланова стручне и научне заједнице (Plić, Manić, 2009: 224). У контексту основне теме овог прилога, значајно би било додати да социолошки часопис формиран од чланова Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу, има функцију

Илићу и проф. др Драгану Жунићу, некадашњим члановима Департмана за социологију, иако је они нису реализовали.

⁸ Подаци су преузети са званичне презентације сајта Издавачког центра Филозофског факултета у Нишу <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/>

⁹ Подсетимо, Емил Диркем (Durkheim) заједно је са Марселом Мосом (Mauss) 1898. покренуо и уређивао први социолошки часопис под називом *Социолошки годишњак (L'Année Sociologique)* (Marinković, 2008: 17, 18), препознајући значај периодике за научно истраживачки рад и академски развој социологије. Исте године је у Немачкој покренута *Ревизија за друштвене науке (Zeitschrift für Sozialwissenschaft)*, а први „прави“ социолошки часопис *Социолошки месечник (Monatsschrift für Soziologie)* 1909. године (Moebius 2021: 18). Међутим, пре свих, још 1895. године је основан *Амерички журнал за социологију (The American Journal of Sociology)*; <https://sociology.uchicago.edu/content/american-journal-sociology>).

не само комуницирања знања у социолошкој заједници, него и функцију професионалног профилисања младих научника који израстају под окриљем помених институције, имајући у виду да прве резултате свог научног рада велики број њих управо публикује у овом часопису. Како није спорно да свака катедра/одељење/департман за социологију у Србији унеколико негује одређени профил социолошког образовања, тиме и „производње“ социолошког знања, увид у садржај *Годишњака за социологију*, као првог „гласила“ нишких социолога може послужити као својеврсна грађа за идентификовање и опис профила социолога који израстају на Филозофском факултету у Нишу.

Годишњак за социологију је покренут 2005. године са намером да постане редовна публикација Студијске групе (данас Департмана) за социологију Филозофског факултета у Нишу и да стручној и широј јавности учини доступним резултате најновијих истраживања – посебно оних која се тичу друштва у југоисточној Европи. Основно усмерење часописа јесте допринос даљем развоју и унапређењу научне делатности у области друштвено-хуманистичких наука.

Сви бројеви и свеске часописа су у целости бесплатно доступни на сајту Факултета: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/godisnjak-za-sociologiju>. Према тренутној категоризацији Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије¹⁰ *Годишњак* је „Часопис националног значаја“ (М52).

Табела 1: Категоризација *Годишњака за социологију* од 2006. до 2020. године¹¹

2006	2008-2018	2019	2020
R62	M52	M53	M52

Од 2005. до 2011. године часопис је излазио једном у току године, а од 2012. године објављују се две свеске годишње.

Годишњак за социологију објављује научне радове из области социологије, али и других друштвено-хуманистичких дисциплина: социјалне филозофије, антропологије, етнологије, економије, културологије/студија културе, политикологије, историје, социолингвистике, демографије, социјалне психологије, социјалне педагогије и других. Прихватају се и интер-/мултидисциплинарни радови. Објављују се радови на српском (хрватском, бошњачком), енглеском, немачком, руском и француском језику. Сви радови пролазе процедуру рецензије (двоје анонимних рецензената). Поред тога, часопис објављује стручне радове, приказе и осврте.

При изради овог рада били су нам доступни библиометријски извештаји о *Годишњаку* од 2005. до 2012. године (које је тада за Министарство науке Републике Србије израђивао Центар за евалуацију у образовању и науци), те извештаји од 2016. до 2019. године, које је, на захтев и уз подршку Министарства

¹⁰ <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/12/Kategorizacija-naucnih-casopisa-2020.pdf>

¹¹ Подаци преузети са сајта Министарства просвете, науке и технолошког развоја: <http://www.mpn.gov.rs/casopisi/>.

науке, просвете и технолошког развоја, испоручивао Математички институт САНУ¹². Подаци су дати у следећим табелама:

Табела 2: Библиометријски квалитет – Годишњак за социологију¹³

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Удео (%) легитимних радова	100	100	100	100	100	100	100	100
Опремљеност радова	7	10	9.64	9.65	10	9.67	10	9.5
Удео (%) радова иностраних аутора	8.33	23.53	9.09	12.50	0	0	0	0
Удео (%) радова на светским језицима	0	11.76	9.09	6.25	0	11.11	0	0
Просечан број референци у радовима	23.42	26.79	24.14	20.54	19.29	19	27.75	33.6
Удео (%) радова с бар једном референцом	100	100	100	100	100	100	100	100
Удео (%) часописних референци	11.39	10.67	21.89	10.86	15.93	19.3	26.58	20.83
Удео (%) референци на страним језицима	7.12	38.93	44.38	47.19	30.74	35.09	31.98	35.12
Просечна старост референци	18.88	12.89	11.57	18.50	10.46	7.5	10.19	11.8

Табела 3: Подаци из Библиометријских извештаја Математичког института САНУ за Годишњак за социологију

	2016	2017	2018	2019
Опремљеност				
Апстракт	+	+	+	+
Кључне речи	+	+	+	+
Афилијација аутора	+	+	+	+
Е-маил аутора	–	–	–	+
Тип рада	+	+	+	+
DOI	–	–	–	+ ¹⁴
Датум пријема и прихватања	/	–	–	+
Захвалница (пројекат)	/	+	+	+
Упутство ауторима	/	+	+	+
Доступност путем интернета	/	+	+	+
Процент радова на страним језицима				
енглески	17%	9%	8%	40%
Укупан број радова	6	11	12	10
Процент радова страних аутора	/	9%	17%	30%

¹² Више о историјату вршења ових анализа и промени извршиоца видети у: Šipka 2018.

¹³ Подаци за период 2005–2008. су преузети из: Zaharijevski *et al.* 2009: 150. Податке за период 2009–2012. нам је, заједно са подацима о утицајности/цитираности, љубазно уступио Др Перо Шипка, на чему му свесрдно захваљујемо.

¹⁴ У тренутку објављивања Библиометријског извештаја за 2019. годину *Годишњак за социологију* још увек није био у систему унакрсног реферисања (CrossRef). 2020. године, свим радовима из свески за 2019. ретроактивно су додељене посебне бројчане ознаке – идентификатори дигиталног објекта (Digital Object Identifier, DOI).

Процент радова са референцама	83%	91%	92%	100%
Укупан број референци	168	244	251	321
Просечан број референци по раду (искључујући радове без референци)	27	19,5	18	33,5
Тип референци				
Научни часописи	28%	43%	19%	29%
Монографије	43%	34%	43%	43%
Поглавља у монографијама и тематским зборницима	23%	17%	12%	17%
Зборници са конференција	0%	2%	5%	2%
Докторати	0%	0%	0%	0%
Магистарски и мастер радови	0%	0%	0%	0%
Остало	6%	4%	21%	9%
Просечна старост референци (године)	11	11	12	15,5

За разлику од података наведених у претходним табелама, они који се тичу утицајности, односно цитираност радова из *Годишњака* нису охрабрујући:

Табела 4: Утицајност

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
citata	0	0	0	0	1	2	5	3	1	4	4	3	0	2	5
h-citata	0	0	0	0	0	2	4	3	1	4	4	3	0	2	5
ino-citata	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
ino-a-citata	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ino-h-citata	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
ino-i-citata	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Impakt2	0	0	0	0	0.04	0.06	0.12	0	0	0.05	0	0	0	0	0.05
Impakt5	0	0	0	0	0	0.03	0.04	0.02	0.02	0.05	0.08	0.04	0	0	0.04
WoS2											0	0	0	0	0
WoS5											0.02	0	0	0	0

Легенда/опис:

врста	ознака	назив и опис
домаћа цитираност (SCIndeks) *	citata	цитираност у SCIndeksu, тј. укупан број цитата у домаћим часописима добијен назначене године (независно од године издања цитираног рада)
	h-citata	хетероцитираност у SCIndeksu, тј. укупан број цитата добијених назначене године у другим домаћим часописима (независно од године издања цитираног рада)
међународна цитираност (WoS цитатни индекси SCI, SSCI, A&HCI, CPCL-S и CPCL-SSH)	ino-citata	цитираност у WoS цитатним индексима, тј. број цитата добијених у WoS назначене године (независно од године издања цитираног рада)
	ino-a-citata	цитираност у WoS цитатним индексима заснована на ауторским аутоцитатима, тј. број цитата у WoS-у добијених назначене године од домаћих аутора када цитирају сопствени рад (независно од године издања цитираног рада)
	ino-h-citata	цитираност у WoS цитатним индексима заснована на цитатима домаћих аутора, тј. број цитата у WoS-у добијених назначене године од домаћих аутора када цитирају рад који није њихов, односно у чијем ауторском тиму нису учествовали (независно од године издања цитираног рада)
	ino-i-citata	цитираност у WoS цитатним индексима заснована на цитатима иностраних аутора, тј. број цитата у WoC-у добијених назначене године од иностраних аутора (независно од године издања цитираног рада и тога да ли цитирају сопствени рад)

Табела 5: Учесталост термина у НАСЛОВИМА РАДОВА у Годишњаку за социологију

учесталост	термини
15 (1,543%) ¹⁵	ИДЕНТИТЕТ, КУЛТУРА
14 (1,440%)	СРБИЈА
12 (1,235%)	СОЦИОЛОГИЈА
11 (1,132%)	САВРЕМЕНИ
10 (1,029%)	ДРУШТВЕНИ, СОЦИЈАЛНА
9 (0,926%)	МЛАДИ, ОБРАЗОВАЊЕ, РАЗВОЈ
8 (0,823%)	ИСТРАЖИВАЊА, ПОЛИТИКА, ПОРОДИЦА, СТУДЕНТИ
7 (0,720%)	БАЛКАН, КОНТЕКСТ, НАУКА, НИШ, ОДНОС, РАД, СТАВОВИ, ТЕОРИЈА, УЛОГА
6 (0,617%)	ДРУШТВО, ЕВРОПА, ПРАВОСЛАВЉЕ, РЕЛИГИЈА
5 (0,514%)	БУГАРСКА, ЛЕЗБЕЈКЕ, РОД, СРПСКЕ, УНИВЕРЗИТЕТ

Слика 2: Најучесталији термини у КЉУЧНИМ РЕЧИМА РАДОВА у Годишњаку за социологију

¹⁵ У редовима где има више термина проценат указује на учесталост сваког посебног, а не свих наведених заједно.

Табела 6: Учесталост термина у КЉУЧНИМ РЕЧИМА у Годишњаку за социологију

учесталост	термини
10 (1,199%)	идентитет
8 (0,959%)	Србија
7 (0,839%)	студенти
6 (0,719%)	култура, млади, образовање, социологија
5 (0,600%)	вредности, модернизација, род, социјална дистанца
4 (0,480%)	глобализација, демократија, друштво, омладина, религија, традиција
3 (0,360%)	Балкан, грађанство, знање, идеологија, интеграција, капитализам, култура мира, моћ, одрживи развој, пол, политика, привредни раст, религиозност, родне улоге, рок музика, Роми, сиромаштво, социјализам, Хрватска
2 (0,240%)	активно старење, град, грађанин, друштвена промена, Европа, жена, идентитети, избеглице, квалитет живота, конзервативизам, контракултура, криза идентитета, културни идентитет, културни релативизам, либерализам, личност, међународна сарадња, мултикултурализам, насиље, наука, национализам, националне мањине, постмодернизам, православље, природа, религијска самоидентификација, родни односи, САД, социологија омладине, социолошка теорија, социјализација, социјална искљученост, Српска православна црква, стари људи, студентска популација, транзиција, феминизам, фундаментализам, хришћанство, Центар за социолошка истраживања, језик

У оквиру издавачке делатности Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу од оснивања до данас објављено је укупно 109 издања (48 књига, уџбеника и монографија и 61 зборник радова), укључујући:

- а) Серију зборника у оквиру пројекта „Традиција, модернизација, и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (8 зборника радова);
- б) Серија тематских зборника „Балкан у процесу евроинтеграција“, чији је уредник Милорад Божић (8 зборника);
- с) 6 зборника посвећених раду и стваралаштву истакнутих социолога;
- д) 3 зборника у сарадњи са Центром за научноистраживачки рад САНУ¹⁶.

Почетак издавачке делатности Центра датира од почетка осамдесетих. Прво издање представља уџбеник „Теорије и методе социологије културе“ Александра Тодоровића, објављен 1981. године. Недуго након тога појављује се први зборник „Социолог у привреди: зборник радова“ (1985) у саиздаваштву са *Просветом*. До почетка деведесетих година ХХ века објављена је још само једна књига, „Место и улога „Народних новина“ у систему друштвеног информисања региона Ниш: студија“ аутора Живојина Николића. Иако су почеци издавачке делатности осамдесетих година били скромни, из одабраних области објављених дела може се уочити окренутост делатности чланова Института/ Центра актуелним питањима за друштво, локалну и регионалну заједницу и професију социолога. Поред афирмисања релевантних друштвених питања, прва издања доприносе и академском развоју социологије, у теоријском и методолошком смислу. Треба нагласити да је библиографија запослених на Студијској групи за социологију у то доба много богатија него ли што би се могло закључити на основу публикација на којима се као издавач потписује Филозоф-

ски факултет. Наиме, тих година као и наредних десетлећа било је много више публикација чији су аутори поједини професори – запослени на поменутој студијској групи – објављених од стране угледних београдских, новосадских и нишких издавачких кућа: *Научна књига, Народно дело, Просвета, Градина, Институт за политичке студије, Културни центар, Центар за политичке студије*, итд. Између осталог, публиковано је више уџбеника које нису користили само студенти Филозофског факултета у Нишу, него и више генерација студената на различитим факултетима широм Србије, па и Југославије.

Током деведесетих, под окриљем Института/Центра објављене су 4 књиге и 2 зборника:

1. Зајечарановић, Г. (1992). *Савремена филозофија. Део 1*, Ниш: Филозофски факултет.
2. Голубовић, П., Вукадиновић, С. (1994). *Статистика: за студенте нематематичких факултета*, Ниш: Филозофски факултет.
3. Жунић, Д. (1995). *Социологија уметности*, Ниш: Филозофски факултет.
4. Голубовић, П., Тодоровић, Н. (1997). *Демографски развитак Лужнице: монографија*, Ниш: Филозофски факултет.
5. Митровић, Љ. и др. (прир.) (1998). *Стратегије развоја и процеси регионалне културне сарадње на Балкану: зборник радова*, Ниш: Филозофски факултет, Институт за социолошка истраживања.
6. Митровић, Љ., Захаријевски, Д., Стојковић, М. (1999). *Нови светски поредак и Балкан*, Ниш: Филозофски факултет, Институт за социолошка истраживања.

Може се приметити да је, поред повећања броја издања у овој деценији проширен и обухват поља истраживања и проучавања у оквиру делатности Центра, како у тематском тако и у географском смислу. Тако су зборници радова у овом периоду усмерени на истраживања друштвених процеса и промена на Балкану, при чему, нису запостављена проучавања актуелних локалних и регионалних проблема попут наведене монографске студије о демографском развоју Лужнице. Када је реч о издањима књига учача се посвећеност продубљивању логичких и епистемолошких темеља друштвених наука, кроз продукцију уџбеника из области филозофије и методологије. Као и током осамдесетих, евидентни су и доприноси у конституисању и развоју посебних социолошких дисциплина везаних за област културе.

Након двехиљадите године, издавачка делатност доживљава интензиван раст и развој, те су до 2010. године објављене 22 књиге и 28 зборника (као и 4 тематска зборника из серије „Балкан у процесу евроинтеграција“, која се наставља до 2017. године). Најплоднија је 2008. година током које је објављено 8 књига. У делима чланова Центра током ове деценије преплиће се окренутост ка истраживању српске и балканске традиције са истраживањима проблема модерности на Балкану. Током ове деценије преовладавају теме из неколико кључних социолошких области и дисциплина/проблемских поља: историје со-

цијалних теорија, политике, образовања и културе, укључујући и етно-социолошке и етнографске теме.

У области историје социјалних теорија и филозофије историје запажено је стваралаштво Љ. Милосављевића, које укључује 4 издања из ових области у датом периоду: „Средњовековна мисао о друштву“ (2002), „Античка мисао о друштву“ (2008), „Под/стицање слободе: нововековна мисао о друштву“ (2008), као и студију о значајним српским историјским личностима „Путовође и смерови“ (2009). У овом периоду објављени су уџбеници и монографије које пружају увид у теоријске основе одређених посебних социолошких дисциплина, као и студије релевантних друштвених проблема из ових области, на српском и балканском простору: а) социологија политике: Бутиган, В. „Политичка култура на Балкану“ (2000); Стевановић, Б. „Демократски принципи и политичко-културне вредности“ (2008) и „Политичка култура и културни идентитети у Србији и на Балкану“ (2008); б) социологија образовања: Керковић, А., Ћирић, Ј. „Виша педагошка школа у Нишу“ (2002); Ивковић, М. „Социологија образовања 1“ (2003); Јовановић, Н. „Школа у српском друштву XIX века“ (2007); ц) социологија религије: Тодоровић, Д. „Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)“ (2007); Гавриловић, Д. „Морал и религија у савременом друштву“ (2008); д) историјска социологија: Митровић, Љ., Тодоровић, Д. (2003) *Социологија и историја (хрестоматија из историјске социологије)*. Значајан је допринос Н. Божиловића у области социологије културе, кроз дела која обухватају како питање утицаја традиције на идентитет на Балкану, тако и студије модерних друштвених појава у области уметности, филма и комуникације: „Одисеја филма: од мита и уметности до кича“ (2000), „Култура и идентитети на Балкану“ (2007), „Уметност, креација, комуникација“ (2008). Разноврсности области и приступа доприносе студије у којима се може препознати етно-социолошки аспект: Стјепановић-Захаријевски, Д. (2004) „Обичајност и породица: етно-социолошке теме“; Ћорђевић, Д. Б., Тодоровић, Д. (2009) „Устала Јемка (Текије, тарикати и шејхови нишких Рома)“. Присутне су и опсежне студије структурних промена и друштвених проблема на Балкану: Митровић, Љ. „Балкан у вртлогу транзиције“ (2006), „Савремене структурне промене и култура мира“ (2007) и „Геокултура развоја Балкана“ (2008); Голубовић, П., Марковић Крстић, С. „Демографске структуре неких балканских земаља“ (2008).

Избор проблемских области у кључу односа традиционалног и модерног, пре свега на Балкану, свакако је обележен истраживачким подухватима у оквиру пројеката реализованих током ове деценије. Издавачка делатност обogaћена је са 11 зборника¹⁷ који садрже резултате пројекта „Културни и етнички односи на Балкану у процесу регионалне и европске интеграције“ (2002–2005), 12 зборника¹⁸ са резултатима пројекта „Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграција“ (2006–2010). Поред

¹⁸ Два последња зборника из ове серије објављена су 2010. године, те нису урачуната у укупан број објављених зборника у датој деценији.

тога, 2000. године објављена је и серија од три зборника радова „Стратегије развоја и процеси регионалне сарадње на Балкану“ (прир. Митровић Љ., Захаријевски, Д., Бутиган, В.) који садрже радове саопштене на истоименом научном скупу из 1998. године, а као резултат пројекта „Стратегије деловања синдиката у Централној и Источној Европи и Србији у процесу транзиције (компаративно истраживање)“ 2003. године је објављен зборник „Синдикати Србије у транзицији: зборник радова“ (прир. Стојковић, М.). Даље, поред наведених серија зборника у оквиру реализованих пројеката, објављено је још три зборника: „Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције“ (прир. Митровић, Љ., Ђорђевић, Д. Б., Тодоровић, Д.) 2006. године, „Језик, књижевност, политика: зборник радова“ (прир. Милосављевић, Љ.) 2007. и „Изазови и донети савремене социологије друштвеног развоја“ (прир. Митровић, Љ., Стојић, Г.) 2008. године и започета је серија тематских зборника „Балкан у процесу евроинтеграција“ (прир. Божић, М.), која обухвата укупно 8 зборника, објављених у периоду од 2005. до 2017. године.

У периоду након 2010. године до данас објављено је 20 књига, 3 зборника (као и 4 тематска зборника из горепоменуте серије) и три серије зборника: а) серија зборника у оквиру пројекта „Традиција, модернизација, и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (2011–2019) (8 зборника); б) зборници посвећени угледним социолозима и професорима (6 зборника) и ц) серија зборника у саиздаваштву са Центром за научно-истраживачки рад САНУ (3 зборника).

Пројекат који је трајао готово целу деценију утицао је на избор тема објављених издања, како у погледу настанка библиографија и прегледних дела о пројектним активностима (Тодоровић, Д. „Библиографија радова (2006–2010) истраживача ангажованих на пројекту 149014Д `Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције`“, 2010; Продовић Милојковић, Б. „Пројекат 179074 „Традиција, модернизација, и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“: (извештај о раду 2011–2016)“, 2016), тако и у погледу шире заступљености тема културе мира, евроинтеграције и процеса транзиције (Митровић, Љ. „У вртлогу транзиције: Србија у контексту глобалних и регионалних процеса“, 2012 и „У раљама транзиције: између суноврата и алтернативе: пледоаје за транзиције и алтернативно друштво“, 2017; Милосављевић, Љ. „Виђења и слутње: огледи о традицији, транзицији и трагедији“, 2014; Наумовић, М. „Геополитика и култура мира: Прилог проучавању теорија о глобалном конфликту“, 2015). Као и у претходним периодима, заступљена су дела из области социологије културе (Божиловић, Н. „Сва лица културе: Студије и огледи из антропосоциологије“, 2010, „Културно клатно: Огледи о традицији и модернизацији културе српског друштва“, 2014. и „Огледи о популарном“, 2016; Петковић, Ј. „Савремено друштво и културне промене“, 2020) и социологије образовања (Јовановић Н. „Методика наставе друштвено-хуманистичких предмета“, 2013; Марковић Крстић, С., Милошевић Радуловић, Л. „Хуманистичка димензија образовања младих у контексту савремених друштвених промена“, 2016). При томе, опште

епистемолошке основе друштвених наука не остају запостављене, већ им је посвећена посебна пажња у расправама о филозофским проблемима Д. Бјелице, „Проблеми идентификовања и негирања граница сазнања“ и „Ништа и нешто: проблеми идентификовања проблема“, из 2013. године. Поред тога, настављена је издавачка делатност у областима које су развијане кроз дела чланова Центра и претходних година: социологија религије и морала (Гавриловић, Д. *Доба употребе: религија и морал у савременој Србији*, 2013), социологија села (Наумовић, М., Петковић, Ј. *Село древних култура: Прилог проучавању друштвене историје села*, 2014), статистика (Ђорић, Г., Поповић, Н. *Увод у анализу података у контексту социолошке теорије*, 2014) и етно-социолошке студије српског друштва (Милосављевић, Љ. *Куда и како*, 2012). У овом периоду, објављена је и прва монографија у издаваштву Центра која се бави социологијом рода (Стјепановић-Захаријевски, Д. *Род, идентитет и развој*, 2010), као и први уџбеник социологије за нематичне департмане (Вуковић, М., Тодоровић, Д. *Основи социологије*, 2020).

Зборници објављени у оквиру пројекта „Традиција, модернизација, и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ укључују 5 главних издања која обухватају радове изложене на годишњим скуповима и подељени су према тематским целинама на које се фокусирају: а) стратегије развоја земаља у транзицији, б) однос традиционалног и модерног у култури српског и балканских народа, ц) модернизација, културни идентитети и приказивање разноликости, д) дијалог култура и партнерство цивилизација на Балкану, е) образовање и балканска друштва на путу културе мира и евроинтеграција. Последњи зборник у серији обухвата осврт на остварене резултате пројекта у различитим областима („Биланс транзиције у Србији и на Балкану“, прир. Митровић Љ., Стојић Г., Станојевић Н., 2020). Поред главних зборника, издата су још два зборника у оквиру пројекта: „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција: зборник радова“ (прир. Митровић, Љ., Стојић, Г.) 2012. године и „Културне оријентације студената и култура мира на Балкану“ (прир. Стјепановић Захаријевски, Д., Ђорић, Г., Стојић, Г.) 2014 године. Поред значајног броја зборника објављених у оквиру наведеног пројекта, након 2010. године објављена су три зборника, која указују на отвореност Центра за истраживање актуелних проблема савременог друштва, те су обухваћене теме промена изазваних новим технологијама, нови правци развоја методологије у социологији и изазови са којима се сусрећу социолози у савремено доба:

1. Тодоровић, Д., Петровић Д., Прља, Д. (прир.) (2014) Интернет и друштво/*Internet and Society*. Београд и Ниш: Српско социолошко друштво, Филозофски факултет у Нишу и Институт за упоредно право.
2. Ђорђевић, Д. Б., Ј. Петровић, (прир.) (2014). *Проучавање друштвених појава. Методолошка разматрања*, Ниш: Филозофски факултет, Машински факултет; Нови Сад: Прометеј.
3. Petrović, J., Miltojević, V., Trotsuk, I. (ed) (2019). *Sociology in XXI*

century: challenges and perspectives. Belgrade: Serbian Sociological Association; Niš: Faculty of Philosophy.

Посебна серија зборника посвећених значајним личностима објављена је у периоду од 2011. до 2018. године:

1. Стјепановић Захаријевић, Д. (прир.) (2011) *Социологија насеља траговима Јована Тирића: зборник радова: споменица*, Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-234-7.
2. Митровић, Љ., Гавриловић, Д. (прир.) (2012) *Личност и стваралаштво Веселина Илића : споменица : зборник радова*, Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-271-2.
3. Захаријевић, Д., Стојић, Г. (прир.) (2016) *Прометејска социологија у стваралаштву Љубише Митровића: споменица: зборник радова*, Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-362-7.
4. Стојић, Г. (прир.) (2016) *Историја идеја и промишљање савременог света : зборник радова посвећен Љубинку Милосављевићу*, Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-433-4.
5. Захаријевић, Д., Стојић, Г. (прир.) (2017) *Проф. др Данило Ж. Марковић и савремена српска социологија: споменица : зборник радова*, Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-438-9.
6. Митровић, Љ. (прир.) (2018) *Живот у служби науке: зборник радова : зборник радова посвећен Милораду Божићу*, Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-491-4.

Реч је о зборницима који представљају својеврсни омаж научним идејама и социолошкој продукцији професора запослених на Департману за социологију или оних научника који су на пресудан начин утицали на покретање и развој научно-истраживачке делатности Факултета. Простор нам не допушта да таксативно наводимо појединачне заслуге, које су утицале на то да поједини професори добију своје зборнике – споменице, али ћемо поменути део њихових активности/идеја које су заправо уткане у темеље научно-истраживачког рада Факултета попут: идеје о оснивању Филозофског факултета, идеје о покретању и институционализацији истраживачке делатности, формирање нових научних дисциплина у пољу социолошке експертизе или ширег поља друштвено-хуманистичких наука, успешно руковођење научно истраживачким пројектима и другим научним активностима Факултета, успостављање и развијање интензивне међународне научне сарадње, богат истраживачки рад и научна продукција, успешно руковођење Факултетом и Департманом за социологију итд.

Уместо закључка

Десетак година након оснивања Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу јавила се свест о потреби да се научни рад и продукција

сарадника и наставника институционализује кроз оснивање и формалноправно утемељење самосталне издавачке делатности Факултета и Департмана. Испрва скромне активности на публикувању резултата научно-истраживачког рада, постепено прерастају у респектабилну делатност која се одвија паралелно са наставним радом установе. Приказ постигнутих резултата јасно илуструје да се интензивна научно истраживачка активност запослених на Департману, и то најпре кроз њихов ангажман на научно истраживачким пројектима, кроз научну и професионалну сарадњу са широм социолошком заједницом, као и са стручњацима из сродних научних дисциплина, најдиректније одражава у публикувању већег броја књига, зборника, истраживачких студија и сл., са релевантном и актуелном социолошком проблематиком. Значајан део од преко стотинак објављених публикација тематизује проблеме идентитета, културне, политичке и економске сарадње на Балкану, питања трансформације српског друштва и актуелних процеса друштвеног развоја у Србији и региону. Тиме је не само демонстрирана повезаност публикација са текућим истраживачким радом запослених, него и својеврсно професионално профилисање социолога запослених на Департману. То посебно може да се види кроз анализу тематске усмерености радова објављених у часопису *Годишњак за социологију*. Анализа наслова и кључних речи у прилозима објављених у овом часопису показала је занимање аутора превасходно за проблеме обликовања и изражавања идентитета, различита питања културне позадине друштвених односа и друштвеног развоја. Библиометријски индикатори за часопис потврђују су да је реч о публикацији која одржава свој квалитет годинама, са тенденцијом да и према праћеним параметрима завреди пажњу шире социолошке заједнице и научника из сродних друштвено-хуманистичких дисциплина.

Литература

- Bogdanović, M. (1989). Trideset godina časopisa Sociologija – sećanja dosadašnjih glavnih urednika, *Sociologija*, 42(2), 215–217.
- Golubović, Z. (1989). Trideset godina časopisa Sociologija – sećanja dosadašnjih glavnih urednika, *Sociologija*, 42(2), 207–209.
- Plić, V., Manić, Ž. (2009). Sociološka udruženja. U *Sociologija u Srbiji 1959-2009. Institucionalni razvoj*, priredila Marija Bogdanović, 223–256. Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu i Službeni glasnik.
- Marinković, Dušan (ur.) (2008). *Emil Dirken 1858–2008*. Novi Sad. Mediterran Publishing.
- Митровић, Љ. (2018). О научноистраживачкој и социокултурној мисији Института / Центра за социолошка истраживања: Маргиналије поводом јубилеја – 35 година Центра (1982–2017). *Годишњак за социологију* XV(20), 9–16.
- Moebius, S. (2021) *Sociology in Germany: A History*. Cham: Palgrave Macmillan
- Petrović, J. (2009). Katedra za sociologiju Filozofskog fakulteta u Kosovskoj Mitrovici, u *Sociologija u Srbiji 1959-2009. Institucionalni razvoj*, priredila Marija Bogdanović,

175–85. Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu i Službeni glasnik.

Петровић, Ј. (2012). Методолошки проблеми у социолошкој периодици. *Социолошки преглед*, XLVI (3–4) (Посебно издање): 954–995.

Zaharijevski, D., Gavrilović, D., Đorić, G., Stojić, G. (2009). Departman za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu: nastava, istraživačka i izdavačka delatnost (1971–2009), u *Sociologija u Srbiji 1959–2009. Institucionalni razvoj*, priredila Marija Bogdanović, 135–158. Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu i Službeni glasnik.

Зајечарановић, Г. (1996). Филозофски факултет у Нишу 1971–1996. Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.

Стјепановић Захаријевић, Д. (2018). Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу као центар промоције науке. *Годишњак за социологију* XV(20): 17–33.

Šipka P. (2018). *Nepotpuna, netačna i nestručna, ali zauzvrat skupa: Bibliometrijska analiza MI SANU 2016.*, CEON/CEES Occasional Paper Series, No. 2018-03-1. Preuzeto sa: <https://www.ceon.rs/images/ops/18031.pdf>, DOI 10.5937/cees-ops-2018-03-1

Nenad Stanojević

Nina Pavlović

Miloš Jovanović

Jasmina Petrović

HALF-CENTURY RETROSPECTIVE: PUBLISHING ACTIVITY OF THE DEPARTMENT OF SOCIOLOGY AND THE CENTER FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ

Abstract: The paper summarizes the publishing activities of the Department of Sociology at the Faculty of Philosophy in Niš. First, the institutionalization of the publishing activity of the Faculty is summarized in a chronological perspective. This is followed by the presentation of the publications production of the employees of the Department of Sociology from its establishment until the present day. As the most important periodical publication of the Department of Sociology, the journal *Sociological Annual* is presented through a bibliometric perspective and analysis of trends in the thematic orientations of the articles.

Key Words: Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Center for Sociological Research, publishing activity, Sociological Annual, publications

ПРИЛОГ: Издавачка делатност Центра за социолошка истраживања
Филозофског факултета у Нишу

Књиге/уџбеници/монографије

- Todorović, A. (1981). *Teorije i metode sociologije kulture*. Niš: Filozofski fakultet.
- Nikolić, Ž. (1987). *Mesto i uloga "Narodnih novina" u sistemu društvenog informisanja regiona Niš: studija*. Niš: Filozofski fakultet.
- Zaječaranović, G. (1992). *Savremena filozofija. Deo 1*, Niš: Filozofski fakultet.
- Golubović, P., Vukadinović, S. (1994). *Statistika: za studente nematematičkih fakulteta*. Niš: Filozofski fakultet.
- Žunić, D. (1995). *Sociologija umetnosti*. Niš: Filozofski fakultet.
- Голубовић, П., Тодоровић, Н. (1997). *Демографски развитак Лужнице: монографија*. Ниш: Филозофски факултет.
- Бутиган, В. (2000). *Политичка култура на Балкану*. Ниш: Универзитет, Филозофски факултет.
- Божиловић, Н. (2000). *Одисеја филма: од мита и уметности до кича*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Милосављевић, Љ. (2002). *Средњовековна мисао о друштву*. Ниш: Филозофски факултет.
- Керковић, А., Ћирић, Ј. (2002). *Виша педагошка школа у Нишу*. Ниш: Филозофски факултет.
- Ivković, M. (2003). *Sociologija obrazovanja. 1*. Niš i Knjaževac: Filozofski fakultet i Nota.
- Mitrović, Lj., Todorović, D. (2003). *Sociologija i istorija*. Niš: Filozofski fakultet, Prosveta.
- Стјепановић-Захаријевић, Д. (2004). *Обичајност и породица: етно-социолошке теме*. Ниш: Филозофски факултет.
- Митровић, Љ. (2006). *Балкан у вртлогу транзиције/The Balkans in the Maelstrom of Transition*. Ниш: Институт за социологију Филозофског факултета. ISBN 86-7379-105-7
- Mitrović, Lj. (2007). *Savremene strukturne promene i kultura mira*. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta. ISBN 978-86-7379-129-6
- Божиловић, Н. (2007). *Култура и идентитети на Балкану*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Јовановић, Н. (2007). *Школа у српском друштву XIX века*. Ниш: Филозофски факултет.
- Тодоровић, Д. (2007). *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*. Ниш и Нови Сад: Филозофски факултет у Нишу и Stylos. ISBN 978-86-7379-123-4
- Golubović, P., Marković Krstić, S. (2008). *Demografske strukture nekih balkanskih*

zemalja. Niš: Filozofski fakultet.

- Божиловић, Н. (2008). *Уметност, креација, комуникација*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Gavrilović, D. (2008). *Moral i religija u savremenom društvu*. Niš: Filozofski fakultet. ISBN 978 – 86 – 7379 – 156 – 2
- Стевановић, Б. (2008). Демократски принципи и политичко-културне вредности. Ниш: Филозофски факултет, Свен. ISBN978-86-7379-150-0
- Стевановић, Б. (2008). Политичка култура и културни идентитети у Србији и на Балкану. Ниш: Филозофски факултет, Свен. ISBN 978-86-7379-148-7
- Милосављевић, Љ. (2008). *Под/стицање слободе: нововековна мисао о друштву*. Ниш: Филозофски факултет.
- Милосављевић, Љ. (2008). *Античка мисао о друштву*. Ниш: Филозофски факултет.
- Милосављевић, Љ. (2009). *Путовође и смерови*. Ниш: Филозофски факултет.
- Ђорђевић, Д. Б., Тодоровић, Д. (2009). Устала Јемка (Текије, тарикати и шејхови нишких Рома. Ниш: Филозофски факултет у Нишу. ISBN 978-86-7379-177-7
- Тодоровић, Д. (2010). *Библиографија радова (2006-2010) истраживача ангажованих на пројекту 149014Д Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције*. Ниш: Филозофски факултет.
- Stjepanović-Zaharijevski, D. (2010). *Rod, identitet i razvoj*. Niš: Filozofski fakultet.
- Божиловић, Н. (2010). *Сва лица културе: Студије и огледи из антропосоциологије*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Mitrović, Lj. (2011). *Geokultura razvoja Balkana i savremena sociologija*. Novi Sad i Niš: Prometej i Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja.
- Милосављевић, Љ. (2012). *Куда и како*. Ниш: Филозофски факултет.
- Митровић, Љ. (2012). *У вртлогу транзиције (Србија у контексту глобалних и регионалних процеса)*. Ниш: Филозофски факултет.
- Bjelica, D. (2013). *Problemi identifikovanja i negiranja granica saznanja*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta.
- Bjelica, D. (2013). *Ništa i nešto: problemi identifikovanja problema*. Niš: Filozofski fakultet.
- Gavrilović, D. (2013). *Doba upotrebe: religija i moral u savremenoj Srbiji*. Niš: Filozofski fakultet. ISBN 978-86-7379-287-3
- Јовановић Наталија (2013). *Методика наставе друштвено-хуманистичких предмета*. Ниш: Филозофски факултет.
- Милосављевић, Љ. (2014). *Виђења и слутње*. Ниш: Филозофски факултет.
- Ђогић, Г., Роровић, Н. (2014). *Uvod u analizu podataka u kontekstu sociološke teorije*. Ниш: Филозофски факултет.
- Божиловић, Н. (2014). *Културно клатно: Огледи о традицији и модернизацији културе српског друштва*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Наумовић, М., Петковић, Ј. (2014). *Село древних култура: Прилог проучавању друштвене историје села*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Наумовић, М. (2015). *Геополитика и култура мира: Прилог проучавању теорија о*

- глобалном конфликту. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Божиловић, Н. (2016). *Огледи о популарном*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Марковић Крстић, С., Милошевић Радуловић, Л. (2016). Хуманистичка димензија образовања младих у контексту савремених друштвених промена. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу. ISBN 978-86-7379-400-6.
- Продовић Милојковић, Б. (2016). *Пројекат 179074 "Традиција, модернизација, и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција": (извештај о раду 2011–2016)*. Ниш: Удружење књижевника "Бранко Миљковић"; Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања. ISBN - 978-86-6479-000-0.
- Митровић, Љ. (2017). *У раљама транзиције: између суноврата и алтернативе : (пледоаје за транзиције и алтернативно друштво)*. Ниш и Нови Сад: Филозофски факултет и Прометеј.
- Vuković, M., Todorović, D. (2020). *Osnovi sociologije*. Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet. ISBN 978-86-7379-513-3.
- Петковић, Ј. (2020). *Савремено друштво и културне промене*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.

Зборници радова

- Sociolog u privredi: zbornik radova* (1985). Niš: Filozofski fakultet; Prosveta.
- Mitrović, Lj. i dr. (prir.) (1998). *Strategije razvoja i procesi regionalne kulturne saradnje na Balkanu: zbornik radova*. Niš: Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.
- Mitrović, Lj., Zaharijevski, D., Stojković, M. (1999). *Novi svetski poredak i Balkan = New world order and the Balkans*. Niš: Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.
- Митровић Љ., Захаријевски, Д., Бутиган, В. (2000). *Стратегије развоја и процеси регионалне сарадње на Балкану (The Strategies of the Development and the Processes of the Regional Cooperation in the Balkans), књига 1: Историјско-политиколошки односи на Балкану*. Ниш: Филозофски факултет, Институт за социолошка истраживања.
- Митровић Љ., Захаријевски, Д., Бутиган, В. (2000). *Стратегије развоја и процеси регионалне сарадње на Балкану (The Strategies of the Development and the Processes of the Regional Cooperation in the Balkans), књига 2: Социо-културни односи на Балкану*. Ниш: Филозофски факултет, Институт за социолошка истраживања.
- Митровић Љ., Захаријевски, Д., Бутиган, В. (2000). *Стратегије развоја и процеси регионалне сарадње на Балкану (The Strategies of the Development and the Processes of the Regional Cooperation in the Balkans), књига 3: Економски развој и економска сарадња на Балкану*. Ниш: Филозофски факултет, Институт за социолошка истраживања.
- Stojković, M. (prir.) (2003). *Sindikati Srbije u tranziciji: zbornik radova*. Niš: Filozofski

- fakultet, Institut za sociologiju; Sven.
- Mitrović, Lj., Đorđević, D. B., Todorović, D. (prir.) (2006). *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu. ISBN 86-7379-107-3.
- Milosavljević, Lj. (prir.) (2007). *Jezik, književnost, politika: zbornik radova*. Niš: Filozofski fakultet.
- Митровић, Љ., Стојић, Г. (прир.) (2008). *Изазови и донети савремене социологије друштвеног развоја*. Ниш: Департман за социологију и Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу. ISBN 978-86-7379-154-8.
- Тодоровић, Д., Петровић Д., Прља, Д. (прир.) (2014). *Интернет и друштво/Internet and Society*. Београд и Ниш: Српско социолошко друштво, Филозофски факултет у Нишу и Институт за упоредно право.
- Ђорђевић, Д. Б., Ј. Петровић, (прир.) (2014). *Проучавање друштвених појава. Методолошка разматрања*. Ниш и Нови Сад: Филозофски факултет, Машински факултет и Прометеј.
- Petrović, J., Milojević, V., Trotsuk, I. (ed) (2019). *Sociology in XXI century: challenges and perspectives*, J. Petrović, V. Milojević, I. Trotsuk (ed), 149-167. Belgrade: Serbian Sociological Association; Niš: Faculty of Philosophy. ISBN 978-86-7379-507-2 (FF) ISBN 978-86-81319-14-7 (SSD)

Серија зборника у оквиру пројекта „Културни и етнички односи на Балкану у процесу регионалне и европске интеграције“ (2002–2005)

- Mitrović, Lj., Đorđević, D. B., Todorović, D. (prir.) (2002). *Globalizacija, akulturacija i identiteti na Balkanu*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Punta. ISBN 86-83119-47-5
- Todorović D. (prir.) (2003). *Kultura u procesima razvoja, regionalizacije i evrointegracije Balkana*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven. ISBN 86-7178-067-8
- Mitrović, Lj., Đorđević, D. B., Todorović, D. (prir.) (2004). *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu (Preliminarni rezultati empirijskog istraživanja u jugoistočnoj Srbiji)*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven. ISBN 86-7746-006-3 M66
- Mitrović, Lj., Đorđević, D. B., Todorović, D., Kostić, S., Spasić, S. (prir.) (2004). *Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukturu EU – balkanska raskršća i alternative*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven. ISBN 86-7746-014-4
- Mitrović, Lj., Todorović, D., Kostić, S., Spasić, S. (prir.) (2004). *Uloga univerziteta u procesima saradnje i integracije privrede i društva na području evrobalkana (Niš-Skoplje-Sofija)*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven. ISBN 86-7746-023-3
- Mitrović, Lj., Đorđević, D. B., Todorović, D. (prir.) (2004). *Modeli kulturne politike u*

- uslovima multikulturnih društava na Balkanu i evrointegracionih procesa*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven. ISBN 86-7746-027-6
- Mitrović, Lj., Đorđević, D. B., Todorović, D. (prir.) (2004). *Društvene promene, kulturni i etnički odnosi i evrointegracijski procesi na Balkanu*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven. ISBN 86-7746-030-6
- Mitrović, Lj., Đorđević, D. B., Todorović, D. (prir.) (2004). *Civilno društvo i multikulturalizam na Balkanu*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven. ISBN 86-7746-031-2
- Mitrović, Lj., Đorđević, D. B., Todorović, D. (prir.) (2005). *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven. ISBN 86-7746-071-3
- Митровић, Љ. (2005). *Савремени Балкан у контексту геокултуре развоја, културе мира и евроинтеграцијских процеса (Contemporary Balkans within the Context of the Geoculture of Development, the Culture of Peace and Eurointegration Processes)*. Ниш: Филозофски факултет, Институт за социолошка истраживања.
- Mitrović, Lj., Kristović, M., Gavrilović, D. (prir.) (2006). *Za studije balkanskih kultura*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu. ISBN 86-7746-079-9

Серија зборника у оквиру пројекта „Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграција“ (2006–2010).

- Митровић, Љ., Ђорђевић, Д. Б., Тодоровић, Д. (прир.) (2006). *Геокултура развоја и култура мира на Балкану (Етничка и религијска позадина)*. Ниш: Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу. ISBN 86-7379-101-4 .
- Mitrović, Lj., Đorđević, D. B., Todorović, D. (prir.) (2006). *Kultura mira i geokultura razvoja Balkana*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu. ISBN 86-7379-099-9
- Mitrović, Lj., Milojević, V., Stevanović, B. (prir.) (2006). *Kultura mira – pojam i funkcije*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu. ISBN 86-7379-108-1.
- Jovanović, N., Mitrović, Lj. (prir.) (2007). *Omladina Balkana između nasilja i kulture mira*. Niš: Departman za pedagogiju i Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu. ISBN 978-86-7379-135-7.
- Mitrović, Lj., Zaharijevski, D., Gavrilović, D. (prir.) (2007). *Identiteti i kultura mira u procesima globalizacije i regionalizacije Balkana*. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu. ISBN 978-86-7379-141-8.
- Milošević, B., Jovanović, Đ., Todorović, D. (prir.) (2007). *Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Osvrti i rasprave)*. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu. ISBN 978-86-7379-136-4.
- Mitrović, Lj., Zaharijevski, D. Gavrilović, D. (prir.) (2007). *Metodološki instrument za*

истраžивање културе мира, идентитета и међуетничких односа. Ниш: Центар за социолошка истраžивања Филозофског факултета Универзитета у Нишу. ISBN 978-86-7379-1401.

Ђорђевић, Д. В., Тодоровић, Д. (прир.) (2008). *Квалитет међуетничких односа и култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за социолошка истраžивања Филозофског факултета Универзитета у Нишу. ISBN 978-86-7379-165-4.

Митровић, Лј., Захаријевски, Д. Гавриловић, Д. (прир.) (2009). *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за социолошка истраžивања Филозофског факултета Универзитета у Нишу. ISBN 978-86-7379-185-2

Милосављевић, Лј., Јовановић, Н., Стјепановић-Захаријевски, Д. (2009). *Противречности социјализације младих и улога образовања и афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-179-1

Стевановић, Б., Костић, А., Митровић, Ј. (прир.) (2010). *Медији и култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу. ISBN 978-86-7379-194-4

Ђорђевић, Д. В., Тодоровић, Д., Живковић, Ј. (прир.) (2010). *Квалитет међуетничких односа и култура мира на Балкану (Осврти и расправе)*. Ниш: Центар за социолошка истраžивања Филозофског факултета Универзитета у Нишу. ISBN 978-86-7379-186-9

У оквиру пројекта *Традиција, модернизација, и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* објављено је 8 зборника радова

Божић, М., Митровић, Ј., Стојић, Г. (прир.) (2011). *Традиција, модернизација, идентитети 1: Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији (Tradition, Modernization, Identities 1: Place of Tradition and Modernization in Different Concepts and Development Strategies of Countries in Transition)*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања. ISBN - 978-86-7379-214-9.

Милосављевић, Ј., Стевановић, Б., Стојић, Г. (прир.) (2012). *Традиција, модернизација, идентитети 2: Традиционално и модерно у култури српског и балканских народа (Tradition, Modernization, Identities 2: The Traditional and the Modern in the Culture of Serbian and the Balkan Nations)*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања. ISBN - 978-86-7379-244-6.

Божиловић, Н., Петковић, Ј. (прир.) (2012). *Традиција, модернизација и идентитети 3: Модернизација, културни идентитети и приказивање разноликости*. Ниш: Филозофски факултет; Scero print. ISBN 978-86-7379-270-5

Митровић, Ј., Стојић, Г. (2012). *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција: зборник радова*. Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-273-6

Митровић, Ј., Гавриловић, Д., Крстовић, М. (прир.) (2013). *Традиција, модернизација и идентитети 4: Дијалог култура и партнерство цивилизација на Балкану*. Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-308-5

Стјепановић Захаријевски, Д., Ђорић, Г., Стојић, Г. (прир.) (2014). *Културне оријен-*

тације студената и култура мира на Балкану (Cultural Orientations of the Students and the Culture of the Peace in the Balkans). Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-359-7

Јовановић, Н., Марковић Крстић, С., Милошевић Радуловић, Ј. (прир.) (2014). *Традиција, модернизација и идентитети 5: Образовање и балканска друштва на путу културе мира и евроинтеграција*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања; Scero print. ISBN 978-86-7379-358-0.

Митровић Љ., Стојић Г., Станојевић Н. (прир.) (2020). *Традиција, модернизација, идентитети X: Биланс транзиције у Србији и на Балкану*. Ниш: Филозофски факултет. ISBN 978-86-7379-520-1 .

Зборници у саиздаваштву са Центром за научноистраживачки рад САНУ

Митровић, Љ. (прир.) (2013). *Становништво југоисточне Србије: култура, наталитетска политика и демографска репродукција у југоисточној Србији: зборник радова*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу. ISBN - 978-86-7379-309-2

Митровић, Љ. (прир.) (2015). *Становништво Југоисточне Србије. [Књ 4]: Регионалне диспропорције у развоју Србије, миграције и демографска репродукција*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања; Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу. ISBN - 978-86-7379-361-0

Митровић, Љ. (прир.) (2016). *Становништво Југоисточне Србије. [Књ 5]: „Одлив мозга” узроци и последице по национални развој и идентитет*. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета, Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу. ISBN - 978-86-7379-414-3

Серија тематских зборника Балкан у процесу евроинтеграција, чији је уредник Милорад Божић (8 зборника)

Božić, M. (prir.) (2005). *Balkan u procesu evrointegracije: ekonomija, tranzicija i regionalna saradnja (The Balkans in the Process of European Integration: Economy, Transition and Regional Co-operation)*. Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja; Sven.

Jovanović, V. (prir.) (2007). *Balkan u procesu evrointegracije: strukturne promene i kultura mira (the Balkans in the Process of European Integration: structural changes and the culture of peace)*. Niš: Univerzitet, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja. ISBN - 978-86-7379-122-7

Božić, M. (prir.) (2008). *Balkan u procesu evrointegracije: koncepcije razvoja i socijalne implikacije (The Balkans in the Process of European Integration: development strategies and social implications)*. Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja. ISBN - 978-86-7379-159-3.

Božić, M., Golubović, S. (prir.) (2009). *Balkan u procesu evrointegracije: dvadeset godina tranzicije (The Balkans in the Process of European Integration: twenty years of transition)*.

- Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja. ISBN - 978-86-7379-183-8.
- Božić, M. (prir.) (2010). *Balkan u procesu evrointegracije: unutarregionalni odnosi (The Balkans in the Process of European Integration: Intraregional Relations)*. Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja. ISBN - 978-86-7379-204-0.
- Božić, M. (prir.) (2011). *Balkan u procesu evrointegracije: modernizacija i razvoj*. Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet. ISBN - 978-86-7379-236-1.
- Božić, M. (prir.) (2013). *Balkan u procesu evrointegracije: refleksije svetske krize (The Balkans in the Process of European Integration : consequences of the global crisis.)*. Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja. ISBN - 978-86-7379-312-2.
- Božić, M. (prir.) (2017). *Balkan u procesu evrointegracije: zaposlenost i socijalna sigurnost (The Balkans in the Process of European Integration)*. Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja. ISBN - 978-86-7379-453-2.

Зборници посвећени професорима

- Стјепановић Захаријевић, Д. (прир.) (2011). *Социологија насеља троговима Јована Тирића: зборник радова: споменица*. Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-234-7.
- Митровић, Љ., Гавриловић, Д. (прир.) (2012). *Личност и стваралаштво Веселина Илића: споменица: зборник радова*. Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-271-2.
- Захаријевић, Д., Стојић, Г. (прир.) (2016). *Прометејска социологија у стваралаштву Љубише Митровића: споменица: зборник радова*. Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-362-7.
- Стојић, Г. (прир.) (2016). *Историја идеја и промишљање савременог света: зборник радова посвећен Љубинку Милосављевићу*. Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-433-4.
- Захаријевић, Д., Стојић, Г. (прир.) (2017). *Проф. др Данило Ж. Марковић и савремена српска социологија: споменица: зборник радова*. Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-438-9.
- Митровић, Љ. (прир.) (2018). *Живот у служби науке: зборник радова: зборник радова посвећен Милораду Божићу*. Ниш: Филозофски факултет. ISBN - 978-86-7379-491-4.

Јелена Петковић¹
Никола Божиловић²
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Прегледни научни рад
UDK 316.7:378.016(497.11 Ниш)
Примљено: 18.1.2022.
Ревидирана верзија: 01.2.2022.
Одобрено за штампу: 02.2.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.10

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ И ДРУШТВЕНИ ЗНАЧАЈ СОЦИОЛОГИЈЕ КУЛТУРЕ НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У НИШУ

Анстракт: Јубиларно обележавање пола века постојања и рада Филозофског факултета Универзитета у Нишу повод је да се начини критички осврт на најзначајније сегменте институционалног развоја социологије културе, као једне од првих академских социолошких дисциплина утемељених на овом Факултету приликом његовог оснивања 1971. године. Циљ рада јесте да се овај вишедеценијски развој сагледа у контексту развоја социологије културе у свету и у Србији (СФРЈ), одређених друштвених околности, политичких превирања и образовних реформи, као и кроз анализу наставно-педагошког и научно-истраживачког рада и ширег друштвеног ангажмана значајних личности (угледних наставника и сарадника) који су пружили важан допринос академском утемељењу и развоју социологије културе на Филозофском факултету у Нишу. Прикупљени су, анализирани и презентовани сегменти архивске, биографске и библиографске грађе, уз ослањање на професионално искуство и сведочење бројних колега и сарадника, као и примарно искуство у раду аутора овог текста.

Кључне речи: социологија културе, институционални развој, наставни кадар, јубилеј Филозофског факултета у Нишу.

Увод

У години јубилеја Филозофског факултета Универзитета у Нишу, када је 2021. године обележено 50 година његовог постојања и рада, пружила се прилика за сагледавање досадашњег постигнућа и прегнућа у оквиру различитих научних области, као и за промишљање доприноса бројних наставника и сарадника раду ове институције и широј друштвеној заједници. Филозофски факултет у Нишу је од свог оснивања 1971. године до данас потврдио свој углед као високообразовна институција од велике важности за академски развој друштвено-хуманистичких дисциплина, развојних потреба друштва, привреде и културе

¹ jelena.petkovic@filfak.ni.ac.rs

² bonicult@gmail.com

у југоисточном делу Србије. Свој академски дигнитет ова институција потврдила је у сфери наставно-педагошког рада, као и пажње вредних научних и истраживачких постигнућа наставника и сарадника не само у оквиру Универзитета у Нишу, већ и у широј универзитетској и научној заједници у Србији. Томе је несумњиво допринело и оснивање студија социологије, као једне од најстаријих студијских група, данас Департмана за социологију, на Филозофском факултету у Нишу. *Социологија културе и образовања* био је првобитан званичан назив студија социологије по оснивању Факултета, што јасно сведочи о томе да су ове студије иницијално имале наглашену културолошку оријентацију.³

Свесни значаја, улоге и одговорности социологије као академско-педагошке и научно-истраживачке дисциплине, као позива и професије, али и важности социолошког изучавања културе у оквиру друштвено-хуманистичких дисциплина, циљ нам је представљање институционалног развоја и друштвеног значаја социологије културе на Филозофском факултету у Нишу. Тим поводом у раду се најпре пружа кратак осврт на зачетке и развој социологије културе у свету и у Србији почевши од средине шездесетих година прошлога века наовамо, а затим се анализира институционални развој студија социологије културе на Филозофском факултету у Нишу од његовог оснивања до данас (1971–2021). Аналитичка пажња усмерена је на домете и ограничења овог развоја путем сагледавања различитог друштвеног контекста и извесних нано-са идеологијске инструментализације (Зајечарановић 1996: 16), а посебно на представљање научноистраживачког, наставног и педагошког рада, као и ширег друштвеног ангажмана важних личности из историјата постојања студија социологије културе на Филозофском факултету у Нишу.

За потребе писања рада коришћени су секундарни извори података. Прикупљена је и анализирана изабрана архивска, биографска и библиографска грађа Департмана за социологију, Центра за социолошка истраживања и Библиотеке Филозофског факултета у Нишу, уз ослањање на вишегодишње лично професионално искуство аутора овог текста у раду са бројним колегама и сарадницима.

Кратак осврт на развој социологије културе у свету и у Србији

Академска социологија је у свету почела да се развија последње деценије 19. века када је индустријска ера отежала занемаривање практичних последица урбаних сукоба, политичке нестабилности и брзих економских промена, посебно у развијеним деловима света. Темелним истраживањем, анализом, разумевањем и објашњењем насталих друштвених промена, процеса и актера, поред развоја нових друштвених теорија, социологија преузима и својеврсну

³ Детаљније информације о историјату Филозофског факултета у Нишу и сведочанствима значајних личности које су допринеле раду ове институције могу се пронаћи у монографијама приређеним поводом јубилеја 25, 35, 40 и 50 година постојања овог Факултета (Зајечарановић 1996; Јовановић 2006; Димитријевић 2012; Тодоровић 2021).

научну одговорност у социоактивистичком смислу – предочавање развојних могућности, начина превладавања друштвених противречности и криза, као и артикулисање смерница на путу општег друштвеног развоја и напретка. Све до прве половине 20. века социолошко интересовање за културу, генерално посматрано, било је спорадично и готово периферно (Crane 1992). Као посебна социолошка дисциплина, социологија културе је у свету произвела изузетан раст интересовања бројних теоретичара и емпиријску дифузију нарочито од 1950-их наовамо (Hall, Neitz 1993), што је у корелацији са новим уважавањем значаја културе као експланаторне перспективе у оквиру савремених социолошких истраживања. Осим великог броја објављених чланака и књига у различитим крајевима света, о повећаном фокусу на културу у социологији сведочи и чињеница да је Секција за културу у оквиру Америчког социолошког удружења (*American sociological association*) постала једна од највећих и још увек је једна од најбрже растућих секција у дисциплини (деталније видети Borgatta, Montgomery 2000: 562).

Као конвергенција веома различитих тематских интересовања и метода, историја заснивања ове посебне социолошке дисциплине и проблемска интересовања у оквиру ње могу се посматрати кроз комплексност термина који је дефинише – *култура* (Williams 1981). Уз тако велику разноликост у погледу емпиријског фокуса истраживања у култури, оно што се испоставља као проблем јесте питање како својеврсни еклектицизам превести у кохерентно истраживачко поље. Овај циљ, међутим, још није постигнут иако се на њему интензивно ради. Док се кохерентан концепт културе још увек развија и док се флуидне границе актуелне области социологије културе у свету још увек шире, осврнућемо се накратко и на историјат социологије културе у Србији.

Иако је и раније било покушаја, који истини за вољу нису били трајног карактера, да се социологија уведе на наше факултете, као званичан почетак заснивања академске социологије у Србији (и бившој СФРЈ) узима се 1959. година када је основана Група за социологију на Филозофском факултету у Београду (Bogdanović i др. 1990: 23). Средином шездесетих година прошлога века широм СФР Југославије долази до дисциплинарног утемељења социологије културе и уметности, започиње формирање наставног кадра и научног подмлатка, објављивање публикација домаћих и иностраних аутора из ове области, покрећу се значајни часописи, оснивају се институти и специјализоване институције за истраживање културе. Социологија културе појављује се у наставном плану београдске Катедре за социологију већ 1963. године, а осам година касније и на основним студијама социологије на Филозофском факултету у Нишу. Као академска дисциплина на постдипломским студијама, социологија културе почиње да се изучава у Београду најпре на Филозофском факултету 1966. године, а касније и на Факултету политичких наука, док се у оквиру посебног смера *Социологија културе и образовања* на постдипломским студијама на нишком Филозофском факултету настава организује од 1979. године, да би се статутом из 1990. године култура и образовање одвојили у посебне смерове на постдипломским студијама (Stjepanović-Zaharijevski, Gavrilović, Đorić, Stojić у Bogdanović 2009: 139).

Објављивањем прегледних и оригиналних научних радова, полемика, осврта и значајних превода из области социологије културе, велику улогу у развоју ове дисциплине имало је покретање и публикавање већег броја часописа у Југославији: *Културни радник* (1948) – часопис за друштвена и културна питања у издању Културно-просветног сабора Хрватске; *Културни живот* (1959) који издаје Културно-просветна заједница Југославије; *Култура* (1968) – први часопис за теорију и социологију културе и културну политику, који је покренут само годину дана после оснивања *Завода за проучавање културног развитка*, прве специјализоване истраживачке установе такве врсте у Србији (Немањић 2012: 916). Оснива се и *Секција за социологију културе* (1981) у оквиру Социолошког друштва Србије, чији су председници били Милош Немањић и Триво Инђић. Чланови ове секције били су посвећени тематским расправама и разговорима о значајним радовима и књигама из области социологије културе, чиме су пружили изванредан допринос њеном развоју на овим просторима. Нажалост, из различитих разлога ова секција данас није активна, што отвара простор и пружа прилику нарочито млађим колегама из ове области у Србији да обнове и иновирају њен рад у складу са захтевима савремене социологије културе, њеног академског изучавања и практичне применљивости, као и у складу са целокупним културним интересима друштва Србије.⁴

Основе конституисања социологије културе као релативно младе науке треба тражити управо у укрштању утицаја различитих дисциплина, попут филозофије, антропологије, етнологије, естетике, историје књижевности и уметности, историје религије, без чијих теоријских и емпиријских искустава социологија културе не би могла постићи тако завидне резултате како у свету, тако и на нашим просторима.

Друштвени контекст оснивања Филозофског факултета у Нишу и институционално утемељење социологије културе

Када је у питању Филозофски факултет у Нишу, а са њим и студиј социологије културе, неопходно је нешто рећи о политичкој клими и „духу времена“ (*Zeitgeist*), то јест културним околностима у којима се одвијао живот у Југославији (па дакле и у граду Нишу) у време социјализма – седамдесетих година

⁴ Важно је поменути и доприносе развоју социологије културе који су се појавили у другим републикама СФРЈ, од којих издвајамо само неке – организује се извођење наставе из социологије културе на Факултету политичких наука у Загребу, коју изводи Младен Чалдаревић; на Филозофском факултету у Загребу утемељују се студије из социологије културе на последипломском нивоу под менторством Стипе Шувара (1964/65); оснива се *Завод за културу Хрватске* (1975); организује се прва међународна конференција посвећена алијенацији и партиципацији у култури на Факултету за социологију, политичке науке и новинарство Универзитета у Љубљани (1984). Поред већ поменутих часописа, радове из социологије културе и уметности објављивао је и већи број других часописа у Југославији: *Наше теме* (Загреб), *Стварање* (Титоград), *Израз* (Сарајево), *Обележја* (Приштина), *Књижевност* (Београд), *Разгledi* (Љубљана) (Наведено према: Немањић 2012).

минулог века. Било је то доба јачања левике у свету, па ни СФРЈ није била изузетак. Марксизам је ушао у програме свих наука, а социологија је предњачила у томе. Не треба, међутим, сметнути с ума да су Филозофски факултет у Нишу и студиј социологије на њему основани 1971. године, само три године после чувених студентских демонстрација у свету, које нису заобиле ни Београд. Студенти и хуманистичка интелигенција нису се хтели одрећи Маркса, али су на основама његовог учења намеравали на нов и примерен начин тумачити стварност и уводити нову праксу у друштвени живот. У таквим условима, социолози и социологија осумњичени су да продукују социјалне конфликте, што је изнедрило питања у вези са њиховом сазнајном и практичном усмереношћу (Bogdanović i dr. 1990: 52). Промењен однос тадашњих југословенских комунистичких власти према социологији био је одраз опште друштвене и политичке кризе. Будући социолози сазревали су у време очитог идеолошког раслојавања, када су се пред њима отварале нове друштвене перспективе. Култура је напрасно (као из неког забрана, готово ћорсокака) избила у први план. Њоме су се почеле објашњавати многе друштвене недоумице јер се увидело да она није обичан епифеномен друштва, већ основна и моћна полуга друштвеног развоја, демијург свеколике стварности (Vidi: Božilović 1998: 242). Ортодоксни и вулгарни марксисти почели су губити своје позиције у друштву у коме се почела доводити у питање ауторитарна власт са Савезом комуниста на челу. Паралелно са овим коперниканским обртом, пред социолозима културе у Србији (Југославији) стајали су нови изазови.

Напред речено треба сместити у контекст духа 70-их у свету – контракултуре и хипи покрета који су дошли са Запада и проширили се дијелом планете. Наравно да се из тога не може изузети омладина, пре свега студентска. Захваљујући нашој државној политици која је у извесном смислу била прозападна, млади су преузели вредности новог културног таласа, које су се пре свега огледале у већим слободама понашања и укупног имиџа појединаца (дуге косе младића, мини сукње и „вруће“ панталонице девојака, цинс и унисекс мода). У време револуционарних културних превирања догађали су се велики обрати у сфери уметности, образовања и свега осталог што чини културу у ужем смислу. На пример, наместо наметнутих песника из званичних школских програма, средњошколци и студенти све више читају (и слушају) поезију Боба Дилана, Донована, Џоан Баез, Џима Морисона, Ленона и Макартнија. Они авангарднији већ су били „васпитани“ на надахнутим делима писаца *beat generacije*, од којих су најпознатији Џек Керуак, Ален Гинсберг, Вилијам Бароуз и Гери Снајдер (Опширније: Božilović 2004) . Идеални услови за постављање нових темеља неких друштвених и хуманистичких дисциплина, каква је социологија културе! Када је била у питању Југославија и Србија, Ниш није био изузетак. Напротив.

Од оснивања Филозофског факултета у Нишу, социологија културе као предмет на групи *Социологија културе и образовања* (првобитни званичан назив студија социологије) била је доминантна. Зашто је тако било, о томе има више „верзија“, али је најближа истини и здравој памети она по којој се овај студијски смер не би преклапао са београдским и тиме доводио до нелојалне

конкуренције.⁵ Да разлика није била само номинална, сведочи сам наставни план, који је био „крцат“ дисциплинама филозофске, друштвено-хуманистичке и културолошке оријентације. Речју, на првој години студија проучавани су, као темељни, Основи филозофије и Логика, а већ у трећем и четвртном семестру постоји права доминација културолошких дисциплина: Историја културе и цивилизације, Културна антропологија, а затим Социологија масовних комуникација, Социологија сазнања и Естетика. Низ хуманистички интонираних курсева касније настављају такозване посебне социологије културе, међу којима Социологија уметности, Социологија религије, Социологија морала, Социологија образовања и васпитања. На последњој години студија дошла је на ред и „главна“ дисциплина – Социологија културе. Она је била замишљена као некаква матица око које су биле окупљене остале социолошке пчеле „радилице“. Зашто су предмети били распоређени по логичком принципу индукције (од појединачног и посебног ка општем) разлог је прилично бизаран – „чекало се“ да асистент који је био предвиђен за професора на овом предмету одбрани докторску дисертацију и потом преузме катедру. Реч је, иначе, о човеку који је био „нишки“ кадар и који је имао одређених заслуга (по политичкој линији) за оснивање Филозофског факултета у Нишу. Узгред, оријентација на локалне кадрове била је позитивна и обећавајућа зато што је њоме на неки начин била осигурана будућност Факултета у целини. Касније је смер преименован у „чисту“ Студијску групу за социологију (1972), из сасвим практичних, то јест лукративних разлога – да дипломирани социолози не би били дискриминисани и одбацивани као неподобни за рад у привреди.

Иначе, оријентација на културолошку и друштвено-хуманистичку групу предмета у оквиру студија социологије на Филозофском факултету у Нишу није напуштана за још неколико генерација младих социолога. Променом наставног плана који је усвојен 1982. године изостављен је предмет Историја културе и цивилизације, а уведен у програм предмет Социологија самоуправљања, што сведочи о томе да је „политичка сфера била пропусна за социолошка сазнања“ (Bogdanović i dr. 1990: 25). Упркос променама назива студија социологије и изменама у наставним плановима и програмима, повећано интересовање студената за социологију културе остаје присутно, о чему сведоче и подаци да је највећи број одбрањених дипломских радова на Научно-наставној групи социологије у Нишу о којима је постојала евиденција до 1984/85. године био управо на предмету Социологија културе⁶ (Bogdanović i dr. 1990: 63). Од оснивања Филозофског факултета у Нишу и основних студија социологије на њему до

⁵ Мало је вероватно објашњење по коме се југ Србије налазио у културном дефициту, па би оснивање социолошке групе овог профила наводно могло представљати неку врсту културне инфузије.

⁶ Интересантан је податак да је ову анализу обавила група студената у оквиру пројекта из методологије друштвених истраживања „Преглед дипломских радова студената социологије Филозофског факултета у Нишу“, и да је резултате анализе представио тадашњи студент Бранислав Стевановић, који је касније био ангажован на истом факултету као асистент на предмету Социологија културе.

данас, у различитим наставним плановима Социологија културе била је увек заступљена као обавезан предмет, уз понуду разноликих културносоциолошких изборних предмета од 2004. године наовамо. Такође, већи број студената социологије одбранио је своје магистарске (мастер) радове и докторске дисертације на социокултурне теме.

Наставни кадар, научноистраживачки и педагошки рад

Наставници на предмету Социологија културе мењали су се овим редом: Милош Илић, Веселин Илић, Александар Тодоровић, Вјекослав Бутиган, Никола Божиловић, Јелена Петковић (актуелна професорка). Свако је имао свој концепт, то јест наставни програм и начин извођења наставе, што се и очекује од универзитетских професора. Сем професора М. Илића и А. Тодоровића, сви остали били су у сталном радном односу.

Професор **Милош Илић** (1924–2016) са београдског универзитета задржао се најкраће. Нажалост, јер је реч о човеку велике ерудиције, рафинисаног укуса и изграђених естетских критерија. Остаће упамћен као утемељивач социологије културе у нас, као покретач часописа „Социологија“, главни уредник часописа „Видици“, један од председника Српског социолошког друштва и један од чланова „матичне комисије“ за оснивање Филозофског факултета у Нишу. Његов уџбеник *Социологија културе и уметности* (1966) био је незамењив широм СФРЈ, на свим факултетима где је постојао предмет под тим називом. Та књига доживела је 22 издања објављена између 1966. и 1991. на 3 језика. Студенти Филозофског факултета у Нишу, посебно они који су имали афинитета за књижевност и уметност са пажњом су слушали Илићева занимљива предавања и били тужни што је професор гостовао само неколико пута. Илић је о Едгару Морену говорио као о „лирском“ социологу културе, а и он сам заслужио је такав епитет. Инспиративна је била и његова студија *Теорија и филозофија стваралаштва* (1979), а ништа мање есеји о култури и уметности здружени под насловом *Културеме* (1974). Ово дело доживело је 7 издања објављених између 1974. и 1985. године на српском језику.

На место професора Милоша Илића, како је било планирано, дошао је новопромовисани доктор наука **Веселин Илић** (1935–2002). То је био човек сасвим другог кова, готово антипод свога претходника. Његову социологију културе одликовала је „тврда“ марксистичка оријентација, а читав наставни програм био је базиран на тематици везаној за улогу мита у култури, на којој је он докторирао. Предавања су осликавала његов карактер – нису била нарочито инвентивна, нити за надарене студенте инспиративна. Била су намењена тзв. бубалицама и „штреберима“, а мање романтичним занесењацима и „уметничким душама“. В. Илић био је човек велике енергије, која је распршена и помешана са политичким амбицијама. Сматра се да он има заслуга за отварање Филозофског факултета у Нишу, будући да је био „комитетлија“ и у дослуху са политичким врхом у Београду. Међутим, професор Илић се ипак није превише

задржао на Факултету. Не треба сметнути с ума да је политичка клима после '68. била врло осетљива, тако да је Илић (иако убеђени марксиста и комуниста) отишао, без ваљаног разлога од неких проглашен либералом и дисидентом. Његово ново радно место било је у београдском Заводу за проучавање културе.⁷ У том периоду је, махом, написао књиге *Рад као култура* (1984), *Митологија, идеологија и уметност* (1987), *Митологија и култура* (1988), *Мит и стварање* (1990).

Научно-наставна група Социологија културе и образовања имала је срећу да је на њој од самог почетка био и професор београдског универзитета **Александар Тодоровић** (1921–2004). Он је већ био ангажован на предмету Социологија масовних комуникација, а одраније се већ био доказао истраживањима у области културе. За њега се може рећи да је био један од утемељивача емпријске социологије културе у Југославији – позната су Тодоровићева истраживања о утицају масовне културе на малолетнике и тинејџере. Пре него што је ангажован на предмету Социологија културе, иза себе је већ имао научно-културолошке студије поткрепљене емпиријским истраживањима, као што су: *Култура и малолетничко преступништво* (1971), *Филмски укус код омладине* (1971) и *Социологија малолетничке банде* (1973). Професор Тодоровић је понекад, обично у паузама између часова, говорио студентима о свом студијском боравку у Француској, на коме је слушао предавања истакнутих француских социолога. Посебно је издвајао предавања чувеног Жоржа Гурвича или ти „Чиче“, како га је волео називати. Због свега тога био је изузетно омиљен код студената и није случајно да га је већина бирала за ментора на изради дипломских радова. Иначе, Тодоровић је аутор бројних књига из области социологије културе. Написао је обиман уџбеник под насловом *Теорије и методе социологије културе* (1981), а поред већ наведених дела, за социологију културе су значајна: *Социологија моде* (1980), *Неки проблеми социологије сазнања* (1979) и *Методологија истраживања слободног времена* (1978).

Након професора Тодоровића, за професора на предмету Социологија културе изабран је **Вјекослав Бутиган** (1937). Он је иза себе имао прилично богато наставничко искуство у Пироту и околини, од првобитног учитељског, а затим и професорског на Педагошкој академији за васпитаче. Професор Бутиган остаће упамћен као човек врло посвећен раду у настави, педантан, одговоран и доследан. Његове сфере интересовања биле су култура и политика, па није случајно да је након неколико година проведених на катедри за социологију културе био изабран за професора на предмету Социологија политике. Од његових радова са подручја културе издвајају се *Култура рада* (1986), *Увод у културу политике* (1994) и *Политичка култура на Балкану* (2000).

У другој половини 70-их већ је био стасао млади кадар, такозвани научни подмладак, потекао од судената који су дипломирали на нишкој групи за социологију. Један од њих био је **Никола Божиловић** (1951), који се најдуже од

⁷ Веселин Илић се знатно касније, у време владавине Слободана Милошевића, вратио на Факултет на коме је од 1996. до 2001. обављао дужност декана.

свих поменутих професора задржао на предмету Социологија културе. Он је 1979. године изабран за асистента-приправника, а затим редовном процедуром прошао сва наставничка звања, до оног највишег – редовног професора (2004). Божиловић је имао „привилегију“ да буде студент свих поменутих професора социологије културе, а затим и асистент последњој двојици. Највећи утицај на његов научни рад и усавршавање имао је професор Александар Тодоровић, који је био његов ментор најпре на магистарском, а потом и на докторском раду.⁸ Професор Божиловић је ипак био највише „свој“, што показују наслови његових бројних књига – студија и монографија. Сем уџбеника *Социологија културе – пролегомена* (1998), у коме је ову значајну социолошку науку утемељио на савременим научно-критичким тенденцијама, Божиловић је аутор још 15 књига, међу којима су: *Филмска комуникација* (1996), *Рок култура* (2004), *Кич култура* (2006), *Култура и идентитети на Балкану* (2007), *Изван главнога тока – социологија музичких поткултура* (2009), *Културно клатно* (2014), *Огледи о популарном* (2016). Овом професору се могу приписати и одређене заслуге за увођење у студијски програм предмета Социокултурна антропологија, који студенти похађају на првој години основних студија социологије почев од 2000. године, као и за формирање изборних курсева Кич култура, Социологија филмске комуникације, Поп и рок култура.

Радећи на Студијској групи за социологију, на предмету Социологија културе, пун радни век (1979–2017), Божиловић је објавио близу сто научних радова у земљи и иностранству, учествовао у истраживањима на неколико научних пројеката, био ментор 7 магистарских радова и 4 докторска рада, рецензирао двадесетак књига социокултурне провенијенције. У два мандата био је уредник међународног часописа *Facta universitatis*. За његову академску каријеру од значаја је била чињеница да је пуних 11 година био професор Социологије културе на Вишој музичкој школи у Нишу (потом Факултету уметности). Ту је стекао драгоцену искуства са уметницима, будући да је и сам имао афинитета према уметности. Захваљујући раду на тој институцији, публиковао је књигу *Уметност, креација, комуникација* (2008).

Професор Божиловић је, као кадар „нишке социолошке школе“, постигао значајне резултате у педагошком раду са студентима, како на предавањима и консултацијама, тако и у неформалним разговорима са њима. Што се тиче научно-наставног подмлатка, Божиловић је у току своје академске каријере остварио успешну сарадњу са два асистента на предмету Социологија културе. **Бранислав Стевановић** (1962) је у једном дужем периоду, до одбране своје докторске дисертације, остварио запажене резултате у наставном и научном раду на овом предмету. Осим социологије културе, он је такође био закупањен

⁸ Никола Божиловић истиче веома блиску и плодну сарадњу коју је он, а самим тим и Група за социологију, остварио са културолозима који су стварали изван Ниша, било у земљи или иностранству. Посебно значајну сарадњу која је резултирала публикавањем одређених студија и монографија, наступима на трибинама и промоцијама књига, он је реализовао са професорима из Београда – Миланом Ранковићем, Ратком Божовићем, Загорком Голубовић и Бранимиром Стојковићем, као и универзитетским професором из САД Ериком Гордијем (Eric Gordy).

политиколошком проблематиком, па је било природно што је доцније био изабран за професора на предмету Социологија политике. У једном периоду држао је предавања из Социологије културе на Департману за англистику. Стевановић је аутор три студије и великог броја научних чланака (културолошких и политиколошких). Објавио је три књиге: *Демократски принципи и политичко-културне вредности* (2008), *Политичка култура и културни идентитети у Србији и на Балкану* (2008) и *Политичко-културне интерференције (социолошки огледи о политици и култури)* (2013). Поменута дела представљају успешне интердисциплинарне подухвате у којима су здружене области политике и културе. Аутор је у њима извршио критичко сагледавање политике као облика културне праксе, децидирано истичући да „политика мора бити посматрана кроз културне параметре“.

Након Стевановића, професор Божиловић је за асистента изабрао особу која ће под његовим менторством докторирати, а по његовом одласку у пензију наследити га као професор(ка) на предмету Социологија културе. Реч је о актуелној професорки Социологије културе **Јелени Петковић** (1975), која је дипломирала, магистрирала и докторирала на Департману за социологију нишког Филозофског факултета. Радила је најпре као асистент на свим предметима које је предавао професор Божиловић (Културологија, Социологија културе, Социокултурна антропологија, Кич култура, Социологија филмске комуникације) да би по одбрани докторске дисертације преузела катедру културолошких предмета. Публиковала је радове на социокултурне и урбаносоциолошке теме у релевантним домаћим и међународним научним часописима и реализовала низ јавних предавања, у сарадњи са ЕУ инфо кутком из Ниша, на тему културног наслеђа, традиције и модернизације културе у Србији. Последњих година посвећена је укључивању студената у ваннаставне активности, те је била ментор изабраним студентима у реализацији пројеката у култури Града Ниша. Петковићева је коауторка књиге *Село древних култура* (2014) и ауторка студије *Савремено друштво и културне промене* (2020), која је структурисана на уџбенички начин, те може служити као помоћни уџбеник за предмет Социологија културе.

Јасно је да су у почетку развоја студија социологије, па и институционалног развоја социологије културе на Филозофском факултету у Нишу гостујући професори, угледни социолози са различитих универзитета у бившој Југославији, помагали извођењу наставе у допунском радном односу и практично чували места домаћем кадру. Имајући у виду већ поменути политичку климу током и након оснивања Филозофског факултета у Нишу и културне околности у социјалистичкој Југославији, за „гостујуће“ београдске професоре који су предавали нишким студентима социологије не може се рећи да су сви одреда били критички настројени према догматском марксизму, али благи отклон од њега и слободна критичка позиција, долетела на крилима новог духа времена, преовладала је код неколицине. У то време јако утицајна и популарна у филозофским круговима била је школа *Praxis*, коју су засновали југословенски хуманистички оријентисани филозофи – „критичари свега постојећег“, окупљени

око истоименог часописа (Гајо Петровић, Михаило Марковић, Милан Кангрга, Љуба Тадић, Руди Супек). Они су били под утицајем Марксових раних радова, али и у сагласности са другим протагонистима савремене критичке друштвене мисли, какви су били, на пример, представници теорије „фројдовске левице“ Ерих Фром и Херберт Маркузе, кога су амерички студенти и хипици сматрали гуруом, чак и ако нису читали његова дела.⁹ „Изјаснивши се против свих облика ауторитаризма, у корист отвореног, демократског социјалистичког поретка, група *Praxis* видела је ослобођеног појединца (али *не* и заговорника *индивидуализма!*) као основу колективног, друштвеног напретка“ (Levi 2009: 16). Међу професорима који су предавали нишким социолозима било је таквих који су у целости, или макар делимично, прихватили ову (идеолошку, али и животно практичну) оријентацију. У томе је предњачио Ђуро Шушњић (1934), идол младе, слободномислеће и бунтовне генерације постшездесетосмаша. Поред Методологије друштвеног истраживања, он је предавао и једну од, условно речено, посебних социологија културе – социологију сазнања. Његова предавања на Филозофском факултету Нишу била су омиљена код студената и колега и врло посећена. Сам Шушњић сведочи о томе да је долазио међу студенте да потпаљује духовне ватре, да поставља за њих неочекивана и незгодна питања. „Већ на почетку наставе студентима Филозофског факултета у Нишу моја питања нису дала мира њиховом ћутању, јер су своје мисли и речи препознавали у мојим. Ако човек заборави да пита и доводи у питање, заборави и самог себе. На улазним вратима сваке *школе за изабране духове* требало би да стоје знакови питања и чуђења – то су захтеви више културе!“ (Шушњић у Тодоровић 2021: 55).

Свему овоме претходила је још једна важна околност. Наиме, за разлику од данашње ситуације, тих година је социологија (првенствено она која је марксистичко-хуманистички профилисана) била популарна међу младима широм земље. Било је чак модерно, помало и помодно, студирати ту науку за коју се сматрало да се бави проблемима савременог човека. Познато је да су социологију дипломирали (или макар уписивали) познати певачи/це поп-рок музике (данас би се рекло селебрити личности). Међу њима су, поред познатог певача шлагера Крсте Петровића, биле Дорис Драговић и Емилија Кокић. Прва је 1986. представљала СФРЈ на Песми Евровизије, а друга је на истом такмичењу наступила 1989. са задарском групом Рива. У Нишу су, такође, уписивали социологију фанови хипи покрета и поп-рока и, уопште, многи који су пратили нове правце у различитим сферама уметности – позоришту, књижевности, сликарству, филму. Није случајно да су на предавањима Милана Дамњановића из историје културе на нишкој Групи за социологију редовно присуствовали поједини режисери и глумци локалног Народног позоришта. О предавањима већ поменутог професора Шушњића и посетама знаних и незнаних људи на

⁹ Тих година у часопису *Realist* појавила се карикатура која приказује два хипика како седе на земљи, лицем у лице. Један, зарастао у браду, каже свом (својој) пријатељу (пријатељици?): „Рекао сам ти да сумњаш у све, али ти никад нисам рекао да сумњаш у Маркузеа“ (Vidi: Sen-Žan-Polen 1999: 18).

њима већ се препричавају легенде. Та предавања претварала су се у својеврсне трибине на којима су се постављала питања, водили конструктивни дијалози и дебате поводом тема које су се тичале живота у савремености.

Едукација студената и друштвени значај студија социологије културе

Нова друштвена клима била је подстицајна и за (савременом развоју мереене) културне садржаје, каква је била издавачка делатност. Што се социологије културе тиче, седамдесетих година превођена су значајна културолошка дела, укључујући антрополошку и социјално психолошку проблематику. Она су допринела квалитету наставе и успешној едукацији бројних генерација студената социологије на Филозофском факултету у Нишу. Нарочито је била значајна издавачка делатност тада водећих београдских издавачких кућа – Просвета (посебно библиотека „Каријатиде“), Нолит са библиотеком „Сазвежђа“, Завод за уџбенике и наставна средства и Бигз (са чувеном „Библиотеком XX век“). Захваљујући њима, млади социолози културе могли су, сем марксистичке литературе, да се упознају са капиталним делима културних и социјалних антрополога, какви су били Џејмс Фрејзер (*Златна грана*), Бронислав Малиновски (*Магија, наука и религија*) или Клод Леви-Строс (*Дивља мисао*). Велику пажњу изазвали су преводи књига Едгара Морена (*Дух времена*), Арнолда Хаузера (*Социјална историја уметности и књижевности*), Пјера Франкастела (*Студије из социологије уметности*), Жана Дивињао (*Социологија позоришта*), Рожеа Кајаоа (*Игре и људи*) и још много других.

Не треба заборавити и наше знамените културологе чије су књиге већ својим насловима плениле велику пажњу читалаца (не само социолога), а њихова периодична гостовања и излагања на трибинама, промоцијама књига, конференцијама и округлим столовима организованим на Филозофском факултету у Нишу остала су у памћењу бројних студената и колега. Водећи међу њима свакако су били Ратко Божовић са књигама *Метаморфозе игре* (1972) и *Искушења слободног времена* (1975) и Милан Ранковић са књигом *Култура и некултура* (1974) или делом за оно време провокативног наслова *Сексуалност на филму и порнографија* (1982). Тих година су међу нишким социолозима радо читане естетичке и социолошке студије њихових професора Сретена Петровића (*Естетика и идеологија*, 1972) и Ђура Шушњића (*Рибари људских душа – идеја манипулације и манипулација идејама*, 1976). Значајно је да су поменута дела, и још сијасет других била подстицајна за развој културних потреба, па је у то време и у буквалном смислу речи код младих постојала глад за књигом и духовним усавршавањем.

И у каснијем периоду, едукација студената из области социологије културе укључивала је упознавање са актуелном литературом, са публикацијама етаблираних, али и мање познатих и заступљених аутора. То је давало основа да студенти у отвореној, полемичкој и подстицајној академској клими на часовима изграђују утемељену и слободну мисао, као и критички однос и став. Поред бројних мо-

нографија домаћих и иностраних социолога културе, културолога, антрополога, филозофа и других угледних научника, уџбеничка литература која је коришћена за образовање студената из предмета Социологија културе на Филозофском факултету у Нишу примарно је била ослоњена, у великој мери и данас јесте, на следеће публикације: *Социологија културе и уметности* (Милош Илић, 1966), *Теорије и методе социологије културе* (Александар Тодоровић, 1981), *Пукотине културе* (Драган Коковић, 1997), *Социологија културе – пролегомена* (Никола Божиловић, 1998), *Савремено друштво и културне промене* (Јелена Петковић, 2020).

Слика 1: Уџбеници из социологије културе заступљени у настави на Филозофском факултету у Нишу

Друштвени значај студија социологије културе на Филозофском факултету у Нишу је неспоран, о чему сведочи и Сретен Петровић указујући да су прве генерације социолога одмах нашле места у културном животу Ниша и региона, „чиме су отворена врата не само развоју научног и критичког мишљења у медијима, посебно у новинарству, на радију и трибинама, библиотекама, већ су први кадрови нашли места у просветним и социјалним, затим у научним институцијама, као и на самим факултетима“ (Петровић у Тододорвић 2021: 59). Ту свакако треба поменути Ђокицу Јовановића (професора социологије културе на Филозофском факултету у Београду), Драгољуба Ђорђевића (дугогодишњег професора социологије на Машинском факултету у Нишу, сада у пензији), Драгана Жунића (професора социологије уметности на нишком Филозофском факултету, а затим и на Факултету уметности у Нишу, сада у пензији), као и Предрага Цве-

тичанина (асистента на Филозофском факултету, сада професора социологије културе на Факултету уметности у Нишу) и Данијелу Гавриловић (професорку социологије религије на Филозофском факултету у Нишу). И данас, велики број свршених студената социологије, па и оних културолошког усмерења, оставља важан траг у друштвеној и културној јавности Ниша и других градова (земаља), промовишући на најбољи начин факултет са којег су потекли не само својим професионалним већ и ширим друштвеним ангажманом.

Уместо закључка

Овај рад пружа преглед кључних сегмената институционалног развоја и друштвеног значаја социологије културе на Филозофском факултету у Нишу. Настао је делимично и као резултат рада на интерном пројекту Департмана за социологију под називом *Друштвени значај студија социологије на Филозофском факултету у Нишу: ретроспектива и перспектива*. Поменути пројекат реализован је школске 2020/2021. године у склопу обележавања пола века постојања и рада Филозофског факултета у Нишу (1971–2021). Као један од исхода пројекта, предвиђено је публиковање већег број научних чланака посвећених историјату, реализацији наставно-научне делатности и перспективи Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу, те се овај рад може сматрати доприносом у реализацији пројектних активности. Штавише, изван тих формалних потреба, аутори овог текста препознали су личну и суштинску потребу да се остави извесан писани траг о вредном институционалном прегнућу и достигнућу у области социологије културе на нишком Филозофском факултету, које је недовољно осветљено и заступљено у нашој социолошкој публицистици. У кратком осврту на богату архивску (биографску и библиографску) грађу и призивањем у сећање најважнијих сегмената личног професионалног искуства, аутори овог текста настојали су да недовољно упућеној академској и широј јавности понуде само неке од најзначајнијих информација о важним догађајима и личностима који су својим радом и делима поставили постаменте и трасирали пут развоја студија социологије културе. Разуме се, недовољно је било простора за комплексније анализе и осврте, те је велики део прикупљене грађе и још увек живог памћења принуђен да сачека неке нове прилике и неке нове факултетске јубилеје.

Литература

- Bogdanović, M. i dr. (1990) *Sociologija u Jugoslaviji – institucionalni razvoj*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Borgatta, E., Montgomery, R. (2000) *Encyclopedia of Sociology*. New York: Macmillan.
- Božilović, N. (1998) *Sociologija kulture: prolegomena*. Niš: „Narodne novine“.
- Božilović, N. (2004) *Rok kultura*. Niš: SKC.

- Димитријевић, Б. (пр.) (2012) *Четрдесет година Филозофског факултета у Нишу: (1971–2011): монографија*. Ниш: Филозофски факултет.
- Зајечарановић, Г. (1996) *Филозофски факултет у Нишу (1971–1996)*. Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.
- Јовановић, В. (ур.) (2006) *Филозофски факултет Ниш: 1971–2006: монографија поводом јубилеја 35 година постојања Филозофског факултета у Нишу*. Ниш: Филозофски факултет, Универзитет у Нишу.
- Crane, D. (1992) *The Production of Culture*. Los Angeles, CA, US: SAGE Publications.
- Levi, P. (2009) *Raspad Jugoslavije na filmu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Hall, J., Neitz, M. J. (1993) *Culture: Sociological Perspectives*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Немањић, М. (2012) „Увод у историју социологије културе и уметности у Србији“, *Социолошки преглед: часопис Српског социолошког друштва*, посебно издање *Сто година социологије у Србији* год. XLVI (2012), св. 3–4: 916–929. Београд: Српско социолошко друштво.
- Петровић, С. (2021) „Године које су ме додатно мотивисале“ у *Корен и крила: монографија поводом 50 година Филозофског факултета Универзитета у Нишу*, Тодоровић, Д. (пр.). 59–73. Ниш: Филозофски факултет.
- Sen-Žan-Polen, K. (1999) *Kontrakultura*. Beograd: Clio.
- Stjepanović-Zaharijevski, D., Gavrilović, D., Đorić, G., Stojić, G. (2009) „Departman za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu 1971–2009.“ *Sociologija u Srbiji 1959–2009: institucionalni razvoj*. Bogdanović, M. (ur.). Beograd: Službeni glasnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Тодоровић, Д. (пр.) (2021) *Корен и крила: монографија поводом 50 година Филозофског факултета Универзитета у Нишу*. Ниш: Филозофски факултет.
- Шушњић, Ђ. (2021) „Да се не заборави“ у *Корен и крила: монографија поводом 50 година Филозофског факултета Универзитета у Нишу*, Тодоровић, Д. (пр.), 51–59. Ниш: Филозофски факултет.
- Williams, R. (1981) *The Sociology of Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.

Jelena Petković
Nikola Božilović

THE INSTITUTIONAL DEVELOPMENT AND SOCIAL SIGNIFICANCE OF THE SOCIOLOGY OF CULTURE AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ

Abstract: The commemoration of the first half century of the Faculty of Philosophy of the University of Niš provides an occasion for us to take a critical view of the most important segments of the institutional development of the Sociology of culture, as one of the first academic sociological disciplines established at the very foundation of

this institution, in 1971. The goal of the paper is to view the decades of development in the context of the development of the sociology of culture in the world and in Serbia (SFRY), of certain social circumstances, political upheaval, and educational reforms, as well as through the analysis of the educational-pedagogical and scientific-research work and the broader social engagement of important individuals (eminent teachers and associates) who have made a significant contribution to the academic foundation and development of the study of the sociology of culture at the Faculty of Philosophy in Nis. Segments of archival, biographical, and biobibliographical material have been gathered, analysed and presented, while at the same time the professional experience and accounts provided by numerous colleagues and associates, as well as the primary work experience of the authors of this text, were also taken into consideration.

Key words: sociology of culture, institutional development, teaching staff, commemoration, Faculty of Philosophy, University of Niš

Нина Павловић¹
Филозофски факултет у Нишу
Департман за социологију

Прегледни научни рад
UDK 316:061.22(497.11 Ниш)
Примљено: 27.1.2022.
Ревидирана верзија: 01.2.2022.
Одобрено за штампу: 02.2.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.11

ПРЕГЛЕД АКТИВНОСТИ СОЦИОЛОШКОГ КЛУБА СРПСКОГ СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА (ОГРАНАК ССД У НИШУ): РАЗВОЈ И МОГУЋНОСТИ

Апстракт: У раду је анализиран настанак и развој Социолошког клуба Српског социолошког друштва, са посебним фокусом на рад Клуба у нишком огранку. Социолошки клуб препознат је као релевантан инструмент остварења циљева Друштва, усмерених на промоцију социолошког знања и струке. Док је рад Друштва био предмет претходних анализа, проблем недовољне повезаности и укључености огранака је тек спорадично испитиван. У раду је указано на утицај овог проблема на развој Клуба у огранцима. Спроведена је квалитативна анализа садржаја доступне документације о раду Друштва, у издањима Социолошког прегледа и на сајту Друштва. Препознат је проблем недовољне видљивости историјата Клуба и формализације актуелне организације и активности Клуба. Значајан напредак у повезивању огранака у последње две деценије, на који је указано кроз анализу, оставља простор и за даље унапређење рада Друштва кроз сарадњу огранака, у чему препознајемо значајну улогу коју Клуб може имати. У циљу оптималног коришћења потенцијала Клуба, указано је на могућности развоја активности Клуба у огранцима, те повезивања огранака кроз мрежу координатора Клуба.

Кључне речи: Социолошки клуб, Српско социолошко друштво, социолошка удружења, анализа докумената.

Увод

Традиција стручних дискусија и окупљања социолога у Србији је у дужем периоду афирмисана кроз рад Социолошког клуба који због тога представља значајан ресурс за унапређење научног рада, подстицање дијалога и развоја социолошке професије кроз формирање и оснаживање професионалних мрежа. Рад Социолошког клуба у Нишу анализиран је у контексту рада нишког огранка Српског социолошког друштва, те је указано на шире организационе факторе у оквиру Српског социолошког друштва (ССД) који утичу на

¹ nina.pavlovic@filfak.ni.ac.rs

структуру и начин рада Клуба у огранцима². Упркос постојању више огранака Српског социолошког друштва, присутна је неједнака укљученост и активност огранака, те кроз анализу рада огранка и Клуба у Нишу указујемо на недостатке у формализацији структуре и начина рада Клуба, који оставља просторе за побољшање, не само у нишком већ и у другим огранцима. На крају, дати су предлози за оптималније остварење потенцијала Клуба, као места научне и професионалне дискусије, широм Србије.

Значај Социолошког клуба за ССД и огранке

Рад Српског социолошког друштва био је предмет бројних анализа (Плић, 1990; Плић & Манић, 2009; Антонић, 2012), као и институционални и организациони аспекти социолошке професије у Србији (Bogdanović, 1990; Bogdanović, 2009; Митровић, 2012). Спор развој социолошких удружења и низак ниво умрежености социолога препознати су као део препрека у досадашњем развоју социологије: „Друга велика препрека за убрзани развој и позиционирање јесте недовољна повезаност самих социолога у удружења и заједничко наступање и деловање у односу према другим наукама, научним удружењима и широј јавности, што је у извесној мери допринело непостојању јасног идентитета социологије као науке“ (Радиновић, 2012: 1217). Анализа заступљености ко-ауторских радова показала је слично слабу развијеност научних мрежа (Lazar & Sokolovska, 2012). Међутим, у оквиру спроведених анализа, спорадично је посвећена пажња испитивању сарадње и укључености различитих огранака Српског социолошког друштва, иако је реч о проблему на који је често указивано од стране председништва Друштва. Сматрамо да је реч о елементу који је значајно утицао на могућности и домете рада овог удружења у Србији, као и да се може уочити померање ка интензивнијем укључивању огранака у рад Друштва у последње две деценије. Како рад Друштва обухвата различите видове активности, у раду смо се фокусирали на један одређени елемент, рад Социолошког клуба огранка ССД-а у Нишу.

Социолошки клуб представља значајно средство остварења циљева наведених у Статуту ССД-а: објављивање радова из области социологије и њено популарисање (чл. 2, циљ 3) и ширење и коришћење социолошких сазнања ради унапређивања друштвених односа и решавања друштвених проблема (чл. 2, циљ 4). Јасно је да активности Клуба директно доприносе промовисању и популаризацији радова из области социологије, као и развоју социологије у Србији, кроз повећање видљивости научних резултата и стварање могућности

² Анализа је спроведена у оквиру пројекта „Ретроспектива и перспектива друштвеног значаја студија социологије на Филозофском факултету Универзитета у Нишу“, под руководством проф. др Драгана Тодоровића. Јубилеј Филозофског факултета у Нишу подстакао је осврт на развој научног и наставног рада како Департамента за социологију, тако и шире научне заједнице у региону. Отуда је настала потреба за анализом рада Социолошког клуба у Нишу, као релевантне активности огранка Друштва у Нишу и региону.

за дискусију, како у научној заједници, тако и кроз дијалог са широм јавношћу. Наведени циљеви даље су спецификовани кроз задатке за чије остварење Социолошки клуб може бити јако значајан инструмент. Делатност Клуба директно утиче на остваривање првог задатка: „Ради остваривања својих циљева Удружење нарочито: 1. на својим стручним састанцима и у сарадњи са сродним удружењима и институцијама разматра објављене радове из области социологије“ (Статут ССД-а, чл. 3), односно организацију састанака у циљу разматрања социолошких студија, али такође може допринети повезивању са другим удружењима, отварању дискусије о значајним питањима и проблемима професије и друштва и покретању сарадње (задаци: “5. организује сарадњу социолога и научних радника из других области ради решавања заједничких научних и професионалних питања; 6. организује сарадњу са сродним удружењима, установама и научним радницима у иностранству, а посебно са социолозима и социолошким удружењима у окружењу и у српској дијаспори; 7. успоставља сарадњу са привредним, друштвено-политичким и културним организацијама и заједницама у земљи“).

Поред седишта у Београду, данас постоје огранци Друштва у Нишу, Косовској Митровици, Новом Саду, Крагујевцу, Ваљевоу, Лозници, Крушевцу, Ужицу и Лесковцу, мада су данас активни махом огранци у универзитетским центрима³. Социолошки клуб настаје као продужетак Социолошких трибина у Београду, са наглашеним активностима у Београду, а затим и у Нишу, Новом Саду и Косовској Митровици, док нема назнака његовог оснивања у осталим огранцима. Међутим, организација Клуба није јасно представљена на сајту Друштва и активности Клуба се наводе спорадично у анализираним извештајима о раду Друштва. Овакво стање је резултат дугогодишњих проблема у почетку оснивања и функционисања Друштва, док се последње две деценије уочавају значајни помаци ка унапређењу рада и организације Друштва, у правцу регионалне децентрализације и укључивања чланова из различитих огранака. Како је овај помак јасно уочљив, остављено је простора и за даљи развој делатности Друштва кроз повезивање огранака, те сматрамо да при томе треба узети у обзир потенцијал оснивања и интензивирања рада Социолошког клуба у свим огранцима.

Недовољна видљивост организације Социолошког клуба, како у Београду, тако и у огранцима, као и непостојање формализације плана активности отежава максимизацију потенцијала Клуба у остварењу циљева Српског социолошког друштва. Поред тога, препознајемо потенцијал за повезивање активности Клуба у различитим огранцима, који би могао бити активан не само већом видљивошћу рада и организације Клуба, већ и креирањем мреже између координатора Клуба у огранцима и креирањем континуиране дискусије о плану активности, које би водиле остварењу циљева Друштва.

³ За информације о огранцима видети: http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=211:2012-01-08-23-25-31&catid=54:2011-12-21-18-20-59&Itemid=60

Методологија рада

Циљ рада је анализа организације и делатности Социолошког клуба у Нишу, у оквиру рада нишког огранка Српског социолошког друштва. Сprovedена је анализа садржаја доступних докумената о раду Клуба и огранка у Нишу. Анализирани су: а) извештаји о раду Друштва, који су прикупљени из издања *Социолошког прегледа*, од првог издања до данас, односно од 1938. године до 2021. године (закључно са последњим објављеним бројем *Социолошког прегледа* током спровођења анализе, вол. LV, четврти број за 2021. годину) и б) доступни садржај на сајту Српског социолошког друштва, укључујући постављена документа и вести из рада Друштва⁴. Поред тога, обухваћени су извештаји о раду Социолошког клуба у Нишу, који су добијени од стране координаторки Клуба. Проблем у прикупљању података (потенцијално и у самом функционисању Клуба) је недостатак самосталних извора који би информисали о историјату Клуба, организацији рада актуелним и планираним активностима, посебно када је реч о раду Клуба у огранцима. Иако је предмет рада анализа Клуба у Нишу, како је реч о организацији у оквиру нишког огранка ССД-а, указаћемо на контекстуалне факторе структуре и функције Друштва и огранка у Нишу (потенцијално и других огранака), које даље обликују могућности функционисања Клуба. Самим тим, указаћемо на потенцијалне могућности унапређења рада, не само Клуба у Нишу, већ и у другим огранцима Друштва.

Почеци рада огранка ССД-а у Нишу

Огранак ССД-а у Нишу формиран је у фебруару 1964. године, о чему Петар Козић пише почетком наредне године: „На скупу наставника (сарадника) средњих, виших школа и факултета за предмет Науке о друштву (социологије) и представника просветно-педагошких и других организација и институција, одлучено је да се и у Нишу формира ова организација у циљу развоја социолошке мисли и научно-истраживачке праксе у овом делу Србије [...] Поготову је било важно заложити се да огранак обухвати и чланове не само из Ниша већ и са ширег подручја на југоистоку Србије. Мада у том смислу до сада није било неких већих резултата, огранак је имао и своје акције које су већ на почетку оправдавале потребу формирања социолошког удружења у Нишу као огранка Српског социолошког друштва“ (Kozic, 1965: 97). Активности које су уследиле убрзо након формирања Огранка у Нишу су семинар за наставнике социологије и историје средњих школа из Ниша, састанак огранка и Општег семинара за социологију, историју и теорију државе Правно-економског факултета у Нишу

⁴ Попис доступних извештаја о раду Друштва у *Социолошком прегледу* могу се наћи у периодичним библиографијама прегледа (Aranitović, 1988; Вукотић, 1998; Вукотић, 2008; Вукотић, 2019), а на сајту Друштва могу се наћи извештаји о раду и записници са скупштине од 2011. године (странице: Документи и Вести).

поводом годишњице Фројдове смрти, као и одржавање састанака огранка у циљу дискусије о актуелним проблемима, на којима је закључено: „Посебно је запажено да би правила Српског социолошког друштва морала да одређеније третирају своје огранке, а нарочито да конкретније прецизирају однос огранка и Друштва у смислу обостраних обавеза и дужности. Огранку социолошког друштва у Нишу треба већа помоћ центара са развијеним социолошким установама и кадровима, а пре свега организована помоћ Српског социолошког друштва“ (Kozic, 1965: 97). На крају, Козић закључује да ће следити даље развијање и интензивирање рада огранка, уз повезивање са другим удружењима и установама у Нишу. Може се уочити да се од почетка рада јавља потреба за јачањем огранка на регионалном нивоу, у циљу укључивања и окупљања социолога из Јужне Србије, при чему је препозната потреба за институционалном и организационом помоћи од стране Друштва. Међутим, три године касније у извештају о раду Друштва констатује се проблем недовољне повезаности са огранцима, као и недостатак иницијативе чланова, упркос спремности на помоћ коју управа препознаје: „Али се досадашња целокупна активност Социолошког друштва одвијала у Београду, ангажујући само београдски део. Управа је пропустила да оствари контакт са огранцима у Нишу, Крагујевцу и Новом Саду. То би морао бити један од њених наредних задатака, јер се не може оправдати такво затварање Друштва у београдске оквире“ (Z.G., 1968: 133). Покушај интензивнијег повезивања предвиђен је кроз следећу активност Друштва, саветовање наставника социологије из гимназија из целе Србије. У истом извештају је наглашен значај поновног објављивања Социолошког прегледа као званичног гласила Друштва „који ће чланове не само обавештавати о делатности Друштва, већ ће доносити и мишљења и предлоге у погледу рада и ангажовања Друштва, као и критичке примедбе на рад управе и Друштва у целини“ (Z. G., 1968: 133).

Ипак, десет година касније, ситуација остаје непромењена. Тако се у извештају из 1979. године поново констатује о огранцима у Нишу и Крагујевцу да: „Ширу сарадњу са огранцима Управа није успела да успостави, као што ни њихова активност у овом периоду није била изразитија“ (Milić, 1979: 109). У истом извештају се помиње да је Друштво „обавештено“ о скупу који организује Одељење за социологију у Нишу, на тему „Место социолога у друштву и проблеми запошљавања“, па остаје нејасно зашто ова прилика није искоришћена за успостављање боље сарадње, када је већ уочена потреба за истом. Истовремено, управа Друштва остаје свесна значаја проблема недовољне повезаности са другим огранцима, а и са члановима млађих генерација: „Са друге стране, не можемо бити задовољни одзивом најширег чланства у активностима и иницијативама које су предузимане од стране Управног одбора, управо из тог разлога, што је махом већина иницијатива потицала од стране Управног одбора, а не од стране чланства, чак и у случајевима када су били угрожени неки уско професионални интереси. Са друге стране, можемо да констатујемо да нисмо успели да Друштву приближимо млађе генерације социолога које излазе са факултета, а којих има све више, имајући у виду и новоформирану групу у

Нишу. Непривлачност Друштва за ове кадрове је један од момената о коме треба озбиљно размишљати и предузети одговарајуће промене у начину и садржају рада Друштва“ (Milić, 1979: 111). Ситуација није значајно промењена до 1981. године, када се у извештају о активностима Друштва наводи да Друштво има два огранка: Нишки (Јужноморавски) и Ваљевски (Подрињско-колубарски), те да су активности са социолозима из унутрашњости остварене кроз стручне састанке у Крагујевцу, Лесковцу и Доњем Милановцу (Bakić, 1981: 183). Међутим, у представљању резултата обимног истраживања о институционализацији социологије у Србији у периоду од педесетих до деведесетих година XX века, Марија Богдановић наводи да је нишки огранак ССД-а, са „непрецизним датумом оснивања“ (Bogdanović, 1990: 32) активан као суорганизатор научних скупова са ССД-ом, који су посебно често одржавани током осамдесетих година (Bogdanović, 1990: 36).

Иако је у извештају из 1979. године кратко указано на активности Социолошке трибине, притом није дефинисан начин рада Трибине, као ни да ли је оформљена у осталим огранцима: „Управа је улагала напоре да „Социолошка трибина“ постане сталан и значајан вид подизања информативног и стручног нивоа чланова. Сваке године доношени су планови и програми рада Трибине који су једним делом и реализовани. Слабији одзив чланова само се делимично може правдати повременим пропустима у благовременом обавештавању“ (Milić, 1979: 108–109). Може се закључити је да је у овој фази рада Друштва организација Социолошких трибина још увек недовољно развијена, посебно узевши у обзир њен изостанак у другим огранцима – или, изостанак извештавања у извештајима и у гласилу Друштва, с обзиром на ниску заступљеност информација о делатностима у другим огранцима коју можемо уочити. Тако је 1985. године закључено да извештавање у Социолошком прегледу не обухвата све релевантне активности Друштва: „Мора се напоменути да часопис није доносио и неке важне информације о појединим активностима Друштва, нарочито оне о раду секција и огранака, а посебно о раду Трибине СДС, о објављеним књигама чланова СДС, о истраживачким пројектима који се раде, и сл. Ово истовремено значи да би убудуће часопис требало више да прати и ове активности СДС“ (Ђорђевић, 1985: 133). Већ присутним проблемима недовољне повезаности огранака и чланова доприносе отежавајући фактори у раду Друштва и огранка у Нишу, укључујући унутрашње сукобе у Председништву Друштва, неадекватно извештавање о раду Друштва у „Политици“ и отказивање трибине о књизи Веселина Илића у Нишу, због политичког тумачења намера организатора (вести и преписке о овим догађајима приложена су уз Извештај о раду Друштва: Ђорђевић, 1985: 134–148). С обзиром на бурна друштвена догађања наредних година, не изненађује што и у наредној деценији не долази до значајних промена на плану односа између огранака, те 1992. године, поводом оснивања подружнице у Новом Саду, Марина Благојевић упућује на „потребу активирања чланства и у другим урбаним и регионалним центрима изван Београда“ (Bлагојевић, 1992: 189).

Оснивање Социолошког клуба

До формалног зачетка Социолошког клуба, долази 11. априла 1994. године, са циљем: „да се установи и устали термин за окупљање социолога на једном месту ради расправа о новим пројектима, значајним социолошким књигама и периодичним публикацијама, али и ради дружења и учвршћивања професионалне кохезије” (Nemanjić, 1996: 571). Током исте године, усталио се начин рада Клуба, који пре свега подразумева представљање значајних социолошких публикација, али и дискусије о научном раду и релевантним професионалним и друштвеним питањима. Управо због описаних активности Клуба, закључујемо да је реч о уобличавању праксе која је већ постојала у оквиру Социолошке трибине, с тим што је задатак Клуба био стварање континуитета у погледу простора и термина у којима се организују ове активности, са циљем подизања организације и интензитета ових активности на виши ниво. Активности Клуба су одржаване у Институту за криминологију и социологију истраживања, а њима су руководила по два уводничара, волонтера. До октобра 1996. године, Клуб је организовао представљање 20 књига, уз учешће 35 аутора и 40 уводничара, уз публику од око 25 чланова по састанку. Од представљених дела, обухваћено је 5 књига аутора из Ниша, Новог Сада и Никшића (Nemanjić, 1996: 571–572). Дакле, у овом периоду Клуб представља важан инструмент промоције социолошких студија и развијања професионалне дискусије, али је ограничен на подручје Београда. На основу анализираних материјала не може се закључити да ли су и у којој мери овакве активности спроведене у оквирима Друштва. Иако не постоје подаци о формалној организацији, попут Клуба у Београду, у тексту је указано на неколико стручних састанака и представљања публикација у оквирима, које се могу сматрати раним зачетцима ове врсте активности у оквирима, налик на Социолошку трибину у Београду. Са друге стране, указано је и на закључак Председништва о недовољној видљивости оваквих и сличних активности у Прегледу, што је разумљиво имајући у виду природу часописа, али је и препознато као слабост удружења од стране управе Друштва. Ови фактори доприносе да не можемо имати целовиту слику о активностима које се могу сматрати претечама Клуба, како у Београду тако и у осталим оквирима, али на основу извештаја о појединим активностима свакако можемо препознати настојање чланова Друштва да успостављају праксе промовисања значајних издања и неговања културе дијалога кроз стручна окупљања⁵.

До двехиљадите године, у Клубу је одржано 36 састанака, уз представљање 30 књига из области социологије, представљања часописа и зборника,

⁵ На потешкоће у истраживању докумената о раду социолошких удружења указао је још 1990. године Владимир Илић који истиче тешкоће у долажењу до архивских података и различита схватања појмова, укључујући и појам стручних састанака, са којим смо се срели и у нашој анализи грађе: „Под стручним састанком се понегде подразумева двочасовни разговор о некој књизи, а другде вишедневни научни скуп са више пленарних седница, округлих столова и великим бројем реферата [...] Појмови саветовања, научног скупа или стручног састанка често у себи крију исти реални садржај“ (Илић, 1990: 157–158).

као и дискусија о пројектима (Вуковић, 2000: 159). Клуб у овом периоду остаје везан за београдски простор, под руководством М. Немањића, Љ. Пушића и З. Манојловића, али је остварена сарадња са огранком друштва у Новом Саду: „Као новину у активности социолошког клуба, у новијем периоду, треба поменути сарадњу с огранком Социолошког друштва Србије у Новом Саду. На тај начин остварено је шире заједништво социолошке интелектуалне заједнице у Србији“ (Вуковић, 2000: 160). Остаје нејасно зашто је сарадња Клуба са другим огранком чекала до двехиљадите године – са једне стране, постоји (иако оскудна) евиденција о организацији састанака и представљања књига и у другим огранцима, а са друге стране, управо би представљање публикација и отварање дискусија са колегама из других градова највише допринело како видљивости научног рада социолога тако и могућностима даљег развоја кроз сагледавање тема из различитих углова, информисаних другачијом научном и професионалном позадином учесника.

Занимљиво је што у извештају о раду Друштва из 2002. године активности Клуба заузимају значајно место, те се констатује да „социолози, већ недопустиво дуго, показују зачуђујуће одсуство заинтересованости за рад свога Удружења, чије се деловање стога свело на спорадичну активност неколико најупорнијих група ентузијаста, окупљених претежно око Социолошког клуба у Београду и Новом Саду, затим уредништва Социолошког прегледа, две-три секције, те манифестације ”Новосадски социолошки дани”, коју сваке друге године организује Катедра за социологију Филозофског факултета у Новом Саду. Не чуди онда што се и рад Социолошког друштва углавном исцрпљује у представљању понеке социолошке публикације и одржавању социолошког бијенала на Фрушкој Гори“ (Триповић, 2002: 247). У овом периоду су одржана два представљања књига у Београду и четири у Новом Саду. Иако не постоји званична информација о конституисању Клуба у Новом Саду, евидентно је да у овом периоду новосадски чланови предњаче у активностима Друштва, укључујући и активности које спадају у Социолошки клуб. С обзиром на недостатак информација у анализираном материјалу, остаје нејасно да ли је реч о истој организацији Клуба у Београду и Новом Саду или о засебним организацијама у оквиру огранака, као и о личностима које су својим волонтерским радом допринеле раду Клуба и самим тим, Друштва.

На научном скупу „Социологија и проблем регионализације“ 2002. године, у организацији Филозофског факултета у Новом Саду, у сарадњи са социолозима из Београда, Ниша, Бања Луке и иностранства покренута је иницијатива за реаговање поводом лошег стања наставе социологије у средњим школама (реакција упућена министру просвете и спорта, као и закључци са међукатедарског састанка социолога су приложени у извештају за период 2000–2002. године). У извештају о раду у периоду од 2002. до 2005. године, поред активности Клуба у Београду, наводи се да су сличне активности спроведене и у огранцима: „На сличан начин окупљали су се и социолози по огранцима СДС у Новом Саду и Нишу, у академским срединама у којима постоји потребна критичка маса социолога“ (Митровић, 2008: 454). Иако је евидентно спровођење

ове праксе окупљања и препознато у извештајима о раду Друштва, формализација активности организације социолошких трибина и стручних састанака у оквиру Социолошког клуба или сличног тела у огранцима још увек није остварена.

Обнова рада огранака

У периоду од 2009. до 2011. године долази до значајних побољшања у активности Друштва. Обновљен је рад огранка у Нишу и огранка у Косовској Митровици: „Оснивању огранка у Нишу присуствовало је 15 чланова, а за председника је изабран проф. др Бранислав Стевановић. Оснивању огранка у Косовској Митровици присуствовало је 12 чланова, приступницу је попунило 24 социолога, а за председницу је изабрана доц. др Јасмина Петровић. Наш статут даје велике слободе и овлашћења у деловању огранака, па се надамо да ће ови огранци пронаћи своје место у струковном животу наше организације, као и да ће овим примером поћи и други универзитетски центри у Србији, и обновити (или отпочети) рад огранака“ (Антонић, 2011: 127). У извештају о раду током овог периода наводи се и да је обновљено вођење уредне евиденције о чланству и редовно плаћање чланарине: „[...] евиденција о чланству друштва дуго није била ажурирана, а чланарина годинама није плаћана. Због тога се није могло тачно знати ко је члан друштва, и колико тачно друштво има чланова. Такође, рад по огранцима и секцијама друштва готово да је сасвим замро, због чега је изгледало да друштво има само руководство, али не и активно чланство“ (Антонић, 2011: 124). Проблем формалног статуса чланства у Друштву, као и нередовног плаћања чланарине (које је директно везано за статус чланства) представљао је готово континуирано препреку у раду Друштва. Тако је према извештају из 1979. године од евидентираних 237 чланова, током две године њих 99 уплатило чланарину (Milić, 1979: 110), а током деведесетих овај број још опада: 1995. године је чланарину уплатило 39 чланова, 1996. године њих 47 (Немањић, 1996: 573). Јасно је да нејасан статус чланства, који са собом повлачи и нејасан обим удружења, те непоздана финансијска основа за рад Друштва значајно ограничавају домете рада удружења. У извештају о раду из 2011. године наводи се да Друштво броји 127 чланова (Антонић, 2011: 127), што упућује на коначно конституисање довољне критичне масе социолога за унапређење рада Друштва.

Након 2011. године, може се уочити и равномерна заступљеност чланова из различитих огранака како у самом председништву, тако и у различитим телима Друштва, укључујући Надзорни одбор, Одбор за професионална питања, уредништво Социолошког прегледа итд. Може се приметити да долази до слободније дискусије поводом учешћа чланова из различитих огранака у раду Друштва; тако проф. др Драгољуб Ђорђевић поставља питање о изостајању укључивања чланова из огранака у Новом Саду и Нишу при писању уџбеника из социологије за средње школе (Записник са редовне годишње скупштине

ССД-а, 2011: 122). У задацима за наредни период, усвојеним на Скупштини у марту 2011. године, предвиђено је обнављање рада огранка у Новом Саду. Поред тога, на нивоу Друштва су усвојене нове праксе које су потекле из огранака у Нишу и Новом Саду. Тако је подржано организовање такмичења за ученике средњих школа у свим огранцима, у циљу популаризације социологије (Задаци Српског социолошког друштва у наредном периоду 2011–2012: 134–135). Ова пракса већ је постојала у организацији Факултета у Новом Саду, те је у задацима предвиђено њено проширење кроз укључивање осталих огранака. Даље, подржано је укључивање Друштва у дефинисање циљева и исхода студија социологије, на иницијативу чланова огранка у Нишу, др Горане Ђорић и Ненада Поповића. Рад на остваривању ове иницијативе настављен је у новембру исте године, на састанку Радне групе за израду Националног оквира квалификација за област социологије, коме су присуствовали чланови огранака из Београда, Новог Сада, Ниша и Косовске Митровице. Састанак је одржан кроз округли сто на тему „Израда националних стандарда за област социологије“, у оквиру конференције Наука и савремени универзитет у Нишу (Антонић, 2012: 297). Такође, такмичење ученика средњих школа у Београду, Новом Саду, Нишу и Косовској Митровици, спроведено је 2012. године, на тему „Омладина и запошљавање (Антонић, 2012: 297).

У извештају о раду Друштва за 2012–2013. годину наводи се да је обновљен рад Социолошког клуба „као традиционалног места за дебатне састанке ССД“ (Антонић, 2013: 124), уз списак промоција у Београду. Дакле, у периоду живе обнове повезивања огранака, Социолошки клуб још увек није заживео ван Београда. У записнику са Скупштине исте године забележен је избор координаторке Клуба, Мине Петровић (Записник, 2013).

Принцип равномерне заступљености чланова из различитих огранака био је предмет разговора у два наврата забележена у записницима са годишњих Скупштина; у првом наврату на Скупштини 2012. године при избору чланова жирија за доделу награде „Војин Милић“: „Председништво ССД предложило је Скупштини да, ради равномерније регионалне заступљености, по један члан Жирија буде из Београда, Новог Сада и Ниша“ (Записник са редовне годишње Скупштине Српског социолошког друштва, 2012: 303). Други пут је 2015. године при избору чланова жирија за доделу награде „Војин Милић“ упозорено од стране проф. др Драгољуба Ђорђевића на потенцијално нарушавање равномерне заступљености чланова огранака: „У дискусији је учествовао Драгољуб Ђорђевић, који је приметио да би се избором предложеног кандидата прекршио раније установљени принцип да у органима ССД-а буду равномерно заступљени чланови из Београда, Новог Сада и Ниша“ (Записник са редовне годишње Скупштине Српског социолошког друштва, 2015: 122). Утврђено је да је до овог пропуста дошло ненамерном грешком која је на састанку исправљена. Дакле, иако у документима не налазимо тачан тренутак успостављања принципа равномерне заступљености огранака у активностима и телима Друштва, белешке наведених ситуација нас информишу о постојању датог принципа и настојању чланова да се исти одржи. Поред тога, годишње скупштине су одржаване на

смену у центрима огранака: у Нишу 2015. године, у Новом Саду 2016. године, у Косовској Митровици 2017. године, а 2019. године, када је скупштина требало да буде одржана у Београду, измештена је на Међавник, уз одвијање Међународне научне конференције Српског социолошког друштва „Култура и идентитети“. Слично ће бити учињено и текуће године, када се планира измештање конференције посвећене Ђорђу Тасићу у његов родни град Врање. Околности у вези са пандемијом условиле су да конференција планирана за 2020. годину у Новом Саду, након дужег одлагања буде одржана онлајн 2021.

Афирмација рада Клуба у огранцима може се наћи у извештају о раду Друштва из 2019. године: „Континуирано су се одвијале и активности Социолошког клуба у Београду, Новом Саду и Нишу. Социолошки клуб у Београду од новембра 2018. до октобра 2019. године, организовао је промоције пет књига, две трибине и једно предавање. У Новом Саду одржана су четири гостујућа предавања, две промоције књига и једна трибина. Социолошки клуб у Нишу у наведеном периоду организовао је четири промоције књига, зборника и часописа. Нажалост, још увек није оживео рад Социолошког клуба у Косовској Митровици“ (Петровић, 2019). Према доступној евиденцији једне од координаторки Клуба у Нишу, др Јелене Божиловић, организовање промоција књига и трибина под формалним оквиром Социолошког клуба почиње 2016. године, када су организована три догађаја. Наредних година организоване су по три трибине, предавања или промоција књига годишње. Поред тога, активности Клуба су проширене да обухвате и сусрете за ученицима средњих школа, у циљу промоције социологије потенцијалним будућим студентима. Информације о формалном постојању Клуба у Нишу не могу се наћи у опису нишког огранка на сајту Друштва, нити постоји, као што је већ речено, засебна страница Социолошког клуба са информацијама о формирању у постојању Клуба у огранцима. Пандемија корона вируса утицала је на значајан пад активности Клуба, те је током 2020. године, одржан један састанак Клуба у Београду поводом предавања др Пола Стабса (Miladinović, 2020).

Закључак

Спроведена анализа указала је на контекстуалне факторе који су утицали на рад Социолошког клуба, у нишком али и другим огранцима. Пре свега, препреке у институционализацији социолошког удружења на нашим просторима са којима су се суочавале генерације чланова Друштва захтевале су велики рад и труд, чији резултат данас видимо. У раду смо пратили једну од димензија рада Друштва за коју сматрамо да значајно доприноси остварењу могућности удружења, односно учешће огранака у раду Друштва и може се закључити да је на овој оси дошло до битних померања у новијој историји Друштва, ка већој кохезивности. Са друге стране, у овако отежаним условима и важним проблемима са којима се Друштво носило, потенцијал Социолошког клуба остаје да тек буде оптимално искоришћен.

Наиме, наша анализа указала је на следеће елементе који данас ограничавају домете рада Клуба: а) недовољна видљивост развоја Социолошког клуба, за који сматрамо да се темељи на дужој традицији стручних окупљања социолога у Србији, формализованој претходно и у виду Социолошких трибина Друштва; б) нејасна формална позиција Клуба (или Клубова?) у огранцима, односно недостатак информација о структури рада Клуба, улози и задацима координатора у огранцима; в) самим тим, недовољно разрађена повезаност координатора Клуба, у циљу планирања и спровођења активности које би ефективније водиле остварењу циљева Друштва. Социолошки клуб може имати значајну улогу не само у остварењу циљева Друштва, већ и у креирању мрежа социолога, посредством повезивања координатора и учесника у раду Клуба у огранцима. Сматрамо да је за остварење овог циља неопходно извршити преглед досадашњег развоја Клуба (што је, надамо се, овим радом бар донекле учињено), установити формална права и обавеза координатора Клуба и радити на њиховом умрежавању и заједничком планирању активности у циљу промоције социолошке професије. Како историју социолошке професије на нашим просторима одликује слаба повезаност и међусобна умреженост социолога, сматрамо да један вид организације који се темељи на традицији научног дијалога не сме бити запостављен, већ да га треба активно развијати кроз овај облик организације и рада Друштва који може допринети функционалнијем раду научне заједнице, промоцији научног сазнања те и побољшању видљивости социологије у друштву.

Литература

- Антонић, С. (2011). Извештај о раду председништва Српског социолошког друштва за период 2009–2011. *Социолошки преглед* XLV(1), 124–128. <https://drive.google.com/file/d/0B5PfUtWAVbsKRzFYZDVMLTEzb3M/view?resourcekey=0-Hd0T-dpAxHDw2CpkrPyOhg>
- Антонић, С. (2012). Српско социолошко друштво 1961–1992. *Социолошки преглед* XLVI(2), 616 – 647. УДК: 316:061.22(497.11)
- Антонић, С. (2012). Извештај о раду Српског социолошког друштва 2011/2012. *Социолошки преглед* XLVI (2), 295–300. https://drive.google.com/file/d/0B5PfUtWAVbsKR242aUQyUE5LOWc/view?resourcekey=0-iKxID3HCEmibBj9d_Frn_Q
- Антонић, С. (2013). Извештај о раду ССД за 2012–2013. *Социолошки преглед*, XLVII(1), 123–136. https://drive.google.com/file/d/0B5PfUtWAVbsKYVpoMXZTQ21TVG8/view?resourcekey=0-_btawshCjsAKDpAyd6EUtw
- Aranitović, D. (1988). Bibliografija „Sociološkog pregleda” 1938—1988. *Sociološki pregled* XXII(4), 3–114.
- Bakić, S. (1981). Izveštaj o radu Sociološkog društva Srbije 1979—1981. *Sociološki pregled* XV(1–2), 181–183.

- Nemanjić, M. (1996). Izveštaj o radu predsedništva Sociološkog društva Srbije za period 1994–1996 godine. *Sociološki pregleđ XXX(4)*, 571–576. <http://www.socioloskipregled.org.rs/2017/08/20/socioloski-pregled-1996/>
- Blagojević, M. (1992). Informacije o radu Sociološkog društva Srbije u 1992. godini. *Sociološki pregleđ XXVI(1–4)*, 189–190. <http://www.socioloskipregled.org.rs/2017/08/20/socioloski-pregled-1992/>
- Bogdanović, M. (1990). Institucionalni razvoj sociologije u Jugoslaviji. U: Bogdanović, M. (ured.), *Sociologija u Jugoslaviji: institucionalni razvoj*. (str. 13–41). Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Bogdanović, M. (2009). Pet decenija sociologije u Srbiji. U: Bogdanović, M. (ured.), *Sociologija u Srbiji 1959–2009* (str. 7–31). Beograd: Službeni glasnik.
- Z. G. (1968). Ovogodišnja aktivnost i problemi Srpskog sociološkog društva. *Sociološki pregleđ III(1–2)*, 132–134. <http://www.socioloskipregled.org.rs/2017/08/20/socioloski-pregled-1968/>
- Plić, V. (1990). Sociološka udruženja: Jugoslovensko udruženje za sociologiju i Sociološko društvo Srbije. U: Bogdanović, M. (ured.), *Sociologija u Jugoslaviji: institucionalni razvoj*. (str. 153–181). Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Plić, V. & Manić, Ž. (2009). Sociološka udruženja. U: Bogdanović, M. (ured.), *Sociologija u Srbiji 1959–2009* (str. 223–256). Beograd: Službeni glasnik.
- Kozić, P. I. (1965). Iz rada ogranka Srpskog sociološkog društva u Nišu. *Sociološki pregleđ*, (1), 97–101. <http://www.socioloskipregled.org.rs/2017/08/20/socioloski-pregled-1965/>
- Lazar, Z., & Sokolovska, V. (2012). Science collaboration networks in sociology and their general characteristics in Serbia. *Sociološki pregleđ*, 46(1), 3–15.
- Miladinović, S. (2020). Izveštaj o radu Srpskog sociološkog društva za 2020. godinu. Sajt Srpskog sociološkog društva: https://www.ssd.org.rs/images/stories/food/tcx1/zapisniksaprilozima/Izvestaj_SSD_2020.pdf (pristupljeno: 20.1.2022.)
- Milić, A. (1979). Izveštaj o radu Upravnog odbora Sociološkog društva Srbije u periodu 1977–79. *Sociološki pregleđ XIII(2)*, 107–112. <http://www.socioloskipregled.org.rs/2017/08/20/socioloski-pregled-1979/>
- Митровић, М. (2008). Извештај о активностима у периоду од 2002. до 2005. године. *Социолошки преглед XLII(3)*, 453–469. <https://drive.google.com/file/d/0B5PfUtWAVbsKSDZwY01OZTcwVFk/view?resourcekey=0-PH6G2SrBqYU2IeMy2SF-Ww>
- Митровић, М. (2012). Један век српске социологије. Социолошки преглед XLVI(1), 9–28. УДК: 316(497.11)“1912/2012“
- Петровић, Ј. (2019). Извештај о раду (2018–2019). Сајт Српског социолошког друштва: https://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=708:2019-10-25-06-59-34&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41 (приступљено: 20.1.2022.)
- Радиновић, Д. (2012). Препреке и могући правци развоја социологије у Србији. *Социолошки преглед XLVI(3–4)*, 1215–1229. УДК: 316(497.11)
- Статут удружења „Српско социолошко друштво“, доступан на: https://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=67:--q-q&catid=38:2011-12-11-16-37-51&Itemid=53 (приступљено: 16.1.2022.)

- Трипковић, М. (2002). Извештај о раду Социолошког друштва Србије у периоду 2000–2002. године. *Социолошки преглед*, XXXVI(1–2), 247–252. https://drive.google.com/file/d/0B5PfUtWAVbsKbC1sSGxSb0NIams/view?resourcekey=0-Uki9x1Ybaw_mmgQDjtfEoQ
- Вукотић, Б. (1998). Библиографија Социолошког прегледа 1988–1997. *Социолошки преглед* XXXII(1), 91–128. <http://www.socioloskipregled.org.rs/2017/08/15/socioloski-pregled-vol-xxxii-januar-mart-1998-no-1/>
- Вуковић, С. (2000). Извештај о раду председништва Социолошког друштва Србије за период 1996–2000. године. *Социолошки преглед* XXXIV(1–2), 159–160. <https://drive.google.com/file/d/0B5PfUtWAVbsKNlJuZEpldXVaYXc/view?resourcekey=0-SpLcrRhT3KTrnGkZxXNU0A>
- Вукотић, Б. (2008). Библиографија Социолошког прегледа 1998–2008. *Социолошки преглед* XLII(4), 579–608. https://drive.google.com/file/d/0B5PfUtWAVbsKWEgyN2tGdTZsaDQ/view?resourcekey=0-eN0mey_h6mXWQZ-yUI0tyg
- Вукотић, Б. (2019). Библиографија Социолошког прегледа 2009–2018. *Социолошки преглед* LIII(1), 312–400. doi: 10.5937/socpreg53-21362. <https://drive.google.com/file/d/1ALlonLsLs6YRIDjBqEdMNXoW9oh7nV9P/view>
- Dorđević, M. (1985). Izveštaj o radu Sociološkog društva Srbije za period Maj 1983. – Mart 1985. godine. *Sociološki prегled* XIX(1–2), 131–148. <http://www.socioloskipregled.org.rs/2017/08/20/socioloski-pregled-1985/>
- Задаци Српског социолошког друштва у наредном периоду (2011–2012). (2012). *Социолошки преглед*, XLV(1), 133–135. <https://drive.google.com/file/d/0B5PfUtWAVbsKd3NDNVUtZWVLaEk/view?resourcekey=0-yDOQJ2rZ0Z1RyQbuT9NT3w>
- Записник са редовне годишње скупштине ССД-а (2011). *Социолошки преглед*, XLV(1), 121–123. <https://drive.google.com/file/d/0B5PfUtWAVbsKTnhubGtObms5bmM/view?resourcekey=0-gB1hq3CC03msXxoVtt5gWg>
- Записник са редовне годишње Скупштине Српског социолошког друштва (2012). *Социолошки преглед* XLVI(2), 301–305. https://drive.google.com/file/d/0B5PfUtWAVbsKZnZQeW82Sk03WFU/view?resourcekey=0-VZu3R4k9QLD_KW316_aJbg
- Записник са редовне годишње Скупштине Српског социолошког друштва (2013). Сајт Српског социолошког друштва. https://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=352:2013-05-23-11-15-10&catid=38:2011-12-11-16-37-51&Itemid=53
- Записник са редовне годишње Скупштине Српског социолошког друштва (2015). *Социолошки преглед* XLIX(1), 117–125. https://drive.google.com/file/d/0B5PfUtWAVbsKZ011LTdhSVd4SE0/view?resourcekey=0-UdDKq_Ri26Bp6ZFftUguCA

Nina Pavlović

OVERVIEW OF THE ACTIVITIES OF THE SOCIOLOGICAL CLUB OF THE SERBIAN SOCIOLOGICAL SOCIETY (SSD BRANCH IN NIŠ): DEVELOPMENT AND OPPORTUNITIES

Abstract: The paper analyzes the origin and development of the Sociological Club of the Serbian Sociological Society, with a special focus on the work of the Club in the Niš branch. The Sociological Club is recognized as a relevant instrument for achieving the goals of the Society, aimed at promoting sociological knowledge and profession. While the work of the Society has been the subject of previous analyzes, the problem of insufficient connection and involvement of branches has only been sporadically examined. The paper points out the impact of this problem on the development of the Club in the branches. We conducted qualitative analysis of the content of available documentation on the work of the Society, in the editions of the *Sociological Review* and on the Society's website. The problem of insufficient visibility of the history of the Club and formalization of the current organization and activities of the Club has been recognized. Significant progress in connecting branches in the last two decades, which was pointed out through the analysis, leaves room for further improvement of the Society's work through the cooperation of branches, in which we recognize the important role that the Club can play. In order to optimally use the potential of the Club, the possibilities of developing the activities of the Club in the branches, and connecting the branches through the network of coordinators of the Club, were pointed out.

Keywords: Sociological Club, Serbian Sociological Society, sociological associations, document analysis.

Јелена Божиловић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за социологију

Стручни рад
UDK 371.27.046.14:[378:316(497.11 Ниш)]
Примљено: 19.12.2021.
Ревидирана верзија: 25.1.2022.
Одобрено за штампу: 28.1.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.12

ТАКМИЧЕЊЕ УЧЕНИКА СРЕДЊИХ ШКОЛА ИЗ СОЦИОЛОГИЈЕ: ПРЕГЛЕД ТАКМИЧЕЊА И УЛОГА И ИСКУСТВА ДЕПАРТМАНА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ²

Апстракт: Рад се бави улогом и искуством Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу у Такмичењу ученика средњих школа из социологије. Такмичење представља једну од редовних годишњих активности Српског социолошког друштва која, између осталог, доприноси афирмацији и популаризацији социологије међу младима. У раду је најпре дат приказ Такмичења током последњих десет година (теме такмичења, чланови комисије, такмичари, ментори и школе), да би се потом сумирала досадашња улога Департмана за социологију у самом процесу такмичења. У закључном делу рада указује се на шири друштвени значај Такмичења, при чему се на основу досадашњег искуства дају и препоруке за његово поспешивање.

Кључне речи: Такмичење ученика, социологија, Српско социолошко друштво, Департман за социологију, Филозофски факултет у Нишу.

Увод

Као активност у оквиру Српског социолошког друштва (ССД), *Такмичење ученика средњих школа из социологије* први пут је одржано 2012. године на сва четири Филозофска факултета у Србији (Београд, Нови Сад, Ниш и Косовска Митровица). До 2012. године, Такмичење је организовано само у Војводини, али на предлог Секције наставника социологије ССД-а из 2011. године, оно постаје редовна годишња активност ССД-а на сва четири одељења за социологију у земљи, па тако и Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу. Већ 2013. године, Такмичење ученика средњих школа добија статус државног такмичења и бива уврштено у Календар такмичења и смотри ученика средњих школа Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ jelena.bozilovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру Интерног пројекта „Ретроспектива и перспектива друштвеног значаја студија социологије на Филозофском факултету Универзитета у Нишу”, који реализују Департман за социологију и Филозофски факултет у Нишу.

Право на пријављивање за такмичење имају сви ученици треће и четврте године средњих школа у Србији. Један такмичарски рад може бити пријављен од стране искључиво једног ученика/кандидата, а не као групни рад што је била уобичајна пракса у периоду школске 2011/12. и 2012/13. године. Радови могу бити теоријског или истраживачког (емпиријског) карактера. У Нишу је у последњој години за регионални круг такмичења прихваћен и рад у форми кратког полудокументраног филма, чиме се изашло из уобичајених оквира анализе друштва и показала отвореност за нове истраживачке форме. Кандидати који се пласирају на републичко такмичење и на њему освоје једно од прва три места, као награду добијају могућност да се упишу на прву годину студија социологије без полагања пријемног испита, што представља главну награду Републичког такмичења. Осим тога, кандидати који освоје прва три места на Такмичењу добијају дипломе, док се свим осталим кандидатима уручују сведочанства о учешћу. Свим ученицима и њиховим менторима, Департман за социологију сваке године након проглашења победника додељује поклон пакете са књигама и новим издањима Филозофског факултета из области социологије.

Закључно са 2021. годином, укупно је одржано десет регионалних и републичких такмичења, те овај рад на одређени начин представља информативни пресек десетогодишњице Такмичења. Приказ који дајемо заснива се на Извештајима са регионалних и републичких такмичења који се сачињавају сваке године након одржаног такмичења, достављају ССД-у и могу се наћи на сајту овог Друштва. Остали подаци које представљамо прибављени су од досадашњих регионалних координатора такмичења у Нишу: проф. др Бранислава Стевановића, проф. др Драгана Тодоровића, доц. др Јелене Божиловић и асистенткиње Александре Николајевић.

Преглед Такмичења

Прво такмичење ученика из социологије ССД у сарадњи са одсецима/департманима за социологију Филозофског факултета у Београду, Новом Саду, Нишу и Косовској Митровици, организовано је 2011/12. године на тему „ОМЛАДИНА И ЗАПОШЉАВАЊЕ“.³ Велико интересовање огледало се у укупном броју пријављених радова (83) и ученика (105), од чега је 29 радова пријављено за регионално такмичење на Департману за социологију у Нишу.⁴ Регионалним такмичењем у Нишу прве две године (2011–2013) руководио је проф. др Бранислав Стевановић, тадашњи председник Огранка ССД за јужну и источну Србију (Ниш).⁵ Такмичење је одржано 17. марта 2012. године, а

³ http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=61:2011-12-12-02-52-01&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41

⁴ Списак пријављених кандидата може се видети [овде](#).

⁵ http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=240:2012-03-21-20-23-55&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41

стручну комисију сачињавали су: проф. др Драгана Стјепановић Захаријевић, доц. др Сузана Марковић Крстић и асистент Гордана Стојић. У Табели 1 дат је приказ победника, њихових ментора и тема.

Табела 1

ОМЛАДИНА И ЗАПОШЉАВАЊЕ (2012)				
Место	Име ученика	Ментор (професор)	Тема	Средња школа
1.	Анита Симић	Марина Дејановић	«Омладина и незапосленост»	Прва нишка гимназија „Стеван Сремац“
2.	Миљана Петровић	Марина Дејановић	«Омладина у волонтерском раду»	Прва нишка гимназија „Стеван Сремац“
3.	Миљана Миљковић	Радуге Перишић	«Омладина и запошљавање»	ЕТШ „Мија Станимировић“

Прве године такмичења, победници на регионалном такмичењу освојили су новчане ваучере које је финансирао „Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу“. Финална такмичења те године организована су само на регионалном нивоу, у сваком центру посебно. Четири кандидата која су освојила прво место у сваком од центара, добили су могућност уписа прве године студија социологије без полагања пријемног испита.⁶

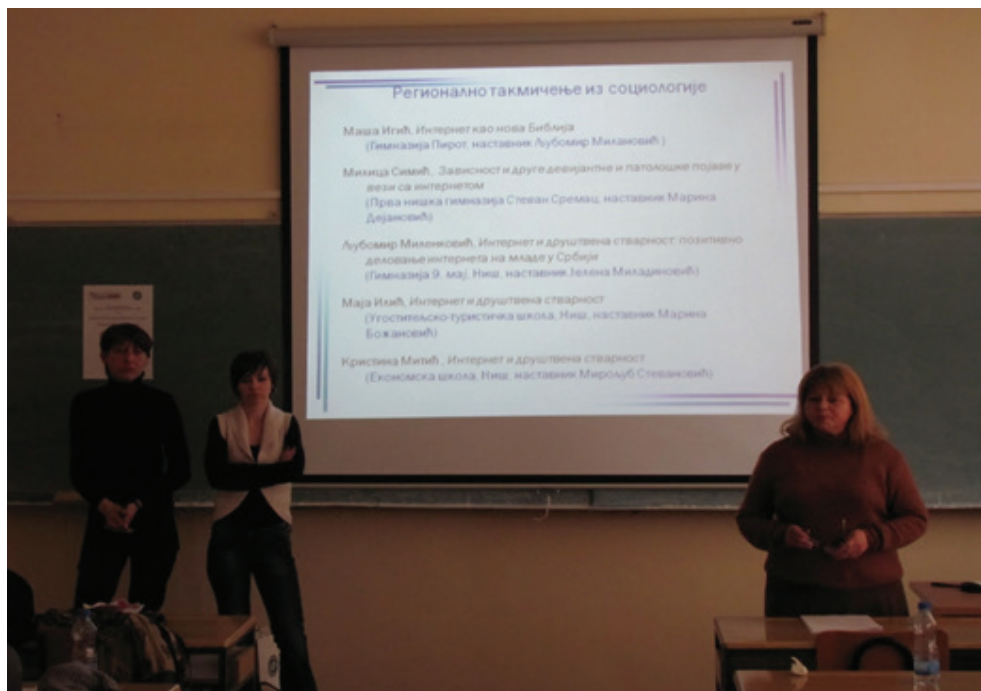
Друго такмичење ученика средњих школа из социологије организовано је 2012/13. године на тему „ИНТЕРНЕТ И ДРУШТВЕНА СТВАРНОСТ“. Овај пут бележи се веће интересовање ученика, па се за такмичење пријављује за трећину више кандидата него претходне године. Укупно 22 рада стигла су на адресу Департмана за социологију, као регионалног центра у Нишу.⁷ Комисију за процену ученичких радова сачињавали су: проф. др Мирјана Крстовић (председник комисије), доц. др Гордана Стојић и асистенткиња Јелена Божиловић. У ужи избор ушло је 13 радова, од којих је потом одабрано 5 најбољих, који су представљени пред стручном комисијом. Два најбоља рада одабрана су за Републичко такмичење (Табела 2).

Табела 2

ИНТЕРНЕТ И ДРУШТВЕНА СТВАРНОСТ (2013)				
Место	Име ученика	Ментор (професор)	Тема	Средња школа
1.	Љубомир Миленковић	Јелена Миладиновић	„Интернет и друштвена стварност: позитивно деловање интернета на младе у Србији“	Гимназија „9. мај“, Ниш
2.	Милица Симић	Марина Дејановић	„Зависност и друге девијантне и патолошке појаве у вези са интернетом“	Прва нишка гимназија „Стеван Сремац“

⁶ http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=234:2012-03-14-10-26-44&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41

⁷ Списак свих пријављених такмичара и тема за такмичење може се погледати овде.

Државно такмичење одржано је 30. марта 2013. године на Филозофском факултету у Београду. Тадашњи председник ССД-а доц. др Драган Тодоровић отворио је такмичење и представио комисију која је била у следећем саставу: проф. др Бранислав Стевановић (Ниш), проф. др Слободан Антонић (Београд), доц. др Исидора Јарић (Београд), асистент Снежана Попић (Косовска Митровица) и асистент Душан Ристић (Нови Сад). Прво место освојила је ученица Треће београдске гимназије, друго место делили су ученик из Гимназије у Београду и ученица из средње Медицинске школе у Суботици, док су треће место поделили ученица из Треће београдске гимназије и ученик из гимназије 9. мај у Нишу.

За координатора трећег регионалног такмичења ученика из социологије у Нишу изабран је доц. др Драган Тодоровић, који ће такмичењем руководити до 2017. године. За треће регионално такмичење у Нишу, одржано 15. марта 2014. године, пријавило се рекордних 46 ученика, а одабрано је 10 најбољих. Ученици су добили шансу да своје радове представе пред комисијом у следећем саставу: проф. др Никола Божиловић (председник комисије), доц. др Сузана Марковић Крстић и наставник социологије Радуге Перишић. Два рада са регионалног такмичења одлуком комисије пласирала су се у наредни круг (Табела 3).

Табела 3

МЛАДИ И ПОТКУЛТУРНИ СТИЛОВИ ЖИВОТА (2014)				
Место	Име ученика	Ментор (професор)	Тема	Средња школа
1.	Милијана Миладиновић	Јелена Миладиновић	„Млади и рок поткултура“	Гимназија „9. мај“, Ниш
2.	Александар Цветковић	Сунчица Тасић	„Млади и поткултурни стилови“	Медицинска школа „Др. Изабел Емсли Хатон“, Врање

Домаћин Републичког такмичења одржаног 29. марта је био Филозофски факултет у Нишу, док је комисија била у саставу: проф. др Ђокица Јовановић (Београд), доц. др Гордана Стојић (Ниш), доц. др Драган Тодоровић (Ниш), асистент Иван Башчаревић (Косовска Митровица) и асистент Душан Ристић (Нови Сад). Прва три места на такмичењу освојили су ученици Гимназије Михајло Пупин из Ковачице и Прве београдске гимназије из Београда.

Наредно, четврто регионално такмичење ученика средњих школа из социологије у Нишу, одржано је 14. марта 2015. године. За регионални круг такмичења пријавило се 38 кандидата, а комисију су чинили проф. др Наталија Јовановић (председник комисије), доц. др Лела Милошевић Радуловић и доц. др Драган Тодоровић. Од 10 радова који су ушли у ужи избор, три најбоља добила су шансу да се такмиче на Републичком такмичењу (Табела 4).

Табела 4

МЛАДИ И ОБРАЗОВАЊЕ (2015)				
Место	Име ученика	Ментор (професор)	Тема	Средња школа
1.	Милорад Анђелковић	Јелена Алексић	„Критика образовног система“	Гимназија „Светозар Марковић“, Сурдулица
2.	Марија Голубовић	Душанка Пејчић	„Насиље у образовним институцијама“	Средња школа „Никета Ремезијански“, Бела Паланка
3.	Илија Стојановић	Јасмина Бабић	„Образовање и друштвене неједнакости“	Гимназија „Светозар Марковић“, Ниш

Републичко такмичење је одржано 28. марта 2015. године у Гимназији Михајло Пупин у Ковачици, а прва три места освојили су ученици из Тринаесте београдске гимназије, Девете гимназије Михајло Петровић Алас у Београду и Гимназије Стеван Пузић из Руме. Састав комисије за републичко такмичење чинили су Проф. др Мирко Филиповић (Београд), доц. др Марица Шљукић (Нови Сад), доц. др Сузана Марковић Крстић (Ниш), доц. др Драган Тодоровић (Ниш) и асистент Зоран Недељковић (Косовска Митровица).

Тема наредног такмичења, одржаног 12. марта 2016. године, била је из области урбане социологије са насловом „ГРАД КАО ОГЛЕДАЛО ДРУШТВЕНИХ РАЗЛИЧИТОСТИ“. Комисија је била у саставу: доц. др Драган Тодоровић (председник комисије), доц. др Милош Јовановић и асистент Јелена Божиловић. На адресу Департамента за социологију у Нишу приспело је укупно 13

радова, док је 5 ушло у ужи избор. Одлуком жирија, два најбоља рада послата су у следећи круг такмичења (Табела 5).

Табела 5

ГРАД КАО ОГЛЕДАЛО ДРУШТВЕНИХ РАЗЛИЧИТОСТИ (2016)				
Место	Име ученика	Ментор (професор)	Тема	Средња школа
1.	Маријана Милановић	Марина Дејановић	„Градско уређење у складу са политичким- урбанистичка решења као огледало режима на примеру Берлина за време Хладног рата“	Гимназија „Стеван Сремац“, Ниш
2.	Ива Петровић	Катарина Лазаревић Брдар	„Град и поткултура скинхеда“	Гимназија „Бора Станковић“, Ниш

Домаћин републичког такмичења 9. априла 2016. године био је Одсек за социологију Филозофског факултета у Новом Саду. Комисију су чинили доц. др Ана Пајванчић Цизељ (Нови Сад), доц. др Јелена Петковић (Ниш), доц. др Јелисавета Вукелић (Београд) и асистент Зоран Недељковић (Косовска Митровица). Ученица из Ниша из Прве нишке гимназије Стеван Сремац том приликом је освојила треће место, док су прва два места освојили ученик из Гимназије у Обреновцу (Београд) и ученица из медицинске школе 7. април из Новог Сада.

Шесто по реду такмичење ученика средњих школа из социологије на тему „ДРУШТВЕНИ ПРОБЛЕМИ И ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ“ одржано је 2017. године. Ове године за регионално такмичење у Нишу пријавило се 24 кандидата из региона, док су стручну комисију чинили: проф. др Драгана Стјепановић Захаријевић, проф. др Данијела Гавриловић и асистент Немања Крстић. Координаторка регионалног такмичења у Нишу у периоду од 2016. до 2018. била је асистент Јелена Божиловић. Након усмене одбране радова такмичара, комисија је одабрала три најбоља рада (Табела 6).

Табела 6

ДРУШТВЕНИ ПРОБЛЕМИ И ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ (2017)				
Место	Име ученика	Ментор (професор)	Тема	Средња школа
1.	Ана Христов	Катарина Лазаревић Брдар	„Појам и аспекти глобализације“	Гимназија „Бора Станковић“, Ниш
2.	Јана Ивановић	Мирољуб Стевановић	„Проблеми у друштву – сиромаштво у Србији“	Економска школа, Ниш
3.	Тијана Костић	Јасмина Бабић	„Социјалнопатолошке појаве: криминал“	Гимназија „Светозар Марковић“, Ниш

Након регионалног, републичко такмичење одржано је у Гимназији у Обреновцу. Том приликом своје радове представило је 10 финалиста из сва четири регионална центра. Стручна комисија за процену такмичарских радова на републичком нивоу била је у следећем саставу: доц. др Гордана Стојић из Ниша, доц. др Ана Пајванчић Цизељ из Новог Сада, доц. др Драган Станојевић из Београда и асистент Никола Живић из Косовске Митровице. Прво место припало је ученици из Економске школе 9. мај из Сремске Митровице, друго место ученику из Гимназије у Обреновцу, док треће место деле ученик из Економске школе 9. мај из Београда и ученица Гимназије Светозар Марковић из Ниша.

Идуће 2017/18. године одлучено је да тема такмичења буде „НАСИЉЕ, СОЛИДАРНОСТ И АКТИВИЗАМ КОД СРЕДЊОШКОЛАЦА У СРБИЈИ“. Регионално такмичење одржано је 10. марта 2018. године, док је укупан број пријављених радова био 30. Стручна комисија у саставу проф. др Наталија Јовановић (председник комисије), проф. др. Драгана Стјепановић Захаријевски и асистенткиња Александра Николајевић, одабрала је 7 најбољих радова који су добили прилику да буду представљени. За Републичко такмичење одабрана су три најбоља рада (Табела 7).⁸

Табела 7

НАСИЉЕ, СОЛИДАРНОСТ И АКТИВИЗАМ КОД СРЕДЊОШКОЛАЦА У СРБИЈИ (2018)				
Место	Име ученика	Ментор (професор)	Тема	Средња школа
1.	Марија Крстић	Јасмина Бабић	"Активизам средњошколаца у превенцији насиља у школама"	Гимназија „Светозар Марковић“, Ниш
2.	Милош Симић	Александра Манић	"Хуманитарни рад и активизам средњошколаца у Србији"	Техничка школа, Пирот
3.	Кристина Радовић	Сузана Борота	"Солидарност средњошколаца у покретању и током друштвене акције у гимназији "Вук Караџић" у Трстенику"	Гимназија "Вук Караџић", Трстеник

Републичко такмичење одржано је почетком 2018. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Комисију на републичком такмичењу чиниле су: проф. др Драгана Захаријевски (Ниш), проф. др Снежана Миливојевић (Косовска Митровица), доц. др Јована Чикић (Нови Сад) и научна сарадница др Анђелка Мирков (Београд). Једанаест такмичара усмено је излагало и бранило своје такмичарске радове. Прво место припало је ученику из Гимназије у Обреновцу (Београд), друго место ученици из Гимназије Урош Предић у Панчеву, док је треће место освојио ученик из Техничке школе у Пироту.

⁸ Имена свих такмичара који су учествовали на регионалном такмичењу ученика средњих школа из социологије у Нишу налазе се у [Извештају](#) о регионалном такмичењу средњошколаца.

Тема осмог такмичења ученика из социологије била је из области социологије културе: „КУЛТУРА И САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ“. Координаторску функцију регионалног такмичења за Ниш од 2018. године преузима асистенткиња Александра Николајевић. Регионално такмичење ученика средњих школа из социологије у Нишу одржано је 9. марта 2019. године на Филозофском Факултету Универзитета у Нишу. Укупан број пријављених радова из региона био је 33,⁹ док је у првом селекционом кругу комисија одабрала 8 кандидата који су добили прилику да презентују и бране своје радове. Стручну комисију чинили су проф. др Бранислав Стевановић, доц. др Јелена Петковић и асистенткиња др Јелена Божиловић. Након усмене одбране такмичарских радова, комисија је изабрала 3 најбоља рада која су се пласирала у републички круг такмичења (Табела 8).

Табела 8

КУЛТУРА И САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ (2019)				
Место	Име ученика	Ментор (професор)	Тема	Средња школа
1.	Анђела Величковић	Габријела Крстић	“Нови медији и комуникација код ученика средњих школа”	Хемијско-технолошка школа, Врање
2.	Јулија Пешић	Душанка Пејчић	“Рок култура”	СШ „Никета Ремезијански“, Бела Паланка
3.	Катарина Милојковић	Александра Ивановић	“Потрошачи као марионете у рукама брендова”	Гимназија „9. мај”, Ниш

Републичко такмичење, по обичају, одржано је у школи из које је дошао победник прошлогодишњег такмичења, па је ове године домаћин била Гимназија у Обреновцу. Том приликом, 11 кандидата представило је своје радове пред стручном комисијом у следећем саставу: проф. др Жолт Лазар (Нови Сад), доц. др Јелена Петковић (Ниш), научна сарадница Анђела Мирков (Београд) и асистенткиња Радица Недељковић (Косовска Митровица). Прво место освојила је ученица из Београда, друго место припало је ученици из Зрењанина, док су треће место поделиле ученице из Зубиног Потока и Гимназије 9. мај из Ниша.¹⁰

За 2019/20. годину, Српско социолошко друштво усваја допуну правилника о Такмичењу ученика средњих школа из социологије. Најзначајније измене тичу се дефинисања циљева и задатака овог такмичења. Као главни циљеви Такмичења наводе се промоција и популаризација социологије као науке и наставног предмета; подстицање критичког мишљења и истраживачке делат-

⁹ http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=680:2019-03-16-07-08-34&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41

¹⁰ http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=686:2019-04-09-21-26-04&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41

ности ученика; развијање аналитичког односа ученика према друштвеним феноменима, подстицање активизма код младих, и други. Као два кључна задатка Такмичења дефинисани су: 1. вредновање нивоа стечених знања, вештина и способности ученика, и 2. рангирање нивоа постигнућа ученика.¹¹

Те године креће се са организацијом деветог Такмичења чија је тема била „ОМЛАДИНА И СФЕРА РАДА”. На регионалном такмичењу У Нишу, од укупно 23 пристигла ученичка рада, 12 се квалификовало за усмену одбрану на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, пред комисијом у следећем саставу: проф. др Горана Ђорић, проф. др Сузана Марковић Крстић и доц. др Гордана Стојић. Због специфичних околности ширења пандемије вируса SARS-CoV-19, одустало се од уобичајене праксе, па је регионално такмичење одложено. У новонасталим околностима одлучено је да стручна комисија спроведе процес такмичења до краја читањем ученичких радова и проглашењем најбољих, без усмене одбране (Табела 9).

Табела 9

ОМЛАДИНА И СФЕРА РАДА (2020)				
Место	Име ученика	Ментор (професор)	Тема	Средња школа
1.	Марија Раичевић	Катарина Лазаревић Брдар	„Утицај неформалног образовања у виду FLEX омладинске културолошке размене на професионални живот и запошљавање“	Гимназија „Бора Станковић“, Ниш
2.	Ива Георгиев	Драгана Рашић	„Млади са села у савременом свету: испитивање утицаја савременог света на младе са села“	Гимназија Зајечар
3.	Лара Давидовић	Ивана Вујић	„Утицај друштвених фактора на одлуке везане за обликовање образовно - радне будућности матураната“	Неготинска гимназија

Републичко такмичење 2019/20. године одржано је по истом принципу као и такмичење на регионалном нивоу. Стручна комисија за процену радова на републичком такмичењу ученика средњих школа била је у следећем саставу: проф. др Марица Шљукић (Нови Сад), доц. др Иван Башчаревић (Косовска Митровица), доц. др Милица Весковић Анђелковић (Београд) и доц. др. Гордана Стојић (Ниш). Уместо усмених одбрана радова финалиста из свих регионалних центара, комисија је прегледавањем радова прогласила најбоље. Прво место освојила је ученица из Свилајнца, а друго место додељено је двома ученицама из Неготинске и Зрењанинске гимназије. Треће место су такође по-

¹¹http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=730:2020-06-10-19-49-52&catid=38:2011-12-11-16-37-51&Itemid=53

делила два кандидата: ученица из нишке Гимназије Бора Станковић и ученик из Медицинске школе 7. април у Новом Саду.

Пандемија корона вируса ставила је друштво пред нове изазове и изменила устаљене друштвене обрасце, па се тема такмичења 2021. године сама наметала. Одлучено је да она гласи „ПАНДЕМИЈА ВИРУСА COVID-19 КАО ДРУШТВЕНИ ИЗАЗОВ”. Регионално такмичење ученика средњих школа одржало се 14. марта у свим регионалним центрима. Упркос отежаним околностима, интересовање за такмичење није опало, па се на нишко регионално такмичење пријавило 22 ученика из Ниша и региона, а комисија је одабрала 3 најбоља рада која су се уједно квалификовала за републичко такмичење. Комисија је заседала у следећем саставу: проф. др Драган Тодоровић (председник комисије), проф. др Лела Милошевић Радуловић и асистент др Нина Павловић. За финале републичког такмичења изабрана су три најбоља рада (Табела 10).

Табела 10

ПАНДЕМИЈА ВИРУСА COVID-19 КАО ДРУШТВЕНИ ИЗАЗОВ (2021)				
Место	Име ученика	Ментор (професор)	Тема	Средња школа
1.	Анђела Михајловић	Светлана Лазић	"Истраживање породичних односа у времену пандемије из женског угла - шта се дешава када се скину маске?"	Сокобања, СШ "Бранислав Нушић"
2.	Никола Коцић	Александра Ивановић	"Образовање у пандемији Ковида - 19: будућност образовања"	Гимназија "9. мај", Ниш
3.	Жарко Голубовић	Александра Ивановић	"Ксенофобија у ери Корона вируса"	Гимназија "9. мај", Ниш

Овогодишње републичко такмичење одржано је 28. марта 2021, а стручну комисију републичког такмичења чинили су: проф. др Петар Анђелковић (Косовска Митровица), доц. др Александар Томашевић (Нови Сад), асистенткиња др Нина Павловић (Ниш) и др Милена Токовић, научна сарадница (Београд). Прво место на републичком такмичењу заузела је ученица из Београда (Пета економска школа), друго место припало је ученици из средње школе Бранислав Нушић из Сокобање, док су сви остали кандидати заузели треће место,¹² што је омогућено новим правилником усвојеним 2019. године. У склопу овог правилника, за освојена прва два места на републичком такмичењу додељују се Дипломе за прво и друго место, док се свим осталим учесницима републичког такмичења додељују Дипломе за треће место¹³. Сходно овом правилу, на републичком такмичењу одржаном 2021. године треће место освојило је 10 учес-

¹²http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=755:2021-03-23-14-09-38&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41

¹³ http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=730:2020-06-10-19-49-52&catid=38:2011-12-11-16-37-51&Itemid=53

ника: два ученика из Београда, два ученика из Шапца, три ученика из Ивањице, два ученика из Ниша и један ученик из Врбаса. Свим кандидатима који су учествовали на републичком такмичењу додељене су Дипломе и пригодне награде од стране регионалних центара.

Анализа такмичења

Како је Ниш регионални центар југоисточног дела Србије, одређени број припелих ученичких радова на регионално такмичење до сада су представљали радови ученика из нишких школа, али је велики број такмичара долазио и из средњих школа других градова који припадају југоисточном региону. Одличну сарадњу у том погледу Департаман за социологију Филозофског факултета у Нишу остварио је са гимназијама у Нишу, и то Бора Станковић, 9. мај, Светозар Марковић и Стеван Сремац, али и са средњим стручним школама, међу којима су Економска школа у Нишу, Електротехничка школа Мија Станимировић, Медицинска школа Др Миленко Хаџић и Машинска школа. Поред нишких средњих школа, изврсна сарадња остварена је и са средњим школама у Врању (Гимназија Бора Станковић, Техничка школа, Хемијско-технолошка школа, Медицинска школа Др Изабел Емсли Хатон), Лесковцу (Гимназија Лесковац, Пољопривредна школа, Хемијско-технолошка школа Божидар Ђорђевић Кукар и Техничка школа Раде Металац), Пироту (Гимназијом Пирот и Техничком школом), Сокобањи (СШ Бранислав Нушић), Белој Паланци (СШ Никета Ремезијански), али и са Зајечарском, Неготинском гимназијом и гимназијом из Трстеника.

Анализирајући број припелих радова, може се рећи да се у просеку сваке године на регионално такмичење пријави се 25 до 30 кандидата. Чак и у години пандемије бележи се велико интересовање ученика, па се у односу на друге регионалне центре за такмичење у Нишу пријавио знатно већи број кандидата (22). У сваком случају, узимајући у обзир број припелих радова за регионални круг такмичења у Нишу током протеклих година, највеће интересовање бележи се треће године такмичења (2013/14), када је тема такмичења била „МЛАДИ И ПОТКУЛТУРНИ СТИЛОВИ ЖИВОТА“. Велико интересовање наставника и ученика бележи се и четврте године такмичења (2014/15) за тему „МЛАДИ И ОБРАЗОВАЊЕ“, а затим и 2018/19. за тему „КУЛТУРА И САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ“ (Табела 11). Имајући то у виду, може се приметити да су ученици до сада били највише мотивисани да социолошки обрађују оне теме које се на одређени начин тичу њих самих (омладине), као и тему културе.

Табела 11

Година	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Укупан број радова	29	22	46	38	13	24	30	33	23	22

Анализа освојених места на регионалном такмичењу показује да у освајању прва три места предњаче ученици нишких школа (16), док су ученици из средњих школа у региону освојили нешто мање награда (11). Од свих школа у Нишу, највише награда припало је гимназијалцима, и то ученицима Гимназије 9. мај (5), затим ученицима Гимназије Светозар Марковић (4) и Стеван Сремац (4), као и Гимназије Бора Станковић (3). Што се републичког такмичења тиче, евидентно је да су ученици из регионалног центра у Београду до сада у највећем броју освајали прво место, чак 7 пута. Друго место такође су углавном освајали ученици из центра у Београду (5), као и Новом Саду (4). Ученици из регионалног центра у Нишу до сада су углавном освајали треће место на државном такмичењу (6). Према новим правилима такмичења, 2021. године треће место освојили су сви кандидати који су учествовали на републичком такмичењу, па тако и два ученика из регионалног центра у Нишу.

Закључак

Департман за социологију формирао је „Мрежу наставника“ путем које одржава редован контакт са наставницима социологије у средњим школама у региону. Умрежавање наставника и сарадника Департмана са наставницима средњих школа од вишеструке је користи, не само за Департман, већ и за наставнике социологије и њихове ученике. Кроз различите врсте промотивних активности указује се на значај социологије као науке и она се популаризује и приближава млађим генерацијама. Такмичење у читавом процесу има посебан значај, јер се тог дана врата Филозофског факултета у Нишу отварају за наставнике и ђаке који нам долазе као гости из различитих крајева. Основни циљ регионалног такмичења је да се кроз дискусију и размену мишљења продубе постојећа знања и отворе нове теме које би инспирисале ђаке да наставе да се баве проучавањем друштва. Међутим, осим ширења знања, сусрети на регионалним такмичењима ученика средњих школа из социологије у Нишу до сада су се показали плодним и због тога што се кроз комуникацију чланова нашег Департмана са наставницима социологије у средњим школама размењују међусобна искуства у раду, указује на евентуалне проблеме и потребе које они

имају и долази до нових идеја за њихово превазилажење, али и отварају могућности за међусобно повезивање и даљу сарадњу ових образовних институција.

На основу досадашњег искуства у организацији Такмичења, издвајамо препоруке које би као нове, додатне активности служиле поспешивању међусобне сарадње Департмана за социологију и средњих школа, као и постизању бољег успеха ученика на оба нивоа такмичења:

1. *Организовање састанка* који би окупио релевантне професоре са Департмана и професоре социологије у средњим школама чији су ученици заинтересовани за учешће на Такмичењу. Наведена активност била би најављена упоредо са слањем Позива за такмичење ученика средњих школа из социологије путем „Мреже наставника“. Ова додатна активност имала би више циљева:

- а) Упознавање професора средњих школа са могућим начинима обраде дате теме,
- б) Указивање на могуће проблематизације унутар теме и дискутовање о занимљивим истраживачким питањима које тема отвара,
- в) Указивање на структуру научног рада и академско писање (шта све добар такмичарски рад мора да садржи),
- г) Стицање увида у најчешће грешке ученика приликом писања такмичарских радова (пређашња искуства),
- д) Отварање дискусије о другим релевантним питањима.

Сусрет овог типа омогућио би наставницима социологије лакше и успешније менторисање ученичких радова, а истовремено би се разрешиле све њихове недоумице.

2. *Формирање годишњег „newslettera /билтена“* са садржајем најновије литературе из области социологије, где би сви предметни професори почетком године имали задатак да издвоје свежу и релевантну литературу из својих ужих научних области. Посредством „Мреже наставника“, билтен би се дистрибуирао средњошколском наставном кадру. Поменута збирка допунила би се и у међувремену објављеним радовима и књигама наставног особља Департмана за социологију. Сматрамо да би таква пракса допринела да радови ученика из региона буду садржајно квалитетнији и „конкурентнији“, како на регионалном, тако и на републичком нивоу такмичења.

3. *Конструисање и спровођење анкете (евалуације)* са наставницима на крају сваког такмичења са циљем квалитетније и што отвореније међусобне комуникације. Евалуација би пружила могућност увида у најчешће проблеме у свим фазама реализације такмичења и тиме отворила простор за унапређење даље сарадње Департмана за социологију и наставника социологије у региону.

У времену када се друштвене науке маргинализују и када се недовољно препознаје њихов значај за друштво, веће присуство социолога и социологије у јавности од виталног је значаја за опстанак ове науке. Повезивање одељења за социологију на факултетима са нижим образовним институцијама и њихово

умрежавање једна је врста изласка социологије из уских академских кругова и њеног продора у јавност. Само се кроз популаризацију социологије може указати на то зашто су социолози неопходни једном друштву, а такмичење ученика у том погледу игра посебно важну улогу. Будући да интересовање за такмичење током година одржава континуитет, показује се да је социологија младима инспиративна. Управо то треба да буде подстрек за осмишљавање нових идеја и форми повезивања наше академске сфере са различитим деловима друштва, а све у правцу јачања позиције социологије и социолога у друштву.

Jelena Božilović

COMPETITION IN SOCIOLOGY OF THE SECONDARY SCHOOL STUDENTS: OVERVIEW OF THE COMPETITION AND ROLE AND EXPERIENCE OF THE DEPARTMENT OF SOCIOLOGY OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ

Abstract: The paper deals with the role and experience of the Department of sociology of the Faculty of philosophy in Niš in the competition of the secondary school students in sociology. The competition is one of the regular annual activities of the Serbian sociological society, which, among other things, contributes to the affirmation and popularization of sociology among youth. The paper first presents the competition during the last ten years (competition topics, committee members, competitors, schools and mentors) and then summarizes the current role of the Department of sociology in the competition process. The concluding part of the paper points out the broader social significance of the competition, and based on previous experience, recommendations are given for its improvement.

Key Words: Competition of the high school students, sociology, Serbian sociological society, Department of sociology, Faculty of philosophy in Niš.

ИНТЕРВЈУ

са проф. др **Николом Божиловићем**, редовним професором Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу у пензији (разговор водио проф. др Бранислав Стевановић)

Филозофски факултет Универзитета у Нишу прославља педесет година од оснивања. Били сте студент прве генерације социологије. Молимо да се осврнете на ондашњу општу политичку ситуацију, стање у друштву и структурно-развојне потребе града Ниша и југоисточне Србије који су претходили одлуци да се универзитетска култура унапреди и обогати формирањем Филозофског факултета.

Питање је доста комплексно, поготово за те моје године када сам уписивао; нисам појма имао ни шта уписујем, ни зашто. Тај факултет је требало да буде основан пре тога, значи било је говора да ће бити основан и онда се чекало извесно време, тако да сам ја, силом прилика, полагао испит на Правном факултету (пријемни испит – положио сам га, али нисам имао уопште намеру да то студирам). Па сам полагао пријемни испит и у Драмском студију који је постојао у Народном позоришту, и ту сам положио, али тај Драмски студио се десио баш те године када је требало да се отвори Филозофски факултет – 1971. И онда сам се уписао на Филозофски и одлучио да се томе посветим. Што се тиче политичке ситуације, знате како, ти проблеми политички нису до нас, поготово младих људи, допирали. Факултет су основали људи који су већ били на неки начин у политици. Међу њима знам да је био будући професор Веселин Илић, било је ту још неких људи, вероватно и професор Љубиша Митровић, који је у то време био млађи, али људи који су на неки начин подржавали политику и идеологију владајуће структуре. Тако да се код нас, који смо били млади, то заправо није ни осећало, нисмо имали никаквих проблема у вези с тим. Уписивали смо факултет по својој вољи, неки су уписивали да не иду у војску, неки су уписивали зато што воле.

Јесу ли на доношење такве одлуке утицале и неке групне потребе тадашњих генерација младих Нишлија и специфичан „дух времена“ далеких шездесетих и седамдесетих година прошлог века?

Па могу да Вам кажем да је то било време, не само у Нишу, не само у Србији него и у свету, и у Европи, у свету уопште, време бујања друштвено-хуманистичких наука. И филозофских наука. Тако да су, пре него што је факултет већ основан, поједине, не поједине већ готово све издавачке куће, давале преводе најзначајнијих дела – Ериха Фрома, већ да не говорим Карла Маркса и

Енгелса, италијанских марксиста, Лабриоле итд. Значи, Ниш је, такође, колико ја знам, био планиран да, са Филозофским факултетом, поготово што је тај део јужне Србије важио за мало, као заосталији, не само у економском, него и у смислу духовном и културном, тако да је, мислим, факултет основан не само из академских него и неких ширих друштвених потреба.

Може ли се говорити и о конкретном доприносу појединаца из тадашњег републичког и градског живота чије су заузимање и „глас“ у надлежним телима пресудно утицали на подршку оснивању Филозофског факултета у Нишу?

Па ја претпостављам да је то, пошто је постојала једна партија и земља била централизована, ипак ишло „одозго“. Међутим, то што је ишло „одозго“, сигурно је имало и људе на локалу који су спроводили те идеје. Али, било је иницијативе, колико знам, и овде у Нишу, и ту је било људи који су заиста били заинтересовани за отварање тог факултета. Било је и неког кадра са Више педагошке школе, професора који су или докторирали, или су били ту негде на путу да докторирају, тако да се могло рачунати и на тај кадар. Мада, у време отварања факултета, заиста Ниш није имао сопствени кадар. Све је то, рачунало се на професоре углавном из Београда, па и шире. Било је и неких професора из Загреба итд. Ја нисам уопште био политички ангажован, али, колико знам, Веселин Илић је имао, не само вољу него је имао и могућност, моћ, политичку моћ, јер је већ био у неким политичким структурама, у Комитету итд., да то погура и да та прича крене.

Када је формиран пре пола века, Филозофски факултет био је средишња образовна и научна истраживачка институција у Нишу за низ друштвених и хуманистичких наука. Како оцењујете досадашњи глобални развој Филозофског факултета у Нишу?

Па знате, прошло је 50 година од оснивања факултета, на почетку је било неколико група. Познато је да је филозофски факултет био... заправо у њему су била три факултета: Природно-математички, Факултет спорта и физичког васпитања, и Факултет филозофских група, тј. друштвено-хуманистичких наука. Тада је било неколико друштвено-хуманистичких група, то су социологија, психологија, и ове треба додати и енглески језик, тј. англистику. Значи, то је био комплекс различитих група, не само филозофских. Кад то гледамо данас, видимо да је све то узнапредовало у квантитативном погледу, али и у квалитативном. Значи, добили смо много више група, данас факултет има 12 студијских програма и тако даље, али, што је веома важно, ми данас имамо практично свој кадар. Тада су углавном професори, не углавном него 95%, долазили са стране, углавном из Београда или из неких других универзитетских центара, тако да је тај развој заиста видан и на први поглед. И квалитативно је јак, мада је било доста добрих професора и тада.

Можете ли да упоредите развој Филозофског факултета, као образовне и научне институције, са развојем осталих Филозофских факултета у земљи и окружењу?

Па знате како, ја мислим да је Филозофски факултет у Београду био централно место образовања из области друштвених и хуманистичких наука, филозофских пре свега, антрополошких, социолошких. Ту су радили професори који су и дан-данас парадигма нечега што је најбоље, мада је касније политичка клима била таква да су многи били избачени са универзитета, али свакако Загорка Голубовић, Љуба Тадић, Миладин Животић и тако даље. Значи, много њих је било, међутим, свакако да је и Ниш почео да ствара и сопствени кадар, дакле, сопствене асистенте најпре, а затим и доценте и професоре који су имали неку већу везаност за сам факултет и његову будућност.

Како оцењујете развој и улогу Студијске групе/Департмана коју сте завршили и на којој сте радили?

Па овако, Група за социологију, дакле, читава група је тада носила назив Група за социологију културе и образовања, значи, наша данашња Студијска група за социологију је носила назив Социологија културе и образовања. И то није била само формална ствар, него је структура предмета била таква са намером. Желело се да Ниш да једну групу која ће се разликовати од београдске и од осталих група које на филозофским факултетима постоје, да негује кадар који ће бити културолошки усмерен. Тако да смо ми у то време имали сплет културолошких предмета којих данас нема, а то су, рецимо Естетика, Историја културе цивилизације, Културна антропологија и тако даље, и филозофских предмета којих данас такође нема, као што су, рецимо, Логика и Логичка методологија, Увод у филозофију и тако даље. Значи, битно је била различита од онога што је данас, а онда опет после неколико година, ипак смо избацили оно „култура и образовање“. Предмети су углавном остали да би се наши дипломирани социолози лакше запошљавали и у другим институцијама, рецимо у Електронској индустрији, у привреди итд.

Направите компарацију досадашњег развоја Студијске групе/Департмана у Нишу са радом оваквих институција у земљи и окружењу?

Већ сам на неки начин и рекао, значи компарација – студијска група је давала кадар који је био окренут позивима у култури пре свега, тада су биле „Самоуправне интересне заједнице“ (СИЗ-ови) у култури, новинари, новинари-журналисти, затим по радним организацијама, у привреди, у фабрикама је било и места за социологе, у смислу да они буду новинари тих локалних фабричких листова и тако даље, с обзиром на познавање проблематике.

Како оцењујете домете досадашњег личног професионалног развоја?

Ја сам имао срећу да сам се предметом, односно предметима на којима сам и тада и касније предавао, бавио у континуитету. Дакле, чак почев од тога – ја сам рецимо годину дана радио као новинар „Народних новина“ на културној рубрици тих новина. А затим сам примљен за асистента на предмету Социологија културе. И касније, предмети које сам такође као асистент обављао, као што је Културна антропологија и још неки (Социологија масовних комуникација једним делом), сви су били у комплексу тих културолошких дисциплина. Тако да је мој развој заиста био олакшан тиме да сам се бавио оним што је мени најпознатије и оним чиме ја желим да се и даље бавим и чиме сам се и бавио до краја свог радног века. То је била једна, могао бих рећи, предност, с обзиром да нису сви баш имали могућност да буду на предметима које су желели можда од почетка. Али ја сам, ето, ипак, у томе био. Мислим да сам то и остварио, постоје показатељи тога да сам ја успео у томе. Ја имам петнаестак монографија, студија, књига, уџбеника и тако даље из тих области, имам прегршт радова у часописима врло компетентним, врло цењеним итд. Учествовао сам на разним саветовањима, трибинама, истраживањима и тако даље. Али све је било везано за то чиме сам се бавио.

Нови образовни програми настају као одговор на захтеве динамичног времена и прилика у којима живимо, све више кроз интердисциплинарни укрштај. По Вашем мишљењу, у ком би правцу требало на даље да се развија Филозофски факултет у Нишу и његови постојећи Департмани?

Ја не могу за све департмане да говорим, али могу за Департман за социологију. Као што видимо, структура предмета је у прво време била једна, па се онда мењала, што је на неки начин и нормално. Сад ту може и неки критички осврт да се направи, с обзиром да сам ја културолог, по мом мишљењу, не би се требало олако одрицати културолошких предмета, јер култура је у основи свих ових дисциплина, не може да се истргне, али свакако промене су неопходне и добродошле. Рецимо, ми смо једно време укинули „Културну антропологију“, али смо 2000. године увели „Социјалну антропологију“ односно „Социокултурну антропологију“ што је заиста била, бар с моје стране, добра ствар. Методолошки предмети, њима је мислим данас посвећена дужна пажња, много више него у почетку. У почетку смо ми имали Методологију која је више теоријски била усмерена, касније је она била много више усмерена на практична истраживања, тако да данас мислим да структура тих предмета прати кретања у области друштва, и то је сасвим нормално.

У животу институција и колективном памћењу јубилеји су светионици и смерокази, који колективе и појединце треба да подсети у ком правцу треба организацијски, програмски и кадровски обликовати стратегију оптималног развоја институције. Које правце модернизаци-

ције и осавремењивања (студијских планова и програма, кадровских потенцијала и инфраструктурних пројеката) препознајете, а да би се адекватно одговорило будућим развојним потребама и друштвеним изазовима?

Заиста, питање је јако комплексно. Мислим на настанак нових дисциплина, нова истраживања нове друштвене околности (ево сад имамо и пандемију) све то се укључује у наше истраживачке планове и кадровске оријентације. Такорећи до јуче нико није посвећивао толико области здравственој култури и мислим да данас из неких дисциплина, рецимо из Антропологије или из неких сродних социолошких других дисциплина, из Социологије политике можда, много већа пажња треба да се посвети тој здравственој култури, тако да нове околности рађају и нове потребе и изискују нове кадрове.

Шта бисте поручили данашњим младима: зашто треба да упишу Филозофски факултет? Посебно Департман за социологију.

Мислим да је данашња потреба друштва таква да је студиј социологије још важнији него што је некада био. У сваком случају је веома важан. Не само за социологију, али видим да се предмет Социологија укида на неким другим факултетима. Социологија је врло битна за упознавање друштва, сваки човек је друштвени актер, учествује на изборима, учествује у доношењу одлука на локалном, на професионалном нивоу, на општем плану, тако да познавање друштвених кретања, друштвених околности, свакако јесте прва ствар због које човек треба да познаје социологију. А они који уписују Социологију треба посебно да се позабаве најактуелнијим питањима савременог друштва и његових проблема. И то не само у теоријском смислу, него и разрешавањем питања. Дакле, ја бих подсетио на ону Маркову тезу да филозофи (ја бих рекао социолози) не треба само да тумаче друштво него треба да раде на његовом мењању, што и значи чувена Маркова 11. теза (о Фојербаху) која треба да има одјека у пракси.

Који су главни проблеми науке и универзитета данас и шта би требало мењати у образовној и у научној политици земље?

Мислим да је образовање у целини, у великом проблему. И да се у образовање не улаже 95% од онога што треба да се улаже. Значи, мислим да је образовање основна полуга друштвеног развоја данас, јер је наука толико узнапредовала данас да више ништа, такорећи ни најобичнији занати не могу да се изводе изван неких научних истраживања. Тако да су проблеми науке данас везани за проблеме друштва, и планете уопште ако хоћете, природе и друштва, и психе, и тако даље. Стога мислим да се ни делић онога што треба не посвећује науци.

Шта мислите о положају и улози друштвено-хуманистичких наука данас? Као да су оне у повлачењу? Смањују се фондови и гасе се кате-

дре и одељења на универзитетима од Сједињених Држава до Јапана, од Уједињеног Краљевства до Србије.

Прагматизам је скоро потпуно истиснуо друштвено-хуманистичке науке, све се данас заснива на техници, технологији, инжењерингу итд., што није лоше, међутим, сви проблеми и технички и проблеми технике и инжењера решавају се на – људски начин. Према томе, човеку и друштву, човеку као делу друштва, треба такође да буде бар истоветно посвећена пажња. Мислим да су данас потпуно угрожене друштвене науке, смањује се и број друштвено-хуманистичких предмета, и у средњим школама и на факултетима, уместо да буде обратно. Мислим да су проблеми савременог човека, друштвени проблеми, психолошки проблеми – много сложенији, а мање им се посвећује пажња него раније.

Која је улога интелектуалаца у савременом друштву и култури? Изгледа да преовладавају они који „живе од идеја“, док мањкају они који „живе за идеје“.

Улога интелектуалаца је увек била велика, и у одређеним периодима развитка друштва она је давала неке резултате. Мислим да су данас интелектуалци, стицајем околности, превише у запећку, превише су се ућутали. Или због друштвене ситуације (политичке), или због неких својих личних питања, интелектуалци се врло мало укључују у решавања проблема друштва. Техничка интелигенција не треба да буде затворена само у просторима својих истраживања, него треба и да припомаже неким друштвеним кретањима, а да не говорим о друштвеној и хуманистичкој интелигенцији. Значи, мислим да је интелигенција данас заћутала, а разлоге томе треба открити на време.

Шта Вас је мотивисало да упишете студије социологије?

Пре свега... Морам искрено да кажем да сам у гимназији имао професоре који су ми предавали социологију, а који су били углавном правници. Тако да је социологија била неомиљена код ђака. Међутим, када сам погледао структуру предмета која је предложена на студију социологије, ја сам видео да је то нешто што мене јако интересује, Дакле није ту био само онај „Друштвено-политички систем“ или „Изборни систем“ итд, него нешто што се тицало мене као младог човека. Пазите, то је било време контракултуре, време хипи-покрета, време рок музике итд, тако да су млади људи испољавали једну енергију коју су хтели да примене у развитку друштва. Значи, млади људи више нису пристајали да живе животом својих родитеља, својих очева, него су хтели да се неком личном акцијом не само укључе у друштво, него да то друштво и промене. И у томе сам ја видео неку своју мисију, неку своју улогу, и видео да своја интересовања могу да задовољим у томе што нуди социологија. И мислим да нисам погрешно, јер

сам заиста био део те бунтовне младе генерације која је хтела да промени свет. Ми знамо да свет не може да се промени тек тако, али је добро да имате неку своју утопију и да с њом живите.

Да ли бисте посебно издвојили неког колегу из своје генерације?

Мислите на студента? Ја бих посебно издвојио, нажалост данас покојног колегу, Михајла Белија. С њим сам био не само добар друг, већ и истомишљеник у сваком смислу, бунтовник – у смислу да смо нас двојица поштовали све остале колеге, али смо некако били мало изван тога. Јер, једноставно, нисмо били „штребери“, нисмо били тако интимни са професорима, повлачили смо се, а били јако заинтересовани за студиј. Спремали смо често и заједно испите, блиске ствари су нас интересовале, пре свега око уметности, тако да, ето, њега бих посебно издвојио.

Издвојте свог омиљеног професора.

Овако, има их сигурно више. Хајде да издвојим професора који ме је заиста још више увукао у поље које ме интересује, а то је, пре свега, уметност, дакле, шире и култура – а то је професор Сретен Петровић. Поред њега, професор Милан Дамјановић који је предавао предмет који се звао „Историја културе и цивилизације“, који је такође везан за то. И, нормално, професори попут Александра Тодоровића који је предавао „Социологију културе“ и „Социологију масовних комуникација“.

Које сте факултетске и животне лекције научили од својих професора?

Па знате како, то су били професори који су заиста били веома познати у својим областима и омиљени. Људи који владају великим знањем обично су врло скромни, врло отворени, тако да сам се ја с њима просто осећао као да сам у добром друштву. Значи, могли смо да имамо врло непосредну сарадњу која не мора да се увек веже за факултетску учионицу него и ван тога, дакле, за неку кореспонденцију или телефон, или путем писама и тако даље. Професори су били велика ствар у оно време, велико надахнуће, мислим не само за мене него и за све нас који смо тад студирали и врло смо, са вољом, радили то чиме смо се бавили.

Које сте карактеристике својих професора настојали да копирате?

Ја нисам био склон копирању, нити сам очекивао од својих студената касније да буду моје копије. Мој савет је увек био: слушајте, идите на предавања, пратите предавања, али слушајте самога себе. Ето то је неки моји мото, или моја порука свим студентима.

Шта памтите као најлепши тренутак током студија социологије?

Целе студије су заправо биле лепа ствар. Не знам, требало би да буде најлепши тренутак онај кад сте дипломирали, а заправо можда је мој најружнији тренутак био кад сам дипломирао и питао се: А шта сада? Свакако, то је било време младости и све је било лепо. Мислим, ту треба убројати и „Студентски клуб“ који смо тада имали, и који је био доста разноврстан, са добром музиком, са добрим дружењем, где смо заиста проводили лепо време испијајући кафу са шлагом. Где је управо мој пријатељ Михајло Белиј, кога сам помињао, водио, тј. радио у том клубу.

А шта као најнепријатнији?

Не бих рекао да сам имао великих непријатности. Можда да кажем ово: ја сам и предавао и увек највише волео културолошке дисциплине, али, ето, добио сам из предмета „Социологија културе“ оцену шест код професора Веселина Илића, чиме нисам био разочаран. Заправо, чак ми је то био и неки подстрек за даље, јер програм који је он нудио, једноставно, мени није нешто био инспиративан. Пре тога, пре професора Веселина Илића, мени је предавао, али врло кратко, професор Милош Илић који је много надахнутије, рецимо, говорио о томе. Тако да заправо немам никаквих разочарења.

Колико наслова броји Ваша социолошка библиотека?

Оквирно, ја не могу да се похвалим тиме да је она најбогатија, углавном садржи књиге које су из области мог интересовања, има и нешто и мало шире. Па, има око, хајде да кажемо, око 300 до 400 наслова.

Да ли сте током студија куповали или фотокопирали књиге?

Искључиво сам куповао књиге. Искључио куповао и ево, те књиге се данас налазе у мојој библиотеци. Кад год затреба, увек су ми при руци, и увек са њима могу да комуницирам.

Јесу ли социолози на почетку постављали високе циљеве себи и својој професији? Како оцењујете данашње циљеве социолога?

У то време, кажем Вам, и с обзиром на значај наука и социологије, ми смо заиста имали веру у то чиме се бавимо и оправданост тога чиме се бавимо. Према томе, наши циљеви су вероватно одговарали тој вери у то чиме се бавимо. Бојим се да данас, не само у нашој области него свуда, млади људи немају велике циљеве испред себе, јер немају велике перспективе. Друштво је у ширим размерама, нарочито код нас, бесперспективно, не нуди велике перспективе тако да се бојим да данашњи људи који студирају нису сигурни шта ће бити с њима сутра.

Кад је почињала социологија у Нишу, владао је једнопартијски систем, а данас имамо плурализам и демократију. Да ли живимо у деидеологизованом друштву или је само једна демагогија замењена новом (капитализам *forever*)?

Јесте било друштво једнопартијско, ја мислим да је и данас мање-више једнопартијско. Партија која је на власти увек има највише чланова. Тако да углавном буде једнопартијска, ваљда смо ми некако по традицији навикли на једну партију, једног вођу, и некако се ту најкомотније осећамо. Мислим да нам у то време није сметала та једна партија, јер је та партија ипак нудила неки други плурализам. Она није нудила политички плурализам, али је све остале могућности давала. Све су остале могућности биле ту: значи, могли сте да путујете, могли сте да се усавршавате, да слушате музику коју волите – за разлику од земаља реалсоцијализма које су биле далеко ускраћеније за све то што смо ми имали. Ми смо били прозападно оријентисани, и, заиста, мислим да смо тада били на најбољем нивоу развитка, када упоредимо.

Који Вам се друштвени проблем данас чини најважнијим као социологу?

Силом прилика, тај проблем се наметнуо. То је пандемија вируса Ковид 19, а поред тога еколошки проблеми су данас важни. Пазите, еколошки проблеми су увек били важни. Међутим, тада, у оно време, била је једна књига професора Рудија Супека, звала се „Ова једина земља“. Ја је имам и дан-данас, али, стицајем околности, ми је нисмо проучавали. Руди Супек је имао истраживања где је говорио о томе да је планета угрожена и да ће, уколико се не обрати пажња, бити још горе. Ево данас долазимо до тога да су се његова истраживања, нажалост, остварила, и мислим да данас и структура предмета на Групи за социологију треба да буде много више окренута према еколошким питањима.

Колико су социолози данас подлегли „феномену засићености“, тј. навикли се на кршење права и законитости и nereаговања на њих?

Они реагују онолико колико им се даје, колико имају могућности да реагују. Пазите, ниједна политичка структура није обожавала социологе: то је било и у комунизму и данас. Социолози су увек критичари друштва, тј. прави социолог је увек то, он није апологета друштва и климоглавац ако је социолог, али има свакаквих... Социолози, који су и данас и некада сматрали и осећали обавезу да припомогну развитку друштва, они и данас говоре о друштву на начин који је одговарајући, дакле, критички – да би промене биле на боље. Е сад, политичари увек сваку критику сматрају негативном – у смислу свог опстанка на власти, па, према томе не воле и не дају много могућности ни социолозима.

Да ли је социологија данас „опасна наука“? Или, пак, делите мишљење Питера Бергера по којем је социологија „пропало предузеће“?

Па ја не бих социологију назвао ни опасном науком ни пропалим предузећем, таман рекао то и Бергер. Социологија је данас друштвено потребна наука, друштвено-корисна, друштвено пожељна наука. И само као такву могу да је видим. Мислим да је социологија данас потребнија него икада, јер је друштво, у глобалу, друштва су заиста обезглављена и чини ми се да се више не могу предвидети смерови у којима данас иду. Мислим да су социолози ту међу првима који треба, најпре да истраже а затим и да укажу, на путеве даљег развоја друштва. Јер, наше друштво одређује и будућност и опстанак планете.

ПРЕВОДИ

TRANSLATIONS

Дејна Каплан¹
Израелски отворени универзитет,
Департман за социологију,
политичке науке и комуникације

UDK 305-055.1/2:316.343
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.13

Ева Илуз²
Хебрејски универзитет у Јерусалиму,
Департман за социологију и антропологију

ОБЛИЦИ СЕКСУАЛНОГ КАПИТАЛА: ЧЕТИРИ КАТЕГОРИЈЕ³

Апстракт: Наше идеје о сексуалности не одређује природа, већ друштво. Док је у прошлости религија била та која је регулисала секс, данас је то економија. Није чудо, дакле, да је „сексуални“ или „еротски капитал“ постао уобичајена метафора у социологији, студијама рода, сексологији, па чак и у свакодневном језику за описивање, на пример, мотива и последица пракси повећања сексуалне привлачности. Ауторке бране концепт сексуалног капитала као аналитичке категорије, али га чине сложенијим и ослобађају родних клишеа, као и рационалистичких и идентитетско-политичких пречица. Оне показују да сексуални капитал може имати различите, историјски условљене облике, који у неким периодима постоје напореда. Жижа њиховог интересовања су специфичности неолибералне сексуалности, коју прати специфични сексуални капитал, који већ одавно кружи не само у сфери приватних интимних односа, већ у читавој сфери капиталистичке репродукције. Сексуална слобода оваплоћује самоостварење у модерним западним друштвима. Виђење исте као капитала омогућава да се препозна отуђеност женских сексуалних капацитета у економији. У позној модерности, тај капацитет обухвата и (неједнако распоређену) способност појединаца да стекну самопоуздање. Из ове перспективе, питање класне и родне хијерархије се појављује у новом светлу.

Кључне речи: сексуалност, сексуални капитал, капиталистичка репродукција, класна и родна хијерархија, неолиберализам

Сада се окрећемо нашој типологији четири различита облика сексуалног капитала. Ова типологија је делимично историјска, а делимично аналитичка. Састављена је под утицајем историјско-аналитичког потеза Ненси Фрејзер (Fraser), по којем у сваком историјском капиталистичком стадијуму необуздане

¹ danaka@openu.ac.il

² illouz@mscc.huji.ac.il

³ Превод четвртог поглавља (“Forms of sexual capital: The four categories”) књиге *Шта је сексуални капитал? Политичка економија сексуалности (What is Sexual Capital? The Political Economy of Sexuality)*, која би требало да буде објављена на енглеском језику 2022. године. Уредништво *Годишњака за социологију* захваљује ауторкама на уступању рукописа за превод.

силе акумулације периодично подстичу тензију и често дестабилизују праксе друштвене репродукције.⁴ Конкретне историјске манифестације ове контрадикторности варирају, али је њихов извор непромењен и укоренењен у капиталистичкој структури друштва. Стога на сваку категорију сексуалног капитала треба гледати као на манифестацију историјски специфичне форме тензије између репродукције друштвеног живота и акумулације капитала.

Препознајемо четири идеална типа сексуалног капитала и детаљно описујемо како се користе и размењују у друштвеним и економским односима. Четири категорије су:

(1) *Подразумевани сексуални капитал: чедност и породичност (chastity and domesticity)*. У овом случају се репутација једне особе умањује на брачном тржишту уколико она „изгуби“ своју невиност. Чедност (недостатак сексуалне активности) тако игра улогу позитивног сексуалног капитала, што жену чини привлачном на брачном тржишту. Историјски гледано, чедност представља прву назнаку да се сексуалност обележава као друштвена вредност, чак и у смислу њене негације. Чедност делује као капитал у друштву којим управља религијски патријархат. Она показује начине на које мушкарци означавају и контролишу женско тело, као и начине на које ова морална вредност може да буде претворена у економско средство, што у традиционалним друштвима брак и представља.

(2) *Сексуални капитал као вишак вредности тела*. Ову категорију налазимо у могућности претварања сексуалног тела у робу, нпр. код проституције или сексуалног рада. Проституција постоји још у традиционалним друштвима и све до савремене индустрије секса. У овом случају је монетизација сексуалности директна и експлицитна. Секс се мења за новац. Можемо чак и да говоримо о комодификацији сексуалних услуга (попут ситуација у којима се за различите сексуалне интеракције наплаћују различити новчани износи).

(3) *Утеловљен сексуални капитал*. Овај облик капитала је индиректнији и односи се на чињеницу да се под окриљем онога што Илуз (Illouz) назива скопичким капитализмом велики скуп индустрија бави извлачењем вишка вредности из сексуализованог тела и сексуалног сопства.⁵ Ово практично значи да се „секс продаје“ не само унутар индустрије секса *per se*, већ и кроз културне слике и продукције. Све ово се даље протеже на област веза у којима су сексуална привлачност и сексуално умеће постали кључни за способност стварања и одржавања веза. Феномен инсела⁶ указује на то да неки људи остају на маргинама таквих тржишта.

⁴ Fraser, “Crisis or Care? On the Social-Reproductive Contradictions of Contemporary Capitalism”, in Tithi Bhattacharya ed. *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*, London 2017.

⁵ Illouz, *The End of Love*.

⁶ Incels – involuntary celibates, недобровољни целибат (*прим. прев.*).

(4) *Неолиберални сексуални капитал*. Овај облик капитала представља иновацију у нашој студији. Он, наиме, значи да сексуална рекреација код многих људи може да изазове осећање друштвене компетентности, самоуспешности и самопоштовања, што даље може да доведе до заузимања проактивног и предузетничког става који послодавци траже. Као што ћемо видети, овај облик сексуалног капитала јавља се као искључиво позно модерни облик, те га стога и називамо *неолибералним*.

Пре него елаборирамо ове четири категорије сексуалног капитала, морамо прво дати један кратак историјски преглед моралне економије модерне сексуалности. Овај преглед ће указати нарочито на две ствари. Прво, иако су секс и сексуалност одувек били уткани у економску сферу (што је тачно колико за тржишта бракова толико и за проституцију и сексуални рад), та утканост, чињеница да секс и сексуалност нису изван капитализма, није увек била очигледна њеним савременицима (као што смо видели код Вебера [Weber]).⁷ Друго, како напредујемо кроз време, чини се да морална осуда утканости секса у економску сферу опада. Прецизније, са карактеристично неолибералним колапсом граница између области рада и не-рада, вредност размене секса и сексуалне привлачности постаје јавно призната и друштвено прихватљива.⁸ Ово наравно не значи да би већина жена (или мушкараца) данас активно изабрала да се, на пример, бави сексуалним радом. Ипак, постоје назнаке да се феномени попут лаке проституције шире кроз делове средње класе и да нису све сексуалне раднице нужно обезвређене и без трунке самопоштовања.⁹ Као што је једна испитаница рекла Џоани Бруис (Brewis) и Стивену Линстеду (Linstead):

Волим што сам сексуална радница јер сам члан елитне групе мултитаљентованих професионалки. Ја сам и љубавница и психијатрица и учитељица и саветница и едукаторка и масерка и терапеуткиња, а понекад све то одједном. Волим да играм различите улоге... Волим што помажем у смањивању усамљености многих мојих клијената. Неки од ових мушкараца су удовци, неки тешко одржавају везе, неки никад нису ни ималу везу. Осећам се добро што с овим мушкарцима могу да поделим једно интимно искуство које је топло, сензуално и брижљиво, с надом да ће и они понети нешто од тог искуства са собом.¹⁰

⁷ Видети у другом поглављу; ова чињеница је такође наглашена у Martin/George, "Theories of Sexual Stratification: Toward an Analytics of the Sexual Field and a Theory of Sexual Capital", *Sociological Theory* 24: 2 (2006), 107–132.

⁸ За детаљну историјску анализу друштвене конструкције сексуалности пре модерног доба видети: Dabhoiwala, "Lust and Liberty"; Daniel Juan Gil, *Before Intimacy: A-social Sexuality in Early Modern England*, Minneapolis 2006; и есеје у Satu Lidman et al. (eds.), *Framing Premodern Desires: Sexual Ideas, Attitudes, and Practices in Europe*, Amsterdam 2017.

⁹ Michel Feher, "Self-Appreciation; or, The Aspirations of Human Capital", *Public Culture* 21: 1 (2009), 21–41.

¹⁰ Joanna Brewis, Stephen Linstead, *Sex, Work and Sex Work: Eroticizing Organization*, London 2000, 197.

Овде сексуални рад постаје професионална окупација терапеутске природе, што указује на постепено улажење сексуализованих облика рада на легитимно тржиште рада. Како је дошло до тога да се у основи приватна, немонетаризована *посебност* сексуалног искуства укључи у неолиберални процес рада тиме стварајући *неолиберални сексуални капитал* (нашу четврту категорију)?

У ономе што следи, покушаћемо да дамо одговоре на ова питања тако што ћемо у први план истаћи три посебне димензије. Прва димензија је *место секса*. Овде се поставља питање да ли се секс сагледава као да припада сфери производње и да поседује вредност размене, или као да припада приватној сфери и бива перципиран као не-радна активност која поседује искључиво употребну вредност. При разматрању ове димензије, користимо како феминистичке, тако и квір теорије и терминологије. Друга димензија којој ћемо да посветимо пажњу јесте *родна природа секса*: чињеница да се секс одиграва и доживљава по прописаним родним нормама и хабитусу. Трећа димензија је *одређени терен сексуалног делања* на који ћемо се позивати: било да се ради о спољној привлачности сексуалног тела или о области сексуалног искуства као таквог.

Лоцирање модерног родно обележеног секса: „добра“ репродукција или „лоша“ продукција?

Са порастом модерности, идеја да сексуалност у кући јесте – и треба да буде – одвојена од капиталистичког система постаје широко прихваћена. Као што смо већ видели код Вебера, сексуални односи су посматрани као противтежа инструменталној рационалности која се појавила са модерном разменом добара. Ово је био „добар“ секс (нарочито уколико је био унутар брака). Међутим, постојао је и „лош“ секс, од проституције до бракова из користи.¹¹ У том смислу, секс и сексуалност су посматрани као потенцијално конструктивни, али и дисруптивни по друштвено тело, као уједно пуни и ужитка и опасности. Овакав приказ је већ далеко другачији од рано модерне личности Дон Жуана о којој смо расправљали раније и *религијске* претње по морални поредак у друштву у то доба. Уместо тога, по модерном моралном друштвеном поретку, за неке људе су сексуалне интеракције просто трансакционе док је за друге секс друштвени однос заснован на блискости и љубави. Као што ћемо детаљније показати касније, место интеракције је одлучујући фактор. Да ли је сексуални сусрет лоциран у сфери производње, као пролазна тржишна размена? Или је заправо део везе која је окренута ка будућности и пуна емотивног набоја, истовремено лоцирана у сфери породице и перципирана као допринос социјалној репродукцији друштва?

У највећој мери, подела на „добар“ и „лош“ секс утемељена је на либералним веровањима да су духовни и материјални раст неупоредиви. Тржишна

¹¹ Dabhoiwala, “Lust and Liberty”, *Past & Present* 207: 1 (2010), 89–179.

заинтересованост *зависи* од постојања безинтересних сфера живота (духовне, уметничке, интимне).¹² На овај начин је друштвени живот подељен у две наводно засебне области продукције и репродукције.¹³ Тако, наизглед, у модерно доба „лош“ комерцијални секс и „добар“ секс у кући производе један другог. Гејл Рубин (Rubin) лепо приказује ову релациону антиномију у својим дијаграмима „хијерархије секса“.¹⁴ Као што Рубин показује, секс који је моногаман, хетеросексуалан, заснован на вези и некомерцијалан културно је супротстављен не-нормативном сексу, попут хомосексуалног или, важније за наш аргумент, комерцијалног секса.

За разлику од секса у кући, комерцијални секс производи директни новчани капитал, као код проституције или сексуалног рада. Ово је један од важнијих разлога зашто се на комерцијални секс гледало (а у великој мери и даље гледа) као на морално сумњив. Овде се капитал генерише путем сексуализованог рада, конкретне сексуалне услуге које (у већини случајева) мушкарци купују од (у већини случајева) жена. Наравно, глобална политичка економија трговине комерцијалним сексом се драстично променила.¹⁵ У свом тренутном „корпоратизованом“ облику, она се свакако не може упоредити са тиме како је изгледала у 19, па чак и у првој половини 20. века. Међутим, у модерним и позно модерним друштвима, сексуални рад сексуалних радница производи новчани капитал.

Ипак, антиномија између „доброг“ и „лошег“ секса учинила је више од пуког супротстављања двеју сексуалних моралности. Нормативно модерно пребацивање „доброг“ секса у сферу репродукције и нежних друштвених веза није само поставило секс као супротност утилитарној трговини и користољубивом понашању, већ је секс и сексуалност довело у узрочну, структурну везу са економским функционисањем друштава. Занимљиво је да неки савремени аутори говоре о сексу као о призми кроз коју је могуће контемплирати о друштвеним променана и капиталистичком напретку. Испитујући тачке пресека између секса и комерцијалне економије у развоју, Бернард Мандевил (Mandeville), политички економиста из 18. века, фамозно је указао на оно што је он сматрао компатибилношћу између приватних (сексуалних) порока и користољубља – а све на опште добро економског развоја. Иако је веровао да је проституција порок, ипак је сматрао да је регулисана проституција корисна и за пословање и за скромност врлих жена које су припадале грађанском друштву.¹⁶ Постепе-

¹² Feher, “Self-Appreciation; or, The Aspirations of Human Capital”, *Public Culture* 21: 1 (2009), 23f.

¹³ Lauren Berlant, Michael Warner, “Sex in Public”, *Critical Inquiry* 24: 2 (1998), 547–566: 553; Gail Hawkes, *Sociology of Sex and Sexuality*, Buckingham 1996; Hennessy, *Profit and Pleasure*, 95; Thomas Laqueur, “Sex and Desire in the Industrial Revolution”, in: Patrick K. O'Brien, Roland Quinault (eds.), *The Industrial Revolution and British Society*, Cambridge 1993, 100–123.

¹⁴ Rubin, “Thinking sex: Notes for a radical theory of the politics of sexuality”, in Richard Parker, Peter Aggleton eds. *Culture, Society and Sexuality*, London 2006, 281 f.

¹⁵ Sheila Jeffreys, *The Industrial Vagina: The Political Economy of the Global Sex Trade*. London 2009.

¹⁶ Dabhoiwala, “Lust and Liberty”, 112–115.

но, Мандевилове идеје о значају приватног сексуалног остварења за несметано функционисање капиталистичке производње постале су културно проминентне. До почетка 20. века, у први план су избиле идеје којима је „добра“ сексуалност рационализована, а економска производња истовремено подстакнута. Према овим идејама, „добар“ секс је буквално подржавао капиталистичку производњу. Ту сфера репродукције

нема за задатак само да доприноси сфери тржишта, односно да допуни оно што тржишни односи могу да испоруче; као нешто више од обичне сигурносне мреже, она је потребна и да би се стварали субјекти који могу да направе разлику између уновчивог и неотуђивог, и који могу да очекују да ће према тој разлици и бити сагледавани.¹⁷

По таквој формулацији, секс је важан за капиталистичку производњу управо зато што припада нетржишној сфери репродукције, у којој се субјекти култивишу, негују и репродукују, укратко, у којој постају пуноправни и осамостаљени/зрели субјекти.

То што секс и сексуалност производе вредност за капитал не само путем тржишних трансакција већ и у приватној сфери представља предмет дуготрајне, подробне феминистичке критике. По тој критици, економска зависност жена омогућава експлоатацију њиховог сексуалног, репродуктивног и емоционалног рада, а шире и функционисање и одржавање патријархалног капитализма.¹⁸ Стога се регулисање сексуалности унутар граница прокреационе, а касније и романтичне – или релационе – хетеросексуалности, сматра кључним за капиталистички режим производње и акумулације капитала.¹⁹ Одиста, Антонио Грамши (Gramsci) као и Сигмунд Фројд (Freud) пре њега веровали су да мушкарци морају да имају испуњен приватни сексуални живот како би могли адекватно да раде.²⁰ Ово је навело феминистичке научнице на тврдњу да се „процес репродукције рада-моћи/сексуалности у нашем друштву одиграва на рачун жена и њиховог рада“.²¹

Према овој позицији, жене се отуђују од својих сексуалних капацитета и користе свој изглед или сексуалне делове својих тела на начин којим се произ-

¹⁷ Feher, “Self-Appreciation”, 24.

¹⁸ Видети есеје у: Bhattacharya (ed.), *Social Reproduction Theory*; видети такође и: Rhonda Gottlieb, “The Political Economy of Sexuality”, *Review of Radical Political Economics* 16: 1 (1984), 143–165; Kylie Jarrett, “The Relevance of ‘Women’s Work’ Social Reproduction and Immaterial Labor in Digital Media”, *Television & New Media* 15: 1 (2014), 14–29.

¹⁹ Silvia Federici, *Caliban and the Witch: Women, the Body and Accumulation*, New York 2004.

²⁰ Antonio Gramsci, “Americanism and Fordism”, in: id., *Selections from the Prison Notebooks*, edited and translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith, New York 1971, 558–622 [Антонио Грамши „Американизам и фордизам“, у *Изабрана дела*, Београд 1959, 275–305].

²¹ Claudia von Werlhof, “Notes on the Relation between Sexuality and Economy”, *Review (Fernand Braudel Center)* 4: 1 (1980), 33–42; 38; also Dardot/Laval, *The New Way of the World: On Neo-Liberal Society*, London 2013, 185–187; Sears, “Body Politics: The Social Reproduction of Sexualities” in *Social reproduction theory: remapping class, recentring oppression*.

води вишак вредности и капитала, било за индустрију секса, или шире гледано друштво, у форми биолошке репродукције.²² Овим се не бришу фундаменталне разлике између индустрије секса и приватне сфере. Ипак, у већини случајева који потпадају под категорију онога што називамо *сексуалним капиталом као вишком вредности тела* (наша друга категорија), економски капитал се производи мушком експлоатацијом женских „средстава сексуалности“.²³ Ово је, могуће, навело Кетрин Хаким (Hakim) да женама упути позив да преокрену ову логику и искористе своја сексуална средства на легитимном тржишту рада уместо да ограниче размену своје сексуалности са мушкарцима на приватну сферу.²⁴ Још један начин да се сексуални капитал стави у историјски контекст кроз тродимензионални објектив места, рода и одређеног терена сексуалног делања подразумева одабир потпуно другачије истраживачке традиције, која је фокусирана на сексуални статус и унутрашње хијерархије пожељности учесника у разноразним сексуалним „пољима“ или поткултурама, попут геј барова, брзог забављања (speed dating) или сусрета путем *Tinder*-а.²⁵ Сексуална поља могу да обухватају све од „ноћних панк клубова у Њујорку“,²⁶ преко урбаних геј села, до националних размера (scale).²⁷ Ова истраживачка традиција је започета у контексту система забављања на америчким колеџима 30-их година прошлог века као тржиштима бракова,²⁸ премда је данас углавном смештена у контекст необавезних сексуалних сусрета.

Према приступу сексуалних поља, одређени друштвени актери уживају више сексуалног капитала од других. Ово значи да су они у бољој позицији да имају више секса са привлачнијим људима што доводи до пораста њиховог статуса.²⁹ Таква надметања у сексуалном статусу заснована су на колективним схемама оцене сексуалне привлачности које деле учесници о том пољу. Ови вредносни судови могу бити веома специфични као у случају „меде“ (*bear*) у

²² Jeffreys, *The Industrial Vagina*.

²³ Rubin, “The Traffic in Women”, 199. [Гејл Рубин „Трговина женама: белешке о ‘политичкој економији полности’“, у: Жарана Папић и Лидија Склевички (ур.) *Антропологија Жене*, Београд 1983, 139].

²⁴ Hakim, *Erotic Capital*; видети такође и: Roy F. Baumeister et al., “Competing for Love: Applying Sexual Economics Theory to Mating Contests”, *Journal of Economic Psychology* 63 (2017): 230–241.

²⁵ Green, “Introduction”; Adam Isaiah Green, “The Sexual Fields Framework”, in: id. (ed.), *Sexual Fields*, 25–56; Valerie Hey, “The Contrasting Social Logics of Sociality and Survival: Cultures of Classed Be/Longing in Late Modernity”, *Sociology* 39: 5 (2005), 855–872; Ruppel, “Turning Bourdieu Back upon Sexual Field Theory”, *Sexualities* 2020, <https://doi.org/10.1177/1363460720976958>.

²⁶ Green “Introduction”, 28.

²⁷ О проблему размере у студијама сексуалних поља, видети: Ruppel, “Turning Bourdieu Back upon Sexual Field Theory”.

²⁸ Willard Waller, “The Rating and Dating Complex”, *American Sociological Review* 2: 5 (1937), 727–734.

²⁹ Green, “Introduction”; “The Sexual Fields Framework”; Inglis “Foucault, Bourdieu and the Field of Irish Sexuality”, *Irish Journal of Sociology* 7 (1997), 5–28.

квир сексуалном пољу, или шире, као у студији једног трансродног бара у Сан Франциску Мартина Вајнберга (Weinberg) и Колина Вилијамса (Williams).³⁰ Ови истраживачи су установили да су мушким посетиоцима бара азијаткиње најпривлачније као транс жене, јер је њихова родна представа перципирана као најженственија. Слично томе, Грин (Green) показује да су у сексуалном пољу Менхетна које претежно припада белој средњој класи, неки црни геј мушкарци који су исказивали хегемонијску мушкост, имали успеха у сексу, али били и не тако пожељни за дуготрајне везе.³¹ Последњи пример сексуалног капитала можемо наћи у студији Ешли Мирс (Mears) о међународном кругу журки у којем младе жене (углавном не старије од 25 година), високе, витке и изразито лепе, срећу веома богате мушкарце (зване китови [*whales*]) по клубовима у којима су пиће и храна изузетно скупи. Непривлачне жене су искључене из таквих клубова.³² Висококвалитетну групу људи коју конструише такав миље чине првенствено „манекенке или жене које личе на манекенке“, имајући у виду да манекенке заузимају сам врх хијерархије коју је створило друштвено поље у којем је сексуални капитал на цени. Такав миље генерише нове облике економске активности и статуса, на пример, мушкарце чије су (сумњиве) активности везане за спајање богатих мушкараца и прелепих младих жена, стварање мрежа и повећање престижа који произлази из блискости са лепотом и новцем. На први поглед, делује да све ово ставља секс у репродуктивну сферу, јер се партнери сусрећу искључиво ради задовољства и грађења сопственог сексуалног статуса. Међутим, сексуална поља су такође и део „тржишта веза“,³³ око којих се формирају сложене индустрије, као што је случај са „заједницама завођења“.³⁴

Напослетку, *неолиберални сексуални капитал* се односи на економску вредност коју субјекти могу да стекну кроз своје сексуалне квалитете, капацитете и искуства. Испрва делује да је ово слично аргументу који Хаким и други истраживачи „сексуалне економије“ износе,³⁵ и донекле то и јесте случај. Међутим, категорија неолибералног сексуалног капитала се ипак разликује од формулација еротског капитала заснованих на рационалном избору који су дали Хакимо или Баумајстер (Baumeister), по којима је секс у основи женски ресурс који се размењује за вредна средства мушкараца. Насупрот томе, ми предлажемо да би било корисније разматрати *неолиберални сексуални капитал*

³⁰ Martin S. Weinberg, Colin J. Williams. “Sexual Field, Erotic Habitus, and Embodiment at a Transgender Bar”, in: Green (ed.), *Sexual Fields*, 57–70.

³¹ Green, “The Sexual Fields Framework”, 47.

³² Ashley Mears, *Very Important People: Status and Beauty in the Global Party Circuit*, Princeton 2020.

³³ Plummer, “Sexual Markets, Commodification and Consumption”, in George Ritzer and Chris Rojek (eds.) *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, 2017, DOI: 10.1002/9781405165518.wbeoss095.pub2.

³⁴ Rachel O’Neill, *Seduction: Men, Masculinity and Mediated Intimacy*, Cambridge 2018.

³⁵ Baumeister et al., “Competing for love: Applying sexual economics theory to mating contests”, *Journal of Economic Psychology* 63 (2017), 230–241.

у духу како класних тако и родних термина.³⁶ Овај облик капитала је мање директно везан за род јер „секс“ овде не означава ни репродукцију и сродство, ни сексуалну привлачност, две области које се још увек сматрају скоро искључиво релевантним за жене. Неолиберални сексуални капитал се не бави у потпуности хијерархијама еротске пожељности у друштву и системима размене који произлазе из тога (попут ситуација у којима жене „продају“ свој сексуални шарм у замену за нематеријална средства мушкараца³⁷). Ми, заправо, сагледавамо овај облик сексуалног капитала (наша четврта категорија) као варијанту људског капитала.³⁸ Ово значи да сексуални живот једне особе – њена сексуална искуства, наклоности и пожуде – могу да повећају запошљивост средње класе.³⁹ Неолиберални сексуални капитал не користи сексуалну привлачност (сексуалну наклоност коју тело једне особе изазива код неке друге). Пре него еротску привлачност, овај облик сексуалног капитала употребљава јединствени квалитет сексуалних искустава, чињеницу да секс доживљавамо на чисто субјективном нивоу, као начине формирања личности која је сасвим компатибилна са вештинама и својствима које дефинишу друштвену и професионалну компетенцију уопште. Стога је сексуални капитал уписан у опште стратегије помоћу којих учимо о себи самима, култивишемо самопоуздање и самопоштовање, преузимамо ризике, и можда у највећој мери управљамо везама кроз самоистичање и доминантност. Другим речима, сматрамо да неолиберални сексуални капитал може да произведе предности које се стичу у арени секса, али могу да је и далеко превазилазе. Субјекти који припадају средњој класи склонији су стицању самопоштовања кроз сопствени сексуални живот од других, па су, штавише, у бољој позицији да искористе свој сексуални капитал у свом професионалном животу.⁴⁰ Као што ћемо показати, ово не значи да неолиберални сексуални капитал функционише на исти начин за мушкарце и жене. Иако делује да су неке праксе везане за акумулацију и сексуални капитал подељене дуж родних разлика (секс журке за мушке елите из високотехнолошке Силиконске долине, полиаморне везе жена и њихових партнера), тиме се не мења основни пут: сексуална искуства у приватној сфери постају корисна у сфери производње, не као сексуални рад већ као потпуно „нормална“ професионална средина.

Историјски гледано, овај облик сексуалног капитала јавио се у позно модерно доба, када је сфера економске производње и запослености постала веома испреплетена са сфером друштвене репродукције (секс, сексуалност, породице

³⁶ Dana Kaplan, *Recreational Sexuality, Food, New Age Spirituality: A Cultural Sociology of Middle-class Distinctions*, 2015 (PhD Dissertation, Hebrew University of Jerusalem); id., “Sexual Liberation and the Creative Class in Israel”, in Steven Seidman, Nancy L. Fischer and Chet Meeks (eds.) *Introducing the New Sexuality Studies*. 2nd ed., London, 2011, 373–379.

³⁷ Видети: Baumeister et al., “Competing for Love”.

³⁸ Feher, “Self-Appreciation”.

³⁹ Kaplan, *Recreational Sexuality, Food, New Age Spirituality*; id., “Sexual Liberation and the Creative Class in Israel”.

⁴⁰ Ibid.

и интимне везе).⁴¹ Закључујемо тврдњом да *неолиберални сексуални капитал* није само обликован од стране неолибералног капитализма већ и да га додатно легитимише и промовише.

Пажљивијим освртом на досад постављени аналитички оквир, предложемо четири категорије: *подразумевани сексуални капитал*, *сексуални капитал као вишак вредности тела*, *утеловљени сексуални капитал* и *неолиберални сексуални капитал као повећање запошљивости радника*.

Подразумевани сексуални капитал: чедност и породичност

Нормативна подела на „добар“ и „лош“ секс о којој је било речи раније тичала се одређеног скупа претпоставки о родним улогама. Како Фарамаз Дебојвила (Dabhoiwala) тврди, „просветитељска реконфигурација мушкости и женкости довела је до неких од најштакљивијих друштвених и етичких питања модерног сексуалног света. (...) Како мушкарци и жене треба да се понашају?“⁴² Као што многи сматрају, крајем 18. века, општи ставови према сексуалности мушкараца и жена почели су да пролазе кроз веома важну трансформацију.⁴³ Жене су биле десексуализоване зато што се нашироко веровало да су оне природно, урођено и научно доказано чеднији пол (и тиме морално супериорније у односу на мушкарце). Оне су поседовале својеврсни *подразумевани сексуални капитал* који је обухватао две родне идеологије. Прва је била идеологија која је одвајала моралне од неморалних жена кроз димензију новца као поткупљивости жена. Патријархат обликован хришћанским идеалима сексуалне апстиненције одвајао је чедне од нечедних жена и секс за новац од секса ради репродукције унутар легитимног брачног оквира. Други аспект те идеологије тичао се тога да су све жене по природи девице, сексуално питоме и чак лишене страсти.⁴⁴ Тако културно кодирана, чедност је функционисала као знак класе и моралности, те је стога могла и бити употребљена као капитал на буржоаским брачним тржиштима у 18. и 19. веку. У замену за своју чедну сексуалну моралност, буржујке су стицале економску сигурност кроз брак, стварајући репродукцију пре него секс ради ужитка, тргујући њоме зарад дугорочног економског статуса насупротив једнократне новчане трансакције. У оваквој стриктно родно дефинисаној моралној економији, *подразумевани сексуални капитал* је одржавао идеал да су све „добре“ жене – за разлику од оних „палих“ – чедне док се не докаже супротно. Сексуална чедност је додатно морално подстицана чињеницом да се економски карактер трансакције није сагледавао као нечист.

⁴¹ Feher, “Self-Appreciation”; Hey, “The Contrasting Social Logics of Sociality and Survival: Cultures of Classed Being/Longing in Late Modernity”, *Sociology* 39: 5 (2005), 855–872; Kaplan, *Recreational Sexuality, Food, New Age Spirituality*.

⁴² Dabhoiwala, Faramerz, *The Origins of Sex: A History of the First Sexual Revolution*, Oxford 2012, 181.

⁴³ Ibid., 232.

⁴⁴ Али видети: Peter Gay, *The Bourgeois Experience: Victoria to Freud*, New York, Oxford 1984, 133.

Оваква „чиста“ прича је наравно историјски много сложенија, не само у погледу рода већ и у погледу класе, расе и локалитета. Како историчарка рода Хера Кук (Cook) каже, велике промене у сексуалној активности јављају се током 19. века.⁴⁵ У раном 18. веку, многе Енглескиње из ниже класе биле су укључене у не-обавезне сексуалне праксе. Под притиском заједнице, мушкарци (и жене) су били приморани да преузму одговорност за своје потомство, па је то довело до дугорочне стабилности чак и у случају невенчаних парова. Штавише, већ у 19. веку долази до драстичне промене радних и животних образаца са порастом урбанизације, фабричких послова и плаћеног рада. Капитализам је жене из радничке класе начинио зависнијим од мушкараца, а тиме их даље чинећи и сексуално рањивијим. Жене су тако почеле да више стреме ка легалним браковима, али не и без последица:

Када жене сопственим радом не могу да издржавају саме себе и своју децу онда брак или кохабитација постају њихово занимање. У таквом друштву мушкарци могу да захтевају женску подређеност, а успешном женом се сматра она која не угрожава своју сигурност непотребном смелашћу, кокетирањем или показивањем сексуалног знања. Тако постоји јака веза између економске аутономије жена и њиховог сексуалног понашања.⁴⁶

У одсуству контрацепције, економска несигурност радничке класе и сиромашних жена, заједно са растућим моралом, верским и политичким моћима средње класе, постепено је довела до хегемонизације сексуалне угледности. Викторијански дискурси и веровања у вези са сексуалношћу били су чврсто повезани са религијом, гајећи идеале уздржавања од секса и самоконтроле.

Међутим, почетком 20. века постало је општеприхваћено да су („нормално“) сексуално изражавање и задовољство кључни за успешне бракове, своје ја и чак општу друштвену компетентност.⁴⁷ У ствари, брачно сексуално задовољство постаје друштвени проблем, барем за угледне средње класе. Ако је чедним женама недостајало сексуално искуство, многи припадници (вишег) средњег слоја били су сексуално социјализовани у смислу комерцијалног секса, где се од њих није захтевало да буду интимни или пажљиви.⁴⁸ Ова реалност је навела Фројда на то да у свом есеју „Културни’ сексуални морал и модерна неуротичност“ претпостави да је брачни кревет заправо несрећан: мушкарци су ретко потентни, а жене често фригидне. У оваквом сексуалном ванредном стању, није у опасности само срећа појединачних жена и мушкараца, већ судбина целог друштва. Ово је такође значило и да се комерцијализација секса и

⁴⁵ Hera Cook, *The Long Sexual Revolution: English Women, Sex, and Contraception 1800–1975*, Oxford 2004.

⁴⁶ *Ibid.*, 65.

⁴⁷ Sigmund Freud, “‘Civilized’ Sexual Morality and Modern Nervous Illness” (1908), in: *id.*, *Sexuality and the Psychology of Love. With an Introduction by Philip Rieff*, New York 1963, 20–40 [Сигмунд Фројд „‘Културни’ сексуални морал и модерна неуротичност“, *Култура* 57–58 (1982), 113–128.]; John Levi Martin, “Structuring the Sexual Revolution”, *Theory and Society* 25: 1 (1996), 105–151: 127.

⁴⁸ Cook, *The Long Sexual Revolution*.

морал налазе на супротним странама друштвеног спектра. Проститутке, жене из радничке класе које су тражиле услуге од мушкараца и жене које су припадале *полусвету* (попут глумица) биле су све интегрисане у економски круг у којем су сексуалне услуге биле размењиване за новац, док су цењене жене обављале своје улоге унутар породичних јединица бранећи се од опасности коју је сексуалност представљала по њихов морални положај.

Секс може да доведе до друштвеног искупљења не само тиме што помаже буржујима да постану продуктивни чланови друштва, како Фројд сугерише.⁴⁹ Он такође обезбеђује да мали буржоаски предузетник буде штедљив, као што смо већ видели код Вернера Зомбарта (Sombart).⁵⁰ Дobar, брачни секс је уз то начинио радничку класу ефикаснијом и послушном, како је произвођач аутомобила Хенри Форд (Ford) подучавао своје раднике.⁵¹ Стога је сексуална репресија, по веровању неких савременика, неопходна за капитализам. Управо је ова веза између рационализоване сексуалности економских субјеката (различитих сталежа) и њихове послушности и корисности за акумулацију капитала навела неке од немачких и америчких друштвених револуционара и прогресиваца из 20-их година прошлог века на помисао да је сексуална револуција преко потребна.

Међутим, чак и тада, када је сексуална испуњеност у кући препозната као важна за капиталистичку производњу, чедност је наставила да игра огромну улогу у животима жена и након њихове удаје. Лиза Пруит (Pruitt) је проучавала правну историју случајева клевете у САД у којима су жене биле тужитељке, а у којима су оне тражиле законске накнаде за изјаве које су се тичале њиховог наводно нечедног сексуалног понашања. Пруит тврди да су до почетка 20. века жене биле забринуте за одбрану сопствене сексуалне репутације као истински приватне особе, унутар њиховог малог друштвеног круга: „Она је типично у потпуности функционисала унутар приватне сфере живота, удаљена од комерцијалног тржишта, а управо је утицај такве увреде на те ‘приватне односе’ њој наносио највећу повреду“.⁵² Са почетком новог века, како Пруит каже, судови су све више почели да констатују међуповезаност приватног и јавног, тиме што су сексуалне клевете третирали и као потенцијално штетне по могућност жене да нађе запослење. Ово је тако пример како је сексуална чедност играла улогу у способности да се брак или посао нађу захваљујући репутацији.

⁴⁹ Фројд, „‘Културни’ сексуални морал и модерна неуротичност“.

⁵⁰ Martin, “Structuring the Sexual Revolution”, 115.

⁵¹ Грамши, „Американизам и фордизам“.

⁵² Lisa R. Pruitt, “Her Own Good Name: Two Centuries of Talk about Chastity”, *Maryland Law Review* 63 (2004), 401–539: 423.

Сексуални капитал као вишак вредности тела

Неки аспекти рада се награђују за сексуалне услуге које пружају. Такви облици рада се (углавном) јављају у индустрији секса укључујући проституцију, порнографију и еротски плес.⁵³ Године 1970. целокупно тржиште „хардкор порнографије“, што подразумева експлицитне приказе сексуалних односа, процењено је на између пет и десет милиона долара.⁵⁴ Године 1996. новинар Ерик Шлосер (Schlosser) проценио је да су Американци потрошили осам милијарди долара на порнографију, секс часописе и слично.⁵⁵ Године 2018. основана процена профита ове индустрије креће се између шест и петнаест милијарди долара.⁵⁶ По подацима интернет платформе *Pornhub*, 2019. године је било преко 42 милијарде посета сајту, што значи да је сваког дана, у просеку, забележено око 115 милиона посета.⁵⁷

Индустрија секса је екстремно разноврсна, а у складу са тим и њено проучавање. Наша намера није ни да потврдимо основне линије размимоилажења у овој области истраживања, нити да доводимо у питање озбиљност људских, политичких, економских и друштвених импликација за већину оних који продају своју моћ сексуалног рада на тржишту секса. Насупрот томе, желимо да скренемо пажњу на оно што ми сматрамо да представља мали помак како у друштвеним нормама које диктирају сексуални рад, тако и у доживљају истог од стране неких сексуалних радница или радника.

Као што смо навели раније, у модерно доба, размена новца представља праг који раздваја „добар“ од „лошег“ секса. По овој друштвеној замисли, секс је друштвено прихватљив, чак и подстакнут, било ради интимних односа и прокреације или, касније, као необавезни секс намењен искључиво рекреацији, све док је секс (наизглед) лоциран изван матрице капитала. С друге стране, директно уновчен секс је „лош“. Тако да уколико тело представља главни вектор кроз који се капитал акумулира,⁵⁸ онда, како су већ многи нагласили, најдиректнији и најгрубљи облици монетарног сексуалног капитала јесу они који се стичу проституцијом, кроз експлоатацију моћи *сексуалног* рада најчешће рањивих сиромашних жена, мушкараца и деце.⁵⁹

⁵³ Cohen, “Types of Work and Labour”, in Gregor Gall (ed.) *The Handbook on the Politics of Labour, Work and Employment*, Cheltenham 2019.

⁵⁴ *The Report of the Commission on Obscenity and Pornography*, September 1970, 18f., available at <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015036875279&view=1up&seq=37>

⁵⁵ Joseph W. Slade, “Pornography in the Late Nineties”, *Wide Angle* 19:3 (1997), 1–12.

⁵⁶ Видети: Ross Benes, “Porn could have a bigger economic influence on the US than Netflix”, June 20, 2018, <https://finance.yahoo.com/news/porn-could-bigger-economic-influence-121524565.html>

⁵⁷ From: <https://www.pornhub.com/insights/2019-year-in-review>

⁵⁸ Harvey, “The Body as an Accumulation Strategy”, *Environment and Planning D: Society and Space* 16: 4 (1998), 406.

⁵⁹ Jeffreys, *The Industrial Vagina*; Linda McDowell, *Working Bodies: Interactive Service Employment*

Ипак, у последње време, „добар“ секс је постао толико комодификован и вредан на мноштву „испрепетених тржишта“,⁶⁰ да је све теже и теже одржати тврду линију модернистичке поделе на „добар“ и „лош“ секс. Ово такође указује и на реалности сексуалног рада и начина на који се сексуални капитал акумулира. Једна значајна последица онтолошке ерозије између поклона и комерцијалне логике која се налази у основи сексуалног живота јесте и појава тржишне нише за комерцијални секс који је више емотиван а мање механички. Дobar пример ове разноврсности јесу легални бордели у држави Невада. Барбара Г. Брентс (Brents) и Кетрин Хаусбек (Hausbeck) сугеришу да менаџери ових бордела покушавају да повуку паралелу између свог пословања и било којих других, регуларних услуга.⁶¹ Опасна, отрцана и прљава атмосфера места у којима се секс продаје и купује више не постоји.⁶² Уместо тога, „средина подстиче отворенију атмосферу ‘журке’ и више индивидуализовану, а мање рационализовану интеракцију“.⁶³ Према Брентс (Brents) и Хаусбек (Hausbeck), Хоф (Hof), један од менаџера, чак

експлицитно рекламира свој бордел као сексуализовану туристичку дестинацију, или, његовим речима, „бар за самце, осим што су изгледи у њему веома добри“ (...). Хоф сматра да може да добије више новца од муштерија тако што „производи“ који муштерије купују приступа више као искуству, а мање као сексуалном односу, држећи се тога да муштерија „не жели да оде у собу уколико не осећа блискост, или пријатељство, или уколико није реч о некој унутрашњој личној побуди, океј?“⁶⁴

Према томе, не доживљавају све сексуалне раднице или радници трауме, директну експлоатацију или комплетан недостатак агенсности. У ствари, дигиталне платформе за дељење аматерске порнографије, попут *OnlyFans*, засноване су на моделу занимања као самозапослења и не захтевају сексуални рад лицем у лице. Извођачи (мушкарци и жене) обично припадају новој средњој класи, а привлачи их флексибилно радно време. Штавише, зарађена добит се најчешће улаже у људски капитал радница и радника попут образовања или обуке.⁶⁵

Овај осећај избора и могућности делања може се наћи и у традиционалнијим облицима сексуалног рада. Како Тила Сандерс (Sanders) предлаже,

and Workplace Identities, Oxford 2009.

⁶⁰ Plummer, “Sexual Markets, Commodification and Consumption”.

⁶¹ Barbara G. Brents, Kathryn Hausbeck, “Marketing Sex: US Legal Brothels and Late Capitalist Consumption”, *Sexualities* 10: 4 (2007), 425–439.

⁶² Dana Kaplan, “Recreational Sex Not-at-Home: The Atmospheres of Sex Work in Tel Aviv”, in: Brent Pilkey et al. (eds.), *Sexuality and Gender at Home: Experience, Politics, Transgression*, London, New York 2017, 216–231.

⁶³ Brents/Hausbeck, “Marketing Sex“, 433.

⁶⁴ Ibid., 434.

⁶⁵ Paul Ryan, *Male Sex Work in the Digital Age: Curated Lives*, New York 2019, 130.

кроз свој емотивни и сексуални рад, неке сексуалне раднице успевају да одоле томе да буду сведене на просте сексуалне објекте.⁶⁶ Оне пре делају и мисле као пружатељке услуга. Тиме што се повезују са економијом „регуларних“ услуга, неке од њих могу да искористе сопствену сексуалност и повећају своју тржишну привлачност и финансијску добит. Као што једна већ раније цитирана аустралијска сексуална радница каже: „Стварно волим што сам веома вешта и професионална у томе што радим и да клијенти то препознају и да су на томе захвални (...). Ја сам сексуална едукаторка и поносим се тиме.“⁶⁷

У својој револуционарној студији сексуалних радница из Силиконске долине, Елизабет Бернстин (Bernstein) је показала како оне у своје сексуалне размене са клијентима који припадају средњој класи уносе много више од свог атрактивног изгледа и полних органа. У такве интеракције оне уводе и емоционалну интелигенцију, људске вештине, па чак и културни капитал.⁶⁸ Проширујући и спајајући вештине које се користе у сексуалном раду, сексуална комерцијална размена постаје усклађенија са нормативним услужним делатностима.

Стога се чини разумним сугерисати да се за неке сексуалне раднице типичан „режим координације“⁶⁹ сексуалног рада мења, тиме што успевају да акумулирају сексуални капитал из сопственог сексуалног рада без доживљавања екстремне друштвене девалвације. Истраживачи тек треба да дају пун социолошки профил таквих издржљивих сексуалних радница. Оно што је ипак могуће утврдити јесте то да је научна дебата о проституцији у последње време попримила нову, неолибералну арому. Иако се класична дебата између „експлоатације“ и „самовласништва“ и даље води, јављају се нова питања која се тичу идентитета и управљања стигмом. Ово се може сматрати „неолибералним поимањем проституције“, при чему се о проституцији расправља у смислу њене јединствености, односно тога „како продавање сексуалних услуга утиче на самопоштовање људског капитала укљученог у такве активности“.⁷⁰ Јасно је да ово није важно огромној већини оних који су жртве трговине људима или немају други избор. Слично томе, док у многим деловима индустрије секса долази до друштвене нормализације (нарочито у конзумирању порнографије и употреби сексуалних помагала), то не значи да је сексуални рад постао угледно занимање. Ипак, делује вероватно да уколико „лош“ секс више није тако лош, и да уколико одређене раднице не бивају неумитно повређене или друштвено кажњене за учешће у трговини сексом, онда ће сексуални капитал који се добија из сексуалног рада сексуалних радница бити све више посматран као сли-

⁶⁶ Teela Sanders, “‘It’s just acting’: Sex Workers’ Strategies for Capitalizing on Sexuality”, *Gender, Work, and Organization* 12: 4 4 (2005): 319–342: 322.

⁶⁷ Brewis/Linstead, *Sex, Work and Sex Work*, 197, 233.

⁶⁸ Bernstein, “Sex Work for the Middle Classes”.

⁶⁹ Thévenot, “You Said ‘Capital’? Extending the Notion of Capital, Interrogating Inequalities and Dominant Powers”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 70: 1 (2015), 65–76.

⁷⁰ Feher, “Self-Appreciation”, 30.

чан капиталу који се производи пружањем регуларних интерактивних услуга. Ово је можда очигледно у феномену лаке проституције, где младе жене које припадају средњој класи и запослене одрасле жене тргују својом сексуалношћу за поклоне или новац.⁷¹

Заправо, сексуални капитал се ствара кроз сексуализована тела и сексуализовани рад радница при пружању интеракцијских услуга.⁷² Тако се манекенка коју је Каплан интервјуисала за своје истраживање о лепоти и друштвеним класама у Израелу подсетила својих почетака када је радила као конобарица. Врло је отворено признала да је изабрана због своје изузетне лепоте и ефекта који је њен сексипил остављао на купце, који су јој, како се радо сећа, остављали велике бакшише. Још један од примера јесте и „инсценирано завођење“ које се одвија у токијским клубовима намењеним искључиво женама. Како ова етнографкиња тврди, била је изложена сексуализованом раду мушког „хоста“, који се надао да ће она постати редовна посетитељка клуба:

Док сам размишљала о хостовим намерама, приметила сам да моје колена једва дотиче Шиново. Усправила сам се и повукла ногу. Како сам била поново увучена у разговор, моја ногавица је још једном додирнула Шинову. Примакао се мало и надвио нада мном. „Да ли се добро проводиш?“, промрљао је у моје уво. Климнула сам главом. Његов шапат ме је голицао, и, под благим утицајем алкохола, постала сам опчињена слатким мирисом његове колоњске воде. Његови суптилни покрети претворили су отворени простор клуба у интимну средину у којој је његова близина, било случајно или не, деловала пажљиво промишљена. Шин ми није саопштавао ништа битно својим потајним шапатима. Ипак, чувајући садржај ових размена од других, све ме је више привлачио. Ова осећања су се јавила услед – а не упркос – постојања других у том отвореном простору. Шин је створио фантазију у којој су се мој сензуални доживљај и когнитивна интерпретација чинили свеобухватним.⁷³

Етнографија Ешли Мирс о елитном глобалном кругу журки открива познатију поделу таквог сексуалног рада. Мирс показује да се глобална мрежа богатих мушкараца попут инвестиционих банкара, могула некретнина итд., умногоме одржава захваљујући присуству „девојака“, на јахтама у Сен Тропеу, на журкама на хемптонским плажама или у отменим њујоршким баровима и ресторанима. У овој сексуалној економији, богати мушкарци користе тела и изглед девојака како би побољшали своје друштвене и пословне везе. Оно што је важно јесте то да овде постоји морална и естетска хијерархија: што више девојке личе на манекенке, то су оне мање директно сексуализоване или „упрљане“, и обрнуто. Високе, дотеране, модерне „девојке“ разбијају лед између мушкараца, тиме што

⁷¹ Kavita Iona Nayar, “Sweetening the Deal: Dating for Compensation in the Digital Age”, *Journal of Gender Studies*, 26: 3 (2017): 335–346; Franklin G. Mixon, “Sugar Daddy U: Human Capital Investment and the University-based Supply of ‘Romantic Arrangements’”, *Applied Economics* 51: 9 (2019): 956–971.

⁷² Cohen, “Types of Work and Labour”.

⁷³ Akiko Takeyama, *Staged Seduction: Selling Dreams in a Tokyo Host Club*, Stanford 2016, xv.

средини доносе осећај луксуза. Како Мирс објашњава, „девојке служе као декор у два смисла те речи: оне су додатак који мушкарце чини много бољим него што заправо јесу; а такође су и знак поноса, ознака статуса која упада у око другим мушкарцима.“⁷⁴ Ипак, није само да су лепе девојке ту да би ови мушкарци „изгледали боље, као кад опремамо кућу намештајем“, као што је један клијент отменог ресторана рекао Мирс.⁷⁵ Преко тога, оно што изгледа као да поседује високи статус само је по себи пожељно. Просто се осећамо добро у присуству лепоте. У том смислу, женска тела и лица представљају екстензију употребљену ради стварања VIP атмосфере. Очигледно, што вештачкије и јефтиније те девојке изгледају, то се више верује да су плаћене. Једна од учесница истраживања које је Мирс спровела описала је опасности сексуализованог рада. Радећи као коктел конобарица, њен посао није био само да служи пиће већ и да привлачи мушке клијенте за сто. Тако ове раднице морају константно да флертују са муштеријама, и да стога буду „помало и курва да би изашли на крај с тим“, како она каже.⁷⁶

Да сумирамо: препознајемо промену која се јавља у режиму координисања сексуалног капитала као вишка вредности тела, углавном у растућем замућивању граница између сексуалног рада и такозваног легитимног рада у којем се тело представља као сексуална површина, а присуство је монетизовано као сексуализовано присуство. У неким деловима индустрије секса, главном месту за производњу овог облика сексуалног капитала, сексуални рад постаје све више налик на пружање регуларних услуга. То значи да директна експлоатација и радно отуђење постају мање проблематични за такве сексуалне раднице. Иако и даље производе новчани капитал кроз сексуалне чинове које њихова тела изводе, ове раднице се сада суочавају са новим проблемима, попут растуће потражње за емотивним радом, питањима везаним за управљање стигмом и самобрендирање итд. Оно што је важно јесте то да ови нови проблеми нису различити од оних које доживљавају раднице или радници у сектору интерактивних услуга. Ова промена се може описати и на други начин, сугерисањем да није само сексуални рад тај који постаје усклађенији са регуларним услужним делатностима, већ да се овај процес одвија и у супротном смеру: регуларне услужне делатности постају рутински сексуализоване, као што је то случај са конобарицама.⁷⁷

Утеловљени сексуални капитал: пожељност, сексуална привлачност и сексуално умеће

Претходни примери су углавном били фокусирани на сексуални капитал који се производи у контексту сексуалног или сексуализованог рада, а који нај-

⁷⁴ Mears, *Very Important People*, 110.

⁷⁵ Ibid., 112.

⁷⁶ Ibid., 126.

⁷⁷ Videti: Mears, *Very Important People*.

чешће акумулирају мушкараци који функционишу као власници људског рада (иако смо такође видели да су у неким контекстима раднице у могућности да извуку нешто од вредности и за себе). Као што смо видели, претходни облик сексуалног капитала (наша друга категорија) координисан је под претпоставком да се сексуалне услуге и сексуализовани облици рада размењују као део монетизованих трансакција. Сада ћемо се фокусирати на трећу категорије, ону која се тиче теловљеног сексуалног капитала. Овде се не купује и продаје сексуални сусрет, већ део сексуалне везе (макар и пролазне). Сексуални капитал припада онима који су пожељнији од других, јер су у могућности да привуку више партнера, или пожељније партнере. Ову ситуацију Мишел Уелбек (Houellebecq) изврсно описује у свом роману *Проширење подручја борбе* (*Extension du domaine de la lutte*). Како рецензент у енглеском *Индипенденту* каже: „Теза [романа] лежи у томе да сексуална револуција 60-их година прошлог века није створила комунизам већ капитализам на сексуалном тржишту, [са кога је] протерана непривлачна нижа класа (...).“⁷⁸ Како сам француски писац каже, донекле са жаљењем.⁷⁹

Данас живимо у дводимензионалном систему: еротска привлачност и новац. Све остало, срећа и беда људи, потиче из тога. (...) Постоје, како кажу, супермаркети секса, који углавном производе прилично сложене каталоге порнографске понуде; међутим, њима недостаје оно кључно. У ствари, последица сексуалне потраге није уживање већ, напротив, нарцистичка награда, престиж који се добија од жељеног партнера због нечије еротске супериорности. Ово је разлог зашто се СИДА није много променила; кондом умањује ужитак, али, за разлику од прехрамбених производа, овде циљ није уживање само по себи: циљ је нарцистичка опијеност потрагом. Не само да конзумент порнографије не доживљава ову опијеност, врло често он заправо доживљава потпуно супротно осећање.

Идеја да је секс статусно такмичење оригинално је развијена у истраживањима здруживања, упаривања и брачних тржишта. Доминантна перспектива у овим истраживањима заснована је на теоријама друштвене размене и рационалног избора. С тиме у виду, ова перспектива предлаже да актери теже да максимизују своје потребе и стратешки победе у статусном такмичењу, било да се ради о мобилности нагоре у случају ступања у брак са неким из више класе (што је у основи благо другачији случај од оног којим се овде бавимо) или чисто перцепцији популарности, на пример, у систему забављања и упаривања на колецима.⁸⁰ Ми ћемо се ипак осврнути на новију итерацију утилитарног приступа, наиме, приступ сексуалних поља.

⁷⁸ »Michel Houellebecq. The Sex Export«, in: *The Independent*, July 8, 2013, <https://www.independent.co.uk/news/people/profiles/michel-houellebecq-the-sex-export-307323.html>.

⁷⁹ Michel Houellebecq, *Interventions*, Paris 1998. За сличне анализе функција сексуалних такмичења у Уелбековом репертоару видети: Niall Sreenan, “Universal, Acid: Houellebecq’s Clones and the Evolution of Humanity”, *Modern & Contemporary France* 27: 1 (2019), 77–93; Carole Sweeney, *Michel Houellebecq and the Literature of Despair*, London 2013; James Dutton, “Houellebecq, Pornographer? Monstration and the Remains of Sex”, *Critique: Studies in Contemporary Fiction* (2020), doi.org/10.1080/00111619.2020.1858748.

⁸⁰ Waller, “The Rating and Dating Complex”.

Приступ сексуалних поља проучава „друштвену организацију пожеуде“ унутар специфичних друштвених мрежа сексуалних интеракција.⁸¹ Према овом оквиру, сексуално поље представља економију малих размера која се тиче друштвеног рангирања са сопственим унутрашњим правилима понашања, организованим око тога колико смо сами пожељни другима. Сексуална поља могу бити урбани локалитети, поткултуре, сцене ноћних клубова или системи за забављање на колецима.⁸² У тим аренама, неки људи су успешнији од других. Они поседују више сексуалног капитала. Појава сексуалних поља дешава се у позадини постепене аутономизације сексуалности од религије. (Том Инглис [Inglis], на пример, говори о начинима на које се ирска сексуалност постепено диференцирала од поља религије.⁸³) Којег год обима/размере, сексуално поље се посматра као квазиаутономна друштвена сфера у којој је сексуални капитал неуједначено раздeљен међу актерима. Џејмс Фарер (Farrer) дефинише сексуални капитал као „ресурсе, компетенције и обдарености једне особе које као сексуални агенти у неком пољу обезбеђују статус.“⁸⁴ Можда у прилог перцепцији актера да је сексуалност поље вредно улагања и култивисања говори и пораст и процват формалне наставе техника завођења, коју спроводе такозвани *пикап* уметници (*pickup artists* – PUA). Процењено је да је 2018/2019. године ово поље вредело око 100 милиона долара.⁸⁵ Књига коју је 2005. године написао Нил Строс (Strauss) под називом *Игра (The Game)* представила је технике за успех код жена и сматра се катализатором тренутног ПУА таласа. Продата је у два и по милиона примерака.⁸⁶ Ови трендови јасно показују да је сексуални капитал нешто чега актери покушавају да се докопају.

Ако је сексуални капитал ресурс који обликује већи и мањи успех у датом пољу, „најбогатији“ је, онда, онај који акумулира највише сексуалног капитала, на основу тога колико је привлачан и колико партнера може да привуче и има секс са њима. Према овој теорији, пожељност сама по себи унапређује статус једне особе, а тиме и даљи социосексуални успех, унутар њених друштвених

⁸¹ Martin/George, “Theories of Sexual Stratification”, 108; Adam Isaiah Green, “Erotic Habitus: Toward a Sociology of Desire”, *Theoretical Sociology* 37 (2008), 597–626; id., “The Sexual Fields Framework”.

⁸² Ruppel, “Turning Bourdieu Back upon Sexual Field Theory”.

⁸³ Tom Inglis, “Foucault, Bourdieu and the Field of Irish Sexuality”, *Irish Journal of Sociology* 7: 1 (1997), 5–28.

⁸⁴ James Farrer, “A Foreign Adventurer’s Paradise? Interracial Sexuality and Alien Sexual Capital in Reform Era Shanghai”, *Sexualities* 13: 1 (2010), 69–95: 75.

⁸⁵ Videti Sirin Kale, “50 years of pickup artists: why is the toxic skill still so in demand”, November 5, 2019, <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/nov/05/pickup-artists-teaching-men-approach-women-industry-street-harassment>.

⁸⁶ Zing Tsjeng, “Men Are Still Spending Obscene Amounts of Money to Become Pick-Up Artists”, June 15, 2018, <https://www.vice.com/en/article/gyk37y/pickup-artist-study-rachel-oneill-seduction-book>; Neil Strauss, *The Game: Penetrating the Secret Society of Pickup Artists*, New York 2005.

кругова, те је увек релативна у односу на пожељност и успех других.⁸⁷ Схваћени као статусна конкуренција, актери се посматрају као агенти који покушавају да максимизују сопствени сексуални капитал апроксимацијом „идеалног физичког изгледа; поседовањем праве одеће и модних додатака; и усвајањем одговарајуће позе, језика тела, жаргона и говорних образаца. Успех рађа успех: што више пажње неко добија у сексуалном пољу, то ће их више други перципирати као привлачне“⁸⁸.

И доиста, већина таквих студија у први план ставља утеловљене стандарде сексуалне привлачности у специфичном сексуалном пољу. Међутим, у својој студији културе мувања (*hook-up culture*) на колеџима, Лиса Вејд (*Wade*) показује да је сексуални капитал, способност привлачења сексуалних партнера на сцени мувања, углавном везан за одговарајуће *афективне* диспозиције играча. Служећи се личним исказима студената, Вејд показује да емоционална удаљеност и отклон представљају праву валуту таквих сексуалних интеракција. Упркос значајној дугорочној емотивној штети коју наносе необавезни сексуални аранжмани, играчи на тој сцени су и даље морали да покажу необавезност и незаинтересованост: „Бити необавезан није било само нормативно, већ и сексуално набијено. Што су студенти бивали хладнији, то су више еротског статуса задобијали. А алтернатива није била само патетична, већ није била ни секси.“⁸⁹

Приступ сексуалних поља има неке значајне предности. Једна од њих јесте нагласак на примерима друштвене размене средстава и компетенција између учесника одређеног поља којима се обезбеђује посебан сексуални успех. Ово свакако представља вредан покушај да се друштвеност секса схвати озбиљно; да се, с једне стране, констатује да сексуална популарност доноси друштвену предност још већег успеха, а да, с друге стране, одредбе и услови пожељности и популарности, било да се оне тичу привлачних тела, сексуалног умећа или одговарајућих афективних диспозиција, нису универзалне. Пре се може рећи да су засноване на (појединачним) претпоставкама (*conjectures*). Друга предност овог приступа лежи у повезаној тврдњи да сама особа акумулира сексуални капитал као лични, утеловљени атрибут. Тако приступ сексуалних поља пружа значајан међуиндивидуални и интеракциони слој већини друштвених анализа секса и сексуалности које углавном посежу за макроструктурним објашњењима. За сваку је похвалу овај покушај да се обликовање колективног сексуалног живота опише кроз свакодневне, обичне и локалне нивое. Гледајући на секс као на лични друштвени ресурс унутар локалног система рангирања, приступ сексуалних поља доиста унапређује наше разумевање тога како свакодневна искуства сексуалне пожељности додељују и распоређују друштвену вредност. Ипак, иако се овај приступ заснива на социологији Бурдијеа (*Bourdieu*), не-

⁸⁷ “Introduction”, 39.

⁸⁸ Lisa Wade, “Doing Casual Sex: A Sexual Fields Approach to the Emotional Force of Hookup Culture”, *Social Problems* 68: 1 (2021), 185–201: 187.

⁸⁹ *Ibid.*

достаје му развијенији и шири концепт моћи, тога како друге друштвене силе, изван одређеног разматраног сексуалног поља, могу да обликују хијерархије сексуалне пожељности.⁹⁰ Наместо тога, на играче у пољу се гледа као на превише рационално и утилитарно настројене.

Утеловљени сексуални капитал је круцијално везан за род, расу и класу. Класа је нарочито важна при тренутној доминацији селфи-културе у животима младих и не тако младих одраслих особа и у јавним и академским дебатама о праксама младих жена на друштвеним медијима као облику самообјективизације. Дебата и забринутост око секси селфија тако представљају плодно тло за откривање онога што утеловљени сексуални капитал јесте и како он бива обликован у индустријама културе. Уколико је на делу процес културне сексуализације целокупног друштва, и ако људи из свих сфера живота и конзумирају и производе сексуализоване слике, онда се поставља питање ко се заправо сматра сексуално привлачним. Поново, ово представља веома важно питање које треба поставити уколико претпоставимо да утеловљени сексуални капитал истовремено обликује друштвене силе и бива обликован њима.

У оквиру пројекта који се тицао визуелне производње сексуалне привлачности у култури, секси селфији инспирисани естетиком познатих личности са *Инстаграма* упоређивани су са фотографијама које је направила истраживачица, и сама професионална фотографкиња. Када је током интервјуа питана шта за њу представља сексуална привлачност, једна од испитаница је одговорила да је то „бити пожељан и заводљив, али не на прост начин“.⁹¹ Овде се јасно поимање тога да је неко секси преплиће са класном оценом. Касније у чланку, истраживачица-фотографкиња Ема Филипс (Phillips) размишља о начину на који је визуелно кодирала сличне перцепције средње класе у професионалне фотографије које је направила са том (и другим) учесницама:

Свесно сам кодирала ове фотографске сарадње барем неким од знакова који одговарају овом естетском пољу – као продужетак мојих укуса и у корист сопствене културне валуте. Ово сам радила помоћу осветљења које је призивало суморну атмосферу; објектива који стварају осећај удаљености од или нарочите близине Симон; додаток маске на лицу Симон или капут који она носи провокативно; тмурну панораму града; намерно замућење објектива или кретање; наративе сугестије или привилеговање огледала (...). [Фотографије] су створане са свесним акцентом на стилу савременог, професионалног портрета са кјароскуром који изазива интригу и призива емоционални одговор. (...) Позивам на дубоко посматрање. Желим да се гледалац запита шта се ту заправо дешава и да га заведе мрачна атмосфера. (...) Све време имам своју публику на уму, и знам како да им приступим. Обраћам се ономе што Беверли Скегз (Skeggs) назива „буржоаским погледом“, иако нисам свесна тога док се накнадно не осврнем. (...) Морам да размислим о томе да ли и мој сопствени скуп естетских кодова помаже у повла-

⁹⁰ Ruppel, “Turning Bourdieu Back upon Sexual Field Theory”.

⁹¹ Emma Phillips, “‘It’s classy because you can’t see things’: Data from a Project Co-creating Sexy Images of Young Women”, *Feminist Media Studies* 2020 (ahead-of-print), 1–16: 8, DOI: 10.1080/14680777.2020.1838597.

чењу класне границе која истовремено афирмише и проширује мој доминантни културни капитал; а маргинализује женске вулгарне (овај термин користим објективно) приказе сексуалности. (...) Све то засигурно штити моје место у друштвеном пољу и појачава класне разлике.⁹²

Као што је случај са многим судовима о укусу које доноси средња класа, учеснице и учесници су такође свесни симултане „исправности“ и моћи таквих слика при обликовању естетских стандарда сексуалне привлачности. Жене, али и мушкарци, морају да изгледају и да се чак осећају на одређен начин („заводљиво, али не просто“, „жестоко“) ако желе да други мисле да су секси и да поседују сексуални капитал.

Утеловљени сексуални капитал може бити побошљан конзумирањем различите робе и услуга сексуалних стилова живота.⁹³ Нека роба помаже потрошачима да обликују своје тело како би били сексуално привлачнији. Нека друга роба из области сексуалне доколице промовише друштвени идеал по коме су особе вредне онолико колико су сексуално компетентне и имају развијене неопходне „вештине потребне како би били вични сексуални партнери“. ⁹⁴ Додуше, сексуална компетенција се може приказати само у приватној сфери интимних односа путем утеловљеног сексуалног учинка партнерке или партнера. Сексуална компетенција је лични капацитет. С обзиром на то да је чисто искуствена, она није семиотички видљива и не може се једноставно прочитати са тела најобичнијих сексуалних субјеката (чији сексуални учинак остаје приватан). Међутим, индустрија великих размера која се бави производима за сексуалну самопомоћ проширила се у популарној култури како би задовољила услов „обавезног сексуалног функционисања“ и научила нас како да имамо добар сексуални живот.⁹⁵ У свету у којем је императив бити сексуално испуњен, иако је ова обавеза присутнија у дуготрајним везама, како показује обимна литература на тему необавезног секса,⁹⁶ бити „добар у кревету“ постаје вредан ресурс, такође

⁹² Ibid.: 9. О „буржоаском погледу“ (“bourgeois gaze”) видети: Beverley Skeggs, “Imagining Personhood Differently: Person Value and Autonomist Working-class Value Practices”, *The Sociological Review* 59: 3 (2011), 496–513: 496.

⁹³ Illouz, *Saving the Modern Soul*; id., *The End of Love*; William Mazzarella, “Citizens Have Sex, Consumers Make Love: Marketing KamaSutra Condoms in Bombay”, in: Brian Moeran (ed.), *Asian Media Productions*, Richmond 2001, 168–196.

⁹⁴ Ruth Lewis, Cicely Marston, and Kaye Wellings, “Bases, Stages and 'Working Your Way Up': Young People's Talk About Non-Coital Practices and 'Normal' Sexual Trajectories”, *Sociological Research Online* 18: 1 (2013), par 5.2.

⁹⁵ Rosalind Gill, “Mediated Intimacy and Postfeminism: A Discourse Analytic Examination of Sex and Relationships Advice in a Women's Magazine”, *Discourse and Communication* 3: 4 (2009), 345–369; Elizabeth Goren, “America's Love Affair with Technology: The Transformation of Sexuality and the Self over the 20th Century”, *Psychoanalytic Psychology* 20: 3 (2003), 487–508.

⁹⁶ Videti Elizabeth A. Armstrong, Paula England, Alison C. K. Fogarty, “Accounting for Women's Orgasm and Sexual Enjoyment in College Hookups and Relationships”, *American Sociological Review* 77: 3 (2012), 435–462.

и за жене.⁹⁷ Док се тако „овладавање сексуалним вештинама“ може повезати са првом половином 20. века, оно је испрва пренесено путем медицинске и психолошке експертизе која женску сексуалност „није третирала само као пасивну и латентну, већ је интегрално повезала са њеним материнским и брижним инстинктима“.⁹⁸ Међутим, касних 60-их година прошлог века, ова педагошка улога се преселила у популарну културу и мање професионалну експертизу.⁹⁹ Тако је са афирмативном прославом женске сексуалности,¹⁰⁰ све већи број мушкараца, али и жена, био охрабрен да преузме контролу над *сopственим* ужитком и ради на њему уз употребу разноразних производа.¹⁰¹ Вратићемо се на овај тип личног, искуственог сексуалног рада у наредном одељку када будемо разговарали о нашој четвртој и последњој категорији сексуалног капитала. За сада, довољно је рећи да су сексуалне вештине потрошна роба чија потрошња умногome зависи од класне позадине и културних укуса. У својој етнографији BDSM заједница у Сан Франциску, Марго Вајс (Weiss) показује да како BDSM постаје више институционализована, мејнстрим и професионална активност, тако се све више описује као хоби средње класе: „практиканти раде на свом SM на самосвесне начине, мобилишући америчке дискурсе самоунапређења и образовања који се везују за акценат на самокултивацији Фукоове праксе сопства.¹⁰² Вајс даље приказује целу палету BDSM практичних часова, група за дискусију и клубова са члановима помоћу којих се сцена институционализује, док се умањује значај њених ранијих повезивања са перверзним и настраним. У том смислу, иако стицање одређених сексуалних вештина увећава сексуални капитал специфичан за поље практиканата BDSM-а, сам сексуални BDSM стил живота остаје заснован на њиховом постојећем сексуалном капиталу.

Раније смо већ говорили о томе да секс производи капитал или *директно*, као сексуални рад, или *индиректно*, кроз регулисање сексуалности у сфери репродукције како би се колективно створили послушни плаћени радници који су жељни и способни да комодификују сопствену радну моћ. Иста се логика примењује и на тренутак потрошње. Потрошачи данас купују читав асортиман сексуалних производа и услуга. Али се секс конзумира не само кроз робу која се користи у сексуалним односима као таквим. Неки тврде да у новој економији потрошачка култура уопштено ствара огромну еротски набијену фан-

⁹⁷ Gill, “Mediated Intimacy and Postfeminism”.

⁹⁸ Hawkes, *Sociology of Sex and Sexuality*, 95.

⁹⁹ Illouz, *Saving the Modern Soul*.

¹⁰⁰ Jennifer Scanlon, “Sexy from the Start: Anticipatory Elements of Second Wave Feminism”, *Women's Studies* 38: 2 (2009), 127–150.

¹⁰¹ Gill, “Mediated Intimacy and Postfeminism”; Rosalind Gill, Christina Scharff (eds.), *New Femininities: Postfeminism, Neoliberalism, and Subjectivity*, London 2011; Melissa Tyler, “Managing Between the Sheets: Lifestyle Magazines and the Management of Sexuality in Everyday Life”, *Sexualities* 7: 1 (2004), 81–106.

¹⁰² Margot Weiss, *Techniques of Pleasure: BDSM and the Circuits of Sexuality*, Durham 2011, 76.

тазију која структурише колективну свест и репродукује капитализам.¹⁰³ Пол Пресијато (Preciado) ово назива „високим концентрацијама сексуалног капитала“.¹⁰⁴ Пресијато препознаје постиндустријски „фармакопорнографски режим“ који управља нашом сексуалном субјективношћу и усмерава нас зарад фармацеутских и порнографских корпоративних интереса. Дobar пример, који су проучавали многи аутори, јесте веза између објављивања магазина *Плејбој*, и других високо сексуализованих медијских производа, и раста послератног потрошачког капитализма.¹⁰⁵ Другим речима, не само сексуални радници већ и сексуални потрошачи заједно стварају велики капитал. Ево само једног, али ефектног примера: 2019. године величина глобалног тржишта секс играчака процењена је на 26,6 милијарди долара, бројка за коју се очекује да ће наставити да расте у наредним годинама.¹⁰⁶

Неолиберални сексуални капитал, самопоштовање и запошљивост

До сада смо видели да је секс капитал онда када обезбеђује могућност ступања у брак или када бива добијен као вишак вредности из сексуалног рада сексуалних радница (или сексуализованог рада других услужних радница). Такође смо видели да је у неким контекстима сексуални рад донекле сличан услужним и креативним облицима рада. Попут регуларних услужних занимања, у таквим контекстима и сексуални рад захтева емоционално улагање и вештине самобрендирања. Коначно, видели смо и да се секс, сексуалност и пожељност унутар теловљеног сексуалног капитала обезбеђују углавном у области потрошње. Иако интеракцијски, овај облик сексуалног капитала није репродуктиван (када се „животињски нагони“ користе како би се осигурала послушност радника или стварање будућих радника). Нити се он може свести на пуку робу, као што је то случај са сексуалним производом или услугом.¹⁰⁷ Напротив, сексуална привлачност и сексуално умеће представљају изразе сексуалних укуса које деле људи сличних убеђења. Веома налик на културни капитал, овај облик

¹⁰³ Adam Arvidsson, “Netporn: The Work of Fantasy in the Information Society”, in: K. Jacobs, M. Janssen, M. Pasquinelli (eds.), *C’LICK ME: A Netporn Studies Reader*, Amsterdam 2007, 69–76: 70; Hennessy, *Profit and Pleasure*, 94–110.

¹⁰⁴ Preciado, *Testo Junkie*, 33.

¹⁰⁵ Gail Dines, “I Buy it for the Articles’: Playboy Magazine and the Sexualization of Consumerism”, in: Gail Dines, Jean M. Humes (eds.), *Gender, Race, and Class in Media: A Critical Reader*, Thousand Oaks 1995, 254–262; Preciado, *Testo Junkie*; Kaplan, *Recreational Sexuality, Food, New Age Spirituality*.

¹⁰⁶ Видети: *Sex Toys Market Size, Share & Trends Analysis Report*, <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/sex-toys-market>.

¹⁰⁷ Иако их дефинитивно може садржати. Последњи одељак је ту како бисмо испратили пример, BDSM практиканти могу да конзумирају сексуалну робу попут посебне опреме, радионица за обуку итд.

сексуалног капитала је заснован на колективним класним схемама вредновања. Он одсликава растућу сексуализацију културе, односно чињеницу да је секс постао важан део нормалне производње културе. Сада одлазимо корак даље, сугеришући да је сексуални капитал постао део особито неолибералних „жудњи попут аутономије, поштовања и капацитета за самоизражавања“.¹⁰⁸ Ове ствари су директно повезане са запошљивошћу. Запошљивост представља скуп личних достигнућа, вештина и атрибута који могу да привуку послодавце на високо конкурентном тржишту запошљавања. Социолози рада су установили да су у новој економији приватна и јавна сфера ендемски замућене. Ово такође значи да се од радница и радника очекује да делују као бренд од једне жене или мушкарца. Тако раднице и радници више не продају само своју радну моћ, већ своје целокупно егзистенцијално биће из кога успевају да извуку економску вредност. Када Лина Данам (Dunham) користи своје сопствено тетовирано, наго тело како би играла свој алтер его Хану, замагљујући границу између биографије и уметности да би остварила глобални успех ТВ серијом *Девојке (Girls)*, она у ствари користи своје сексуално ја како би створила културни производ намењен хабитусу – истовремено сексуалном и професионалном – креативне класе.¹⁰⁹ Уопштеније говорећи, постаје све неопходније градити сопствени независни бренд како би се константно улагало у сопствену запошљивост.¹¹⁰ Раднице и радници покушавају да заузму бољу позицију у односу на послодавце у уговору о раду тако што усвајају не само бољи изглед већ и бољи став.¹¹¹ Овде претпостављамо да је једна „потпуно запошљива индивидуа“, с капацитетом да се прилагоди непредвидивој будућности, истовремено и потпуно сексуална.

Већ смо видели да сексуална привлачност и добар изглед могу да помогну женама не само у каријерама унутар индустрија лепоте, секса, гламура и моде.¹¹² Они су такође све више значајни и у редовним пословима.¹¹³ Ипак,

¹⁰⁸ Rosemary Crompton, “Class and Employment”, *Work, Employment and Society* 24: 1 (2010), 9–26: 21.

¹⁰⁹ Maria San Filippo, *Provocateurs and Provocations: Screening Sex in 21st Century Media*, Bloomington 2021, 171.172; Christopher Lloyd, “Sexual Perversity in New York?”, in: Meredith Nash, Imelda Whelehan (eds), *Reading Lena Dunham’s Girls*, Cham 2017, 197–207, https://doi.org/10.1007/978-3-319-52971-4_14; Rosalind Gill, “Afterword: *Girls*: Notes on Authenticity, Ambivalence and Imperfection”, *Ibid.*, 225–242, https://doi.org/10.1007/978-3-319-52971-4_16.

¹¹⁰ Jane Artess, Tristram Hooley, Robin Mellors-Bourne, “Employability: A Review of the Literature 2012 to 2016 – A Report for the Higher Education Academy”, 2017, <https://eric.ed.gov/?id=ED574372>; Ilana Gershon, *Down and Out in the New Economy: How People Find (or don’t find) Work Today*, Chicago 2017.

¹¹¹ Peter Bloom, “Fight for Your Alienation: The Fantasy of Employability and the Ironic Struggle for Self-Exploitation”, *Ephemera: Theory & Politics in Organizations* 13: 4 (2013), 785–807: 796.

¹¹² Ashley Mears, *Pricing Beauty: The Making of a Fashion Model*, Berkeley 2011; *id.*, *Very Important People*.

¹¹³ Scott Freng, David Webber, “Turning up the Heat on Online Teaching Evaluations: Does ‘Hotness’ Matter?”, *Teaching of Psychology* 36: 3 (2009), 189–193; Catherine Hakim, “Erotic Capital”, *European Sociological Review* 26: 5 (2010), 499–518; *id.*, “Erotic Capital, Sexual Pleasure, and Sexual Markets”, in: Osmo Kontula (ed.), *Pleasure and Health: Nordic Association for Clinical Sexology, Conference*

изван монетизације сексуалне привлачности на радном месту, како сексуална искуства могу бити од користи при запослењу? Можда звучи апсурдно да је могуће искористити искуствену димензију секса у сврху запослења. Напокон, секс је и даље веома приватна ствар. Штавише, од нас се очекује да увек поступамо професионално док смо на послу и да се никад не упуштамо у било какво сексуално задиркивање или узнемиравање. Каква је онда веза између приватне сфере сексуалног искуства и јавне сфере занимања? Каква то може да буде веза између сексуалности и запошљивости? Предлажемо тек четири могућа правца разумевања ове везе, које би све требало истражити емпиријски.

Прва и проста веза може да буде то што секс повећава самопоштовање, које даље повећава самопоуздање што коначно доводи до пројектовања компетентности. Дејна Каплан (Kaplan) је утврдила да сексуално искуство или вођење не тако нормативних сексуалних стилова живота донекле омогућава одређеним особама да имају поверење саме у себе и да акумулирају то осећање за каснију употребу.¹¹⁴ Друга веза може да буде то што сексуалност изражава неку форму доминације (нарочито код веза за једну ноћ, како Илуз тврди у *Крају љубави* [*The End of love*]). Треће, секс може да представља пут за исказивање друштвене компетенције, преко потребну вештину у услужној економији. С обзиром на то да сексуални сусрети захтевају одређену дозу баратања друштвеним вештинама, па чак и завођењем, ове вештине могу лако да буду пребачене у сферу рада. Коначно, добар секс води до већег задовољства на послу. Група истраживача која је проучавала ефекте (брачних) сексуалних односа на задовољство на послу утврдила је да „запослени доживљавају пораст расположења од 5% на послу сваког дана када су вече пре тога имали секс“.¹¹⁵ Они даље сугеришу:

запослени који траже напредовање у својим организацијама или који се ослањају на сопствени радни ангажман како би остваривали приходе (попут samozапослених особа или оних које раде по уговору) *треба нарочито да буду свесни важности њиховог сексуалног живота*. Чини се да упражњавање брачног секса ствара позитивне исходе у расположењу наредног дана.¹¹⁶

Уколико секс може доиста да доведе до позитивних ефеката наредног дана, можемо да закључимо да он помаже у остваривању прихода. Стога је разумно претпоставити да сексуална искуства могу да додају још један слој запошљивости радница и радника.

Претпостављајући да секс може да допринесе запошљивости, враћамо се на разлику коју смо установили раније (али која се донекле изгубила у нашој

proceedings, Helsinki 2012, 27–44, http://nacs.eu/data/nacs_final_sec_edit_web.pdf; Chris Warhurst, Dennis Nickson, “‘Who's Got the Look?’ Emotional, Aesthetic and Sexualized Labour in Interactive Services”, *Gender, Work and Organization* 16: 3 (2009), 385–404.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Keith Leavitt et al., “From the Bedroom to the Office: Workplace Spillover Effects of Sexual Activity at Home”, *Journal of Management* 45: 3 (2019), 1173–1192: 1185.

¹¹⁶ Ibid., 1186 (наше наглашавање).

расправи о различитим сексуалним капиталима) између *сексуалне привлачности* и *субјективног сексуалног искуства*. Као што смо видели у дискусији о трећој категорији, сексуална привлачност као сексуални капитал (трећа категорија) представља сексуалну моћ коју неки људи могу да имају у датој ситуацији. Проблем сексуалне привлачности као сексуалног капитала лежи у томе да она обично бледи временом, нарочито код жена.¹¹⁷ Ово се дешава зато што њихову економску и сексуалну вредност, углавном, конструишу мушкарци за мушкарце. Штавише, још увек постоје строге друштвене и професионалне казне за отворену комодификацију сексуалне привлачности, чак иако је добровољна.¹¹⁸ Сексуална *искуства*, с друге стране, јесу у основи интерно везана за сопство, дуготрајна и не посебно родно одређена. Док се сексуална искуства најчешће доживљавају у друштву других, последице ових искустава и односа везане су за нашу сексуалну субјективност и могу да се задрже у нашем памћењу. Није могуће порећи чињеницу да је разлика између објективних стварности и субјективних искустава чисто аналитичка. Ипак, тврдимо да „секси“ и „искуствено“ представљају две одвојене димензије сексуалног капитала. Правећи ову разлику, предлажемо да у неолибералном капитализму лична сексуална искуства, а не само привлачност, могу да побољшају запошљивост.

Сматрамо да у позно модерно доба секс може да буде капитализован не само у сексуалном и сексуализованом раду, и не само као избор потрошачког начина живота (друга и трећа категорија, по редоследу навођења). Можемо сагледати неолиберални сексуални капитал и као суму засебно акумулираних афективних стања везаних за секс која изазивају осећања самовредности и самоодлучности, нарочито оних која су повезана са предузимањем ризика, јединственошћу, самоостваривањем, креативношћу и амбициозношћу.¹¹⁹ Овај скуп афеката везаних за секс сличан је ономе што су Пјер Дардо (Dardot) и Кристијан Лавал (Laval) назвали „неолибералним апаратом ‘учинка/ужитка’“ који приморава неолибералне субјекте да се константно забављају, експериментишу и буду креативни.¹²⁰

У области секса, овај неолиберални апарат ‘учинка/ужитка’ углавном је посматран као родно питање, које се односи на сексуалну предузимљивост жена.¹²¹ Лик сексуално предузимљиве, оснажене (младе) „алфа“ жене свакако

¹¹⁷ Illouz, *The End of Love*.

¹¹⁸ Један извештај из *Њујорк Тајмса* је показао да су се током економске кризе 2020. године, проузроковане пандемијом КОВИД-19, отпуштене жене окренуле порталу *OnlyFans*. Једна од испитаница „брине да ће јој њено присуство на тој платформи отежати налажење традиционалних послова у будућности. ‘Ако тражите посао од 9 до 5, могуће је да вас неће запослити ако сазнају да имате налог на *OnlyFans*,’ рекла је. ‘Можда вас неће хтети ако знају да сте сексуална радница.’“ <https://www.nytimes.com/2021/01/13/business/onlyfans-pandemic-users.html>.

¹¹⁹ Kaplan, *Recreational Sexuality, Food, New Age Spirituality*; id., “Sexual Liberation and the Creative Class in Israel”.

¹²⁰ Dardot/Laval, *The New Way of the World*, 312.

¹²¹ Zucker/Bay-Cheng, “Me First: The Relation between Neoliberal Beliefs and Sexual Attitudes“,

привлачи јавну машту. Овај јавни дискурс директно повезује сексуалну пре-дузимљивост са професионалним успехом. Погледајте ову рекламу за *Bumble*, апликацију за забављање која подстиче (хетеросексуалне) жене да „повуку први потез“, на пример:

Ако питате било коју жену на улици, она ће се сигурно присетити првог корака који је сама начинила. Не, не мислим на њене прве кораке када је проходила! Ми-слим, у ствари, на онај страшни тренутак, у четвртном разреду, када сте стајали пред својим другарима из одељења како бисте представили свој рад. Испрва сте били ужасно под стресом, тако да вам се чинило да ће мозак да вам прокључа. Ипак, учинили сте то, и бриљирали. Или можда у канцеларији, где сви остали добијају шансу да презентују нешто, а ви себе убеђујете да ипак нисте за то иако жарко желите да и ви нешто представите. Ипак одлучите да питате свог шефа и он пристаје, и ви то урадите и одувате и саме себе! Или као када се на састанку тако снажно трудите да га импресионирате, али чекате да ипак он вас пољуби први. Уколико он вас не пољуби, осећаћете се као да нисте успели. Али онда се деси тај тренутак када просто начините први корак и ви пољубите њега. Кажете себи: што да не!, то је оно што желим овог тренутка! Живот чине такви мали први кораци. Зато смо направили *Bumble*. Друштвену мрежу на којој жене имају моћ да начине први корак када се ради о љубави, послу и животу. Зато скините *Bumble* и начините свој први корак. *Bumble*, први корак је ваш.¹²²

Свакако, низ догађаја описаних у овом самопромотивном исечку води од професионалног до сексуалног успеха (а не обрнуто, како ми сугеришемо). Међутим, оба достигнућа се мере путем ризиковања и агилности коју неко поседује за ову игру. Секс тако може да поправи самопоуздање, али то нема скоро никакве везе са тиме како она изгледа. Оно што је важније јесте колико је она одважна. Тако се професионалне и сексуалне сфере практично преклапају овде и не могу бити одвојене једна од друге. У том смислу, *Bumble* сматра да је секс игралиште на којем се могу исказати оне прижељкиване неолибералне одлике попут „аутономије, поштовања и капацитета за самоизражавање“.¹²³ Реклама за *Bumble* је производ свог времена. Она одзвања неким веселим феминистичким позивима да се поврати сексуална привлачност и развију оснажене сексуалне субјективности. По овом начину мишљења, „сексуална привлачност јесте начин постојања, процес, а не својина“.¹²⁴

Парадоксално, ово феминистичко преусмерење онога што је „секси“ у област тога што ми називамо „сексуалним искуством“ савршено одговара нашем разумевању неолибералног сексуалног капитала. Парадоксално је зато што се ради тачно о тренутку када критичке феминистичке мислитељке покушавају да превазиђу парадигму сексуалне привлачности засноване на изгледу, што је

Sexuality Research and Social Policy (2020), 1–7.

¹²² Videti <https://www.haaretz.co.il/digital/podcast/PODCAST-1.9388997>.

¹²³ Crompton, “Class and Employment”, 21.

¹²⁴ Sheila Lintott, Sherri Irvin, “Sex Object and Sexy Subjects: A Feminist Reclamation of Sexiness”, in: Sherri Irvin (ed.), *Body Aesthetics*, Oxford 2016, 299–318: 310.

такође и моменат у којем овај егзистенцијални начин на који је „неко секси“ постаје економски користан.

Без обзира на сексуално оснажење типа *Bumble*, верујемо да способност исказивања сексуалне аутономије као и сексуалне креативности и експресивности и, штавише, извлачење користи из свега тога, није посебно одређено родом. У ствари, можда су класа и класни односи релевантнији од рода за овај облик сексуалног капитала. Стога је утицај сексуалних искустава и интеракција на будуће или тренутно запослење већ класно одређен. Различите студије устаљено показују да су сексуалне активности подељене по класама.¹²⁵ А то је управо оно што смо мислили када смо раније рекли да је *сексуални капитал* врста *утеловљеног* културног капитала (наша трећа категорија). Ипак, сада предлажемо нешто још радикалније: само *неки* субјекти могу да остваре економску добит преко својих сексуалних капацитета и искустава.

Многи физички способни људи не сусрећу се са правим препрекама при учествовању у сексуалним активностима. Упркос томе, чињеница да сви сексуални субјекти нису у стању да претворе своја искуства у предузетништво и вештине запошљивости јесте реалност. Овај пут је углавном резервисан за оне који поседују хабитус средње класе. Беверли Скегз дефинише хабитус средње класе као нешто што омогућава исказивање карактеристика „особе која је добра, занимљива, авантуристички настројена, предузима ризике. Бирање опасности, авантуре и ризика може да увећа личну вредност размене и брзину напредовања код средње класе“.¹²⁶ Оно што је овде уочљиво јесте значај личне уникатности за вредност размене на тржишту послова.¹²⁷

До сада смо указивали на то да се хабитус средње класе заснива на јединствености и ризиковању. Такође смо се држали тога да сексуални капитал може да повећа запошљивост. Али у чему је тачно веза између хабитуса средње класе и сексуалног капитала као запошљивости? Класни односи се репродукују кроз свакодневне интеракције – нарочито оне које се дешавају на послу. Традиционално говорећи, ауторитет средње класе и друштвене привилегије успостављене су и репродукују се унутар професионалног окружења.¹²⁸ Ипак, питање је шта то чини ауторитет средње класе данас, када мање субјеката средње класе има стабилне каријере и сигурне послове. Другим речима, са тако неизвесним запослењем, субјектима средње класе не преостаје практично ништа друго до сопственог урођеног афективног – а у нашем случају и сексуално побуђеног – капацитета да поврате свој ауторитет.

Иако постоји опширна литература о неолибералном субјекту као предузетници прекаријата, осуђеној да брине о сопственој запошљивости, нажалост

¹²⁵ Chang, *Brotopia*; Alfred C. Kinsey, Wardell B. Pomeroy, Clyde E. Martin, *Sexual Behavior in the Human Male*, Philadelphia 1948; E. Sheff, C. Hammers, “The Privilege of Perversities: Race, Class and Education among Polyamorists and Kinksters”, *Psychology and Sexuality* 2: 3 (2011), 198–223.

¹²⁶ Beverley Skeggs, “The Making of Class and Gender through Visualizing Moral Subject Formation”, *Sociology* 39: 5 (2005), 965–982: 971.

¹²⁷ Videti takode i Hey, “The Contrasting Social Logics of Sociality and Survival”.

¹²⁸ Jacques Bidet, *Foucault with Marx*, London 2016, 138.

нема скоро никаквих емпиријских радова који заправо повезују сексуалност и професионално предузетништво у правцу који ми предлажемо. Већ се говорило о томе да је у садашњем капитализму рад еротизован као облик личне слободе и неутуђивости. „Страствени“ типови рада чак утичу и на сексуални рад, као што смо видели. Јединственост је сада режим производње, а лични идентитети су постали средства производње.¹²⁹ Пошто се више не перципирају као скривена срж истинског сопства, секс и сексуалност су данас такође објективизовани као производи стилова живота, као унапредиве вештине и технике, као модалитети личне комуникације, путеви ка добростању и докази креативности, искуства и исказиве јединствености. Ово је слично Даусетовој (Dowsett) тврдњи да

при стварању тржишта за тела у сексу (...), у производњи сопства кроз потрошњу технологије, у имању онлајн секса насамо или са другима, у рекламирању сопства које је јавно сексуално, све већа комодификација тела и секса, изван просте представе о добрима и услугама, показује да је Брајверманова (Braverman) претпоставка била тачна када се радило о капиталистичкој комодификацији и њеном жестоком нагону да шчепа што више може од живота. Али он у то време није био у могућности да у гестикулацији према „култури, доколици и породичном животу“ препозна текућу комодификацију секса, сексуалних чинова и искустава, сексуално активних тела, растуће тржиште за сексуална сопства, као и да ће нечија веома сексуална субјективност све више бити обликована логиком тржишних односа. Брејверман такође није могао да предвиди продуктивну страну овог процеса – продуктивну када се ради о ужитку, авантури, друштвености, иновацији, друштвеној промени, комуникацији и повезивању. (...) Управо је променљивост сопства на овим позицијама оно што је занимљиво: старе сигурности попуштају под креацијом и експлорацијом, а ово делује дисруптивно на сексуалност и родни поредак – данас стрејт, сутра би; данас садиста, сутра слабић. Бирајући то што јесмо, шта радимо и желимо сексуално, претварамо се у нови производ, понуђен и доступан за куповину, при чему наш ужитак заузврат расте. Комодификација је цена наше похотности, а сексуалност наставља да се шири као универзум – наша сопствена теорија Великог праска пожуде.¹³⁰

У овом подужем цитату Даусет сугерише да је идеја по којој нечији сексуални живот представља нечије унутрашње, кохерентно и фиксирано језгро попустила (иако не потпуно) под налетом перформативног разумевања секса и сексуалности као друштвено конструисаног, али ипак флуидног скупа идентификација. Иако се у потпуности слажемо са Даусетовом оценом да је сексуална сфера постала широко комодификована, до те мере да лична сексуална уживања, идентификације и искуства учествују у брендирању сопства као от-

¹²⁹ Lisa Adkins, Celia Lury, “The Labour of Identity: Performing Identities, Performing Economies”, *Economy and Society* 28: 4 (1999), 598–614; Lisa Adkins, “Sexuality and Economy: Historicisation vs Deconstruction”, *Australian Feminist Studies* 17: 37 (2002), 31–41; Hennessy, *Profit and Pleasure*; Clare Hemmings, “Affective Solidarity: Feminist Reflexivity and Political Transformation”, *Feminist Theory* 13: 2 (2012), 147–161.

¹³⁰ Gary W. Dowsett, “The Price of Pulchritude, the Cost of Concupiscence: How to Have Sex in Late Modernity”, *Culture, Health and Sexuality* 17: S1 (2014), 5–19: 12.

вореног, слободног и оснаженог, ипак постоји веома важна разлика у нашем и његовом приступу. Даусет не објашњава шта подразумева под тиме да се „претварамо у нови производ, понуђен и доступан за куповину, при чему наш ужитак заузврат расте“. Стога његова перцепција остаје везана за приступ сексуалног поља у којем се „повраћај“ посматра као више сексуалних односа и друштвених успеха у *том пољу*. Док би већина научница и научника који се баве сексуалношћу у први план ставила еманципаторску или трансгресивну потенцијалност коју намеће појава радикалних, донекле флуиднијих и мање бинарних сексуалних идентитета, ми разумемо екстремну самокомодификацију неких од ових идентитета као облик неолибералне радне снаге и предност везану за запошљивост (occupational advantage).¹³¹

За разлику од Даусетовог поимања сексуалног самобрендирања као нечега што остаје везано за међуиндивидуалну област о којој смо раније расправљали, Роузмари Хенеси (Hennessy) иде даље, у структурисанију област радног живота и организационог окружења коју је описао Жак Биде (Bidet).¹³² Она тврди да ненормативни сексуални идентитети тако постају, и то у све већој мери, средство које је претворено у специфичност знања и производње креативне економије. Нека радна места чак користе хомосексуалност својих радника као део својих програма „различитости“.¹³³ Међутим, ово није баш исто као тврдити – како ми то чинимо – да запошљивост средње класе данас можда зависи од ефеката везаних за сексуално самопоштовање.

Један перспективни правац истраживања из ког можемо да сазнамо како је неолиберални сексуални капитал повезан са запошљивошћу средње класе, а самим тиме и са широм класном структуром, јесте онај који се бави сексом на колецу. Неке недавне студије показују да и мушкарци и жене стратешки приступају својим сексуалним спајањима током основних студија (премда

¹³¹ До једне одређене тачке, наравно. Недавне студије показују да небинарни, родно-квир и други родно различити људи трпе многе облике социјалне дискриминације, у многим организационим окружењима. Нарочито на тржишту рада, све више доказа указује на то да на радним местима долази до пораста увођена политика „различитости“, трансродне особе се у просеку теже запошљавају, и даље постоје новчане казне за одређене сексуалне идентитете, а радне средине нису увек отворене за све, јер су неки људи под притиском да се прилагоде бинарним родним нормама (видети: Catherine J. Abe, Louise Oldridge, “Non-binary Gender Identities in Legislation, Employment Practices and HRM Research”, in: Stefanos Nachmias, Valerie Caven (eds.), *Inequality and Organizational Practice*, Vol. 1: *Work and Welfare*, Cham 2019, 89–114; Robin C. Ladwig, “Proposing the Safe and Brave Space for Organisational Environment: Including Trans* and Gender Diverse Employees in Institutional Gender Diversification”, *Gender in Management: An International Journal* (2021), doi.org/10.1108/GM-06-2020-0199; Danielle C. Lefebvre, José F. Domene, “Workplace Experiences of Transgender Individuals: A Scoping Review”, *Asia Pasific Career Development Journal* 3: 1 (2020), 2–30; Mario I. Suárez et al., “Cis-normativity At Work: Exploring Discrimination against US Trans Workers”, *Gender in Management: An International Journal* (2020), doi.org/10.1108/GM-06-2020-0201; Sean Waite, John Ecker, Lori E. Ross, “A Systematic Review and Thematic Synthesis of Canada’s LGBTQ2S+ Employment, Labour Market and Earnings Literature”, *PLOS ONE* 14:10 (2019), e0223372.

¹³² Hennessy, *Profit and Pleasure*; Bidet, *Foucault with Marx*.

¹³³ Adkins, “Sexuality and Economy”.

су жене изложене негативнијем утицају културе мувања од мушкараца¹³⁴). У својој студији о необавезном сексу на америчким универзитетима, Лора Хамилтон (Hamilton) и Елизабет Армстронг (Armstrong) откриле су да се за разлику од студената који потичу из нижих класа, студенти који припадају вишим класама нису одлучивали на дуготрајне везе.¹³⁵ Учесће жена из виших класа у култури мувања омогућило им је да се „забављају“, буду психички оснажене, и најважније од свега посвећене својим студијама и будућим каријерама, уместо да траће своју емоционалну енергију на мушкарце.

Изнеле смо став да секс, који се координише и доживљава у приватној сфери, може такође да буде користан у економској сфери, нарочито на нестабилном неолибералном тржишту рада.¹³⁶ На овај начин се сексуална сфера више не посматра као подређена сфери производње, већ као скоро потпуно стопљена с њом. Ова дефиниција је истовремено и економска и тиме слична Бурдијевој, али и неекономска, па тиме и различита.¹³⁷ У својој последњој анализи Бурдије је веровао да су сва поља и њихов специфичан капитал секундарни у односу на поље моћи. Економски капитал представља основу свих субјективних друштвених класификација и животних прилика, а сви неекономски капитали могу бити преведени у њега, али никад и обрнуто.¹³⁸ Међутим, овај облик капитала претпоставља да не постоји засебно сексуално поље.

Можемо да поставимо питање: У чему је разлика између нашег приступа сексуалном капиталу и начина на који Кетрин Хаким повезује сексуални и еротски капитал са тржиштем рада? Поштено говорећи, Хаким сугерише да

¹³⁴ Видети: Wade, “Doing Casual Sex”.

¹³⁵ Laura Hamilton, Elizabeth A. Armstrong, “Gendered Sexuality in Young Adulthood: Double Binds and Flawed Options”, *Gender and Society* 23: 5 (2009), 589–616.

¹³⁶ Kaplan, *Recreational Sexuality, Food, New Age Spirituality*; Markella B. Rutherford, “The Social Value of Self-Esteem”, *Society* 48: 5 (2011), 407–412.

¹³⁷ Наша теорија истовремено дугује Бурдијевој теорији о капиталима специфичним за одређена поља, али се и удаљава од ње. За Бурдијеа није лако стећи облике капитала који су специфични за поља када малобројни држе монопол над компетенцијама које поседују јаки играчи у овим пољима. Тако акумулирани капитали могу коначно бити и од опште друштвене користи. Међутим, верујемо да усвајање Бурдијеовог приступа сексуалном капиталу више одговара објашњавању процеса доминације, легитимације и натурализације системских неједнакости. Док је за Бурдијеа кључан економски капитал, његов рад детаљно описује како и неекономски капитали повлаче симболичке границе између друштвених класа и, на тај начин, репродукују симболичку и стварну моћ доминантне класе. Другим речима, Бурдијеова теорија јесте теорија класне доминације. Бурдијеов шири пројекат има за циљ детаљно описивање механизма помоћу којих неекономске предности (капитал) репродукују класну структуру. Овај приступ је заснован на претпоставци да су економија и култура (узета у ширем смислу), или сфере продукције и репродукције, раздвојене (видети: Kaplan, *Recreational Sexuality, Food, New Age Spirituality*). Ипак, тешко је одржати ову претпоставку у доба позне модерности, чак и са критичке тачке гледишта. Овим се такође мења и значење сексуалног капитала.

¹³⁸ Видети такође и: Floya Anthias, “Hierarchies of Social Location, Class and Intersectionality: Towards a Translocational frame”, *International Sociology* 28: 1 (2013), 121–138: 122.

сексуални капитал укључује „енергију, еротску машту, разиграност“.¹³⁹ Ове компоненте су прилично сличне томе како ми дефинишемо неолиберални сексуални капитал. Али се њен рад углавном односи на сексуалну привлачност жена. За разлику од тог приступа, ми сматрамо да такву сексуалну привлачност могу да искористе и мушкарци, те да је могуће извући сексуални капитал и из сексуалних искустава и интеракција, а не само из „секси“ изгледа. Коначно, верујемо да власници сексуалног капитала не осмишљавају своје стратегије просто да би унапредили свој капитал или га уновчили на тржишту рада. Запошљиви сексуални капитал није утилитаран. Пре ће бити да мотивација за његово прикупљање или коришћење није намеравано понашање већ је реч о нечему што је устаљено кроз класне диспозиције.

са енглеског језика превео: Милош Тасић
стручна редакција: Милош Јовановић

Dana Kaplan
Eva Illouz

FORMS OF SEXUAL CAPITAL: THE FOUR CATEGORIES

Abstract: It is not nature that determines our ideas about sexuality, but society. Whereas it was religion that regulated sex in the past, today it is the economy. No wonder, then, that “sexual” or “erotic capital” has become a common metaphor in sociology, gender studies, sexology and even in everyday language to describe the motives and consequences of practices to increase sexual attractiveness, for example.

The authors defend the concept of sexual capital as an analytical category, but make it more complex and free it from gender clichés as well as from rationalist and identity-political short-cuts. They show that sexual capital can take different, historically conditioned forms, which at times also coexist. Their main focus is on the specifics of neoliberal sexuality, which is accompanied by its very own kind of sexual capital, which has long since been circulating not only in the sphere of private intimate relations, but in the entire sphere of capitalist reproduction. Sexual freedom embodies self-realization in modern western societies. Viewing it as capital allows to recognize the alienation of women’s sexual capacities in the economy. In late modernity, it is also the capacity, unequally distributed, of individuals to gain self-confidence. From this perspective, the question of class and gender hierarchies consequently appears in a new light.

Key Words: Sexuality, Sexual Capital, Capitalist Reproduction, Class and Gender Hierarchy, Neoliberalism

¹³⁹ Hakim, *Erotic Capital*, 22.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Часопис објављује радове на српском, енглеском, немачком, руском и француском језику. Сви радови пролазе процедуру рецензије. Поред тога, часопис објављује стручне радове, приказе и осврте.

Радови треба да буду величине до једног ауторског табака (16 страна) и треба да садрже резиме и кључне речи на српском и једном од светских језика. Аутори треба да наведу назив установе, место и своју e-mail адресу. Текст рада треба доставити електронском поштом: формат .doc или docx, фонт Times New Roman, ћирилична тастатура (за радове на српском језику), величина фонта 12, проред 1,5.

Литература се наводи унутар текста (пример Мандра 2001: 59), а у фусноте уписивати само коментаре и објашњења. Литература се наводи на крају текста по азбучном реду, уз обавезно навођење DOI броја (ако га референца поседује). Примери:

- књига: Андерсон, Б. (1998) *Нација: замишљена заједница*. Београд: Плато.
- текст у књизи: Џуверовић, Б. (1991) „Друштвене неједнакости у образовању“ у *Србија крајем осамдесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- чланак у часопису: Крстић, Н. (2020) „Рефлексивни осврт на употребу методе дубинског интервјуа у истраживању породичних пракси“, *Социологија* LVII (1): 63–82. DOI:10.2298/SOC2001063K

За детаљнија упутства за цитирање унутар текста и уређивање библиографије видети упутство/приручник APA.

E-mail: godisnjak@filfak.ni.ac.rs

Адреса:

Годишњак за социологију

Ћирила и Методија 2

18000 Ниш

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The Journal publishes papers in Serbian, English, German, Russian, French as well as in Croatian and Bosnian. All the submitted papers are subject to reviewer check. Apart from papers, the Journal publishes critical reviews and commentaries as well.

The submitted papers should not exceed 16 pages in length and should also contain an abstract and keywords in English, French, German or Russian. The authors should also supply their affiliation and e-mail address. All contributions should be sent electronically, through email (format: .doc or .docx; font: Times New Roman, 12pt; line spacing: 1.5).

All references cited in the body of the text should be given in brackets, e.g., (Mandra 2001: 59), not in footnotes; footnotes can be used for additional comments and explanations. The references used should be provided at the end of the paper, with DOI handle. Examples:

- citing a book: Collins, R. (1994) *Four Sociological Traditions*. Oxford: Oxford University Press.
- citing a paper in a book: Foucault, M. (1986) "On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in Progress", in *The Foucault Reader* (P. Rabinow, ed.), 340–372. New York: Pantheon.
- citing an article in a journal: Goldthorpe, J. H. (2020) "Class and status in interwar England: Current issues in the light of a historical case". *The British Journal of Sociology* 72(2): 239–251. DOI: 10.1111/1468-4446.12791

For further instructions regarding citing references in text and organizing the reference list please consult the APA Manual.

E-mail: godisnjak@filfak.ni.ac.rs

Address:

Sociological Annual
Faculty of Philosophy
Ćirila i Metodija 2
18000 Nis
Serbia

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ
XVIII/28 (2022)

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектор

Др Маја Д. Стојковић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Тираж

100 примерака

Формат

17 x 24 cm

Штампа

Графичко предузеће SCERO PRINT

Ниш 2022.

Електронско издање

<https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/godisnjak-za-sociologiju>

ISSN 1451-9739

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316

ГОДИШЊАК за социологију / Филозофски факултет у Нишу ; уредник Милош Јовановић. - Год. 1, бр. 1 (2005)- . - Ниш : Филозофски факултет, 2005- (Ниш : Scero print). - 24 cm Доступно и на: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/godisnjak-za-sociologiju> . - Два пута годишње. - Текст на срп. и енгл. језику.

ISSN 1451-9739 = Годишњак за социологију - Филозофски факултет у Нишу

COBISS.SR-ID 121295372